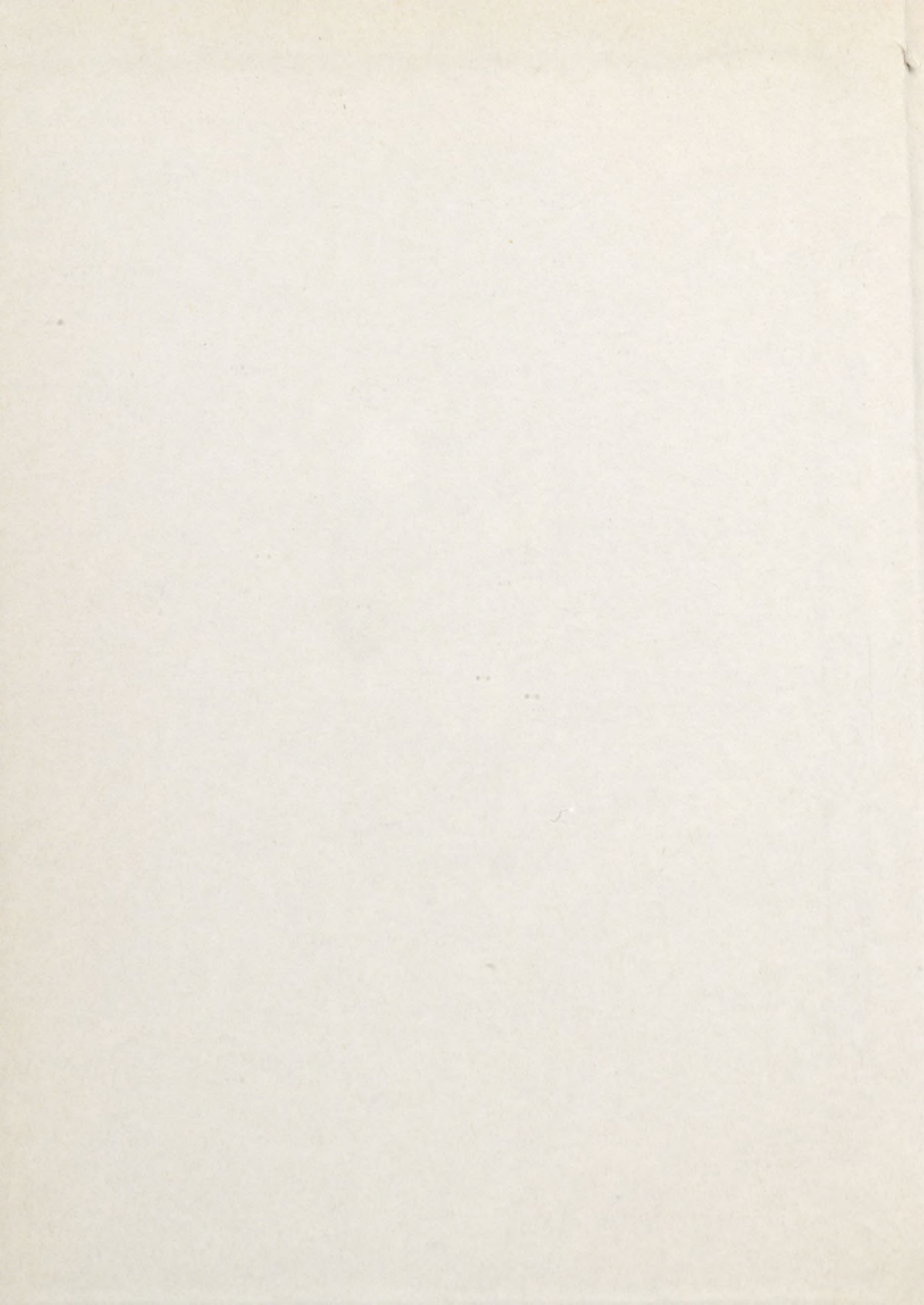

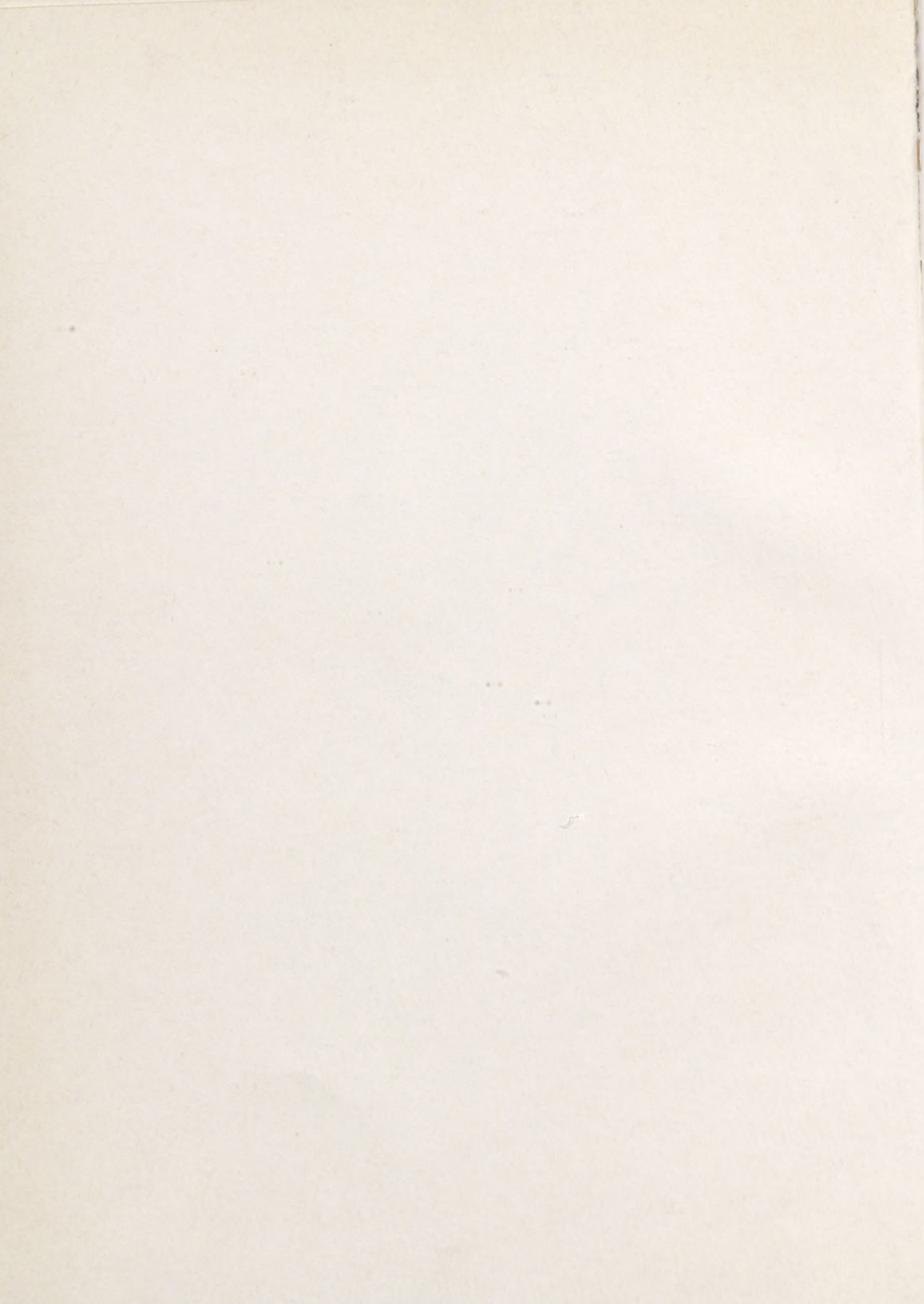
RÁCZ LAJOS

**Főhatalom
és kormányzás
az Erdélyi
Fejedelemségben**

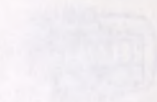
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

RÁCZ LAJOS
Főhatalom és kormányzás
az Erdélyi Fejedelemségben

Főhatalom és kormányzás
az Erdélyi Fejedelemségben

Budapest 1932

Rácz Lajos

Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben

I. A főhatalom és a fejedelmi jogok	17
II. A közigazgatási rendszerek a kormányzat szervezete	30
III. Az erdélyi fejedelemség közigazgatási szervei	47
IV. Az erdélyi fejedelemség közigazgatási szervei	57
a) A magyar főhatalom közigazgatási szervei	57
b) Az erdélyi fejedelemség közigazgatási szervei	65
V. Közigazgatási jogok – vagy az erdélyi állam közigazgatási	82
VI. Kik jogviszonyok ellátására a közigazgatási rendszerben és meg	113
VII. A közigazgatási rendszer szervezete, szervei és működése	121
VIII. A közigazgatási rendszer szervezete, szervei és működése	139
IX. A fejedelmi jogok és a közigazgatási rendszer	191
X. A közigazgatási rendszer szervezete, szervei és működése	191

MTAK

Akadémiai Kiadó, Budapest 1992

507980

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6301 05

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1992

© Rácz Lajos, 1992

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
I. A koronázás és a főhatalom átadása	17
II. A közjogi jelleg erősödése a koronázási szertartásban	30
III. Az erdélyi fejedelmi hatalom átadása	37
IV. Az erdélyi fejedelmeknek küldött török megerősítő jelvények....	57
a) A magyar főhatalom átadásának nomád gyökerei	57
b) Az erdélyi fejedelmeknek küldött török jelvények	65
V. Közjogi paktum – avagy az uralkodói hatalom korlátozása	82
VI. Kik jogosultak ellenőrizni a közjogi paktum betartását és megállapítani annak megsértését	113
VII. A hatalomgyakorlás további korlátozása, illetve az egyes és többes kormányzás dilemmája a fejedelem kori Erdélyben	121
VIII. A helyettesítő kormányzat esküre kötelezése	139
IX. A fejedelmi eskü és a választási conditiók szerepe a főhatalom korlátozásában	151
X. Conditiók mint az alkotmányos monarchia kialakításának jogi perspektívái	162
Irodalom	187

Bevezetés

Már *Trócsányi Zsolt* megállapította, hogy „a 16–17. századi Erdély történetének egésze, de különösen politikai és hadtörténete aránytalanul ismertebb, mint kormányzatának története”.¹ E megállapítás helyessége vezetett bennünket is a fejedelmi hatalomra vonatkozó kutatásaink megindításakor, s az a szándék, hogy a politikai történet művelői által eddig még kellő figyelemre nem méltatott problémát vizsgáljunk a jogtörténész által használt eszközökkel.

Annyit már a politikai történettel foglalkozók eddigi kutatásaiból is leszűrhetünk, hogy az *erdélyi fejedelmi hatalom* egy erősen koncentrált, és – történet-szi megállapítás szerint – *nagyon is személyes jellegű hatalom*, avagy *Trócsányi* szerint: „még jócskán középkorias, de erős és igen nívósan gyakorolt fejedelmi hatalom” volt.² Ez a vélekedés mások megállapításaiból is kicsendül.

Nézetüket valóban csak erősíti a történetírás által már feltárt gazdag adatok sora. Öreg Rákóczi György például nagy súlyt helyez a posta gyorsaságára, s amikor késik a fiától érkezett posta, bizony nemcsak maga vereti meg a postást, hanem ír a fiának, hogy ő is botoztassa meg;³ vagy a köztudatban jámbornak tartott Apafi Mihály íratja a kolozsvári harmincadosnak, hogy az mielőbb küldje a begyűjtött pénzt, majd a levél végén post scriptumban maga is odakanyarítja: „Hidd el bizonyosan, hogy rövid nap alatt felköttetünk, ha nem hoz.”⁴ Legutóbb pedig Rétyi Péter Naplójában olvashattuk, hogy Apafi Mihály hogyan akarta elfogatni az adót be nem hajtó nemeseket, s miként börtönöztette be őket. Tette pedig mindezt a kincstári birtokok fegyvereseivel és tisztviselőivel.⁵ Milyen kísérteties párhuzam ez a királyi Magyarország területéről ismert kamarai akciókkal! Ám míg egy ilyen akció a XVII. század elején

¹ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 8. p.

² TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 229. p.

³ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 252. p.

⁴ Történelmi Tár, 1890. 208. p.

⁵ RÉTYI PÉTER: 1963. 63. p. Uo.: 59. p. olvashatjuk szintén Rétyi feljegyzésében, hogyan fogatta el és botoztatta meg Apafi Mihály a szász univerzitás szószólóit, mivel keményebb hangon merészeltek szólni a fejedelemmel.

a királyi Magyarországon a Bocskai-felkelés kirobbanásához vezethetett, addig hatvan évvel később Erdélyben a fejedelmi önkényre legfeljebb csak annyi a reagálás, hogy Tofeus Mihály, a fejedelem udvari papja esetleg keményebben prédikált a bibliai példákba öltöztetett túlkapásokkal szemben.

Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy nagyon is igaza van Trócsányi Zsoltnak a fejedelmi hatalom középkorias jellegével kapcsolatban. Úgy tűnik, Kelet-Közép-Európa ezen a táján még jócskán benne vagyunk Apafi alatt is a középkorban. Álljon itt ennek illusztrálására két önmagáért beszélő adat: az erdélyi fejedelmi tanácsba hivatali karrier útján feljutók hiába válnak tanácsurakká, ami a korabeli erdélyi viszonyok között a politikai vezetők elitjét jelenti, arisztokrataként mégsem tudnak meggyökerezni, egy-két kivétellel. Sorsukra jellemző: tíz közül négy erőszakos halállal hal meg. Ugyanígy ha a közigazgatás-történet kutatásai alapján végigtekintünk az erdélyi kancellárok listáján, akik közül 16-ból csak kettő volt egyházi ember, mégis „Erdély legjava szellemei közé tartozik” többségük, ám karrierjük vége, hogy „alig néhány kancellár van, akit a természetes halál ér tisztében”.⁶

Más oldalról is úgy látjuk, hogy erős valóban a középkorias színezet ebben a kormányzatban. A fejedelmeknek a városokkal kapcsolatos rendelkezéseiből derül ki, hogy ezektől kérnek nemcsak építőmunkásokat a fejedelmi építkezésekhez, de a fejedelmi udvartartás apró szükségleteiért is szintén a városokhoz fordulnak. Az ezeket bemutató csodálatosan színes művelődéstörténeti adatok mögött egy nagyon is pusztá tény áll: miszerint ha az írásos rendelkezés a fejedelemtől függetlenül elkészült, mégis a konkrét rendelkezés kiadása feltehetően fejedelmi intézkedést igényelt.

Ugyanakkor ezen középkorias színezettel szemben ott áll a központi kormányzatnak *európai mércével mérve is több pozitív eredménye*. Így például: bármennyire is favorizálják a kálvinista fejedelmek az erdélyi református egyházat, de az egyházi főtisztviselőknek egyházi rangjuknál fogva intézményesen, jogilag rögzítve semmi befolyásuk nincs. További eredmény, ahogy azt Trócsányi megállapítja, hogy az ügyintézésben viszonylag nagyfokú precizításra törekedtek, míg posta- és hírszolgálatával a fejedelemség európai szinten állt. Nemkülönben a kincstári igazgatás korszerűsítésével azt lényegesen fejlettebbé tették, mint a korabeli közigazgatást, s ezzel sikerült elérni „a kincstár pénzügyi ütőképességét”. Ide kívánczik Trócsányi másik megállapítása is, miszerint ha a fejedelem be is avatkozik a kancellária útján a bírászkodásba, az „elsősorban a törvények érvényesülését szolgálta, s nem a fejedelmi önkény érvényesítését...”⁷

Olyan ellentmondások ezek, amelyek egyrészt szükségszerűen következnek a társadalmi fejlődés törvényszerűségeiből, másrészt viszont nem mindig ma-

⁶ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 38. 184. pp.

⁷ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 39., 212., 252., 239., 245., 249. pp.

gyarázhatók meg egyszerűen a köztörténet oldaláról. Hiszen ez utóbbit gyakran befolyásolják bizonyos, a történeti köztudatban kialakult képek is. Így ha a történetírás oldaláról nézzük, igen korán hangot kap az uralkodókkal szembeni azon álláspont, hogy azok a törvényeket nem tartják be. Már Szerémi ezt írja: „egy magyar király sem tartja meg elődei törvényeit, noha a koronázáskor meg kell erre esküdni”.⁸ Az Erdélyben olyan közismerten nagy virágzásnak induló történetírás is átveszi ezt a toposzt, vagy legalábbis a szemléletmódot, s utólag egy-egy uralkodó kapcsán kritikusan nyilatkoznak. Mint például Szamosközi István *Erdély történetében* Báthori András bíboros kierőszakolt fejedelmválasztásáról.⁹ Ez a rendi szemlélet a későbbiekben is megmarad, s a korszak végén írogató Cserei Mihály históriájában már világosan azokat a jogi korlátait vázolja fel a fejedelmi hatalomnak, amit a választási conditiók előírnak. A magyarországi elégedetlenek támogatása kapcsán írja Apafiról: „...az erdélyi fejedelmek a tanács és az ország híre nélkül semmi derék dolgot magokra nem kezdhetnek, az lévén mindenkor egyik conditiója a fejedelmeknek...”¹⁰

Mármost ha a főhatalom kérdésében tisztán akarunk látni, akkor éppen ezen a történeti tudatot itt-ott negatív is befolyásoló tényezőktől kell eltekintenünk és az erdélyi főhatalomra vonatkozó képünket objektív adatok alapján kirajzolni. Nagy segítségünkre van ebben a múlt században igen erőteljesen beindult pozitív forrásfeltárás, aminek számunkra egyik leginkább hasznosítható produktuma az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, nemkülönben a *Székely Oklevéltár* és *Török-magyarkori Állam-Okmánytár*. E sorozatok az eredeti dokumentumok olyan gazdagságát tárják elénk, hogy úgy véltük nem feltétlenül szükséges további levéltári kutatásokat eszközölnünk. Egyes megjegyzések szerint helyes lett volna a családi levéltárakban való kutatás. Mi úgy látjuk, hogy mivel az erdélyi szakértők szerint a két országos levéltár (*Gyulafehérvári Káptalan* és *Kolozsmonostori Konvent*) anyagának felhasználásával készültek az említett sorozatok, hozzátéve még a Szászföld anyagát is, így a magánlevéltárakból esetlegesen előkerülő anyagok csak színesíthették, de alapvetően nem módosíthatták volna a jelzett anyagok alapján az erdélyi főhatalomról rajzolható képet. Különösen azok után tűnik ez valószínűnek, amikor az erdélyi levéltári anyag egyik legavatottabb szakértője szerint az erdélyi országgyűlésekhez a Szilágyi Sándor-féle sorozat után szinte semmi újat nem tud előbányászni a kutatás.¹¹

Mindezekén túl úgy tűnik, hogy a főhatalom jellegéről és tevékenységéről alkotható kép valóban nem szűkíthető le a jogi garanciák és a hatalom jogi kereteinek a felvázolására. Hiszen egy hatalom viselkedését a tudatos jogi

⁸ Szerémi György: 1979. 181. p. Felhívja rá a figyelmet Bartoniek Emma: 1975. 68. p.

⁹ Szamosközi István: 1963. 134–136. pp.

¹⁰ Cserei Mihály: 67. p.

¹¹ Trócsányi Zsolt: 1976. 15. p. 31. lj.

kereteken túl más objektív tényezők is behatárolják. Mire is gondolunk itt? Egy hatalommal kapcsolatban többek között a történetileg kialakult hagyományok is fontosak, mivel különösen a formaságok tekintetében lehetünk tanúi nagyfokú maradandóságnak. Ezért is vettük elsődleges vizsgálat alá a szimbo-
lika és a hatalom összefüggéseit.

Hasonlóan meghatározó fontossága a főhatalom viselkedésében az ország gazdasági fejlettsége s az adózó népesség teherbírása mellett a kincstári ügyek rendszere, hiszen végül is ez nagyon lényeges vonatkozásban határozza meg a hatalom manőverezési lehetőségeit. Bár ez irányú kutatásainkat teljessé csak a XVI. század közepéig tehetjük, s így annak jó része kívül is maradt e munka keretein,¹² annyit mégis megállapíthatunk, hogy ez esetben az erdélyi fejedelmi hatalom által követett kincstári politika merőben különbözik a Mohács előtti Magyar Királyság pénzügyi bevételi konstrukciójától. Ez a különbség, úgy tűnik első látásra, a kincstári birtokvagyon nagyságában jelentkezik, hiszen azt az erdélyi fejedelmek fokozatosan növelik is. Az ún. királyi Magyarországon ezzel szemben a kincstári birtokok aránya nem nő, inkább csökken, de fennmarad a Zsigmond király által bevezetett hasznosítási mód: a kincstári birtokok zálogba adása, majd a zálogösszeg későbbi fokozatos emelése. Ezzel a módszerrel, ha közvetetten is, de sikerül a kincstárnak megcsapolnia az arisztokrácia kezén felhalmozódó pénzt.¹³ E módszer a Habsburg Birodalomban közismert lehetett, mert németalföldi kutatások az ottani kincstári birtokoknak hasonló hasznosításáról számolnak be.¹⁴

Első látásra az erdélyi fejedelmek kincstári birtokhalmozó politikája a nyugat-magyarországival ellentétben nagyon is középkoriasnak, majdnem kora középkoriasnak tűnhet. De csak első látásra, mert e mögött a nagy birtokkomplexum mögött, egy főleg Bethlen Gábertől érzékelhetően prosperáló, tudatos kincstári politika van. Ez a politika azt jelenti, hogy a kincstár gazdasági forrásai birtokában a fejedelem aktív kereskedelmi tevékenységet folytat, illetve megpróbálja a kereskedelmi hasznot közvetlenül a maga számára lefőlőzni,¹⁵ nem beszélve arról, hogy fennmarad a korábbi magyar királyságból ismert nemesfém és só állami monopóliuma. Az állam aktív gazdaságpolitikája tehát láthatóan igen mély gyökerű Kelet-Közép-Európa ezen a táján. Különös jelentősége ott van ennek a Bethlen alatt felgyorsuló, majd a Rákócziak és Apafi alatt is folytatódó aktív kincstári politikának, hogy a fejedelem olyan többletjövedelemre tesz szert, ami független az adózás és vámok révén az adózóktól beszedett jövedelmektől, s nagyban megnöveli a fejedelmi hatalom önálló, a rendek adómegajánlásától független pénzügyi, s ily módon katonai

¹² RÁCZ LAJOS: 1982. 4. sz. 650–674. pp.

¹³ ZIMÁNYI VERA: 1980. 563. p.

¹⁴ EDDY VAN CAUWENBERGHE: 1982. 121–135. pp.

¹⁵ ZIMÁNYI VERA: 1953. 527. p.

és külpolitikai lehetőségeit. Nem lehet véletlen, hogy éppen a Bethlen-utódok fejedelmi conditióiban kerül elő sorra a kincstári bevételek és kiadások rendek általi befolyásolásának igénye.

Szintén meghatározó jelentőségű a főhatalom mozgásköréit tekintve maga az államterület és az ezzel szoros összefüggést mutató katonai, hadseregmozgatói kérdések, illetve a katonai igazgatás szervezete. Államterülettel kapcsolatos kutatásokat mind a XV. századi Magyarország, mind az erdélyi fejedelemség viszonylatában végeztünk, de viszonylag nagy terjedelme miatt annak csak töredékei kerülhettek be a munkába.¹⁶ Ennek ellenére nagy jelentőségűnek tartjuk a kérdést, mivel a XV. századi magyar király hatalma is csak úgy érthető meg, ha figyelembe vesszük, hogy az immáron egyre rendszeresebben Budán rezideáló magyar király nemcsak a magyar szentkorona országainak felkent uralkodója, hanem az egész XV. század folyamán váltakozó formában ugyan, de Magyarország mellett egyúttal uralkodója még legtovább Csehországnak, néha az osztrák hercegségeknek avagy a német birodalomnak, s egyszer még Lengyelországnak is. Ezen viszonylag hatalmas kiterjedésű kelet-közép-európai államkonglomerátum élén álló uralkodó lényeges többlethatalommal rendelkezik, mint más csak egyetlen államot kormányzó korabeli uralkodó. Igaz, ebből az államtömörülésből egységes államalakulat a korszakban nem jöhet létre, de az ezen uralkodók örökébe lépő Habsburgok, éppen uralkodásukkal mintegy szimbolikusan továbbéltetik ezt a XV. századi unifikációs gondolatot.¹⁷ A meglepő majd az lesz számunkra, hogy a régi Magyarország keleti sarkába, jobban inkább Erdélybe szoruló magyar királyság és később az erdélyi fejedelmek, akár e korábbi példákat követve, akár csak a politikum adta lehetőségeket maximálisan kihasználva ezt a kelet-magyarországi uralmat előbb-utóbb további területekre igyekeznek több-kevesebb sikerrel kiterjeszteni, így: a királyi Magyarország rovására, ahol három, majd hét vármegye uralja az erdélyi fejedelmet; itt-ott felújulnak a két román vajdaságnak a magyar királysággal lévő korábbi kapcsolata; s néha még arra is van esély, hogy a lengyel koronát, avagy egy korai felosztási terv nyomán Lengyelország egy részét megszerezzék. Honnan ez a hirtelen fel-felbukkanó bővítési lehetőség? A részletes okok felsorolása messzire vezetne, így itt csak azt a nyilvánvaló tényről rögzítenénk, hogy mivel a századok során nem először, Mohács után ismét két nagy hatalom közé szorult az ország maradéka, s amit Toppeltinus Laurentius szászföldi történetíró szerint immáron nem is Hungáriának, hanem Angáriának kellene nevezni; tehát két nagy hatalom közé szorulva midőn azok másutt voltak elfoglalva, úgy a lélegzetvételnyi szünetet nemcsak gazdasági gyarapításra és újjáépítésre lehetett felhasználni, hanem a portai vezérek jóindulatát megnyerve még területgyarapításra, s ily módon a

¹⁶ RÁCZ LAJOS: 1982. 1. sz. 41–95. pp.

¹⁷ RÁCZ LAJOS: 1982. 9. sz. 687–698. pp.

fejedelmi hatalom újabb politikai stabilizálására. Mi haszna lett ebből egy fejedelemnek? – mondhatná az olvasó. Egyrészt mindenképpen megemlítened, hogy mindegyik ily módon területtel és hatalommal gyarapodó fejedelem megkísérelte, vagy legalább jövőbeni tervei között szerepeltette a régi Magyarország újraegyesítését. Itt a különböző tervekről és módszerekről most nem szólnék. Ezentúl viszont az is lényeges, hogy ily módon nem elhanyagolhatóan növekedett az erdélyi hadseregbe mozgósítható katonai kontingensek nagysága, ami az erdélyi kincstár „gazdagságát” látva bizony nagyon is fontos volt.

Elsősorban ebből a szempontból válnak számunkra lényegessé a katonai kérdések is, mivel például a két román fejedelemség időnkénti Erdélyhez csatlakozását tekintve ezt követő részvételük az erdélyi hadmozgásokban dokumentálható.

A dolognak számunkra az az érdekessége a nem lényegtelen finánciális kérdéseken túl, hogy a hadsereg felett a hadmozgatási jogot a fejedelem gyakorolta, de különösen a segítségül kapott csapatok felett, s azt bizony a vajdaságok Erdélyhez tartozásától függetlenül is megkaphatta, ha ügyes portai ügynökei voltak, akik a nagyvezírtől tudtak segítségadást parancsoló leveleket hozni a román vajdáknak, avagy netán a budai vagy temesvári basáknak. Nyilván ezért kerül be egyre erősödő igénnyel a conditiókba a fejedelmekkel szemben, hogy a hadseregmozgatás jogát azok legalább a tanáccsal, majd később II. Rákóczi György vészes lengyel akciója után pedig az országgyűlés jóváhagyásával gyakorolják.

Tehát az eddigiek alapján elég világosan láthatjuk, hogy az említett körülmények miatt a fejedelmi hatalom személyes jellege, de egyúttal az abszolutista tendenciák megkísérlésének és netáni kibontakozásának a lehetősége is adott volt. S ez bizonyos viszonylatokban függött az egyes fejedelem személyi tehetségétől is, de mint jeleztük, az sokban múltott bizonyos a társadalmi fejlődésből következő objektíválódó tényezőktől.

Ennek a kérdésnek, illetve a fent már jelzett ellentmondásnak a boncolgatása vezetett el bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy elsősorban a jogi eszközöket kell vizsgálat alá vetnünk, s az ott tapasztalt törvényszerűségeket summaoznunk. Ugyanakkor világosan látjuk azt is, hogy az erdélyi fejedelmi hatalomról valóságos képet csak úgy kaphatunk, ha az említett objektíválódó és ily módon meghatározó jelentőségű tényeken túl olyan nemzetközi politikailag is fontos tényezőről, mint a török porta hatalmi mechanizmusa, reális ismeretekkel birunk. A török államhatalom viselkedési szokásainak feltérképezése és a portai viszonyok megismerése folyamatában óhatatlanul nyelvi akadályokba ütközünk, még másodlagos források feltárása sem kis feladat. Hasonló problémákkal küszködtünk a két román fejedelemség államszervezetével kapcsolatban, amihez még az is hozzájárult, hogy az Erdély történetével foglalkozó

¹⁸ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 15. p.

legújabb hazai álláspont szerint is a két román fejedelemség viszonylatában legfeljebb egyes archontológiai kutatások beindulásáról lehet hírt kapni, de részletesebb, a központi kormányzatok működését akárcsak dokumentatív feldolgozó forráskiadás vagy feldolgozás hiányzik.¹⁸

Az viszont megállapítható, hogy *csak mindezen felsorolt tényezők együttes figyelembevételére során alakítható ki teljes kép az erdélyi fejedelmi hatalomról*, s annak esetleges jövőbeni megrajzolásáról ezután sem mondunk le, de az említett szálak részletes felgöngyölítése nélkül az ember óhatatlanul felszínes lenne. Így pillanatnyilag kénytelenek voltunk egy rövid távú célt, a fejedelmi hatalom jogi korlátozását magunk elé tűzni.

Ezek után már csak az marad hátra, hogy a főhatalom jogi korlátaival vagy ha úgy tetszik, a rendeknek a kormányzati részvételt biztosító garanciáinak és a hatalom tényleges gyakorlásának a viszonyával foglalkozzunk. Ehhez először is azt kell tisztán látnunk, hogy a politikai kormányzati racionalitás azt kívánja, miszerint a hatalom gyakorlás jogi kereteit elsősorban fő vonalakban szükséges meghatározni, s mindenképpen kell hagyni a tényleges hatalomgyakorlás számára megfelelő politikai játéktérrel vagy önálló cselekvési lehetőséget. Ha ebből a szempontból vesszük vizsgálat alá az erdélyi fejedelmi hatalom mozgásszabadságát korlátozó, az eskük és választási conditiók által kialakított jogi-politikai feltételrendszert, akkor azt láthatjuk, hogy a rendek által javasolt és a fejedelmekkel elfogadtatott feltételek kétirányúak voltak. Egyrészt *biztosítani kívánták az ország egészét érintő alapvető kormányzási feltételeket és személyes szabadságaikat* vagy másképpen rendi kiváltságaikat, ugyanakkor másik oldalról egyre inkább megfigyelhető *törekvésük a tényleges kormányzati döntés befolyásolása*, illetve annak lehetséges intézményi kereteinek a megfogalmazása. Mindezek mellett viszont, két területen nagyon is megfoghatatlan volt a fejedelmi hatalom mozgásszabadsága: ezek a kincstári ügyek és a katonai kérdések. Ám ez a két területen való viszonylag kötetlenebb lavírozási lehetőség a gyakorlati példák szerint elegendő volt arra, hogy a tehetségesebb fejedelmek valamiféle önálló erdélyi politikát folytassanak, sőt magukat az európai politikai porondon kötelezően számba veendő tényezővé tegyék.

Ebben a két viszonylag kötetlenebb kormányzati szféra elismertetésében nem áll egyedül az erdélyi politikai struktúra, hiszen az 1500-as évek elejének Franciaországaról írja Niccolò Machiavelli, a híres firenzei nótárius, hogy Franciaországban: „...csak azért van biztonság, mert a királyt végtelen sok törvény köti, amelyek kimondják az uralkodók alattvalóinak biztonságát. Ennek az államnak a rendjét úgy szabták meg, hogy *a király szabadon dönthet a hadsereg és a kincstár ügyeiben*, de minden más területen szigorúan tartania kell magát a törvényekhez”.¹⁹ Nem véletlenül említettük itt Franciaországot, illetve Machiavelli nevét. Ugyanis a korabeli Erdély is a keresztyén Európa

¹⁹ NICCOLO MACHIAVELLI: 1978. I. köt. 139. p.

részének számított, s így az európai politikai gyakorlat és politikai elmélet hatásai alól semmiképpen nem vonhatta ki magát. Munkánkban jelezzük, hogy a kora középkori hatalomátadási processzus: a királykoronázási ordó is megnyire a keresztyén Európa szellemi és szertartási szokásainak hatására jött létre. Viszont ennek a gyökerei borzasztó mélyre nyúlnak, mivel Thomas Mann-nal szólva: mélységesen mély az időnek kútja. Ezzel mi is tisztában vagyunk, s a szertartás ókeresztyén hagyományait jeleztük, sőt a disszertáció munkahelyi vitára készített formájába bevezetésül Sámuel prófeta könyvének azon passzusát illesztettük, amely nagyon is tanulságosan mondja el, hogyan követelt magának a zsidó nép királyt, milyen intelmek kíséretében határozta el magát a prófeta az első király felkenésére, s hogyan adják át Dávidnak Izráel vénei egy szövetségkötés keretében a királyi hatalmat. Ennek a tanításnak a hagyományai nemcsak folyamatosan éltek tovább a századok során, de a reformáció még ennek megújítását is magával hozta. II. Rákóczi Ferenc maga írja le, hogy erdélyi fejedelmi beiktatásakor – megjegyzendő már 1700 elején vagyunk – előállt egy ítélőmester, s bibliai példák alapján mondta el: „hogy Isten az, aki a jó és rossz fejedelmeket adja, hogy általuk áldja vagy büntesse az alájuk vetett népeket”.²⁰ Munkánkban mi legfeljebb ilyen példának az illusztrálására vagy bemutatására vállalkoztunk, s beismerjük mi is fájjaljuk, hogy nem boncolgathattuk tovább az ókeresztyénség idevonatkozó hagyományait.

De mi is lehet a hasznunk ezen egyházi és szellemi hatások a főhatalomra vonatkozó sorai olvasgatásában? Közvetlen figyelembevételre talán ott nyílik lehetőség, amidőn azon ellentmondásra bukkanunk, hogy az erdélyi rendiség csak egy közepesen fejlett társadalom kritériumainak felel meg, viszont az általa áthagyományozott eszközövek és választási conditiók a kor magasabb fejlettségű államaiban is éppen hogy csak megfogalmazódtak. Különösen azután érdekes ez, hogy a fejlettebb nyugat-európai országokban akkor a feudális abszolutizmus élte virágkorát, ahol rendszerint az örökletes uralkodói hatalom volt a domináns, s jellemző a rendek országos gyülekezete nélküli kormányzás. Ily módon a főhatalom korlátozásának ötlete legfeljebb a politikai irodalomban kaphatott teret, de a gyakorlati politikában semmit.

Valószínű, hogy ezen ellentmondás megfejtésében egy szélesebb körű politikai-elmélettörténeti kutatás lehet majd csak segítségünkre. Az ugyanis már a fejedelmi korszak első szakaszában világosan megfogható, hogy a Báthori Kristóf halála utáni 1580-as évek közepén, Báthori Zsigmond kiskorúsága alatt, az erdélyi politikában a kormányzás szükséges formájáról – egyszemélyi vagy testületi kormányzás – lefolytatott vita mögött nemcsak az erdélyi rendek szabadságainak féltése állt, hanem Kendi Sándor és Kovacsóczy Farkas Páduában tanult tanácsurak elméleti felkészültsége alapján megfogalmazott kor-

²⁰ RÁKÓCZI FERENC: 1979. 354. p.

mányzati igény is meghúzódott. Igaz, ez a vita mintegy másfél évtizedig hol nyíltan, hol rejtetten mindig felbukkan, s a fő jellemzője, hogy a korabeli feljegyzés tanúsága szerint is Itáliából vett példával, velencei mintára egy tizenkettes tanácsra bíznák az erdélyi állam kormányzását. A vitát tragikusan zárja le az önkényeskedésre felettébb hajlamos ifjú Báthori Zsigmond akciója, amikor a törökkel való szakítást is ellenző párt fejeit, így Kendit és Kovácsóczyt is kivégezteti, de úgy tűnik, a testületi kormányzási igény vagy legalábbis a központi döntéseknek testület által való befolyásolása nem tűnik el az erdélyi országos politikából. Hogy e mögött a későbbi időszakban mennyire húzódtak meg politikaelméletileg is jól felkészült egyének, azt ma még nehéz lenne pontosan meghatározni, de mindenesetre feltételezni lehet. Ezt a feltételezést ugyanis erősíti az a tény, hogy különösen II. Rákóczi György idejéig jelentősen növekedett a külföldi egyetemjárás, aminek végén rendszerint publikáltak valamilyen szellemi summázatot, ma azt mondanánk, hogy disszertációt. Ezek témája nemegyszer politikaelmélet. Továbbá az egyetemjárás hanyatlása után a belső erdélyi főiskolán is tanítottak kisebb méretben ugyan politikaelméletet, hiszen Pápai Páriz Ferenc maga jegyzi fel, hogy külföldi egyetemjárása után hazatérve többek között megkezdte az Enyedi Kollégiumban Pál apostol Római levelének magyarázatát.²¹ Márpedig a Bibliában kicsit is járatos ember tudja, hogy a *keresztyénségnek a hatalomra való tanításait Pál apostol summázta a Rómabeliekhez írott levélben*. Itt-ott halvány nyomok mutatják, hogy a vezető erdélyi politikusok intenzíven olvasgatták Niccolo Machiavellit is. Tudjuk ezt Barcsai Ákostól is a későbbi fejedelemről, aki Machiavellit is. Tudjuk ezt Barcsai Ákostól is a későbbi fejedelemről, aki Machiavelli alapján ad tanácsot II. Rákóczi Györgynek.²² Megvolt Machiavelli munkája öreg Apafi Mihály fejedelem könyvtárában is.²³ Így a politikaelméleti tanítások befolyásolási lehetősége adottnak vehető, bár a jövőbeni részletesebb kutatások lényegesen javíthatnak a képen.

Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy a felkészültebb erdélyi politikusok, nemkülönben maguk az erdélyi rendek is tisztában voltak azzal, s ezt gyakorlati példák is erősítették, miszerint a fejedelem által letett eskű és aláírt választási conditiókban foglalt garanciarendszer nem jelenthet teljes biztosítékot a fejedelmi túlkapásokkal szemben (lásd Báthori Zsigmond és Báthori Gábor esetét). Sőt, éppen a túlkapásokkal szembeni védekezési kényszer készíteti őket arra, hogy végső esetben a fejedelemségtől való megfosztáshoz nyúljanak, illetve ennek jogi procedúráját kidolgozzák. Egyúttal viszont megfigyelhető e szabályok kapcsán, hogy azok tulajdonképpen úgy érvényesülnek, miként az egy-két századdal később kidolgozott alkotmányok, mivel egyrészt bizonyos szabályaik csak programjellegűek; másrészt viszont felismerik, nem elegendő

²¹ PÁPAI PÁRIZ FERENC: 1977. 173. p.

²² TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 62. p. és 123. p. 660. lj.

²³ THALLÓCZY LAJOS: 1878. 529. p.

deklarálni egyes szabályokat, hanem azok gyakorlati érvényesítése irányába kell lépéseket tenni. Amidőn az erdélyi rendek is rájönnek erre, akkor a korszak második felében, pontosabban a második hatalmi válság után már nem elsősorban a fejedelemségtől való megfosztás procedúrája a cél, hanem mintha arra a felismerésre alapítanák törekvésüket, hogy még a fejedelmi döntés meghozatala során kell megelőzni a helytelen határozatokat. Ezért a fejedelmek számára azt próbálják előírni, hogy az a tanács és az országgyűlés közbejöttével hozza meg a lényeges kérdésekben döntéseit. Az azután más kérdés, hogy a „Macht stärker als Recht” axióma alapján a fejedelmi hatalom igyekszik kibújni döntéseinek ilyesfajta testületi majorizálása alól, s ezt úgy próbálja elérni, hogy csak a tanácsosok egy részét – a befolyásosabbakat kérdezi meg döntései előtt. De az nyilvánvaló tény, hogy a távollevők megkérdezése is megtörténik írásban, amit a fennmaradt tanácsúri cenzúrák is bizonyítanak, sőt mi több, meg is őrizték őket. Ez viszont már arra utal, hogy esetleges felelősségrevonás esetére nyilván szükséges bizonyító jellegük miatt archiválták azokat.

Természetesen ez esetben olyan nehéz kérdésekkel küszködött az erdélyi rendiség, aminek megoldása az akkori, erdélyinél fejlettebb társadalmakban is komoly, mondhatjuk, hogy akkor még megoldhatatlan problémát okozott. S abban a tényben is van egy kis szerepe az erdélyi rendiségnek, hogy a korszak fejlődési irányába egyre inkább beilleszkedő fejedelmi hatalom, bármennyire is kísérletezik az örökletes fejedelmi hatalommal, végül is nem tud igazán abszolutista kormányzati formát uralomra juttatni.

Talán még annyit jegyeznénk meg, hogy némely hiba óhatatlanul előfordul anyagunkban. Mi itt mentségül csak III. Sándor pápa levelére hivatkoznánk, amit III. Béla királyunknak írt egy magyar érsek botlása kapcsán: „hiszen lehetetlen, hogy a nedves helyre tett nyelv, amint ezt tudod, időközönként ne csússzék meg”²⁴ – hát akkor a kutató elme és a toll ne vétene hibát? Reméljük ugyanakkor, Árpád-kori történészünk, Wertner Mór szavaival, hogy: „Tévedésünk mások buzdítására szolgál, s a végeredmény mégiscsak a tudományos kutatás nyeresége.”²⁵

²⁴ KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: 1981. 94. p.

²⁵ WERTNER MÓR: 1891. 2. p.

I. A koronázás és a főhatalom átadása

Köztudott, hogy a keresztyénségre való áttérés a magyarságnál egybeesett a magyar állam megalapításával, s annak uralkodóját immáron a keresztyén fogalmak szerint is egyeduralkodónak, királynak ismerték el. Ezt formálisan úgy juttatták kifejezésre, hogy I. István királyunkat a keresztyén egyház segédletével a pápától küldött koronával Esztergomban királlyá koronázták. Midőn ez az 1000 karácsonyán vagy 1001. január 1-jén bekövetkezett esemény az akkori székhelyen Esztergomban lebonyolódott, akkorra már Európa-szerte kialakult a királlyá koronázás rendje, speciális szabályai, s a procedúrában részt vevők helye és szerepe. Nagy valószínűséggel állítja Györffy György, hogy István koronázásakor a felkenést és koronázást végző egyháziak a mainzi koronázási ordót használhatták.¹

Ugyanakkor az is kézenfekvőnek látszik István egyéniségének és tudatos keresztyénségvállalásának fényében, hogy apjával, Gézával ellentétben – aki egyaránt gyakorolta a pogány és keresztyén szokásokat és szertartásokat – István nem sok teret engedett trónra kerülése kapcsán a korábbi pogány-nomádkori hatalomátadási szabályok érvényesülésének. Már az ő trónra kerülése, az elsőszülött öröklése, tehát az ún. primogenitúra tulajdonképpen gyökeres szakítást jelentett az addigi nomád seniorátusi öröklési renddel szemben. Azonban, mivel jogszabály erről később sem intézkedik az Árpád-korban, egészen III. Béla fiainak trónra kerüléséig változatlanul fennmarad mindkét öröklési elv gyakorlata az uralkodócsaládon belül, s mindig a politikai erőviszonyok döntik el, hogy adott esetben melyik érvényesülhet. Szintén István trónra lépése és annak Koppány általi megkérdőjelezése kapcsán értesülünk egy másik fontos, korábban nyilván a főhatalom öröklését is meghatározó módon befolyásoló öröklési szabályról, a már a Bibliából ismert *levirátusról*, amikor az elhalt fiútestvér után életben lévő fiútestvére örökli nemcsak a

¹ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 158–161. pp. Hasonlóan foglalt állást korábban Bartoniek is: „Szent István úgy látszik a német rendszert vezette be Magyarországra, mármint a koronázási ordót tekintve.” In: BARTONIEK EMMA: 1923. 297. p.

vagyont, de még az elhunyt feleségeit is. Bár az uralkodócsaládon belül nincs nyoma, hogy Géza–István nemzedéke után ez később valaha is felmerült volna, de a néprajzi kutatások azt erősítik, hogy a kereszténység első századaiban ez a szokás a közrendűek között érvényesülhetett. Az az egyes vidékeken napjainkig fennmaradt szokás, hogy a feleség férjének öccsét kisebbik uram névvel illeti, szintén ebbe az irányba mutat.

Ugyanígy a nomád korban gyökerező szokás, illetve hatalommegosztási gyakorlat Györffy szerint a *dukátusok* kialakítása,² s ezzel szoros összefüggésben a duxok, hercegek számára az ország egyharmadának birtokbaadása. Ez az ún. dukátusi harmad intézménye, ami bizonyosan hatott még a XIII. században kialakuló ifjabb király és idősebb király közötti hatalommegosztásra is.

Az a főhatalomra vonatkozó és a hatalmi szimbolikában megnyilvánuló, krónikás adatok szerinti különbségtétel pedig, miszerint a király hatalmát a korona szimbolizálta, míg a dux-herceget a kard, ahogy azt közismerten I. András király és öccse Béla dux közötti, híres várkonyi jelenetből tudjuk – mélységeiben máig tisztázatlan. Ugyanígy tisztázatlan a magyar korona, a szent korona két része közötti nyilvánvaló különbség is. Ezért kérdéses, hogy az ún. *corona graeca* és *corona latina* mennyire alapulhat a *külön királyi* és *külön hercegi fején*, diadém, s mennyire eredményezhette e kettő egyes feltevések szerinti egyesítése a ma látható magyar koronát. E feltevések mindmáig további megerősítésekre szorulnak.³

Meggondolandó ennek kapcsán, hogy az egyik szomszédos hatalom, Bizánc esetében biztosan tudjuk, miszerint lényeges formai különbség volt az *uralkodó császár koronája* és kijelölt trónörököse, a *despotes* koronája, az ún. *stephanosi korona* között. Ahogy azt az alábbiak szerint Komnena Anna leírásából is megismerhetjük: „a császári koronát az jellemzi, hogy a fejet falgömbszerűen veszi körül, gyöngyökkel, drágakövekkel van ékesítve, s mindkét oldalán drágakövekből és gyöngyökből álló láncok lógnak le, míg a stephanosban csak

² GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 64., 110–111., 119. pp. BARTONIEK EMMA: 1925–26. Különösen érdekes a változás részletes elemzése, amikor az öröklés mellett a választás is megjelenik. 830–831. pp.

³ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 34–36., 98–99., 110–114., 539. pp. A hivatkozott utolsó helyen írja: „Tagadja a dukátus etnikai előzményét Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974., amellyel azt az egyetemes fejlődéssel összhangban felismert törvényszerűséget is tagadja, hogy a kora feudális állam előzménye a megelőző barbár viszonyokban rejlik, és a területi szervezetek előzményei etnikai, törzsi és nemzetségi alakulatok. Kristó a dukátus létrejöttét 1050 tájáról a király és a hercegek közti konkolyhintők művéből és a feudalizmus kialakulásának segítségével, mint tudatos törekvésekből vezeti le. Ez a vitatható elméleti alapvetés azonban felesleges, mert az 1050 előtti vonatkozó adatok és a régészet eredményei a 'dukátus' X. századi meglétét igazolják.” Legújabbán GERICS JÓZSEF: 1984. 243–254. pp. állapítja meg, főleg krónikás hagyományok alapján, hogy eredetileg a kard volt a duxok jelvénye, amit már a XI. században felvált a korona.

elvétve vannak gyöngyök és drágakövek, és hiányzik a kigömbölyödés”.⁴ Bár nagy bizánci szakértőnk szerint ez a félgömbbel zárt császárkorona-leírás csak a Komnenosok uralmával jelenik így meg, mivel korábban a nyílt korona volt az irányadó, azért *a különbségtétel az uralkodó koronája és a trónörökösé között minden bizonnyal addig is megvolt Bizáncban.*

Az eddig elmondottakon túl további olyan elemekről, amelyek a főhatalomhoz kapcsolódóan a korábbi pogány világ maradékeként élének tovább, nem tudunk, s a keresztyénséggel kialakuló királykoronázás pedig megmarad a keresztyén egyház által kialakított keretek között. E keresztyén szabályok is két forrásból származó hagyományokon épülnek fel. A koronázás első lényeges eleme, az ún. felkenés, ótestamentumi elveken alapul, s tulajdonképpen a püspökké avatás formájában plántálódik át a keresztyén egyház gyakorlatába. Maga a korona, a fejék pedig a késő római időszak császárai által alkalmazott diadémából fejlődik ki, ahogy azt a kora középkori okleveles szóhasználat is gyakorta diadémának, s nem mindig koronának írja.⁵

Utólag úgy tűnik, hogy a két elem közül a királyavatásnál elsődleges szerepe eleinte a felkenésnek – mint egyébként tipikus egyházi cselekménynek – volt. Ezzel a szertartással teljesedett ki a kora középkori „*rex et sacerdos*” eszme, miszerint a királynak sajátos papi tisztsége is van, ami magyarázatot ad a középkor eleji európai királyok széles körű egyházszervezéssel, egyházalapítással, egyházi élet szabályozásával kapcsolatos jogkörének. Ez a fogalom azután később olyannyira feledésbe merül, hogy sem az egyház, sem a királyság vezetői nem fognak rá emlékezni. Ennek a feledékenységnek legszebb példája, hogy Szent Istvánnak az egyházzal kapcsolatos jogosítványait a száz évvel később keletkező legendák már pápai felhatalmazásra vezetik vissza. Majd amikor a bolgár királyság ellen pápai biztatásra hadat vezető IV. Béla apostoli-legátusi jogot kér, mint előde, Szent István, hogy a meghódítandó terület krisztianizálásáról, valamint új egyházi szervezetről és püspökök kinevezéséről intézkedjen, akkor maga a Szentszék van legjobban megütközve a kérésen, mondván, hogy ő ilyen apostoli legátusi jogosítványt csak egyháziaknak szokott adni. Viszont a királyi udvar irányítói sem tudják már, hogy milyen jogalapon intézkedhetett akkor Szent István, ha nem pápai legátusként.⁶

⁴ MORAVCSIK GYULA: 1938. 456–4567. pp. A hazai korona-előfordulásokra, illetve koronahordási divatra. L. még VATTAI ERZSÉBET: 1958. 191–21. pp. és KOVÁCS ÉVA: 1976. 7–19. pp.

⁵ PERCY ERNST SCHRAMM: 1956. 3. köt. 912–913. pp.

⁶ HERMANN EGYED: 1973. 26., 54. pp. Érdemes ideiktatni a *rex et sacerdos* eszme elfelejtetését célzó pápai álláspontot: „III. Ince a Szent István-i kiváltság hagyományának irodalmi folytonosságát meg akarta akadályozni. Ezért 1201-ben elrendelte, hogy *Szent István legendájából, ha az istentiszteletnél felolvassák, kihagyandó az a részlet, amelyben elmondják, hogy a király az egyházakról mindkét jog alapján rendelkezett.* Arról tehát most már szó sem lehetett, hogy a pápák ezt a jogot formailag elismerjék.”

A rex et sacerdos elmélet 1200-as évekbeli alkalmazhatatlansága mellett figyelmet érdemel az az adat, hogy II. András kisebbik fiát, Kálmánt 1214-ben felkenik Halics királyává. Ugyanakkor II. András a pápához fordul koronáért. Kállay Ubul rekonstrukciója szerint a kis királynak, aki már felkent uralkodó, távoznia kell Halicsból, s csak itthon, 1215–16 táján koronázza meg végül János esztergomi érsek Halics vagy az akkori oklevelek szerint Galícia királyává.⁷ Ha igaznak bizonyul valaha is Kállay jelzett kombinációja, akkor egy nagyon érdekes és különös esettel fogunk szemben állni, mivel korábban nem nagyon tudtunk róla, hogy Magyarországon valaha is időben így szétválasztották volna a koronázást és felkenést. Igen érdekes hozzájárulást adhatna ehhez az a Hodinka által az orosz évkönyvek gyűjteményes kötetében megjelentetett szerb krónikakompozíciós adat, miszerint a szerb királlyal viszálykodó magyar király, talán Imréről van szó, egy isteni csodatétel hatására megbékül a szerb királyi családdal, s a hadakozásra megjelent közvetítéssel és békítéssel kísérletező szerb királyfi, Szent Száva vagy Szabbás érsek a magyar királyt királlyá keni.⁸ Koronázásról itt sincs szó, csak felkenésről.

Különösen az első adat, mivel a korabeli évkönyvek csak felkenést említnek, afelé a sejtés felé orientál, hogy vajon nem létezett-e magyar főhatalommal kapcsolatosan olyan gyakorlat, hogy az ifjabb királyt először csak felkenik, s csak később, az egész ország feletti uralkodás tényleges megkezdésekor koronázzák meg. Mindenesetre ez magyarázatul szolgálhatna azon furcsa ténynek, hogy a regnáló ifjabb királyok apjuk halála után, amint az egész ország királyai lesznek, korábbi okleveleiket felülvizsgálják és megerősítik. Sőt, mint más helyütt már kifejtettük, IV. Béla és V. István későbbi okleveleikben ifjabb királyságuk idejére úgy utalnak vissza, hogy „tempore ducatus nostri”.⁹ Miért kell ezt a kifejezést használni, ha felkent és megkoronázott uralkodók. Valószínűleg formálisan is kifejezték a két hatalom, az öreg király és ifjabb közötti különbséget. Ugyanakkor a magyar korona sorsához is adalék lehet a Kállay-féle elmélet, hiszen ebből a történetből is önként felmerül a kérdés, hogy mi lett a koronával. Azt az eddigi történeti kutatásokból tudjuk, hogy már kezdetben külön „felségjelvénye” volt az uralkodónak és a kormányzó duxnak. Györffy György vélekedése egyértelműen oda konkludál, hogy a mai magyar szent korona alsó koronája, az ún. corona graeca nem más, mint

⁷ KÁLLAY UBUL: 1903. 672–673. pp. Ugyanezen eseményről, tehát Kálmán felkenéséről a korabeli orosz évkönyv írja az 1213-as események kapcsán: „Koloman királyfit ellenben felkenték halicsi és volodymeri királynak.” In: HODINKA ANTAL: 1916. 433. p.

⁸ HODINKA ANTAL: 1916. 484–486. pp.

⁹ SZENTPÉTERY IMRE: 1921–22. 78. p. 2. l., de igen érdekes a szerzőnek ugyanitt, a 79. p. tett megjegyzései arra nézve, hogy az ifjabb királyok, átvéve az egész ország kormányzását, azt okleveleik címzésében is kifejezésre juttatják azzal, hogy királyi címükhöz hozzáteszik a „totius regni Hungariae” vagy „adepto integrali regni nostri gubernaculo” avagy „totius regni gubernaculo” frazeológiát, amely az egész ország feletti teljes kormányzati hatalmat jelenti.

I. Géza királyunk azon koronája, amit még dux korában kapott a bizánci császártól, tehát a mai magyar korona alsó része az egykori dux korona.¹⁰

Ha viszont igaz a Kálmán királyfi számára küldött római korona története, akkor lehetőségként felmerülhet e koronának is számbavétele, a valamikori, feltételezett koronaegyesítésre vonatkozóan.¹¹

Az Európában használt koronázási ordók szerint általában a felkenést követte a különböző királyi felségjelvényeknek az átadása, mint: jogar, országalma, kard; de közülük is kiemelkedett a kezdeti koronázások záróaktusa, a korona fejre illesztése.¹² Mivel egyébként a történészek véleménye szerint maga a koronázás, mint egyházi szertartás alapvetően nem különbözik a római egyházban előírt püspökszentelési szertartástól,¹³ így ezen aktus is nyilván szertartásbeli párhuzama a püspöki infula feltételének. Adataink szerint e koronázást mindig az ún. Szent István-féle koronával végezték el, kivéve I. Ulászló koronázását, s ha az valamilyen oknál fogva nem volt kéznél, akkor előfordult, hogy hosszabb ideig – akár évekig – is várt az uralkodó, míg magát a szent koronával megkoronáztathatta. Ez már csak azért is érdekes jelenség, mert a koronázásra mint egyházi eredetű szertartás elvégzésére kialakult szokás szerint az esztergomi érsek formált jogot, amit a pápai kiváltságlevelekben is megerősítettek, de érsek nem létében, vagy akadályoztatása esetén helyette koronázott a kalocsai érsek is vagy a rangidős magyar főpap. Tehát *míg a szertartást végző személyében elismert gyakorlat lett a jogosított esztergomi érsek szükségből való helyettesítése, addig a fejre helyezendő diadéma mindenkor csak a szentkorona lehetett.* Ez a merev ragaszkodás a Szent István-féle alapokhoz már másoknak is feltűnt, s így terjedt el a koronaegyesítésre vonatkozóan olyan vélemény is, hogy éppen az eredeti Szent István-koronához való ragaszkodás idézte elő valamikor a korai századokban a mai szent korona létrejöttét, azaz két koronából való egyesítését; amit elsősorban az válthatott ki, hogy az igazi Szent István által is viselt korona nem lévén valami miatt kéznél, a megkoronázandó a kéznél lévőkől az eredeti mintájára alakította ki az újat.

A korona feltételét követte az uralkodó ünnepélyes trónra ültetése, ami a XV. században nyer majd különösebb jelentőséget. A szertartásnak kezdetben

¹⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 356–361. pp.

¹¹ A legújabban ötvösök és fizikusok által felvetett teória és Váczy Péternek arra adott válasza. In: História 1984/3. sz. 14–18. pp.

¹² BARTONIEK EMMA: 1917. 12. p., itt különösen III. András koronázása.

¹³ BARTONIEK EMMA: 1917. 24. p., de különösen 9. l.; de idetartozik koronázási ordónk eredetének kérdése is, ami Bartoniek szerint ó-frank eredetű. BARTONIEK EMMA: 1917. 26. p., ahol a francia ordókkal és a császárkoronázásokkal azonosítja. A magyar liturgia eredete kérdésében szintén a nyugati frank, közelebbről egy észak-frank-római liturgiához kapcsolja RADÓ POLIKÁRP: 1957. 391–400. pp., de különösen a 395–398. pp. Míg a legújabb kísérlet a magyar királykoronázás rendjének rekonstruálására FÜGEDI ERIK: 1984. 255–273. pp.

volt még egy nem különösebben szembeötlő része, amikor az uralkodó esküt tett az egyház jogainak megtartására. Bartoniek Emma kutatásai szerint III. Bélától kezdve fordul elő Magyarországon ez a gyakorlat,¹⁴ de a koronázási ordóban elfoglalt fontossági helyéről nem tudunk.

Bartoniek már említett munkája hívja fel figyelmünket arra, hogy az Árpád-házat követő vegyes házbeli királyok alatt e cselekménynek a jelentősége megnő. Utólagos fontossá válása mellett szól, hogy az eskü a kései, XV. századi leírások szerint is eléggé sűrűn váltogatja helyét a koronázási szertartásban.¹⁵ Ez a tény mindenképpen arra utal, hogy az eredetileg tisztán egyházi szertartásban utólag, annak közjogi jelentősége miatt került előtérbe az eskü. Így a Bartoniek Emma által elemzett ötféle koronázási leírásból a korona fejre illesztése után szerepel az eskü két leírásban is; (nyilván ez a legkezdetlegesebb forma, itt látszik az utólagos hozzáillesztése a koronázási ordóhoz); majd két másik leírás a korona fejre tétele elé helyezi, míg végül a Bonfini-féle közlésben az eskü rögtön a koronázási szertartás elején, a papi kérdések után, de még a legkorábbi kreáló aktus, a felkenés előtt történik meg. Az inthronisatio vagy trónra ültetés, avagy másképpen az uralkodás megkezdése, mindegyik leírásban a szertartás legvégén van.

Szintén e cselekmény utólagos jelentőssé válását húzza alá az a tény is, hogy a leírások szerint a XV. századi koronázásoknál többször előfordul, hogy mind az esküt, mind a trónra ültetést már nem a koronázó templomban, bár a koronázás alkalmával, külön, más helyen teszik le, illetve végzik el. Így II. Ulászló koronázásáról tudjuk, hogy kint, szabad ég alatt tesz esküt. A trónra ültetésre gyakran a székesfehérvári Péter-Pál-templomban került sor. E templom érdekessége, hogy a legújabb ásatások nyomán a bejáratí lépcső alól került elő az a centrális korai keresztyén kápolna, amelyben egyesek – így Győrffy György¹⁶ – Géza fejedelem, István királyunk apja temetői kápolniját sejtik. Ha ez a sejtés beigazolódná, úgy egy nagyon érdekes középkori szimbolikával találnánk szembe magunkat, amennyiben a koronázást, illetve annak egyházi aktusait az I. István hamvait őrző bazilikában, míg a később elsődleges közjogi jelentőséggel bíró trónra ültetést az államalapító uralkodói páros méltán híres első tagja – Géza nagyfejedelem – hamvait rejtő templomban végezték el. További adatok híján nem tudjuk, hogy lehet-e a két templom, a Boldogasszony egyháza és a Péter-Pál-templom kettőssége mögött tudatos szimbolikát keresni.

Az eskünek és a trónra ültetésnek az emelkedő fontossága, illetve a XV. sz. második felében a koronázó templomon kívüli elvégzése azt is mutatja, hogy adott a lehetőség e két cselekménynek az egyházi szertartásról való leszakadására

¹⁴ BARTONIEK EMMA: 1917. 6–7. pp.

¹⁵ BARTONIEK EMMA: 1917. 25–26. pp.

¹⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 102., 352. pp.

és azok önállósulására. Ez a lehetőség élesen vetődik fel azokban az esetekben, amikor a korona nincs kéznél, vagy az uralkodó kiskorú.

Az első esetben, amikor a korona nem volt kéznél a XV. századi koronázásokból két megoldás látszik kibontakozni. Az egyik a korábbi koronázás másolása, s a koronázásnál pótkorona alkalmazása. Ez történt I. Jagelló Ulászló koronázásakor, amikor is az elmenekülő özvegy Erzsébet királyné magával vivén a Kottaner Ilona által Visegrádról ellopott koronát, a rendek leveszik Szent István fej-ereklyetartójáról a koronát, s kijelentik: az ugyanolyan hatálylallyal bír, mintha a szentkorona lenne. Bartoniek szerint itt a korabeli cseh koronázási ordó másolásáról van szó. Ugyanis a Cseh Királyságban Luxemburgi Károly újra szabályozta a koronázási szertartást, s e szerint az új cseh királyt mindig azzal a koronával kell megkoronázni, amelyik a prágai székesegyház Szent Vencel-szobrának fején áll.¹⁷ Ám a pótkorona-megoldás nem állandósul Magyarországon, hiszen azt látjuk, hogy I. Ulászló várnai halála után a rendek hatálytalanítják a király rendelkezéseit, tehát úgy tekintik, mintha nem koronázták volna meg őt.

Úgy tűnik ezen tanulság alapján, később egészen más módon próbálják kifejezésre juttatni, hogy az uralkodó koronázás nélkül, de mégis elnyeri a főhatalmat. Erre Mátyás uralkodóvá tétele lehet a példa. A szentkorona ekkor még mindig Habsburg Frigyes birtokában volt, de nincs rá adat, hogy pótkorona gondolatával foglalkoztak volna a rendek; helyette az előbb emlegetett két koronázási elem: az eskü és az inthronisatio előtérbe kerülésével találkozunk. Magának az eskünek kreáló aktusként való használatára mutat már V. László pozsonyi beiktatása is, mivel az ifjú király csak esküt tesz, és ismételt koronázásról nincs szó. Ez a forma Bartoniek szerint szinte teljesen megegyezik Mátyás beiktatásával. Érdekes ennek kapcsán Bartoniek kiemelése: *Mátyásnak esküt kellett tenni a polgároknak, mielőtt beengedték Budára, majd a főrendeknek és főpapoknak, mielőtt a várba engedték, végül a Boldogasszony Templomban hálaadó misét tartanak, ahol az egyháznak általában esküt tett; azaz „há-*

¹⁷ BARTONIEK EMMA: 39. p., ezért nevezik ma is a cseh koronát Szent Vencel koronájának.

Erzsébet nyilvánvalóan azért vitette magával a Szentkoronát, mert tisztában volt azzal a magyar közjogi nézettel, hogy hatályosan csak a Szentkoronával lehet koronázni. Ilyen véleménye még olyan távoli híradásból is visszacseng, mint a török nyelvre átültetett magyar krónikakompozíció, a Tarih-i Üngürüş, ahol is azt mondja Erzsébet özvegy királyné: „Én most elhatároztam, hogy az ország koronáját elviszem a császárhoz, mert korona nélküli királyság vadházasságban élő asszonyhoz és zabola nélküli lóhoz hasonlatos.” In: Tarih-i Üngürüş. 1980. 346. p. Magához az I. Ulászló koronázásán használt pótkoronához is érdekes adalékkal szolgál a török krónika, mert szerinte: „Vuladiszlaut a korona hiányában búzakalászból font koronával akarták megkoronázni.” In: Tarih-i Üngürüş. 1980. 347. p. Sőt olyan nézet is felmerült, hogy a Szent István-féle fej ereklyetartó korona Ulászló várnai csatavesztése során a törökökhöz kerül. Tomkó János szerint ez kerülne vissza Magyarországra a szultán által Bocskainak adott korona képében. Lásd: TAKÁCS IMRE: 1984. 102–114. pp.

romszor is esküdött : polgárnak, nemesnek, papnak”.¹⁸ Az új uralkodó hatalma azzal vált teljessé, hogy „Mátyás az eskük letétele és a *Te Deum* után a királyi palotába az ország ügyeit intézendő leült.”¹⁹ Hasonló fontosságot nyert a Mátyást megelőző két magyar király, V. László és I. Jagelló Ulászló koronázásánál is a trónra ültetés vagy inthronisatio. Ahogy a jogtörténeti munkák elénk tárják, ezek az inthronisatiók voltak azok, amikor az uralkodó szimbolikusan ténylegesen gyakorolta is a frissen ráruházott főhatalmat: *lovaggá ütött és elbírált néhány elébe terjesztett ügyet*. Ezzel mintegy kifejezésre is juttatta az állami irányítás uralkodót illető fontos jogosítványok kettejét: a kiváltságolási és katonai főhatalmát, illetve azt a tényt, hogy a király a középkori Magyarországon a legfőbb bíró, a summus justitiarius. Tulajdonképpen *e szimbolikus cselekményekkel nyerte el igazi értelmét a trónra ültetés szertartása*.

Ugyanis a koronázási ordóknak nem véletlenül jelenti mindig a *befejező cselekményét a trónra ültetés*, hiszen addig a leendő uralkodót csak jelöltnek tekinthetjük, s jelöltsége azzal ér véget, hogy a koronázási cselekmények elvégzésével, ahogy a kései magyar király koronázási leírások is megfogalmazták, a jelölt „felavatott uralkodóvá” válik. Elsőként, mindenki számára látható módon az inthronisatio szertartása, illetve az annak kapcsán végzett kormányzati cselekmények azok, amelyek mindenki számára meggyőző módon hirdetik: íme, új királya van az országnak.

Szükséges itt megjegyeznünk, hogy a trónra ültetés fontosságának a korábbi elhallgatása feltétlenül azzal a szemlélettel van összefüggésben, hogy Magyarországon a királykoronázásoknál maga a korona fejre tétele vált az egyetlen igazi kreáló aktussá. Minden más cselekmény, amit a koronázási szertartásoknál még elvégeztek, a koronához képest csak másodlagos lehetett. A koronázás fontosságát egyértelműen mutatja, hogy a külföldről hozzánk kerülő Anjou Károly Róbert nemcsak a koronázási esküben megfogalmazott feltételrendszer kialakításában alkalmazkodik a korábbi magyar közjogi szokásokhoz, hanem a koronázás lebonyolításában is. Így például addig nem nyugszik, míg korábbi koronázásait végül a magyar szentkoronával meg nem ismételheti. Ennek nyomán úgy tűnik, ő is csak azt tekinthette végleges koronázásnak. Hasonlóan a koronázás fontosságát húzza alá V. László inthronisatiója, hiszen azzal, hogy 1452-ben újra nem koronázzák meg, kimondatlanul is a korábbi, 1439-es, a Visegrádról ellopott szentkoronával való koronázását ismerik el érvényesnek a rendek. Nem más a helyzet a korona fontosságát tekintve I. Jagelló Ulászló és Hunyadi Mátyás esetében sem. Hiszen I. Jagelló Ulászlót is azért koronázzák meg egy Szent István fej-ereklyetartójáról levett koronával, mert a korábbi szentkoronával való koronázást akarták imitálni a rendek,

¹⁸ BARTONIEK EMMA: 1917. 32–33. pp. Ugyanő: 51. p., ahol kiemeli, hogy az idegenből jövő uralkodóink már az országhatáron esküsznek.

¹⁹ BARTONIEK EMMA: 1917. 33. p.

a sokat emlegetett kijelentés hozzáadásával, hogy ez az érvényesen koronázó korona, mivel a korona joghatósága a rendek hozzájárulásában gyökerezik. Ugyanígy Mátyás király is nagy súlyt helyezett a szentkoronával való megkoronázására, ami azt mutatja, hogy inthronisatióját maga is csak a főhatalom ideiglenes átvételének tekintette. Erre utal, hogy egyrészt semmiféle pótkoronával nem koronáztatta meg magát addig, amíg a szentkoronát vissza nem szerezték Frigyesztől. Másrészt erre utal még azon 1462-es oklevele is, amelyben a Szentgyörgyi főúri család két tagjának korábbi hűtlenségeit és bűneit megbocsátja. Ugyanis az oklevél végén Mátyás kijelenti, hogy azt: „szerencsés megkoronáztatásunk után meg fogjuk újítani, s erősíteni, azután is megtartjuk, mintha akárcsak szerencsés megkoronáztatásunk után történt volna”.²⁰

Mindezen kijelentés ellenére annak a ténynek talán mégis jelentősége van, hogy éppen V. László esetében kerül előtérbe az inthronisatio 1452-ben, mert a koronázást nem akarják vagy nem tudják ismételni, tehát egy olyan helyettesítő szertartást kell tartani, amely szimbolikájában képes kifejezni az adott személy uralkodóvá válását. Ám az a két aktus, hogy ekkor V. László esküt tesz, továbbá inthronizálják, a későbbiekben fokozott jelentőséggel bír, mivel azt más esetekben is ismételni fogják. Ebben az 1452-es első, általunk is ismert esetben az tesz elgondolkoztatóvá bennünket, hogy az inthronisationak korábbi magyarországi jelentőségéről nem rendelkezünk biztos tudomással.

Annyit tudunk, legalábbis krónikás adatok alapján, hogy kora Árpád-házi királyaink gyakorolták azt a szokást, mely szerint a nagyobb egyházi ünnepek alkalmával koronázási díszben jelentek meg, de e tudósításokban is elsősorban magának a koronának, a későbbi szentkoronának a koronázási szertartásokon kívüli viselése az, ami feltűnő.

Visszont egész koronázási szertartásunk, annak szinte legtöbb kellékével, elsősorban a korabeli európai feudális államok keresztyén egyházi hatások által kialakított szokásaiban gyökerezik, ezért joggal vethető fel az a kérdés, hogy az inthronisationnak nincs-e fokozottabb jelentősége más európai országok keresztyén uralkodó kreálási hagyományaiban. E téren nagy segítségünkre lehet P. E. Schramm imponáló összegzése az európai középkori hatalmi szimbolikáról. Munkájában igen világos fejtegetés található arra nézve, hogy hogyan hatott egymásra a késő római hatalmi szimbolika és a keresztyén egyház szimbolikája. E szerint már igen korán megjelenik a keresztyén egyházakban a *Cathedra* vagy a *cathedra Mosi*, azaz a Mózes-szék, amely a hazai protestáns egyházak gyakorlatában napjainkig megtalálható a Mózes-szék névvel illetett papi pad elnevezésében. Ez a korai keresztyén Mózes-szék Schramm szerint mint püspöki szék együttesen kifejezte a püspök jurisdikciós és tanító hatalmát. Nyilván ezen jurisdikciós és tanító hatalmi szimbolika segíti elő, hogy e cathedrából a pápák híres Szent Péter-széke, a *Cathedra sancti Petri* kialakul-

²⁰ FRANKÓI VILMOS: 1896. 196–197. pp. között latinul és magyar fordításban.

hatott, de valószínűleg ezen trón kerül a korai germán uralkodók hatalmi jelvényei közé is. A korai középkorból már nemcsak Nagy Károly híres, *Aachenben lévő* „Steinsitz”-e érdemel figyelmet, de ugyanígy a királyi vagy uralkodói hatalom állandó szimbolikájaként jelenik meg a szintén *kőből lévő skót királyi trónus* vagy az állandó királyi hatalmat jelenti a *londoni Westminster koronázási széke* is.²¹

A keresztyén egyházszerkezet szimbolikájának hatása mellett nem kizárt a biblikus hagyomány sem. Itt nemcsak az ott sokat emlegetett Salamon király székére kell gondolnunk, amely a leírás szerint két oroszlánon állt, hanem a Jézus megváltó gondolkörbe lévő Krisztusi ítélkezésre, illetve a Credóban is fennmaradó Atya és fiú együttes trónolására, ami elsősorban az ítélkezés funkcióját volt hivatva az uralom mellett szimbolizálni. Így viszont már a korai keresztyén uralkodó számára kézenfekvő volt a trónra ülés fontossága, hiszen hatalmát itt e földön az Istentől, illetve annak kegyelméből – *Dei gratia* – eredeztette, és ítélkezése során adott esetben kiemelkedő fontosságot is nyert a trón. Láthatjuk már a Nagy Károly-féle Aachenben álló steinthronnál, hogy azt a korabeli források, illetve krónikás hagyományokban *ítélkező széknek* – *iudicialis thronusnak* – is nevezik.²² A trónnak ugyanezen fontosságát őrizte meg a latin egyház szóhasználat is, amennyiben a pápai hatóságot az egész középkoron át a *Szentszék* – *Sancta Sedes* kifejezéssel szimbolizálják, sőt a peres eljárásban is a római pápához fellebbezhető perek a Szentszékhez fellebbezendők. Ugyanezen párhuzam tetten érhető a belső hazai egyházjogunkban is, hiszen az egyházi joghatóságot gyakorló, ítélkező egyházi fórumokat végig az egész feudális korszakon át *szentszéknek*, míg az előtte folyó eljárást *sentszéki pereknek* hívjuk.

De a Nagy Károly-féle trónus még egy másik ok miatt is figyelmet érdemel. Ugyanis a kezdeti időkben bizonyos utalások szerint a frank királyságban elsősorban nem a korona fejre helyezésének van hatalomkeletkeztető ereje, hanem úgy látszik, e feladatot a királyi székbe, a Nagy Károly-féle trónusba ültetés látja el. Nemcsak olyan kifejezéseknek van itt jelentőségük, mint amelyek az uralkodás kezdetétől az inthronisatiót jelölik meg, így a Henrik császáré, hanem olyan frazeológiának is, mint amelyik az aacheni trónust a birodalom trónjának mondja: *publicus thronus regalis* vagy *totius regni archisolium*.²³ Különösen azok után válik ez érdekessé Schramm vizsgálódásai nyomán, amikor kiderül, hogy ezek a kifejezések egyúttal azt is kifejezésre akarják juttatni: német királlyá valaki a Nagy Károly-féle trónusra lépéssel válik. Úgy tűnik, hogy ezzel a német birodalmi gyakorlatban a koronázás ténye csak másodlagossá válhatott, első helyen a trónra ülés szerepelvén.

²¹ PERCY ERNST SCHRAMM: 1954. I. kötet 321., 349. p., II. kötet 689–707. pp.

²² PERCY ERNST SCHRAMM: 1954. I. kötet, 349. p.

²³ PERCY ERNST SCHRAMM: 1954. I. kötet, 348–349. pp.

Nagyon érdekes, hogy nálunk a trónra ültetés ilyen jelentőséggel V. László idejéig nem bírt. Bár a magyarországi egyházi festészetben is közkedvelt volt a trónoló Krisztus ábrázolása, mégis az egyházi hatás inkább a koronázás tényét növelte. Ebből a szempontból talán nem hanyagolható el az a tény sem, hogy a magyar szent korona alsó és felső részének közepén szintén a *trónoló Krisztus* látható. Igaz, hogy szerte a magyar püspöki egyházakban már igen korán díszes trónusokat készítettek a püspökök számára, de ezzel párhuzamosan a királyi székről nem hallunk. Hacsak az nem tehető kérdésessé, hogy az esztergomi székesegyház átadásainál előkerült vörösmárvány trónus, amely fehérmárvány berakásokkal van díszítve, esetlegesen nem királyi trónus volt-e.²⁴ A mi meglátásunk szerint az a tény, hogy a trónus vörösmárványból való, a díszítés pedig szürke- és fehérmárványból, inkább a székek a királyi szimbolikához való tartozása irányába mutat.

Az esztergomi trónmaradványokon túl egyik-másik adat Székesfehérvár felé orientál bennünket. Ugyanis III. Béla királyunknak III. Sándor pápával folytatott vitájában a pápa a király engedetlensége esetére kilátásba helyezi, hogy betiltatja a fehérvári egyházban az istentiszteletek tartását, a fehérvári prépost elűzetése miatt. Abban a „fehérvári egyházban, ahol a királyi széked van” – mondja a pápai levél. Maga az oklevél szövege „In Albensi ecclesie, ubi *sedes regalis* est...” alapján is úgy tűnik, hogy itt a pápa nem elvontan hivatkozik a trónusra, hanem egy valóságos trónusról beszél. Ugyan egyéb nyomok nem árulkodnak a magyar királyok fehérvári koronázótemplomában lévő állandó királyi trónusról, az a fentiek és a nemzetközi párhuzamok alapján úgy hisszük, feltételezhető.

Az viszont tény, hogy a trónusnak mint a királyi hatalom szimbólumának megjelenése elsősorban német származású uralkodóinknál figyelhető meg. V. László esetében, aki maga is Habsburg-házbeli (nagybátyja által neveltetvén), nem lehet kizárni, hogy 1452-es visszahozatalakor tanácsosai a német ordókban különösen fontos helyen szereplő trónraültetés-motívumot másolták, amikor V. Lászlót is Pozsonyban trónra ültették. Mátyás hasonló trónfoglalása szintén a szükségesség jegyeit hordozta magán. Bartoniek szerint érdekes ebből a szempontból az az 1527-es híradás, miszerint Ferdinánd, 1527 októberében Budán lévén, megjelent a vár alján a köznemesség körében. Ezt a megjelenést pedig a korabeli források szerint Fraknoi így rekonstruálja: „A budai vár alatt elterülő mezőn faállvány, s ezen selyemszövettel borított *aranyos trón* volt elhelyezve,”²⁵ s itt jelent meg Ferdinánd főurai kíséretében. Ez

²⁴ MAROSI ERNŐ: 1984. 32–33. pp.; míg általában csak trónszéktámla-töredékről beszél MAROSI ERNŐ: 1972. 276. p. 194. kép, ill. 278. p. A székesfehérvári templomban álló királyi széket említő pápai levél: In: KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC: 1981. 94–95. p.; míg a latin eredeti W. HOLTZMANN: 1959. 214–215. pp.

²⁵ Magyar Országgyűlési Emlékek. I. kötet. 18874. 139. p.

a két adat afelé irányít bennünket, hogy a magyar koronázást pótló szertartás kifejlődésében, amely az esküből és az inthronisatióból állt, elsődlegesen német hatást lássunk.

Változik a helyzet, amikor kiskorú uralkodót koronáznak meg. A Mohács előtti időkből két ilyen koronázás: V. Lászlóé és Jagelló II. Lajosé ismeretes. A leírások birtokában világos, hogy a koronázási szertartásnál minden cselekményt elvégeztek, de az eskü tekintetében külön felfogás érvényesült. Ugyanis mindkét koronázás esetében a szülők, azaz V. László helyett anyja, Erzsébet özvegy királyné, míg II. Lajos helyett apja, II. Ulászló tett ígéretet, hogy a rendeket szabadságaikban megtartja, de mindkét kiskorában megkoronázott uralkodónak a főhatalom tényleges átvételekor ismét esküt kellett tennie. Hogy ezekben az esetekben nem a régi Árpád-kori megoldáshoz nyúlunk vissza, amikor is az ifjabb királyokat apjuk halála után az egész ország kormányzásának megkezdése előtt ismét megkoronázták, hanem ehelyett csak esküt kellett letenniük, szimbolikájában feltétlenül azt jelenti, ahogy erre Bartoniek is figyelmeztet, a *koronázással szemben az eskü vált kreáló aktussá*. Ennek az elvnek az előtérbe jutását jól szemlélteti Hunyadi Mátyás királlyá tétele 1458-ban, amikor a korona kéznél nem lévén a szokásos koronázási szertartásokat teljesen mellőzik, közülük csak az esküt emelik ki. Ezért írhatja e beiktatásról Bartoniek, hogy „Így az eskük az inthronisationnak mintegy feltételét képezik.”²⁶ Tulajdonképpen az eskünek ilyen XV. századi előtérbe kerülésével, és szükséghelyzetben egyetlen kreáló, azaz uralkodóvá tevő aktszá válásával érthetjük meg Izabella királyasszony 1556-os esküjét is. Ugyanis fiát, a kis János Zsigmondot még a Rákos mezején egybegyűlt rendekkel Magyarország királyává választatja Fráter György királyi helytartó. De arra nézve nincs adat, hogy ezen választás kapcsán akár az esküt vagy a trónra ültetést, avagy a koronázási szertartás bármely aktusát is végbevitték volna, bár a szentkorona, mint tudjuk, Izabella és Fráter György birtokában volt. Tehát a koronázást elhalasztják. Ezért is írhatja később magát – oklevéltanilag teljes pontossággal – János Zsigmond Magyarország választott (electus rex) és nem isten kegyelméből (dei gratia rex) való királyának. Erdélybe való 1556-os visszatérésükkor Szilágyi Sándor tudósítása szerint Izabella a novemberi kolozsvári országgyűlésen hitlevelet adott az erdélyi rendeknek. Sajnos a hitlevél szövege nem maradt ránk, csak az országgyűlés sürgető határozata, hogy a rendek közül azok, akik a korábbi Szászsebesen tartott országgyűlésen nem tették le a visszatérő uralkodóknak a hűségesküt, azok mielőbb tegyék le.²⁷ Viszont erről az emlegetett szászsebesi országgyűlésről a rendeknek csak egy elismerő, de nem hűségnyilatkozata maradt fenn, s ezen okmányban ők már egy korábban letett hűségesküt emlegetnek.²⁸

²⁶ BARTONIEK EMMA: 1917. 34. p.

²⁷ E. O. E. II. kötet, 4., 56–57. pp.

²⁸ Erdélyi Történelmi adatok. 1856. II. kötet, 356. p.

A későbbi erdélyi fejedelmválasztási gyakorlat ismeretében feltételezzük, hogy ezen 1556-os kolozsvári országgyűlésen Izabella a maga nevében tette le az esküt. Ő ugyanis korábban ilyet, a koronázáskor leteendő általános esküt kivéve nem tett le, s amint a történelmi események igazolják, 1556-tól 1559-ben bekövetkezett haláláig nem engedte ki a kezéből a főhatalom gyakorlását. Így a rendek nyilvánvalóan személyében a főhatalom gyakorlóját akarhatták egy esküvel lekötteni, illetve tevékenységének gyakorlását a korban elismert keretek közé szorítani. Királyasszonyok külön a rendek javára letett esküvel való kötelezése nem számított általános gyakorlatnak korábbi koronázások alkalmával, hiszen igen ritkán is fordult elő, hogy egyedül gyakorolták volna a főhatalmat. Csak egy példát ismerünk az Árpád-kor végéről, amikor Kun László királyunk anyját, Kun Erzsébetet, aki magát a kun „Imperator” leányának írta, kötelezték esküre a rendek megkoronázásakor.²⁹ Szilágyi Sándor szerint Izabella hitlevele „még nem volt egyéb, mint a fejedelmné kötelezvénye, hogy az erdélyi három nemzet, s a tiszáninneni és tiszántúli nemesség jogait és kiváltságait tiszteletben tartja”.³⁰ Hasonló tartalmú esküre hivatkozott Kun Erzsébet is a jelzett oklevelében.

Ilyen értelemben az Izabella által a rendeknek 1556-ban letett eskü a magyar főhatalom-átadási szimbolika újabb fejlődési pontjaként fogható fel. Ugyanis itt már nemcsak arról lehet szó, hogy a majd nagykorúvá váló gyermekkorú uralkodó a főhatalom átvételekor leteszi az esküt, hanem az az elv látszik kibontakozni, hogy a király helyett kormányzó személynek, itt az anyakirálynénak, mint a főhatalom ideiglenes gyakorlójának is le kell tennie az esküt. Ennek az elvnek a megszilárdulását jelzi az a későbbi erdélyi gyakorlat, amikor a névleges fejedelm helyett irányító gubernátornak szintén esküt kell tennie a rendek javára. Tehát az erdélyi rendek igen élesen felvetik a főhatalom gyakorlásának törvényes korlátozását, ami ugyan nem forradalmi tett, hiszen a korábbi garanciarendszer érvényesítését kívánják mindössze. Ez a garanciarendszer pedig a magyar királykoronázás eredetileg kifejezetten egyházi szertartásként induló formájának erőteljes közjogi behatása miatt alakul át.

²⁹ PAULER GYULA: 1899. II. kötet, 280. p., RAKOVSKY ISTVÁN: 1867. 4. p., BARTONIEK EMMA: 1917. 10–11. pp.

³⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. I. kötet, 335. p.

II. A közjogi jelleg erősödése a koronázási szertartásban

Egyáltalán új elemek megjelenése a koronázási szertartásban a XII–XIII. század fordulójára tehető. Említettük, hogy bizonytalan nyomok szerint a koronázási szertartás keretében talán már III. Béla tett le esküt. Biztosan tudjuk ezt fia, II. Endre esetében, s az ő utódai, az utolsó Árpádok szinte mindegyikénél nyomon követhető ennek az új elemnek, a koronázási eskünek az újabb és újabb koronázásoknál való megismétlése, ami óhatatlanul hozzájárult, hogy az intézmény már a koronázási szertartás szerves részeként jelenjen meg. Eredetileg ugyan az uralkodók főként az egyház jogai megőrzésére tettek esküt, de ez az esküszöveg fokozatosan bővül, hogy egyrészt az egyháziak mellett megjelenő másik rend, a nemesség jogainak biztosítására is tegyen esküt a király, míg a III. András koronázásánál letett eskü már a politikum egész sorát tartalmazza,¹ s így az eskü eredeti egyházas célzata szinte teljesen homályba vész.

De nemcsak az eskü szövegének politikai feltétellistává bővülése miatt érdekes III. András, a velencei 1290-ben történt megkoronázása, hanem a következő esemény miatt is:

„... a felkenés és koronázás után előlépett a három legnagyobb úr és kérte a királyt, hogy teljesítse a korona jogát. A király hajlandónak mondja magát, mire a magyarok előadják, hogy *joguk van a király esküjét bevárni, s csak ennek elmondása után a hűségi fogadalmat letenni.*”² Nagyon lényeges az osztrák rimes krónika fenti tudósítása, mivel már egy olyan fejlettebb szakaszról számol be a magyar királyi koronázásnak, amikor az uralkodónak hűségesküt letevő nemesek hűségesküjüket, jogszerűen, feltételekhez köthetik. Valahol itt tűnik fel csírájában a később szerződéses államkoncepciónak nevezett felfogás, amikor is az uralkodásra kiválasztott vagy kiszemelt egyén meghatározott feltételek mellett vállalja el az uralkodást. Ennek a feltételes elvállalásnak a külső megjelenési formája, amint azt látni fogjuk később is, az eskü lesz, s a szerző-

¹ BARTONIEK EMMA: 48. p.

² BARTONIEK EMMA: 1917. 12. p.

dés maga azzal válik teljessé, hogy a hatalomnak való alávetésre szintén esküvel kötelezik magukat a rendek, akik az uralkodó elé is maguk szabják a feltételeket. Ennek szép formai megnyilatkozása II. Ulászló conditiói, amit a magyar szöveg így ad vissza, hogy: „Ulászló király uralkodásának felvállalt feltételei.” Ez a szerződéses koncepció majd az erdélyi fejedelemségben válik teljessé, amidőn a rendek a fejedelmet a „felvállalt feltételek” megsértése esetén el is bocsátják, amint arról legékezebben a Báthori Gábornak adott „búcsúzó levél” beszél.

Mindenesetre III. vagy másképpen velencei András királyunk esetén a szerződéses felfogásnak ez utóbbi következménye még nem jelenik meg, de ez korai is lenne a patrimoniális államból még alig kiemelkedő, új, a rendi állam felé haladó hatalmi konstrukcióban. Az viszont mindenképpen már ekkor egyértelműen világos, hogy az uralkodó koronázásakor esküt köteles tenni, s a nemesség jogosult hűségesküjének feltételeként állítani a koronázási eskü letételét. Amennyiben az I. István koronázásánál Györffy szerint feltehetően használt mainzi koronázási ordót nézzük, úgy azt találjuk, hogy *már e korai ordó is kérdezz-felelek* formájában fogalmaz, továbbá a koronázó metropolitának az a kérdése a jelenlevőkhöz, hogy akarjátok-e N. N-t királyotokul³ – *már eleve magában rejtí azt a lehetőséget, hogy e kérdések mögött vagy ezek alapján bizonyos feltételrendszer kialakítható.*

Az uralkodó elé koronázásakor szabott feltételek bővülését és állandósulását nagyban elősegíti Magyarországon, hogy az Árpád-ház kihalását követően, az új dinasztia, az Anjou-ház első magyarországi tagjának, Károly Róbertnek a trónra kerülésekor a koronázást Gentilis bíboros készíti elő. A bíboros közjegyzője jóvoltából tudjuk, hogy a korábbi királykoronázások szokásos esküjéhez képest a feltételek megduplázódtak. Míg például III. András esküjében hat feltételt olvashatunk, addig Róbert Károlyéban már tizenegyet.⁴ Ez az arányeltolódás később is frappánsan mindig előjön új dinasztiaavatozásnál. Így például Bartoniek elemzése szerint Hunyadi Mátyás nagyjából azt az esküt teszi le, amit V. László, ám a mátyási érát követő, s várhatóan egy teljesen új orientációt érvényesítő II. Jagelló Ulászló Farkashidán kiállított conditiói nevesíthetően huszonegy körüli feltételt tartalmaznak.⁵

Ezen feltétellista gyarapodásának jogi lehetősége abból adódik, hogy –

³ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 159. p. De más koronázási ordók is tartalmaznak kérdezz-felelek formát. L. BARTONIEK EMMA: 1917. 1. p. 3. lj., valamint BARTONIEK EMMA: 51–52. pp.; de igen érdekesen hívja fel a figyelmet a koronázásnál elhangzó kérdés fontosságára. I. m. 44. p. Ugyanis Tubero krónikájára hivatkozva Bartoniek is úgy meséli el II. Ulászló király koronázását, hogy azt nem a szokásos magyar procedúrával folytatták le, „mert nem merték a koronázási országgyűléshez az ismert kérdéseket intézni: akarjátok-e Ulászlót királynak?”, lévén Ulászló csak az arisztokrácia jelöltje.

⁴ BARTONIEK EMMA: 1917. 12–13. pp.

⁵ BARTONIEK EMMA: 1917. 39–40. pp.

éppen a rövid életű dinasztiák, az ún. vegyesházbeli királyok sűrű egymást váltogatása miatt, nyilván a magyar rendiség megerősödésével párhuzamosan, a *királyválasztás elve állandósul*. Ma már egyértelmű, hogy a korai időszakban, így az ezredfordulót követő első kétszáz évben még lehetetlen királyválasztási gondolatot keresni. Ekkor még a fő legitimáló elv csak az *öröklés*, avagy kihaló uralkodócsalád esetén az azzal való *rokonság* lehet az uralkodásban következők alapja. Ha ilyen nincs, akkor maga az új uralkodó is nagy bajba került, szembeállván a dilemmával: uralmát mily címen törvényesítse. F. Dvornik tudósításából értesülünk, hogy az 1075-ben Horvátországban trónra kerülő Zvoimir nem találván elég jogalapot a nagyok egy csoportja által való támogatásban, törvényes királyi címért magához a pápához fordul, akitől azután hűbérként veszi át elődei országát.⁶ Szintén a korabeli gondolkodás jele, hogy Zvoimir halála után a Horvátországban igényeit fegyveresen érvényesítő I. László királyunk is a kihalt uralkodókkal való rokonságát hangsúlyozza. Ugyanígy az Árpád-ház magyarországi kihalása után az összes trónjelölt mind valamilyen módon vérségi kapcsolatban áll az Árpád-házzal. Nem volt ez akkoriban ellentétes a magyar főpapság és nemesség gondolkodásával sem, hiszen Kun László halála után elsősorban Árpád-házbeli származása miatt eshetett a jelöltségük a későbbi III. vagy velencei Andrásra, aki addig Magyarországon többé-kevésbé ismeretlen volt. Valószínűleg a korabeli felfogás megható leírását őrizte meg István nádor levele, melyben azt írja: az említett III. Andrással letört Szent István törzsökének utolsó arany ágacskája, s a magyarok „Ráchel könnyeit ontva keresték, hol találhatnák föl a Szent István nemzetségéből és véreből származó jövőendő királyt”.⁷

Amikor Zsigmond első felesége, Anjou Mária királynő magtalan halálával megszakad a vérségi kapcsolat a századokon át uralkodó Árpád-dinasztiával, akkor az új királyoknak már szükségszerűen új címet is kell keresni. De ez a címkeresés még eltart egy darabig, mert Zsigmond közvetlen utóda, Albert esetében csak annyit említenek a források, hogy a felesége jogán, míg feleségénél, Erzsébetnél, hogy örökség jogán koronáztatnak meg királlyá. Fiuk, a Posthumus V. László is midőn visszakapja 1452-ben az ország feletti uralom gyakorlását, mint az ország természetes uralkodója – naturalis dominusa – nyilván őseitől öröklött joga folytán van módja elfoglalni a trónt.⁸ Ekkor még úgy tűnik, hogy *ha választással is szerzik meg a trónt, a leszármazók már nyugodtan hivatkozhatnak az öröklés jogára*, mint azt II. Lajos, Jagelló II.

⁶ FRANCIS DVORNIK: 1959. 277. pp., „King Zvoimir, who in 1076 founded a new croat dynasty. As he had no legal right to the succession, he needed the moral support of the Pope. The next of the oath of allegiance to the Holy See is still, extant, in which the King acknowledges that he had received the royal crown, scepter and sword from the Pope, to whom he promises obedience and fidelity.”

⁷ FRANKÓI VILMOS: 1921. 25. p.

⁸ BARTONIEK EMMA: 1917. 27., 35. pp.

Ulászló fiának esetében is látjuk. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy törvényes leszármazó létében, még az 1500-as években is, az utód joggal hivatkozhatott az öröklésre a korona megszerzésekor. Jól látszik Szapolyai János Zsigmond esetében is, amikor az őt uralkodóként acceptáló vagy agnoscáló Országgyűlés végzeményében azt mondja, hogy őt ismeri el mint *természetes urát*, aki „az ajtón jött vala bé a birodalomra”.⁹ Nagyon hasonlít ez a gondolat, illetve megfogalmazás a száz évvel korábban uralkodó V. László esetében mondotakra.

Viszont Hunyadi Mátyás és Jagelló II. Ulászló esetében már egyértelműen és világosan beszélnek a források arról, hogy a több jelöltből a megkoronázandók választással nyerték jogcímüket az uralkodásra. Sőt, Bartoniek úgy látja, hogy II. Ulászló esetében már *kreáló aktussá is maga a választás válik*, hiszen az ő megfigyelése szerint Ulászló már a választási okmányban magát „Isten kegyelméből magyar királynak nevezi...” Továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy az Ulászló-féle kancellária a kiadott oklevelek egy részében az uralkodó uralkodási éveinek számát a választástól, s nem a koronázástól számítja.¹⁰ Halvány párhuzamként ehhez csak a Mátyás-féle datálás hozható fel. Ugyanis kancelláriája Bartoniek szerint inthronizálásától, s nem a koronázásától számítja uralkodási éveit.¹¹

Am a választásnak ennyire előtérbe kerülése a választási elv későbbi alkalmazásakor már nem figyelhető meg. Ugyanis a királyi Magyarországon megkoronázásukig a Habsburg-uralkodók is maximum *electus rexnek*, azaz választott királynak nevezik magukat, de az Isten kegyelméből való cím csak a megkoronázott uralkodót illette meg. Az erdélyi fejedelemségben is az uralkodók mindenkor siettek magukat ünnepélyesen fejedelemmé avatni. Látszik ez például Thököly Imre esetében, aki a Zernyest melletti győzelme után rögtön igyekszik magát a táborában lévő erdélyiek segítségével a közeli Keresztyénsziget Templomában fejedelemmé inaugurálni. Vagy Apafi Mihály is török segédlettel végrehajtott marosvásárhelyi beiktatása után újabb országgyűlést hív egybe Kis-Selykre, ahol a formaságok megtartásával választatja és iktattatja be magát a fejedelemségre. A választás tényének abszolutizálása már csak azért is szembeszökő és egyedülálló II. Ulászló esetében, mivel azt nemcsak a korabeli magyar alkotmányos szokásokból, de még a Jagelló-dinasztia földjéről, Lengyelországból sem tudjuk magyarázni. Ugyanis a Hüppe-féle lengyel alkotmánytörténetben azt olvashatjuk, hogy: „Maga a koronázás zárja be az interregnumot. Ettől kezdve számíthatja a király kormányzását és végezhet államcselekményeket.”¹²

⁹ Erdélyi történelmi adatok, 1856. II. kötet, 356. p.

¹⁰ BARTONIEK EMMA: 1917. 35–36. pp. és a 36. p. 1. lj.

¹¹ BARTONIEK EMMA: 1917. 34. p.

¹² HÜPPE SIEGFRIED: 1894. 143. p.

De egy dolog miatt mégis kardinális jelentőségű II. Ulászló eme rendhagyó uralkodóvá kreálása. Mégpedig amiatt, *hogy a választás után már uralkodónak tekintett Ulászló példája mintegy előképeül is felfogható a későbbi erdélyi fejedelmi hatalom megszerzésének, amikor korona hiányában, elsősorban a választásra alapozva szerzik meg az uralkodók a trónt.* Azaz ebben az Ulászló-féle esetben kimondatlanul benne foglaltatik a már I. Ulászlónak a pótkoronával történt megkoronázásakor hangoztatott jogelv megismétlése, hogy a korona joghatósága avagy másképpen a főhatalom ereje, alapja a rendek hozzájárulásában gyökerezik. Bár II. Ulászlónál a korona megvan, a rendek kezében van, mégis a választás illetén előtérbe kerülése már azt jelzi, *hogy a koronázás csak az ősoktól örökölt formások megtartását jelenti, ami adott esetben az uralkodásnak nem feltétlenül elengedhetetlen kelléke.* Tulajdonképpen ez az elv domborodik ki a Fráter György-féle helytartóság alatt is, amikor Szapolyai János fiát, a csecsemő János Zsigmondot ugyan megválasztják királlyá, de nem koronázzák meg, holott a szentkorona Fráter Györgyék kezében van. Így az uralkodó nevében kibocsátott okmányokban János Zsigmond ugyancsak mint electus rex Hungariae – azaz Magyarország választott királya – szerepel, de a választás ténye az akkori közfelfogás szerint is elegendő alapot nyújt ahhoz, hogy nevében a királyi jogosítványokat tisztviselői gyakorolhassák.

Tehát maga a választás s a korábban említett esetekben sűrűn ismétlődő tény, hogy az esküt, illetve az inthronisatiót magától a koronázástól szétválasztva, helyileg külön végzik, magukban hordják azt a lehetőséget, hogy az *ősrégi koronázási szertartásból kiváljon, illetve azt adott esetben helyettesítse egy másik procedúra, amikor is a főhatalom megszerzése főként a választáson alapul, s a korábbi koronázás mint kreáló aktus helyett az esküvel és a trónra ültetéssel fejezzék ki szimbolikusan a főhatalom átadását.* Tulajdonképpen ez a fejlődés csúcsosodik ki vagy válik teljessé az erdélyi fejedelemsválasztási gyakorlatban. Ezt mind formájában, mind megoldási módozatában modernebbnek, korszerűbbnek kell tartanunk a koronázással szemben, mivel egyúttal képes kifejezni a főhatalom megszerzésének és gyakorlásának új lényegét, a hatalom átadásának és gyakorlásának szerződésen alapuló koncepcióját. A királyi Magyarország gyakorlatában nem láthatjuk ezt a formát, hiszen ott változatlanul a koronázással nyeri el a főhatalmat az új király, de azért a koronázási eskünek ott is kiemelkedő jelentősége lesz.

A kialakuló erdélyi államban a kezdeti időszakban nem feltétlenül kell tudatos, szükségszerűen modernet kereső megoldást látnunk a fejedelemsválasztás és -beiktatás gyakorlatában, hanem helyesebb azt eleinte kényszerűség vagy szükség szülte megoldásnak tartanunk. Később azonban a protestantizmus ideológiai megszilárdulása is bizonyára hatott abban, hogy a modernebb Kálvin-féle felfogás terjedjen a politikai gondolkodásban, ami már eleve megkérdőjelezte az egyház kizárólagosságát és közvetítői funkcióját hitbéli ügyekben. Az Isten előtt minden ember csak Isten ingyen való kegyelméből üdvözü-

lés elv már eleve magában hordoz egyfajta egyenlőségeszmét,¹³ ami szükségképpen elősegíti az egyenlő emberek közül választással kiemelkedő fejedelemelek a hatalomátruházás és alávetés gondolatának szerződési keretekbe való szorítását. Így viszont az erdélyi fejedelemség második szakaszában feltétlenül mint modernebb megoldásra törekvést kell látnunk az erdélyi főhatalom-átruházási gyakorlatban, különösen azután, hogy ez a koncepció teljessé válik a szerződés megszegése esetén a szerződés felbonthatóságának hangsúlyozásával, azaz a rendi jogokat és választási feltételeket megsértő fejedelem elbocsátásával.

A királyi Magyarországon is erősödik azért a királyi hatalom átadásának közjogi jellege, amennyiben kiemelkedő szerepet kezd kapni a Habsburg-kor alatti koronázásokon a nádor. Eleinte a nádor, illetve egy-egy tekintélyes főúr az uralkodói eskü letételekor juthatott szerephez. Láttuk ezt már III. Andrásnál. Később hallgatnak erről a források, illetve az eskü kivevőjeként a koronázást végző érseket jelölik meg. II. Ulászló, majd Szapolyai János koronázásánál hallunk világi főúrak szerepéről. Az első esetben Báthori István farszírozza, hogy II. Ulászló a koronázás után tegyen esküt,¹⁴ míg a Szerémi György-féle írás szerint Szapolyai koronázásakor a koronaőr Perényi intéz kérdést a jelenlévőkhöz, hogy akarják-e királyul az erdélyi vajdát. Amikor a hívek nem túlságosan buzgólkodnak, akkor Szerémi szerint Werbőczy nógatja a nemességet, hogy csak tartsák fel bátran kezüket, javallandó Szapolyai koronázását.¹⁵ *Itt tehát a közjogi jelleg még később a szavazásokból ismert kézfeltartással is további alátámasztást kap. Hiszen ez a kézfeltartás a koronázótemplomban tulajdonképpen mintegy utánzása a korábban már lezajlott országgyűlési királyválasztásnak.* Érdekes, hogy később ezt a kérdezést majd a nádor, vagy annak nem léteben a legrangosabb világi főúr fogja gyakorolni a királyi Magyarország koronázásain. Így jut el azután a Habsburg-korszak alatti fejlődés a csúcspontjára az I. József-féle koronázáson, amikor is a koronázó esztergomi érsek már a nádorral, s nem a püspökkel együtt teszi az uralkodó fejére a koronát.¹⁶ Azzal a ténnyel, hogy az egybegyűlt nemesség koronázási akarátának megkérdése a nádor joga lesz, s hogy továbbá már az érsekkel együtt helyezi a koronát az uralkodó fejére, szimbolikájában olyan megoldáshoz jut el a királyi Magyarország politikai gyakorlata is, amely képes kifejezni, hogy a korona joghatósága a rendek hozzájárulásában gyökerezik. A koronázás közjogi jelentőségének egyértelmű növekedését mutatja, hogy a XV. század során a koronát már nem az egyháziak őrzik és nem is Székesfehérváron. A világi koronaőrök, a conservátorok pedig a rendi országgyűlés közreműködésével

¹³ KOVÁCS ISTVÁN: 1976. 23–24. pp.

¹⁴ BARTONIEK EMMA: 1917. 41. p.

¹⁵ SZERÉMI GYÖRGY: 1857. 137. p.

¹⁶ HOLUB JÓZSEF: 1916. 89–93. pp.

nyerik el tisztségüket, ami szintén azt hivatott kifejezni, hogy a korona átruházásának joga már nem az egyház, hanem a rendek hatalmában van, az ő hozzájárulásukban gyökerezik. A szentkoronának a székesfehérvári bazilikából a visegrádi várba vitele, s a visegrádi várnak a korona állandó őrzési helyéül való kijelölése ezt szimbolikusan is kifejezésre juttatja.

Tulajdonképpen a koronázás közjogi jellegét erősítette az a tény is, hogy talán már V. Lászlótól és Mátyástól, biztosabban pedig II. Ulászlótól kezdve figyelhető meg a majdnem töretlennek mondható politikai gyakorlat, hogy az uralkodó által letett esküt, illetve az azt tartalmazó *hitlevelet törvénybe foglalták*. Ennek jelentősége különösen kiugrik az erdélyi fejlődésben, ahol nemcsak hogy törvénybe foglalták az esküt és a választási feltételeket, hanem még a nagy erdélyi kodifikációban, az Approbatákba és Compilátákba is összegyűjtötték az addig ismert esküket és conditiókat. Ezek garancia jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Habsburgok erdélyi trónra jutása után külön törvényben kellett intézkedni az Approbatákban bennefoglalt korábbi fejedelmi eskük és conditiók, illetve bizonyos tételeik eltörléséről.¹⁷ Éppen azért, mert e conditiók törvényben is rögzítettek, a szerződési elv konzekvens alkalmazása esetén nemcsak a szerződés megszegésére és az uralkodó elbocsátására kerülhetett sor, hanem a konstrukció magában hordozta a fejedelem felelősségre vonásának eszmei lehetőségét is. Erre csak egyetlen kezdeményezést ismerünk Barcsay Ákos esetében, akinek felelősségre vonására már letétele után az úgynevezett török adónak a fejedelmi udvartartás céljaira történt felhasználása miatt akartak sort keríteni.¹⁸

Azért a főhatalom átadásának szimbolikája bármily rohamos változáson is ment keresztül a korábbiakhoz képest, a XV–XVII. században mégis sok mindent megőrzött formáiban az elődök gyakorlatából. Így multhatatlanul fontos szerepet játszott az egyház a későbbi királykoronázásokon is. Még a nagyrészt protestánssá váló Erdélyben is a fejedelemválasztás sűrűn, a beiktatás pedig szinte mindig templomban történt.

¹⁷ BARTONIEK EMMA: i. m. 44–45. pp.

¹⁸ E. O. E. XII. k. 503–504. pp. XV. Articulus, ahol Kemény János új fejedelmet hatalmazzák fel a rendek „nagyságod procedáltasson ő nagysága ellen”.

III. Az erdélyi fejedelmi hatalom átadása

Eddigi elemzéseink summájaként elmondanánk, hogy a Mohácsig terjedő fejlődés egyik nagy eredménye, miszerint a főhatalom átadása formálisan a koronázás keretében történik ugyan, de a rendek hatalmának növekedése, illetve állandó dinasztiák hiánya miatt a főhatalom megszerzésének jogalapja a korábbi örökléssel szemben megváltozik, s a választás előtérbe kerül. E változások főként a XV. században zajlanak le, amikor is a főhatalom megszerzésének alapján bekövetkező modifikáció magával hozza az átadás – a régi koronázási szertartás – elemeinek a bővülését is. Ennek folytán, ha a koronázást rekonstruálni akarjuk a XV. században, akkor azt mondhatjuk, hogy azt e korban rendszerint megelőzi egy választás, ahol a leendő uralkodó gubernálása elé szabandó feltételeket is összeállítják, amit az új megválasztott uralkodó köteles elfogadni. Ezt követheti a koronázás, amit a hagyományoknak megfelelően az esztergomi érsek végez el, az ún. szentkoronával a székesfehérvári Boldogasszony-templomban. E koronázás során az új uralkodót felkenik és megkoronázzák. Ezután a király esküt tesz le mind az egyház, mind a rendek szabadságainak oltalmára, majd – egyre inkább egy másik templomban – beültetik a trónba, hogy megkezdje uralkodását, azaz az ország kormányzását, amelynek során vitézeket avat és bíraskodik.

E procedúrából a legfontosabb a választás mint új hatalomszerzési cím megjelenése, továbbá az eskü bővülése és előtérbe kerülése az intronizációval együtt. Ezen elemek fontossága akkor tűnik igazán ki, amikor a XV. század bizonyos eseményei *helyettesítő megoldás kialakítását sürgetik*. Ilyen szükség-helyzet főleg akkor állt elő, ha az ún. szentkorona nem volt kéznél vagy a „megválasztandó” uralkodó kiskorú volt. A klasszikus, Mátyást uralkodóvá tevő procedura szerint: az uralkodót választják, aki esküt tesz le, s ezután kézbe veheti az országot, azaz inthronizálják. Bár a Mátyást követő két Jagelló-házbeli uralkodó – II. Ulászló és II. Lajos – nem olyan szerencsétlen körülmények között jut el a trónhoz, mint Hunyadi János fia, mégis úgy tűnik – Bartoniek elemzése nyomán –, hogy királlyá válásuk nem elsősorban a szentkoronával való megkoronázásuktól függött, hanem II. Ulászló esetében a

választás, míg a fiú, II. Lajos esetében az eskü letétele az, ami Bartoniek kifejezésével élve „kreáló aktus”-ként felfogható.

Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy közjogi szempontból a koronázási szertartás keretén belül maga a felkenés és a korona fejre illesztése csak másodlagos jelentőséggel bír, hiszen a lényeg a választáson, illetve az akkor szerkesztett feltételekre letett eskün, valamint a koronázáskor a rendek szabadságainak garantálására letett eskün van. Viszont a *főhatalom átadása szimbolikájának ilyenén módosulása egyúttal azt az értelmezést is megengedte*, a XV–XVI. század politikai eseményei pedig egyúttal lehetővé is tették, hogy adott esetben az *új uralkodó koronázás nélkül, annak akár egész életében való mellőzésével is király lehessen*.

Csak ilyen értelmezés teheti érthetővé, hogy Szapolyai János Zsigmondot a magyarok nagy része törvényes királynak tekintette, s természetesnek tartotta részéről a királyi jogok gyakorlását, pedig a szentkoronával nem volt soha megkoronázva. S mint már említettük, e koronázás halogatása nem elsősorban a koronahiányon múlt, hiszen a szentkorona 1552-ig Izabelláék birtokában volt. Ám ez a politikai lehetőség, koronázás nélküli uralkodás egyúttal már azt is magában rejtette, hogy ha a főhatalom átadásánál feleslegessé tehető az egyházi közreműködés, akkor az adott esetben az élet más köreibben is megkérdőjelezhető. Így juthat el a politikai élet felszínére a koronázás kapcsán egy már tipikusan a reformáció gondolkörébe tartozó eszme, hogy az uralkodás jogosítványa elsősorban nem az Isten, hanem a rendek hozzájárulásában gyökerezik.

Ennek a gondolatnak halvány megnyilatkozásait láthatjuk olyan XV. századi adatokban, mint: az 1440-es I. Ulászló-féle koronázás, ahol a szent korona helyett pótkoronát alkalmazván kijelentik a rendek, hogy a korona joghatósága az ő hozzájárulásukban gyökerezik; vagy a II. Ulászló király választásakor szerkesztett conditiók: a II. Ulászló király uralkodásának felvállalt feltételei; nemkülönben az 1505-ös rákosi végzés, ahol a rendek a korábban isteni akaratként felfogott öröklési jogok mellőzésével kijelentik, hogy csak nemzeti királyt választanak ezentúl; ezekután természetesnek tűnhet Werbőczy kitétele, hogy a fejedelmet is csak a nemesek választják.

Tehát a mohácsi vesz, illetve az ország három részre szakadásának idejére mind elméletben, mind gyakorlatában készen áll a főhatalom megszerzésének és átadásának egy viszonylag modernnek nevezhető, a kor politikai igényeihez, a rendek megnövekedett erejéhez igazodó hatalomtruházási formája, amely külső megnyilvánulásában az egyház hangsúlyozott közreműködése nélkül is végbe-mehet. Így láthatjuk azután azt, hogy az erdélyi fejedelemség, amely magát a középkori magyar királyság politikai örökösének tekintette – hiszen a magyar királyi udvar költözik át Budából Lippára, majd Gyulafehérvárra – a koronázás mellőzésével, de a XV. századi Magyarország politikai gyakorlatában állandósult elemek segítségével alakítja ki a saját hatalomátruházási rendjét.

Ugyanis az erdélyi fejedelmeket is választják, a választás során conditiókat szabnak a leendő fejedelem elé, választás után pedig inaugurálják. Az inauguráció alkalmával esküt tetetnek le az új fejedelemmel, amely eskü tartalmában szinte a XV. századi magyar királyi eskünek a tükörképe. De a conditiók megtartását is fogadja ezen eskütétel során a fejedelem. Cserébe pedig a fejedelemnek a rendek is leteszik a hűségesküt. Koronázásra Erdélyben soha nem kerül sor, annak ellenére, hogy a Báthoriak végig katolikus fejedelmek, az egy Gábort kivéve, Bethlen Gábor pedig még a szentkoronát is megszerzi. A koronázásra a politikai realitások józan mérlegelése mellett azért sem kerül sor, mivel a rendek a maguk érdekeit, politikai szabadságait és jogait a fejedelemválasztási conditiókkal és a letett esküvel biztosítani tudták, így részükről értelmetlen lett volna a régi koronázási szertartás felújítása valamiféle pótkoronával. Viszont a katolikus egyháznak a reformáció során elszenvedett veresége miatt nem volt ahhoz ereje Erdélyben, hogy koronázást sürgetve a saját egyházi jogait netán egy ilyen szertartás keretében letett esküvel külön biztosíttassa, hanem kénytelen volt megelégedni a mindegyik erdélyi fejedelem által az esküben ígért szabadság, az ún. négy „recepta religio” jogainak a garantálásával.

A főhatalom átruházása korábbi egyházi keretének csak egyetlen nyoma maradt, hogy a *fejedelem beiktatását szinte kivétel nélkül mindig templomban végzik*. Bár előfordul, hogy maga a fejedelemválasztás tábori országgyűlés keretében zajlik le, s az némi nosztalgiával az egykori Rákos mezején tartott királyválasztásokra is emlékeztethetett, de maga a fejedelmi beiktatás vagy avatás már templomban történt. Jól látszik ez Bethlen Gábor Keresztesmezején megejtett választásánál, ahol is a beiktatás már a kolozsvári nagytemplomban történt. Apafi Mihály Marosvásárhely melletti választásánál feltehető, hogy itt is a vásárhelyi templom volt a színtere az avatásnak. E formákra való ügyelés igyekezetét sugallja a Cserei Mihály leírásában fennmaradt Thököly-féle inauguráció is: „Azért a maga embereinek tanácsokat követvén, és hadaival Roszcsürhöz menvén, onnan 21-dik szeptemberis megindula, az erdélyi hadak mind keresztényszigeti mezőben lóháton ülven, ott nagy pompával, dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a *templomban fejedelemségre inauguráltak*, megesküvén a conditiók szerént az országnak, és pompás vendégséggel, a havasalföldi vajda is jelen lévén, nagy örömmel eltölték azt a napot.”¹

Annak is van nyoma, hogy a protestantizmus erdélyi dominanciája ellenére a fejedelmválasztás, illetve a beiktatás alkalmával egyházi szertartást tartanak. Így *Báthori Zsigmond*nak 1589-es Meggyesen tartott beiktatásán több korabeli leírás alapján az eskük letétele és a trónbaültetés, majd Ghyczy Jánosnak a kormányzói méltóságról való lemondása után, nyilván a korábbi koronázási szertartások reminiscenciájaként mintegy istentiszteletet imitáltak a temp-

¹ CSEREI MIHÁLY: 1982. 554. p.

lomban, ugyanis befejezésül „az énekesek a karban egy moteta figuratívet énekeltek ... Azután a Te Deumot zenekíséret nélkül s majd ismét egy moteta figuratívet játszottak”.² Ezen 1589-es beiktatás külön érdekessége, ha hihetünk a Szilágyi Sándor által a korabeli leírásokból készített rekonstrukciónak, hogy már a későbbi nemzeti színek is hangsúlyozottan megjelennek. Tudniillik Szilágyi szerint a következőképpen díszítették fel a meggyesi templomot: „A templomi kar *főszékét fehér szőnyeggel* borították be, a *földre zöld szőnyeget* terítették.” Míg Báthori Zsigmond öltözete: „A fejedelmen czobolymente *veres karmazsin bársonydolmány ... volt*”³, Báthori Gábornak 1608 márciusában a kolozsvári nagytemplomban történt beiktatásakor: „Az eskütétel megtörténtét *ágyúdörgések és harsogó trombiták* tudatták a néppel”.⁴ Ez formájában nagyon hasonlít Báthori Zsigmond 1601-es második beiktatására,⁵ ahol is az utcákat járták be a trombitások. Viszont Bethlen Gábor 1613-as inaugurációjára már inkább őrzi a régi egyházi szertartás, illetve koronázás emlékét, amennyiben az országgyűlési követséggel a kolozsvári nagytemplomba érkező Bethlen Gábort „az ősz Mikola János, az *ország szószólója fogadta* beszédével. ... Erre a *fejedelem királyi palástba* öltözve előlépett s a neki átadott esküformát felolvasta. ... Ez ünnepélyes tény megtörténtét *harangzúgással és ágyúlövésekkel* adták a nép tudtára, az öreg Mikola pedig egy bensőségteljes *imát mondott* el a rendek nevében.”⁶ Szintén Szilágyi Sándor tudósítása mondja, hogy öreg Rákóczi György is fejedelemmé választása után Gyulafehérváron „Az esküt a *feltételekre* dec. 24-én *tette le a nagytemplomban*.”⁷ Amikor az *ifjabb Rákóczi Györgyöt* még apja életében fejedelemmé választják, akkor a beiktatási szertartás szintén a gyulafehérvári nagytemplomban bonyolódván (választási feltételek ismertetése és az eskü letétele): „Az ünnepélyt isteni tisztelet zárta be, mely alkalommal a szent beszédet a püspök tartotta.”⁸ A Rákócziak utáni fejedelmi beiktatásokon azért érdemes egy pillanatra végigtekinteni, mivel ez az az időszak, amikor az *erdélyi rendek* öreg Rákóczi György jóvoltából már *saját országházzal bírnak* a fejedelmi palota szomszédságában. Önként adódik a kérdés, hogy azontúl a fejedelmi beiktatásokat is ott tartották-e, hiszen az elsősorban is közjogi aktus volt. Ennek ellenére a későbbi fejedelemiktatások is mindig templomban történtek, bár a hadi események miatt nem mindig Gyulafehérváron. Így Barcsai Ákos iktatása Segesváron történt, szintén templomban, ahol is Szilágyi szerint a beiktató ülést „*isteni tisztelet nyitotta meg*.”

² E. O. E. III. köt. 99. p.

³ E. O. E. III. köt. 96–97. pp.

⁴ E. O. E. VI. köt. 10. p.

⁵ E. O. E. V. köt. 4. p.

⁶ E. O. E. VI. köt. 306. p.

⁷ E. O. E. IX. köt. 60. p.

⁸ SZILÁGYI SÁNDOR: 1891. 19. p.

Annak végeztével Barcsai bejött a rendek közé...”⁹ Kemény Jánosé már Szász-Régen templomában bonyolódik, de a Barcsaiéhoz hasonló: „A szokott pompával jelent meg (mármint Kemény János) *a templomban a gyűlés helyén. Isteni tisztelet végeztével Bethlen a rendek nevében üdvözölte a fejedelmet*, kinek a fejedelem felelt, elfoglalván székét. Azután letette az esküt...”¹⁰

Igen érdekes még a fejedelmi korszak végéről az ifjabb Apafi Mihály választása utáni procedura, mivel őt ekkor még kiskora miatt nem esketik fel ugyan fejedelemnek, de miután a választást a török is kész megerősíteni, így lebonyolítanak egy a fejedelem iktatásához hasonló szertartást, *amiben először látjuk*, hogy az emlegetett *országház is szerephez jut*. Az egész eljárás kerete érdekes módon még mindig templomi istentisztelet: „Sept. 17-én isteni tisztelet volt a fejevári nagytemplomban, melyen a fejedelem és fia is részt vettek. Másnap vették kezdetüket az ünnepélyek. E napon, szept. 18-án *a rendek 9 óra tájban összegyűltek az országházában*, s küldöttséget küldtek a fejedelemhez, hogy bocsássa az ifjú fejedelmet az »ország közé«. *A belépőt az országgyűlés elnöke üdvözölte*, melyet »vivat priceps« szavakkal fejezett be. A rendek háromszor ismételték a vivat pricepsot, kinek eltávozása után ők is szét mentek. De 10 órakor ismét össze jöttek a székesegyházban, hol a fejedelem udvari papja, Nagyari tartott egyházi beszédet.”¹¹

Tehát az erdélyi fejedelmi beiktatások alkalmával rendszerint volt valamilyen egyházi szertartás, hiszen már maga a helyszín, a templom is erre inspirált. Ezt csak tovább erősíti a későbbi beiktatások figyelemmel kísérése, amelyekben bizonyára a korábbi formákat ismételték. Így *II. Rákóczi Ferenc* önéletrírásában maga a fejedelem számol be részletesen, hogy az őt vezérlő fejedelemmé kreáló magyarországi országgyűlés beiktatási aktusa olyan *egyházi szertartás* keretében folyt le, amit az *egri püspök celebrált*, míg az erdélyi fejedelemségre való beiktatása végén *Te Deumot tartottak*.¹² Ez a forma óhatatlanul Báthori Zsigmond fent említett meggyesi beiktatását idézi. A *Te Deum zárótételként való alkalmazása a főhatalom átadásakor már korán megjelenik a koronázást helyettesítő beiktatásokon* is, amennyiben már Mátyás budai inthronizációja-kor, az eskük letétele után a budai Boldogasszony-templomban *Te Deumot tartottak*.¹³ Sőt még a XIV. század elején, Károly Róbertnek úgy mond „királyvá választásakor”, a gyűlés végén, amikor még nincs koronázás, *Te Deu-*

⁹ E. O. E. XII. köt. 5–6. pp.

¹⁰ E. O. E. XII. köt. 52–53. pp.

¹¹ E. O. E. XVII. köt. 25. p.

¹² RÁKÓCZI FERENC: 1979. 310., 354. pp. Bár az utóbbi helyen maga Rákóczi azt írja lekicsinylőleg az erdélyiekről, hogy azok között még a legidősebb urak sem emlékeztek, hogyan kell a fejedelmet beiktatni, s így ő, Rákóczi volt kénytelen őket erre kitanítani. A dologban csak az az érdekes, hogy végül is a korábbi beiktatásokhoz hasonlóan szertartást folytattak le, ha nem is a templomban.

¹³ BARTONIEK EMMA: 1917. 32. p.

mot tartanak.¹⁴ A Te Deum elengedhetetlenségét a koronázási szertartásoknál jól mutatja az az 1514-es híradás is, miszerint a Dózsa György megégetésére készülők, midőn őt *tüzes trónba* ültették és kerékabroncsból készített *izzó vaskoronával* megkoronázták, akkor a jelen lévő barátok és más tanult emberek *elénekelték a Te Deumot*.¹⁵

Az egyházi szertartás szintén feltűnik mint más főtiszttség átadásának fontos kerete Erdélyben. Ifjabb Rákóczi Zsigmondot midőn atyja kinevezi a székelyek generálisának, s az ezzel összefüggő tisztségeket is neki conferálja, úgy, mint az udvarhelyszéki és háromszéki főkapitányságokat, akkor a beiktatás során azt látjuk, hogy jelvényeket is átadnak, a procedúra végén pedig bevonulnak az udvarhelyi templomba, „hol a pap rövid alkalmi szónoklatot tartott”.¹⁶ Úgy tűnik, hogy ez alapján joggal mondható: az erdélyi államban *a főtisztségek átadásának solemnitása a fejedelmi beiktatást másolta*. Ezen álláspont védelmére csak annyit említenénk, hogy már Pesty Frigyes felfigyelt arra a jelenségre, hogy az államon belül az egyes tisztségek ünnepélyes átadására vonatkozó formaságok alkalmasak arra, hogy a korábbi időkben a főhatalom átruházásával kapcsolatos külsőségeket átörökítsék. Így írhat azután Pesty arról, hogy az ősrégi *pajzsra emelés szokása szerinte fennmaradt a múlt századig is a főispáni beiktatásoknál*, mert az új főispánt a jelenlévők rendszerint kézre vagy vállra emelik és körbehordozzák.¹⁷ Pesty véleményének valószínűségét támogatja, hogy II. Rákóczi Ferenc szintén azt írja már említett szécsényi beiktatásáról, hogy *ott őt a főurak a régi szokáshoz ragaszkodva vállaikra véve felemelték*.¹⁸ Hasonló felmutatásra Bartoniek Emma már idézett cikke is hoz fel példát, amennyiben Károly Róbert említett királlyá tételkor „a békecsók után vállukra emelték”, míg a csecsemő V. Lászlót külön felemelve bemutat-ták koronázásakor a székesfehérvári koronázótemplomban egybegyűlteknek.¹⁹

Érdekességgént talán megemlíthető, hogy a főhatalom szerkezetében bekövetkező lényegi változások megtételekor később is szerephez jut a templom a magyar alkotmányfejlődésben, nyilván mint az egykori koronázások reminiscenciája. Így például 1849 márciusában az egyébként a debreceni kollégium oratóriumában ülésező országgyűlés a Függetlenségi Nyilatkozat deklarálására átvonul a nagytemplomba. Hasonló jelenség ugyanezen időben a német birodalomban is megfigyelhető, ahol az új alkotmányt Frankfurtban szintén templomban deklarálják, ahonnan azt szokás a német irodalomban Paulskircheni Alkotmánynak is nevezni. Mint az 1848-as eszmékhez való ragaszkodás formája jelenik meg az 1944-es Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni megnyitá-

¹⁴ BARTONIEK EMMA: 1925–26. 836–837. pp.

¹⁵ BARTHA GÁBOR–FEKETE NAGY ANTAL: 1973. 216. p.

¹⁶ SZILÁGYI SÁNDOR: 1886. 55. p.

¹⁷ PESTY FRIGYES: 1876. 86–87. pp.

¹⁸ BARTONIEK EMMA: 1925–26. 836–837. pp.

¹⁹ BARTONIEK EMMA: 1917. 30. p.

sa, ahol az üléseket ismét a kollégium oratóriumában, tehát a kollégiumon belül a templom szerepét betöltő teremben tartják.

Míg úgy tűnik, hogy a templom mint színhely fontos kellékévé válik az erdélyi fejedelmi inauguratióknak, addig igen figyelemreméltó, hogy Erdélyben maga a beiktatás sohasem kötődik feltétlen jelleggel egyetlen templomhoz. Tehát míg a Mohács előtti magyar királykoronázások egyik lényeges feltétele volt, hogy az a székesfehérvári társas káptalan Nagyboldogasszony-egyházában történjék, úgy e hagyomány folytatását már nem találjuk meg Erdélyben. Ebben nyilván nagy szerepe van a beiktatási szertartás közjogi dominanciájának, s az egyházi szertartás másodlagosságának. Egyetlen aspektusból mégis felmerül a fejedelmi székhelyként állandósuló Gyulafehérvár, illetve székesegyházának továbbra is szakrális jellege, mivel ez lesz az erdélyi uralkodók temetkezőhelye. E szokás vagy hagyomány kialakulásához talán az is hozzájárulhatott, hogy már az ország gubernátorát Hunyadi Jánost a gyulafehérvári székesegyházban temetik el 1456-ban. Hasonlóképpen fiát – az apja halála után a délvidéki főkapitányi tisztséget is viselt – s V. László rendeletéből Budán kivégeztetett ifjú Hunyadi Lászlót – testvére, Mátyás királyválasztása után budai sírjából átvitetik Gyulafehérvárra, apja mellé.²⁰ A Hunyadi család kötődésének emléke még az 1500-as években is eleven volt a gyulafehérvári székesegyházban, mivel annak kincseiről készített XVI. századi leírás nem egy értékes tárgynál jegyzi meg, hogy azt még a gubernátor Hunyadi János ajándékából bírják.²¹

Uralkodói temetés problémája Erdélyben először Izabella királyné 1559 szeptemberében²² történt halálakor merült fel. Királyi temetésként ekkor két lehetőség jöhetett szóba: Gyulafehérvár Szent Mihály székesegyháza és az ekkorra már Izabelláék birtokában lévő Várad Boldogasszony temploma.²³ Ez utóbbi mellett szólt volna, hogy ott már korábban néhány jelesebb uralkodónk volt eltemetve, mint Sz. László, Luxemburgi Beatrix, Róbert Károly második felesége, Anjou Mária királynő és férje, Zsigmond király, továbbá a Várad-előhegyi káptalan egyházában II. István király.²⁴ Arra sajnos nincs konkrét adatunk, hogy a szakrális szempontokból előkelőbbnek tűnő Várad helyett

²⁰ ENTZ GÉZA: 1958. 64–65., 116., 138–141. pp.

²¹ BEKE ANTAL: Magyar Sion. V. köt. III. füzet 188–199. pp. Ebből is kiemelendő a 190. p., ahol egy nagy keresztről, a 194. p., ahol egy drága miseruháról, míg a 198. p., ahol egy oltáröltözet-ről mondják, hogy Hunyadi János kormányzó ajándéka. Érdekes viszont, hogy Hunyadi mellett a szélesebb Hunyadi-rokonsághoz tartozó nők is szerepelnek, ajándékozókként, legalábbis az inventárium oltáröltözetek kapcsán beszél róla.

²² HORVÁTH MIHÁLY: 4. köt. 1871. 296. p.

²³ HORVÁTH MIHÁLY: 4. köt. 1871. 284. p.

²⁴ BUNYITAY VINCE: I. köt. 1888. 51., 55–56., 169., 212., 260–261. pp. Figyelemre méltó még Bunyitay azon tudósítása, hogy *Izabella még életében adományt tett a várad-i egyháznak.* 432. p. 1. l. KOMÁROMY ANDRÁS: 1902. 409. p.

miért döntöttek az akkori politikai vezetők Gyulafehérvár mellett. Konkrét adatok híján másodlagos adatokból magyarázható meg Gyulafehérvár preferálása Váraddal szemben. Ez a probléma ugyanis azt is felveti, hogy a kialakuló erdélyi állam igazgatási központja Váradon vagy Gyulafehérváron legyen-e. Váradnak az a szerepe, hogy Kelet-Magyarország irányításának potenciális központja legyen, már elég korán kirajzolódik. Hiszen a kora Árpád-ház magyar duxai innen szervezik és ügyelik fel a keleti határ védelmét. Később az ifjabb királyok erdélyi gubernálásával és az erdélyi vajdai tisztség állandósulásával Várad ilyen szerepe elhomályosul, de kulturális és gazdasági szerepe a középkorban vitathatatlan.

A Mohács utáni idők felértékelik Várad szerepét, mivel azt látni, hogy az erdélyi vajda mellett a váradi püspök a legfontosabb tényező a központi királyi hatalom Kelet-Magyarországban való biztosítására. Nem véletlenül teszi Váradra püspököknek Fráter Györgyöt János király, hiszen a váradi püspök a Tiszántúl leghatalmasabb földesura, s ez egyúttal katonai hatalmat is jelent. Buda eleste után Várad úgy tűnik nem kerülhet szóba igazgatási központként, egyrészt mivel Erdély védhetőbb terület külső támadásokkal szemben, másrészt Fráter György nyilván nem hajlandó átengedni váradi palotáját Izabellának. Talán ezért erőszakolja keresztül az országgyűlésen Fráter György Statileo erdélyi püspök halála után azt az ismeretes döntést, hogy az erdélyi püspökség ne töltsék be, hanem palotájába a királynét és fiát helyezték el, míg a püspökség javaiból finanszírozzák az udvar ellátását.

1556-ban Izabella visszatéréseivel megváltozik kicsit a helyzet, hiszen Fráter György már nem él, s egy évvel később katonái visszaveszik a Ferdinánd-pártiaktól Váradot, ahol nincs is fungáló püspök. Homályos utalásokból úgy tűnik, hogy ekkor tervezték Izabellának és fiának Váradra való áthelyezését. Erre 1558-as országgyűlési végzetmény is utal. A kutatások szerint valameddig lakott is Izabella Váradon a püspöki palotában. Erről későbbi leltár is megemlékezik,²⁵ nemkülönben a székesegyház leírásával kapcsolatosan jegyzik meg majd ötven évvel később, hogy a Szent László oratóriuma vagy annak szomszédos helye az, ahol Izabella királyné egykor a misét szokta volt hallgatni.²⁶ Ezt a váradi székhelyű kormányzást racionális okok is indokoltá teheték. Ugyanis Erdélynek védhetősége mellett a hátránya volt, hogy kissé távol esett a Felvidéktől. Amennyiben az Izabella pártján levőknek sikerült volna a Kassán túli felvidéki területeket is tartósan az erdélyi részekkel összekapcsolni és együtt kormányozni, akkor azt praktikusabban intézhették a tiszántúli Váradból, mint a hegyeken túli Gyulafehérvárról. Ám ezek a szempontok a későbbiekben eliminálódnak, mivel egyrészt a felvidéki területeket Kassán túl

²⁵ BALOGH JOLÁN: 1982. I. köt. 40. p. Míg a váradi királytemetésekre I. köt. 10., 12., 15., 18., 26. pp.

²⁶ BUNYITAY VINCE: III. köt. 1883. 74. p. 2. lj. „Chorus, in quo Regina olim solita fuit missam”.

elveszítik, másrészt nagyon lényeges, hogy a Duna–Tisza közén és a Temes-közben állandósul a török hódoltság. Így Várad vára óhatatlanul végvárrá válik, hiszen vele szemben Szolnok és Gyula is a töröké lesz. E végvári jelleg viszont nem szerencsés egy ország kormányzása szempontjából, s ezért a Várad–Gyulafehérvár alternatívából mindenképpen Gyulafehérvárra helyeződik a hangsúly; Izabella élete utolsó periódusában adatokkal bizonyíthatóan innen kormányoz, s a halál is itt éri.

Hogy egyébként végvári státus mennyire nem kedvező egy központi kormányzat számára, azt jól mutatja az erdélyi fejedelemség végének eseménysora is. Apafi Mihály uralkodása kezdetén már a Maros völgyi erdélyi út is bizonytalanná válik Várad eleste, s a hódoltság óriásira való kiterjesztése után.²⁷ Az Apafi-kormányzat pedig csak későn és sikertelenül próbálkozik Várad elestével egy újabb belső végvárövezet kiépítésével, így a gyakorlatban azt látjuk, hogy egyre sűrűbben hagyja ott az udvar Gyulafehérvárt, s inkább Fogarásból kormányoz. Ebben nemcsak Bornemissza Anna fejedelemasszony erős egyénisége játszik közre, akinek inscriptióba adta Fogarast az immár évszázados szokás szerint Apafi Mihály, hanem minden bizonnyal nagy szerepet játszott a török állandó közelsége Gyulafehérvárhoz.

Várad végvári szerepének előtérbe kerülése még egy sajnálatos következménnyel is járt, ahogy azt Balogh Jolán kutatásaiból tudjuk. Ugyanis a régi püspöki várba katonaság telepedvén be, a székesegyház sorsa ezzel megpecsételődött. Hiába vált az 1560-as években János Zsigmond uralma alatt, midőn a váradi káptalant a városból kiűzik, az egész Várad protestánssá, mert magát a várkerületet mint katonai területet egyházi célokra nem használhatták. Szintén Balogh Jolántól ismerjük azt az adatot, miszerint Báthori István, aki buzgó katolikus fejedelem volt, olyan megbízatást ad egy olasz mérnöknek, hogy a székesegyházat alakítsák át katonai célokra, bástyák, ágyúkilövő állás építésével. Ez a példa²⁸ is azt mutatja, hogy katonai érdekek dominanciája miatt a székesegyház egyházi jellege lassan elfelejtődik, mivel azt csak katonai célokra, fegyverraktárnak használják. Nincs ez másként Magyarország más püspökváraiban sem a török időben, ha onnan az egyházi hatóság elmenekül, hiszen nagyjából hasonló sorsra jut az egri vár híres Szent János-székesegyháza is. (Annak ellenére, hogy éppen a török idők előtt nagymérvű átalakítási munkálatok kezdődnek el rajta, reneszánsz kori püspökei terem templommá akarván azt átformálni.)²⁹ Egy ideig, az egri püspök elmenekülése után, az egri székesegyházat is fegyver- és lőporraktárnak használják, de már a Gárdonyi által mara-

²⁷ LUKINICH IMRE: 1918. 411–424. és 445–467. pp.

²⁸ BALOGH JOLÁN: 1982. I. köt. 80. p. 44. lj.

²⁹ A művészet története Magyarországon. 1983. 129. pp.

Meglehet, hogy Báthori István innen vette az ötletet a váradi székesegyház ágyúkilövő állássá való átalakításához.

Bár a Báthori tervezte megoldásból nem lesz semmi, a székesegyház fokozatosan tovább romlik. Változás akkor következhetne be, mikor 1604-re – Balogh Jolán utalásai szerint – nemcsak a váradi kapitány lesz katolikus ismét, de a jezsuiták működésének hatására az ellenreformáció is átmeneti sikereket ér el. Ennek ellenére a rekatolizált váradiak nem használhatják a székesegyházat, mert „az várban nem mindenkor bocsátanak be mindeneketh”, ahogy ők panaszozzák.³⁰ A katonai érdekek majorizálása végül is megérleli a székesegyház végzetét, s azt Bethlen uralkodása alatt lebontják.

Mindezek a felsorolt kései nyomok is azt mutatják, hogy Várad végvárrá válása s a katonai szempontok dominanciája az 1550-es évek második felében nyilvánvalóvá lett, s ez Izabellát arra ösztönözhetette, hogy átmeneti időzés után visszatérjen korábbi székhelyére, az ekkor még lényegesebben védettebb helynek tűnő Gyulafehérvárra. A katonai érdekek viszont annyira egyértelművé tették Várad véghely jellegét, hogy a királyné halálakor valószínűleg fel sem vetődött a királyasszony Váradra temetése. Az egyházi szempontok, mint már említettük, előkelőbb helynek mutatják ugyan Váradot Gyulafehérvárnál, a török és német csapatok közelsége azonban mindenképpen Gyulafehérvártette indokolttá. Hasonló katonai szempontokat később is fellelhetünk Erdély fejedelmeinek eltemetésénél. Apafi Mihály halálakor sem azon tanácskoznak, hogy őt Gyulafehérvárra vigyék, éppen az idegen katonaság közelsége miatt, hanem az akkor már kissé békésebb Kolozsvár kerül szóba. Azért érdemes egy pillantást vetni a korabeli erdélyi egyházi hierarchiára is, hogy megtudjuk, volt-e olyan egyházi tényező, amely a jelzett döntést befolyásolhatta volna.

Így elmondanánk, hogy Izabella és János Zsigmond Erdélybe való visszatérése után az erdélyi és váradi egyház gyakorlatilag püspök nélkül van. Erdély püspöke jogilag ekkor Bornemissza Pál, a Habsburg-uralkodó, Ferdinánd által nominált püspök, akit az erdélyiek nem nagy örömmel fogadhattak. Egy fennmaradt okmány tanúsága szerint még 1542-ben Izabella első tervezett lemondásakor az erdélyi nemesség egy csoportja azzal a kéréssel fordult Ferdinándhoz, hogy Kecseti Márton veszprémi püspököt tegye meg erdélyi püspökké. Kecseti Márton, egy Zsigmond király idejében nagy karriert csináló család ivadéka – ahogy ezt Mályusz kutatásaiból tudjuk – Doboka megyei birtokai révén erdélyinek számított.³¹ Az említett, Ferdinándhoz benyújtott kérelem aláírói között is szerepel egy Kecseti János, aki minden bizonnyal az

³⁰ BALOGH JOLÁN: 1982. I. köt. 80. p. 44. lj.

³¹ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 585–586., 589. pp., ahol is Agmándi, másképpen Kecseti Péterrel találkozunk, s ennek Dobokában levő birtokával. Utódai vagyonekbeírásáról JAKÓ ZSIGMOND: 1947. 20. p.

említett Márton püspök atyafia.³² Ám az erdélyiek hazai püspök iránti igénye nem teljesül, ugyanis Ferdinánd – az iratokból utólag is eléggé erőszakos természetűnek tűnő – Bornemissza Pált nevezi ki erdélyi püspökké. Kecsetiről csak annyit, hogy mellőztetését az eredményezhette, hogy ez idő tájt már kérdésessé válhatott igaz katolikussága, mivel későbbi adatok szerint Kecseti is azon főpapok közé tartozik, akik a reformáció hatására odahagyják az egyházi pályát. Meg is nősül, s életét mint Ferdinánd főudvarmestere fejezi be.³³

Bornemissza Pál eléggé éllel-féllel volt az erdélyi rendekkel, de nincs velük jobb viszonyban a Fráter György halála után Váradra kinevezett harcias püspök Zabardy Mátyás sem,³⁴ s midőn Izabellák visszaérkezése 1556-ban bizonyossá válik, Bornemissza odahagyja székhelyét, a váradi pedig 1556 augusztusában meghalt. Mind Gyulafehérváron, mind Váradon csak a káptalan marad a helyén. Váradnak ugyan rövid idő után Ferdinánd kinevezéséből új püspöke lesz Forgách Ferenc személyében, de Izabellák nem engedik be székhelyére. Bornemissza Pált pedig a nyitrai püspökséggel kárpótolja Ferdinánd.³⁵ Így az erdélyi egyháznak már csak jogilag volt püspöke. Erre Izabelláéknak nem is volt szükségük, hiszen a káptalan javainak kivételével a püspöki javakat az udvar eltartására fordították, még a Fráter György által javasolt 1546-os marosvásárhelyi országgyűlési határozatnak megfelelően.³⁶ Gyulafehérváron mint egyházi intézmény Izabella visszatérése után csak a káptalan működött, saját vagyont megtarthatván, komolyabb püspöki felügyelet nélkül. Jogilag ezért csak a metropolita ügyelhetett volna fel a tevékenységére, aki a korábbi egyházi beosztás szerint a kalocsai érsek volt. Ennek ellenére feltehető, hogy 1558-ig nem állt püspöki felügyelet nélkül, csak Bornemissza püspök ekkor történt elmenekülése után. Ugyanis valószínű, hogy Statileo püspök 1542-ben bekövetkezett halála után 1552-ig Fráter György mint váradi püspök ideiglenesen elláthatta a püspöki jogokat az erdélyi egyházmegyében, s a káptalan felett gyakorolhatott felügyeletet. Erre utal az az adat, hogy Fráter György 1546-ban Rómába folyamodott, hogy püspökké szenteltethesse ma-

³² E. O. E. I. köt. 96., 135–137. pp. A tanácskozást 1542. augusztus 25-én tartották, s Ferdinándhoz Gyulay Mihályt küldték követül. A Kecseti családból származó aláírás: „Joannes Kechety”.

³³ NAGY IVÁN: VII. köt. 1860. 138. p. Eszerint 1548-ban lemond a püspökségről, tehát az 1552-es kinevezéskor, mivel már megnősült, nem jöhetett szóba. 1550-ben már főudvarmester, s 1554 körül halt meg, de 1551-ben a rendek ismételten sürgetik Ferdinándot: „püspökké nevezze ki azt, ki iránt korábban felterjesztést tettek”. In: E. O. E. I. köt. 385–389. pp.

³⁴ BUNYITAY VINCE: I. köt. 1888. 416–418. pp.

³⁵ BUNYITAY VINCE: I. köt. 1888. 422–427. pp. Egy adat szerint Bornemissza Pál később is csak kormányzója lesz a nyitrai püspökségnek. 1564-ből származó oklevél szerint „gubernator eppatus Nittriensis”. GÁBOR GYULA: 11. p. 29. lj.

³⁶ E. O. E. I. köt. 93. p. az 1542 májusában Székelyvásárhelyen tartott országgyűlésről írja Szilágyi: „a püspökség uradalmi a királynénak adattak át, udvartartási költségeinek fedezésére”.

gát, s ugyanekkor kérte két segédpüspök kinevezését is maga mellé.³⁷ Két segédpüspök kinevezése a váradi püspökségre kicsit szokatlannak látszik, bár-mennyire is elfoglalt volt politikai ügyekkel Fráter György, mellette két segédpüspök fungálása valószínűsíti, hogy azok az erdélyi egyházmegye adminisztrálását is elláthatták. Erre utal Fráter György kijelentése is. Ugyanis a felszentelés iránti kérelmét először elutasította a római pápa, mondván, hogy a Szentszék tudomása szerint Fráter György pápai engedély nélkül az erdélyi püspökséget elfoglalta. Mire a válasza Fráter Györgynek igenlő, hogy ő tényleg végez egyházi funkciókat Erdélyben, de onnan nincs püspöki jövedelme, mivel azt a királyné és fia eltartására utalta az országgyűlés. Ezek után a Szentszék nem támaszt akadályt Fráter György váradi püspökké szenteléséhez, s két segédpüspököt is nominálnak mellé. Az a Megyesi Ferenc gyulafehérvári vikárius viszont, aki 1552-ben Fráter György halála után feltűnik egy villanásra az erdélyi politikában, mint aki a királynak tanácsokat ad a török politikában, hogy azonos-e azon segédpüspökök egyikével, kinek kinevezéséről 1546-ban értesülünk, azt nem tudjuk. Mindenesetre politikai tanácsai egyértelműen a Fráter György-féle hintapolitika folytatását javallják.³⁸

Az erdélyi káptalan 1556-ban végleg püspök nélkül marad, s ennek a sajátos, lassan autonóm státus kialakítása felé hajló állapotnak a fennmaradásában a pénzügyileg is érdekelt királyi udvar mellett még más tényezők is érintve voltak. Így különösen a korábban az esztergomi érsekhez tartozó szászok és a Barcaság, nemkülönben a kolozsmonostori apátság, amelyek erdélyi püspökök kinevezése esetén feltehetően tartottak attól, hogy az esztergomi érsek

³⁷ FRAKNÓI VILMOS: III. köt. 65. p.

³⁸ Történelmi Tár. 1882. 483. p. Igen érdekesek ezek a tanácsok, mert a regeszta készítő szerint: „a királynak tanácsokat ad a törökkel folyó békealkudozásokra nézve... és, nehogy valami történjék, ha a német sereg kimegyen az országból; azért ha lehetséges volna, Castaldónak úgy kellene ez ügyben eljárnia, hogy az adó a felséged nevében fizetessék a szultánnak, ha pedig ez nem lehet, akkor határozottan ki kellene jelenteni, hogy azt a három nemzet fizeti, de azért az ország maradna a felséged hűségében, ha ez sem volna lehető, akkor intézkedjék úgy Castaldó, hogy felségednek valami hátránya belőle ne származzék.” Meggyesi Ferenc vikárius tevékenységéről már 1545-ös adatok is beszélnek. Így ENTZ GÉZA: 1957. 187. p. közöl adatot szintén a fenti regesztákra hivatkozva, mely szerint 1545-ben a gyulafehérvári káptalan szerződést köt a székesegyház tornyának javítására. Ekkor a káptalani tagok élén a szerződés aláírója: „aper dominum Franciscum doctorem Vicarium...”. Szintén Entz közöl egy 1718-ból származó protestáns feljegyzést a gyulafehérvári székesegyház történetéről, amelyben beszél Ferenc vikáriusról, akit csak Martinusius nevű barát Váradi Püspök és II. János király Tutora *edgj Canonicus Feyerwari Püspök Vicariussa* (ki akkor Bornemissza Pál Tituláris Püspök volt, de ez püspökséget Izabella el vőtte volt) *Ferencz nevű...* ENTZ GÉZA: 1957. 193. p. Meggyesi Ferenc teljes címeit 1553-ban Ferdinánd király oklevele tünteti fel, ahol: „Francisco de Medgyes, Episcopo Ecclesiae Csanadiensis, Praeposito Majori et Vicario in Spiritualibus Generali Ecclesiae Albensis Transilvaniae, Consiliario nostro...”. In: SZEREDAI ANTAL: 1790. 203. p.

távolsága előbb-utóbb az erdélyi egyházmegyébe való bekebelezésüket vonja maga után. Ezek alapján érthető, hogy a szászok között felerősödő reformációs tendencia olyan gyorsan megérleli az új önálló egyházszervezet kialakítását is. Csáky Mihály kancellár, aki eredetileg az erdélyi káptalan dékánja, pozíciójánál fogva püspöki kinevezés esetén valószínűleg igényt tarthatott volna erre a méltóságra, de maga is reformálván nemigen sürgethette ilyen titulus számára való adományozását. Valamikori egyházi tisztsége is feledésbe merülően volt, az országgyűlési végzemények csak kancelláriusnak titulálják. Egyetlen viszonylag kései okmányban, 1562-ből, a szászok által a főbb politikusoknak rendszeresen adott ajándéklistában tisztelik még meg a szász jegyzők a reverendissimusz címmel,³⁹ ami csak Csáky korábbi egyházi tisztsége alapján érthető, illetve indokolt, míg egy másik kései nyom Báthori István leveleiben fedezhető fel.⁴⁰

Ilyen egyházi viszonyok között, valamint az erősödő reformációs tendenciák mellett, dönthettek úgy a politikai vezetők 1559-ben, hogy Izabellát Gyulafehérvárra temetik.⁴¹ Ebből aztán állandó gyakorlat lesz, amennyiben később

³⁹ SZEREDAI ANTAL: 1790. 194. p., ahol egy oklevél aláírói között felsorolja a káptalan tagjait, még 1534-ben, s itt: „Michaële Chááki, sive, Tsáki, Decano.” In: E.O.E. II. köt. 155. p. 2. l. Ugyanis 1562. július 8-án János Zsigmond udvarával együtt látogatást tett Szebenben. A korabeli szász adminisztráció precizitásának köszönhetően, a látogatás során átadott ajándékokról lista készül, amelyen feltüntették, hogy kinek és milyen értékű ajándékot adtak. E listában mindjárt az uralkodó után írják: „*Reverendissimo domino Michaeli Chyaky S. R. Mattis cancellario*”.

⁴⁰ SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 25. p.

⁴¹ ENTZ GÉZA: 1957. 140. p. De Entz itteni tudósítása mintha azt is sugallná, hogy Izabellának a székesegyházba való temetése ideiglenes lett volna. Ugyanis az Entz által hivatkozott XVI. századi tudósítás szerint: „*A királyné tumbája a templom legelrejtettebb részében áll*, tehát eredeti helye is a mai lehetett.” Ez az elrejtés – különösen, hogy az északi mellékhajóba s nem az egyébként királyi temetéseknél szokásos főhajóba történt a temetés, ahogy azt egyébként a váradi székesegyház királysírnál is látjuk – arra is utalhat, hogy eleinte talán nem itt szántak Izabellának végleges nyughelyet. Feltűnő az is, hogy a királyné északi mellékhajóban lévő sírja ellentétben áll a Hunyadi-családnak a székesegyházban lévő száz évvel korábbi családi temetkezéseivel. Ugyanis az adatok szerint a Hunyadi-sírok a Kozma- és a Damján-oltár előtt voltak. Bár ezek pontos helyét nem ismerjük, de Entz Géza szerint (i. m. 139. p.) azok: „*feltehetőleg a templom egy előkelőbb pontján állhatott, valószínűleg a kereszthajóban a négyzet közelében*, amint ez Centorio 1552-i adatából kitűnik”. Viszont a templom északi oldaláról, a Mohács előtti időkből csak Várday püspöknek és a nagy építető kanonoknak, Lászaynak a sírját ismerjük, amelyeknek ottani localizálását az általuk épített kápolnák is valószínűsítik. Ám az a tény, hogy Izabellát, majd fiát, János Zsigmondot nem földbe sülyesztett sírba, hanem szarkofágokba temetik, ezzel tulajdonképpen a Hunyadi kori hagyományt folytatják a gyulafehérvári székesegyházban, s mintegy iskolapéldául szolgálnak a későbbi erdélyi fejedelmek temetkezéseivel, akiket szintén szarkofágokban helyeznek itt el haláluk után. Még egy dolog van, amire utal Entz s ami egyúttal a Hunyadi-hagyomány esetleges folytatására alapot adhatott. Ez pedig egy távoli és homályos, inkább csak feltételezett, mint bizonyított rokoni kapcsolat a Szapolyaiak és a Hunyadiak között. Ugyanis Hunyadi Lászlónak sírkövén, ami eredetileg az apja, Hunyadi János kormányzó sírját fedte, az ábrázolt címerek egyike hosszas vita és helyszíni azonosítás után is a Szapolyaiak farkascímérével azonos (ENTZ GÉZA: 1957. 139–140. pp.). Ez a címerábrázolás egyezik azzal, amit műtörténészeink szerint

sem választják a Várad alternatívát, hanem János Zsigmondot is anyjához, Gyulafehérvárra temetik. Ez a lista állandóan bővül, mivel ide kerül a Szent Mihály-templomba Báthori András, majd Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György.⁴² Ezen fejedelmi listát olvasva már természetesnek hat II. Rákóczi György kijelentése, midőn apja temetéséről intézkedve írja, hogy arra „az jövőendő esztendőben Boldogasszony havának tizedik napját rendeltük itt *Fejérvárott az öregbik templomban, az erdélyi fejedelmek szokott temető helyekben*”.⁴³ Érdekes viszont, hogy *aki nem az ország regnáns fejedelmeként fejezi be életét, olyan esetekben fel sem merül a Gyulafehérvárra vitel, mint például öreg Rákóczi Zsigmond vagy Báthori Gábor, avagy Rhédei Ferenc és Barcsay Ákos esetében sem, de Bethlen Istvánnál sem. Pedig a felsorolt politikusok hosszabb-rövidebb ideig viselték az erdélyi fejedelmi címet.*

E mögött feltehetően az a gondolat húzódik meg, hogy *aki lemondott a trónról vagy lemondatták, annak nem jár a gyulafehérvári temetés, az csak a regnáns uralkodó kiváltsága.* Mindenképpen ez az elgondolás indíthatta a II. Rákóczi György környezetében élőket arra, hogy az erdélyi trónról korábban lemondott, majd visszatért, majd újból lemondott fejedelmet halállal végződő csatája után sebtiben koporsóba és kocsira rakják, s Patakra viszik, ahol eltemetik.⁴⁴ Fel sem vetődik, hogy egykori fejedelemként Gyulafehérvárra vigyék.

E téma végső mozzanataként meg kell még említeni, hogy az erdélyi regnáns fejedelmek sorát Apafi Mihály és fia zárják, de egyikük sincs Gyulafehérvárra temetve, holott a fent említett kialakult gyakorlat szerint ez indokolt lett volna. Öreg Apafi Mihály maga döntött úgy, hogy előtte elhalt feleségét a Fogarashoz közeli Almakerékre, az Apafiak régi családi birtokára vigyék s az

Visegrádon a Mátyás által épített híres oroszlános kúton is kifaragtak, ahol az állami címerek mellett Mátyás négy feltételezett nagyszülőjének cimerét is köbe vették. Ezek közül három ép: a Hunyadi-, a Szilágyi- és a Szapolyai-címer. Baj csak ott van, hogy eddig semmilyen adat nem bizonyította Mátyásék Szapolyai-rokonságát, sőt, ahogy Entz Géza is felhívja figyelmünket: Szapolyai János sohasem hivatkozik a Hunyadiakkal való rokonságára: „ami pedig akkor feltehetőleg igen előnyös érvként szolgálhatott volna számára”.

⁴² ENTZ GÉZA: 1957. 140–141. pp. Az itt közölt uralkodói temetés listájától egy esetben eltérő ad SZÁDECZKY LAJOS: 1909. 202. p., ugyanis szerinte Báthori Kristóf is ott lett eltemetve. Ilyen értelemben rekonstruálta Báthori Kristóf temetését – valamivel korábban Szádeczky cikkénél – Szilágyi Sándor is. In: E. O. E. III. köt. 47. p. Ezzel szemben Veress Endre: II. köt. 1944. 300. p. 12. lbj. úgy tudja, hogy Báthori Kristófot valóban Gyulafehérváron, de nem a Szent Mihály-templomban, hanem a jezsuiták templomában temették el. Itteni sírkövének valamikori feliratát is közli Veress a citált helyen. Hogy Kristóf fejedelem temetésére milyen nagy gonddal ügyelt a távolból is Báthori István, az Szilágyinak az E. O. E.-ben közölt írásából kiderül. Viszont ennek kapcsán érdekes adat, hogy Báthori István a saját temetését testvéréhez hasonlóan kívánja megrendeztetni, ahogy ezt végrendeletében is meghagyja („mely éppen olyan legyen, mint aminőt nem oly rég bátyámnak rendeztem volt”). In: CSOPEY LÁSZLÓ: 1888. 246. p.

⁴³ E. O. E. X. köt. 500–501. pp. 1648. nov. 28. II. Rákóczi György körlevele, melyben atyja, a fejedelem halálát tudatja.

ottani templomban lévő családi temetkezési helyen temessék el. Sokáig nem tudta a magyar történetírás, hogy Bornemissza Anna és Apafi Mihály sírját hol keressék. Csak a múlt században, amikor a székesfehérvári Nagyboldogasszony-templom régészeti feltárása megindult, vetődött fel ezzel párhuzamosan a gondolat, hogy a nemzeti pantheon megteremtéséhez tisztázni kellene az erdélyi fejedelmek valamikori nyughelyeit is. Ennek során az Akadémia is foglalkozott a kérdéssel, s e körben többek között Kemény János és Apafi Mihály temetési helye volt ismeretlen. A kutatások tisztázták egy fennmaradt naplóbejegyzés nyomán, hogy maga Apafi Mihály rendelte feleségét, valószínűleg a háborús idők miatt, Almakerékre, az Apafi-família családi temetkezőhelyére vitetni.⁴⁵ Ugyanakkor derült fény arra, hogy öreg Apafi Mihály halálakor az országban lévő német csapatok miatt ugyan foglalkoztak azzal a gondolattal a tanácsosok, hogy ha nem is Gyulafehérvárra, de legalább Kolozsvárra viszik megholt urukat, ám végül is a Fogarashoz közelebbi Almakerék mellett döntöttek.⁴⁶ Később idekerült a fiatalon elhunyt II. Apafi Mihály is, majd felesége, aki Bethlen Gergely leánya volt, s akiket haláluk után több évtized elmúltával temetettek csak el a Bethlen-família XVIII. századi tagjai.

Az egyházi szertartás – mint a korábbi koronázási ünnepélyek maradványa – mellett még egy lényeges elem tűnik fel a fejedelmválasztásokon, ami a későbbi magyar királyság politikai gyakorlatára vezethető vissza, s ez a *leszármazók jogosultsága a trónra*. A későbbi királyválasztásokon ilyenkor is elhangzik a választásnak mint az uralom megszerzése jogalapjának a hangoztatása (lásd: Jagelló II. Lajos és Szapolyai János Zsigmond esetét), de ezek a választások csak formájukban emlékeztetnek a többi királyválasztásra, hiszen itt apa után fiú következvén, éppen a korábbi politika folytonosságára szavaztak a rendek, s nem nagyon figyelhető meg ilyenkor új választási feltételek megkonstruálása.

Jól látszik ez II. Lajos esetében, akinél a rendek csak azt kérik apjától, a királytól, hogy ígérje meg, miszerint fia, Lajos „öket és az országot törvényeiben, s az *Ulászló adta szabadságaiban* megtartatja”.⁴⁷ Különösen az utolsó fordulat, az „*Ulászló adta szabadság*” érdekes, mert mi ez, ha nem a *fiú uralmának az apa által kialakított keretek között való folytatása*. János Zsigmondnál pedig csak megválasztásáról értesülünk, de arról már nem, hogy választási feltételeket kellett volna elfogadni valakinek a nevében. Erre csak később következtethetünk, amikor 1556-ban János Zsigmond anyjával, Izabellával együtt visszatér Erdélybe, s Izabella itt a rendeknek letesz egy esküt, aminek

⁴⁴ SZILÁGYI SÁNDOR: 1891. 207. p.

⁴⁵ SZÁDECZKY LAJOS: 1909. 185–202. pp.

⁴⁶ LUKINICH IMRE: 1913. 30–33. pp. Míg Almakerék templomára vonatkozóan I. RADOCSAY DÉNES: 1977. 119–121. pp.

⁴⁷ BARTONIEK EMMA: 1917. 43. p.

szövegét nem ismerjük. Valószínű azonban, hogy ez inkább volt a saját uralkodói esküje, hogy hogyan gyakorolja ő a hatalmat fia kiskorúsága alatt, mint János Zsigmond uralkodói esküje.⁴⁸ További érdekessége ennek a választás keretében érvényesülő öröklési elvnek, hogy az ilyen trónpretendenseket a korábbi magyar politikai gyakorlat mindig jogos királyjelölteknek tudta, amit az okleveles szóhasználat is mutat, amennyiben már V. László beiktatása kapcsán is előfordul, hogy ő a magyaroknak *naturalis dominusa, azaz természetes ura*. Ugyanezeket a szavakat száz évvel később is így halljuk vissza az 1556-ban Szászsebesen János Zsigmond bejövetele előtt tartott országgyűlésen, hogy „Azért a mi urunk gyermekét – *ki természet szerint való urunk*, és ki az ajtón jött vala bé a birodalomba – esmérjük urunknak és királyunknak lenni.”⁴⁹

A leszármazónak a trónöröklésre való jogosultsága, illetve a főhatalomban való utódlása teljesen egybeesett nemcsak a politikusok számításaival, de a közfelfogással is. Ezt a közfelfogást jól mutatja a budai népnek a vélekedése a születendő Szapolyai-gyermek örökösödése kérdésében. Midőn 1541-ben az áldott állapotban lévő Izabella királyné kénytelen odahagyni a vasárnapi istentiszteletet, a budaiak ily felkiáltással fogadják: „Adja Isten, hogy *legyen magyar hazánknak magyar királyfia*; ne szoruljunk más nemzetre és ne haljon ki a magyar vér.”⁵⁰

Nagyon érdekes viszont ennek az álláspontnak a kései továbbélése. Ugyanis a nőtlen János Zsigmondot az 1560-as évekre már nemcsak az erdélyi tanácsosai, de Jagelló rokonsága is sürgeti házasodásra, mondván, hogy mielőbb kihal a familia, ha nem lesz utód. Maga János Zsigmond ezt így fogalmazza meg a szultánhoz, a külföldi udvarba küldött erdélyi követei miatt írott mentegetőző levelében: „Én azért jámbor alattam valóknak intéseket, külső atyánkfiaiaknak es, és sok főuraknak barátainknak, sőt a fényes portán való fő népeknek is ugyanezen dologra való szorgalmaztatásokat megtekintvén, jelesen kedig *akarván holtom után is maradékokat és örököszt hadnok, ki halálom után is Hatalmasságodnak szolgálna...*”, s itt megemlíti apja példáját is: „*mint az én vén atyám is János királ az urak szorgalmaztatására ugyan ezen okból házasodott volt meg...*”⁵¹

Ezek után nem meglepő, hogy a Szapolyaiak kihaltával Erdélyben trónra kerülő Báthoriak is a legnagyobb természetességgel rendelkezgetnek családon belül a fejedelmi trón háramlása felől, annak ellenére, hogy Erdélyben a fejedelmet jogilag választják. Így a leírások szerint 1582-ben a gyermek Báthori Zsigmond megválasztásakor sem azért ellenkezett néhány tanácsúr és velük

⁴⁸ E. O. E. II. köt. 4. 56–57. pp. SZILÁRD KATICA: 1910. 18. p.

⁴⁹ Erdélyi történelmi adatok. II. köt. 356. p.

⁵⁰ MINDSZENTI GÁBOR: 1977. 6. p.

⁵¹ E. O. E. VIII. köt. 514–515. pp.

a rendek egy része, hogy beleunt volna a Báthoriak kormányzásába. Sőt éppen a Báthoriak által eddig biztosított megmaradás és viszonylagos biztonság arra készítette őket, hogy ezt a családot támogassák. Csak éppen nem akartak kiskorút megválasztani, hanem a Báthori-család akkori felnőtt férfi tagjai közül másvalakit.⁵² Ugyanígy teljes természetességgel rendelkezik Báthori Zsigmond, hogy saját lemondása után a rendek unokaöccsét, Báthori András bíboros, warmiai püspököt tegyék meg Erdély fejedelmévé.⁵³ Maga Báthori András is mindent elkövetett, egyes levelekből ítélve, hogy magának vagy családjá más tagjának, de mindenképpen a Báthoriaknak tartassék meg Erdély trónja.⁵⁴

Sőt, amikor valóban le is mond Erdély trónjáról Báthori Zsigmond az unokaöccse, András bíboros javára, akkor a korabeli történetíró szerint így nyilatkozott: „a jelenlegi körülmények kényszerítettek arra, hogy az ország kormányzásába őt válasszam utódomnak”.⁵⁵ Az öröklési elv állandósítása irányába hatott a már fejedelemmé kreált Báthori András ténykedése is. Uralomra jutása után Rudolf császárral tárgyalásokat kezdett a megbomlott jó viszony helyreállítására. E tárgyalásokon veti fel – Szamosközi tudósítása –, hogy hajlandó Habsburg főség alatt is folytatni Erdély kormányzását, de kéri: fiúutódai, vagy ezek nemlétében nőági leszármazói is jogosultak legyenek az Erdélyben való uralkodásra.⁵⁶

Igaz, a Báthoriaknak nem sikerült saját örökös fejedelemségüké tenni Erdélyt, annak ellenére, hogy ötven év alatt négy Báthori is viselte a fejedelmi süveget, de ez a sikertelenség nem jelentett akadályt ahhoz, hogy később más uralkodók alatt az öröklési elv állandósítására kísérletek ne történtek volna. Elég itt a Rákócziakra utalni, kikből szintén négy fejedelmet mondhatott magáénak Erdélyország. A dolog érdekessége ott van, hogy a libera electio – azaz a szabad fejedelmválasztás – elvének stabilitását kihasználva éppen a választás segítségével próbálják becsempészni az öröklést, mivel a példák azt mutatják, hogy a tehetségesebb fejedelmek még életükben megválasztatják örökösüket fejedelemmé.

Az eddigiek mellett feltűnő még az is, hogy a fejedelemséget viselt családok későbbi leszármazói gyakran jelentkeznek trónkövetelőként az erdélyi politikában. Viszont az a tény, hogy a Porta még kecsegtette is őket ígéretekkel, s időnként némi segítséggel, arra mutat, hogy az erdélyi fejedelmválasztás

⁵² E. O. E. III. köt. 38–40. pp.

⁵³ E. O. E. IV. köt. 278–279. pp. Megfelel a fejedelem elvárásának az országgyűlés is, amint azt döntése is megmutatja: „Jól tudjuk az őnagysága familiájának mind régiségét, mind becsületes voltát... Választjuk azért felséged tetszéséből közönséges értelemmel ez ország adminisztrációjára ez mai napon cardinál uramat ő nagyságát fejedelmül.”

⁵⁴ RÁCZ LAJOS: 1982/1. sz. 52. p.; E. O. E. IV. köt. 291–292. pp.

⁵⁵ SZAMOSKÖZY ISTVÁN: 1963. 139. p.

⁵⁶ SZAMOSKÖZY ISTVÁN: 1963. 151. p. és E. O. E. IV. köt. 291–292. pp.

szempontjából szükséges figyelembe venni a trónbetöltéssel kapcsolatos török álláspontot is. Az mindenesetre leszögezhető, hogy I. Rákóczi György uralkodása idejére már az országgyűlésen is kitapintható szemléletváltozás következik be a rendek szabad fejedelemválasztásával kapcsolatban, ugyanis az új fejedelem kapcsán jelentették ki a rendek: joggal pályázhat a trónra, hiszen már az apja is fejedelem volt. Ennek alapján úgy látszik, az erdélyi politikai vélemény szerint is a fejedelmi családok leszármazói lehetnek a potenciális trónjelöltek egy-egy választáson.

E megváltozott vélemény nemcsak a korábbi magyarországi gyakorlat alapján magyarázható meg, hanem a Porta által az egyes fejedelmeknek adott megerősítő levél, az athnáme segítségével is. Bár a János Zsigmond által 1566-ban kért – és kapott – athnáme megerősíti a rendek szabad fejedelemválasztási jogát, de a Báthori Zsigmond-féle athnáme már úgy fogalmaz, hogy: „*maga után fia, fia után unokája aránt is requiráltatván Portán, a fejedelemség megadatnék.*”⁵⁷ Igaz, azt is hozzáteszik az athnámeszerkesztők, hogy ha utód nélkül halna meg Báthori Zsigmond, akkor annak adják a fejedelemséget, akit az ország rendei javallanak. Tehát ebből kitűnően a Portán megváltozik a megerősítési szempont, mivel az eddigi rendek általi szabad választás háttérbe szorult, s első helyre az öröklési elv került. Ez az álláspont azután stabilizálódik a Portán, mert Bocskai István és Báthori Gábor athnáméja is a fent említett öröklési elvet ismételgeti, annak hozzáadásával, hogy örökös híján is mindig belföldinek adják az erdélyi trónt.⁵⁸

Úgy tűnik, maguk az erdélyiek is egyetértettek ezzel a módosuló fejedelemválasztási elvvel, miszerint leszármazók, illetve fejedelmi ősök esetén jogos a trónigény. Legalábbis ezt tükrözi vissza a Báthori Gábornak adott athnáme bevezető szövege. Ebben elmondják a portai oklevélkészítők, hogy az új megválasztott fejedelem „tekintetes Bethlen Gábor nevű követjét küldvén levelével, annak continentiájából értjük: hogy ha mikor eleitől fogva a megírt országnak vajdát vagy fejedelmet kellett rendelni, ugyanazon erdélyi országi uraknak, nagy fejedelmeknek gyermeki vagy atyafiai közül aki a fejedelemségre illendő és alkalmas volt... azon országnak fejedelemsége... az olyannak conferáltatnék, a régi athnámek is azt contineálják.”⁵⁹ Ezek után már természetesnek hat a Báthori Gábor melletti portai érvelés, hogy neki adják az erdélyi trónt, mivel ősei a szultán eleinek idejében is „nagy tiszteket viselt magistratusok voltak”.

Lényegében ez a helyzet állandósul a későbbi idők fejedelemválasztásaival kapcsolatosan, azzal a hozzáadással, hogy *Bethlen Gábortól kezdve a kormányzási ismeretek is szerepelnek a fejedelemmel szembeni elvárások listáján.* A szá-

⁵⁷ SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. I. köt. 383–388. pp. MIKÓ IMRE: II. köt. 1856. 318. p.

⁵⁸ MIKÓ IMRE: II. köt. 321–322. pp.

⁵⁹ MIKÓ IMRE: II. köt. 330. p.

mára küldött athnéme így sommázza a portai megerősítést, hogy azt kreálják török részről is fejedelemmé, aki „*az erdélyi fejedelmek maradéki*”-ból való, valamint, „*aki magok közt nőtt növekedett és guberniumnak requisitumaihoz szoktattatott*”.⁶⁰

Ha az ily módon kialakult portai követelménylistát – fejedelmi család ivadéka, magyar születésű, kormányzati ismeretekkel rendelkező – összehasonlítjuk az 1630-as gyulafehérvári országgyűlés azon passzusával, amely I. Rákóczi György fejedelemmé választásáról rendelkezett, akkor az előbb *felsorolt portai elvárásokkal, azok tükröképével találjuk magunkat szemben*. Ugyanis Rákóczi Györgyről is azt mondja az articulus, hogy fejedelmi ősök leszármazottja: „Nemcsak igaz keresztyén magyar vérből álló fejedelmünknek, hanem magunknak tagunk vérünknek ismervén, mivel az Nagyságod atya is ennek a szegény hazánknak fejedelme volt, és Nagyságod gyermekségében is köztünk lakott, forgott”, azaz Erdély szokásaiban járatos.⁶¹ Ilyen országgyűlési végzés, amely a portai elvárásoknak megfelelően fogalmazódott, érthetően a Rákócziakat is dinasztiaalapításra, az örökletes fejedelmi hatalom stabilizálása irányába inspirálta. Ennek a szándéknak a tanúsága egyrészt a család által adott fejedelmek listája, másrészt az a visszhang, ami még az 1700-as években II. Rákóczi Ferenc emlékirataiból is kicsendül. A nagy száműzött fejedelem ugyanis azt írja erdélyi fejedelemmé választása kapcsán, hogy „őseimet valaha azzal gyanúsították, hogy örökössé akarják tenni a fejedelemséget családjukban, most az erdélyiek óvatosan akarták megfogalmazni azokat a feltételeket, amelyeket elem kellett terjeszteniök”.⁶² Bármennyire is csak feltételezésnek tartotta ezt Rákóczi Ferenc, a politikai gyakorlat mást mutat.

Ezen túl pedig még egy szempontból volt jelentősége az öröklési elv portai preferálásának. Ha ugyanis a Porta a fejedelmi családból leszármazókat hajlandó volt fejedelemmé tenni, vagy legalábbis trónpretendensségüket aktívabban támogatni, akkor abból Erdély belpolitikai stabilitására igen veszélyes következmények származtak. Ezzel magyarázható, hogy az uralkodó fejedelmek, félvén az ilyen trónkövetelőtől, mindent elkövettek, sőt adott esetben tisztességesnek nemigen mondható eszközöket is felhasználtak a rivális megbuktatására vagy likvidálására.

A mondottak érzékeltetésére említenénk meg Báthori András példáját, aki 1619-ben, Bethlen Gábor fejedelemsége idején, mint a Báthori család egyetlen élő férfitagja, portai körök értesülései szerint szóba került trónjelöltként. Bor-sos Tamás, az akkori portai követ megriadva írja Bethlen Gábornak: „meghiggye Nagyságod, hogy Erdélyben Nagyságod körül bátorizmus forog”. Bethlen, aki az összes erdélyi fejedelem közül leginkább tisztában volt a portai

⁶⁰ MIKÓ IMRE: II. köt. 339. p.

⁶¹ E. O. E. IX. köt. 150. p.

⁶² RÁKÓCZI FERENC: 1979. 352–353. pp.

erőviszonyokkal, és az ott uralkodó szokásokkal, valószínűleg azt is tudhatta, hogy Báthori András, mint fejedelmi család ivadéka, portai szemszögből jogos trónkövetelő. Báthori András ekkor ugyan Lengyelországban lakott, de Borsos kijelentéséből tudjuk, hogy: „... szabad vele, ha Erdélyben lakik is, mert ott neki sok jószága vagyon”.⁶³ Feltehető, hogy ez a sok jószág, amely minden „fejedelemségkeresésnek” lényeges fundamentuma volt, Bethlennek is szemet szúrhatott. A trónkövetelő Báthori Andrásról szállongó híreknek mintha köze lenne a három Báthori-nőrokon elleni ún. boszorkánysági perekhez, illetve azoknak éppen e tájban való megújításához. A három erdélyi asszony birtokainak konfiskálásánál talán ez a szempont – hogy Báthori András rokonai – döntő lehetett. Ugyanis a Báthori-rokonság erdélyi birtokainak elkobzásával nemcsak a saját gazdasági hatalmát akarta erősíteni, vagyonát gyarapítani, hanem egyúttal gyökereiben is ki akarta zárni Báthori András trónkövetelési esélyeit.

⁶³ BORSOS TAMÁS: 1972. 137., 142., 148., 151., 178. pp. TOLDALAGI MIHÁLY: Emlékezetül hagyott írása. In: Bethlen Gábor krónikásai. 1980. 141. p. NAGY LÁSZLÓ: 1984. 233. p.

IV. Az erdélyi fejedelmeknek küldött török megerősítő jelvények

a) A magyar főhatalom átadásának nomád gyökerei

Mielőtt a török megerősítő jelvények taglalásába fognánk, elmondanánk, hogy töredékes forrásainkból kihámozhatóan már a nomadizáló magyarság körében kialakulnak bizonyos, a vezetői tisztséghez köthető szimbolikus szabályok. Ezek jó része úgy tűnik, hogy kazár gyökerekre megy vissza. A kazár királytevés és szakrális királyöléssel összefüggő szokások pedig nemcsak nálunk élnek tovább, hanem más törökös népességnél később is kimutathatóak.¹ Mint ahogy e népek köréből ismerjük a szerződéskötés olyan nomád-pogány-

¹ Maszudi arab író írja a kazárok főkirályáról: „Amidőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép, s a főurak a király elé lépnek s így szólnak hozzá: ettől a khakantól s uralkodása idejéből jót nem várunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük. Többször a király a khakant átadta (a nép dühének), kit aztán kivégeztek, néha pedig maga végeztette ki, másszor irgalmazva neki, az őt fenyegető vést tőle elhárította, minthogy nem szolgált reá saját bűnével.” In: PAULER GYULA-SZILÁGYI SÁNDOR: 1900. 259–260. pp. l még J. G. FRAZER: 1965. 15., 56., 64., 97., 133, 140. és köv. pp. RÓHEIM GÉZA: 1917. 58–69., 64., 66. pp. GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 16., 20., 24. pp. GYÖRFFY GYÖRGY: 1975. 119. p. PESTY FRIGYES: 1876. 86–87. pp. CZEGLÉDY KÁROLY: 1974. 1. sz. 11–17. pp. MÁLYUSZ ELEMÉR: 1935. 155. p. Isztakhri és Ibn Haukal a kazár főkirállyal kapcsolatosan a következőképpen adja ezt elő: „Amidőn az (ünnepélyes) beiktatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyem zsinórral fojtogatni kezdik, amikor a fulladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit, ha e határidőn belül hal meg (nem bántják), de ha ezt túléli, megölik.” In: PAULER-SZILÁGYI: 1900. 237. p. Míg ezt kicsit másképpen meséli Ibn Fadhlán: „A főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép s a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy esze meggyengült s belátása megingott.” In: PAULER-SZILÁGYI: 1900. 219. p. és GYÖRFFY GYÖRGY: 1975. 98. p. Viszont ez utóbbi tudósítás kapcsán merülhet fel a kérdés, hogy vajon Szent István ellen a halála előtti évben állítólag megkísérelt merénylet nem a korábbi szakrális királyölés motiválta-e? Lásd ehhez még Róheim Géza: 1917. 64–65. pp. Isztakhri és Ibn Haukal tudósítása. In: PAULER-SZILÁGYI: 1900. 237. p. Cserei Mihály Históriaja: 144–145. pp. szintén részletesen leírja a törökök zsinóroztatását FORGÁCH FERENC: 1977. 663. p.

kori formáit, amikor a szerződéseket állatok kifolyó vérére tett esküvel erősítik meg. Ezt a honfoglaló magyarság is gyakorolja.²

De e szokások köréből is kiemelhető az a csoport, amely az uralommal és az alávetéssel függ össze. Erről azért is szeretnénk pár szót szólni, mert számunkra úgy tűnik, hogy azok jó része még a keresztyén középkorban is, igaz, néha torzult formákban, de tovább élt. A halvány nyomokból annyi megállapítható, hogy e körben is, nyilván a nomád életmód dominanciájából következően *fontos szerep jut az állatoknak*. Legkorábbi e csoportban említendő adat őseink földvásárlása Zalán vezértől, amely ügyletnél a marok fű, a kupa vagy kürt Tisza-víz mellett megjelenik a felszerszámozott ló is. Ezen nomád adásvételi szerződés elemeiből talán a ló lehetett a fontosabb,³ mint ahogy azt a későbbi erdélyi proverbium is megőrizte számunkra, amikor az egymással civakodó Ferdinánd-párti két erdélyi vajdát csúfolták, mondván: „őseink ugyan egy fehér lovon szereztek az országot, bezzeg ezek ketten egy feketén vesztették el”.⁴ Hasonló szimbolikára már sokkal korábban bukkanunk az arab geográfusok híradásait olvasgatva. Ők ugyanis a hatszázas évek történetei, illetve a volgai bolgárok leírása során elmondják, hogyan történt a volgai bolgárok uralkodójának mohamedán hitre térése. A mohamedán hittérítőket küldő kalifa több ajándékkal is kedveskedett a megtérni kívánó bolgár uralkodónak, s a leírás szerint *lovat adtak át díszes nyereggel* a kalifa követi.⁵

A ló vagy más állat küldése a későbbi középkori századok során is egyértelműen az *alávetettséget szimbolizálja*. Legalábbis így tűnik fel ez az erdélyi fejedelmi hatalom portai függésével kapcsolatosan, amiben szerepet játszott az is, hogy a szomszédságba kerülő török hatalom a magyar szokásrendszernél intenzívebben őrzi a nomád jogszokás elemeket. Így tűnik aztán élénk az a nomád kettős hatalmi szimbolika, hogy az alávetettség elismertetéseként az alávető fél állatot küld – magyar viszonylatban mindig lovat – az alattvalónak, aki az állat elfogadásával fejezi ki alávetettségét; ugyanakkor az alávetett évente rendszeres adóval, eleinte állat küldésével jelzi az uralkodótól való

² IOAN FERENT: 1981. 91. p. PAULER GYULA: 1899. II. köt. 204–205. pp. ALBERT GÁBOR: 1980. 223. és köv. pp., de különösen 226–227. pp. *Theotmar salzburgi érseknek és suffraganeusainak levele IX. János pápához 900 nyarán*. In: PAULER–SZILÁGYI: 1900. 326. p. és GYÖRFFY GYÖRGY: 1975. 20. p. kutyára, illetve vére tett esküre l. még KANDRA KABOS: 1897. 441. p. Az ősi magyar hitvilág. 1978. 108–111. és 118–121. pp.; de a kutyák sírokba temetése is fellelhető. In: PAULER–SZILÁGYI: 1900. 744. p. TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: 1983.

³ Az ősi magyar hitvilág 1978. 109. p. és LÁSZLÓ GYULA: 1981. 15. p. Maga a vásárlás: GYÖRFFY GYÖRGY: 1975. 148., 167. pp.

⁴ FORGÁCH FERENC: 1866. 151. p. A proverbiumra BARTONIEK EMMA posztumusz könyve hívja fel a figyelmünket. 1975. 299. pp.

⁵ PAULER–SZILÁGYI: 1900. 205. p.: „Végül csütörtök a velünk hozott két himzett szőnyeget kiterjesztettük, a lóra (az ajándékul) küldött nyerget ráadtuk, őt (a királyt) egy fekete diszruhába öltöztettük.” Míg a magyar szokásra KANDRA KABOS: 1897. a táltos lóról 147–148. pp.; a fehér lóról 157. p.

függését. Ilyen lóadó a szettepei népek körében felettébb régi hatalomgyakorlási forma, hiszen Ibn Roszteh szerint a volgai bolgárok: „Királyuknak *lovakat* és mást is adnak *adó* fejében. Amikor egyvalaki közülük megházasodik, a *király tőle egy lovat kap.*”

A jelzett kettősség világosan felbukkan az erdélyi–török viszonylatban, mivel egyrészt adatok sora tanúsítja, hogy az erdélyi fejedelmek portai megerősítésekor az athnáme, zászló, fegyverek és díszruhák mellett az egyik legfontosabb *megerősítő jel* volt a *szultán által az új fejedelemnek küldött drága paripa*. Hogy maguk a fejedelmek is súlyt helyeztek erre a különös szultáni ajándéokra, mutatja II. Rákóczi György esete, aki még apja életében fejedelemmé választatván, a szultán a megerősítő jelvényeknek csak egy részét küldte meg, a lovat pedig nem.⁶ A szultán által küldött ajándék mellett másrésről figyelemre méltók azok az erdélyi adatok is, amelyek azt mutatják, hogy az erdélyi fejedelmek az évi török adó mellett bizonyos számú fehér sólymot is küldtek évente rendszeresen a szultáni udvarba.⁷ Mivel ezt mindig az évi, aranyban fizetett adóval együtt kellett beadni, lehetetlen ebben nem a korábbi nomád adóztatási szisztéma csökevényes továbbélését látni. Hogy a szultán fehér sólymot kért az erdélyi fejedelemtől, annak a korábbi nomád világban szimbolikus jelentősége volt, ahogy arra Róheim Géza is felhívta a figyelmet.⁸ Gyökerei már a kazár szakrális uralkodó hatalmi szimbolikájában is megjelennek, de igen érdekes, hogy ez az elem a kialakuló magyar uralkodócsaládhoz kötődően is felbukkan, hiszen az Árpád-ház ősanáját, Emesét is az isteni madár, a turul termékenyíti meg álmában, ami egyértelműen kazár kapcsolatokra mutat. Az Elő-Ázsiából később Európába kerülő törökség körében a sasnak vagy sólyomnak az uralkodóhoz való kapcsolása adatokkal is bizonyítható. Krónikás forrás szerint Zsigmond 1396-os, Nikápolynál elszenvedett vereségekor a török fogságba jutott nyugat-európai lovagok kiváltása kapcsán is szerephez jut a sólyom. Ugyanis a győztes török uralkodó eleinte nem hajlandó tárgyalni a foglyok, köztük a burgundi trónörökös kiváltásáról, de amikor a burgundi herceg tizenkét fehér sólymát elküldi a szultánnak ajándék-

⁶ SZILÁGYI SANDOR: 1891. 20. p.

⁷ VERESS ENDRE: I. köt. 1944. 327. p., ahol is Báthori István 1575 júniusában ír a beszercei tanácsnak: „Ami sólymuk van, küldjék udvarába, hogy a szultánhoz küldhesse.” Továbbá SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 39. p.: „Kendi Sándor újabb követségéhez – Az Portára való dolgok. 1572. A., Az solymok közöl kell császárnak tizet mutatni, avagy több ha lehet 12. Az füvezérnek 4. Az küjül mi marad, Daczó vigye császár fiának”; továbbá TMKÁO III. köt. 1870. 53. p. az 1639-es adóbeküldéssel kapcsolatos feljegyzés a következőket mondja: „Ehhez császárnak tiz virágos kupák, egy mosdó medence, melyeket Kamuthi István bévitt; *huszonnégy sólyom* azokat most kell bévinni.” Így írhatja azután Bíró Vencel, hogy az erdélyi fejedelem évente huszonnégy sólymot küldött a szultánnak. BÍRÓ VENCEL: 1921. 15., 18. pp.

⁸ RÓHEIM GÉZA: i. m. 80. p.

ba, rögtön nagyvonalú alkut köt a foglyok kiváltásáról, jórészüket a váltságdíjnak pusztá ígérete fejében elbocsátja.⁹

Bármennyire is előfordul a sas, sólyom a magyar uralkodócsaláddal kapcsolatos szimbolikában, mégis a főhatalomhoz köthető alávetés, illetve az évi adózással kapcsolatosan inkább ló és szarvasmarha figyelhető meg. Az eltérő állatszimbolika ellenére töredékes adatainkból kihámozható, hogy néha ugyan szinte már felismerhetetlen szokás formájában, de *állatküldés vagy -adás a magyar hatalmi rendszerben is fentmarad egészen a török idők kezdetéig*. Ez a töredékeiben még élő magyar pogány-nomád szokásvilág teszi lehetővé, hogy ne csak odafigyeljünk, de értsük is a nálunknál még intenzívebb nomád szokásrendszert őrző török hatalomnak a főhatalommal kapcsolatos, az akkor Európában keletiesnek vagy tán egzotikusnak tűnő, szimbolikus igényeit.

A magyar adatokból kihámozhatóan *nálunk szintén kettős rendszer létezett* valamikor, amennyiben az új alávetett népek esetében a magyar uralkodó küldött „fehér lovat”, míg évi adó fejében a magyar uralkodó is elvárta a rendszeres állatküldést, ami ló és ökör egyaránt lehetett. Ám míg a fehér ló küldéséről csak Zalán bolgár vezér meghódoltatása kapcsán hallunk, s később magyar hódításoknál már nem, addig meglepve tapasztalhatjuk, hogy kialakul egy speciális adónem, amit csak a főhatalom elnyerésekor, illetve az uralkodó házasságakor, vagy első fiú utódának születésekor kell adni. Ugyan, ilyen részleteiben szabályozottan, csak a székelyek úgynevezett ökörsütése címén ismerjük ezt az adónemet, de feltételezhető, hogy azt eredetileg a honfoglalás idején és az államalapítás után még egy ideig az egész harcos magyar réteg fizette. Legalábbis ilyen sejtést enged az a tény, hogy a magyar királykoronázásokon rendszeresen találkozunk *koronázási ajándékkal*, ami túlságosan is leegyszerűsödik, hiszen az uralkodónak, de feleségének is koronázásakor, ami rendszerint a házasságkötéskor történt, koronázási ajándékként pénzt adtak, amit már a kései középkorban is az adózó jobbágyságon vettek meg. Viszont Báthori Zsigmond Erdélybe való második visszajövételekor, az erdélyi nemeség maga halmozza el ajándékokkal, s ugyanakkor elhatározták, hogy adót ajánlanak fel a fejedelemnek, amit mindenki saját maga fizet, s nem a jobbágyságon veszi meg.¹⁰

Hogy a hatalom elnyerésekor az alárendeltek egyszeri állatküldéssel ismerik el az új hatalom konstituálását, az a főhatalomnál egy szinttel lejjebb lévő igazgatási posztokon eléggé ismert volt az Árpádok Magyarországon. Ez a szolgáltatás idővel pénzzolgáltatássá alakul át, de eredetét őrzi azzal is, hogy

⁹ CSOPEY LÁSZLÓ: 1888. 228. p.

¹⁰ E. O. E. II. köt. 4. p.: „Az urak gazdag ajándékokat adtak neki (Báthori Zsigmondnak): lovakat, sátrakat, arany és ezüst edényeket... elhatározták, hogy minden nemes... minden jobbágynak után 1 frt. fizet...az udvartartásra az adót a szászok is fizetik...ez adót senki se zsarolhassa ki jobbágyától, hanem tartozzék maga lefizetni...”

még mindig az állatállomány után szabják ki. Ezt a fajta adónemet elsősorban ún. *ispánújtáskor* – *in renovatione sui comitis* – kellett fizetni az alávetett népességnek. Így az Árpáson lakó, eredetileg határőrző feladatot ellátó bese-nyő népesség szabadságainak 1222-es, Gyula nádor-féle megerősítése szerint ispánjuk kinevezésekor lovaik után kellett pénzt adniuk az új ispánnak. Szabadosok köréből hasonló szolgáltatást rögzít a pannonhalmi apátságnak cserébe adott, korábban szabad lakossággal bíró Somogy megyei Bogát kiváltságlevele. Itt még együtt fordul elő az állat- és pénzadás, ugyanis az okmány szerint „apátújtáskor fél márkát érő *tulkot*, ispánújtáskor ... egy fertót” adnak.¹¹

Itt említjük meg a feltételezésünk szerint erre a körre – a főhatalom egyszeri elismerésével kapcsolatos állatküldésre – vonatkozó erdélyi adatokat. Ugyanis Geszti Ferenc és Bocskai István végrendeleteikben első helyen arról intézkednek, hogy: „*Hagiok az en kegmes Uramnak fejedelmeknek, ez erdel országh feiedelmenek, egj lowatt...*” vagy: „Az mely Jowaywal penigh engemet az en kegmes Isteneom meg latogatoth, azokbol az Jokbol az en *kegmes Uramnak iobbik lovamath* [hagyom]...”.¹² A Geszti-féle végrendelet 1593-ból, míg Bocskai István későbbi fejedeleme első végrendelete 1595-ből való. Tehát itt, az újkor küszöbén még egy sajátos, lassan már évezredes torzult szokás őrzi a főhatalom birtokosának végső elismerését, azzal, hogy „az Jokbol” küld számára egy lovat a végrendelkező.

Az eddig felsorolt töredékes adatokból egyedül a székelyek ökörsütése volt olyan speciális adónem, amely a székelyek száma és adómentessége mellett még az ország három részre szakadása idején is politikai és gazdasági jelentőséggel bírt. Politikai jelentőségét az adta, hogy a királyválasztás elve állandósulván, a székelyek katonáskodó tömegeinek voksa nem volt lényegtelen, hogy mely jelöltre esik, hiszen a székelyeknek nem tetsző királyjelölt esetleg olyan ellentmondással találhatta szembe magát ellenjelöltje részéről, ahol a fegyveres fellépés egyik fő alapja a székely katonatömeg volt. Legalábbis ez a szituáció bontható ki II. Ulászló királlyá választásakor, amikor is a székelyek az okmányok szerint Ulászló öccsét, Albertet szerették volna magyar királlyá tenni. Viszont midőn ez nem sikerül, nemcsak Albert fegyveres fellépésében vettek részt a székelyek, hanem az új király részére fizetendő ökörsütést is csak

¹¹ Az ún. *ispánújtási adóra* a következő munkák hívják fel a figyelmet: FEJÉR GYÖRGY: III/1. köt. 1829. 362–364. pp., ahol Jula nádor-féle kiváltságolás a „*quod Bisseni de Arpas*” javára. Szintén velük kapcsolatos Tagányi Károly: 1916. 303–304. pp.; BELITZKY JÁNOS: 1934. 72. p.; míg Bogát lakóinak kötelezettségére ERDÉLYI LÁSZLÓ: 1914. 454. p. 1. lj.

¹² RADVÁNSZKY BÉLA: III. köt. 1879. 145., 171. pp. Geszty Ferenc 1593. január 11-én keltezett végrendeletének vonatkozó passzusa a következő: „*Hagiok az en kegmes Uramnak fejedelmeknek, az erdel'orszagh feiedelmenek, egj lo watt, ezüsteős fekwel, ezüstös zabolaiawal, ezüst keötöfekewel, ezüst kengielewel, ezüstös pallosawal, szep czapraghyawal, szép nyerögfeödeojewel, ezüst bottal, wagj ezüstös szekerszewel; Egy ezüstös szep szablyawal, egj ezüst szep sarkanttjuwal, ehöz egj nagj aranias szép ezüst kupaat...*” Míg a Bocskai Istváné „*Kelt Havasalföldön Lukar falu*

fegyveres erőszakkal veheti meg rajtuk Báthori vajda.¹³ Érthető a székelyek tiltakozása, hiszen az ököradózás – az eddigiek fényében – egyúttal azt a jelentést is magában hordozhatta, hogy ezzel az állatszolgáltatással szimbolikusan is elismerik az új király (akit ők nem akartak) felettük való hatalmának konstituálását.

A gazdasági jelentősége ennek az ököradónak abban rejlett, hogy az ökrök jó értékesítési lehetősége mellett a székelység volt az egyetlen olyan katonáskodó elem a XV–XVI. század fordulójára, akik katonáskodásuk fejében adómentesek maradtak. Viszont adó alá fogásuk kikerülhetetlen perspektivaként rajzolódik elénk a török elleni harcban kellően megtépázott ország egén. Egyre inkább bizonyossággá érlelődik a cél, amikor az 1500-as évekre a másik hasonló státusú nagyobb népcsoportot, a jász-kunokat is sikerül adózásra fogni. A székelyek által lakott keleti határszél fontossága és Moldva török hűbérbe juttatása ugyan egy időre elodázza a székelyek rendszeres adóztatását, de a három részre szakadás után a keleti államrész megugró kincstári kiadásai elkerülhetetlenné teszik azt. Ha azt mondjuk, hogy Fráter György fegyveres kézzel ugyan, de adó alá fogja a székelyeket, immár ezt a XVI. századi fejlődés elkerülhetetlen lépésének tartjuk. Ám mivel erre az adóztatásra, illetve az adózás folyamatossá tételére csak 1543 után kerül sor, ami egy évvel később van, mint János Zsigmond királlyá választása a rákosi mezőn, akkor úgy tűnik, hogy az esetnek gazdasági jelentősége mellett politikai jelentősége is van,

melletti táborban. 1595. október 5.”, és vonatkozó szakasza így hangzik: „Az melj Jowaywal penigh engemet az en kegmeos Istenom meg latogatoth, azokból az Jokból az én kegmeos Uramnak iobbik lovamath ilyen eölteozettel: Az kék cziapa zerzamoth fekesteol, zeögy eleósteól, farmetrangosteól, keóteófekewel, egy Aranyas zabllawal, zep fek emleó lanczawal eggyeóth, az zelesbik lo nyakara valo arany lanczoth es egy keowes wereteóth, e'melleth az veres barsony ezeosteos aranyazath nyergeth es mereo ezeüsth aranyas kengyelt, egh zebbik Czifragoth, az veres barsony hiwelyeó Demeóczki pallosth, egy ezeósteós bototh, zepeth, az nyeregh kapak kezzeol az zebbiketh, az en Demeóczki zablyamath az arany beghlarut, egy mereó ezeóst aranyazath sarkanttywt az veréb orwth. Az kigyo keowet is eó feölsegenek hagyom, ky igen ritka es kedves, Torokgyik ellen es torok fayias ellen rolla innija igen hasznos.

Az en kegyelmeos azzoniomnak ew feölsegenek hagiok egy mereó Arany poharth.”

¹³ BENKŐ JÓZSEF: 1806. 49–50. pp., ahol is Oláh Miklós Bonfini leírásából merít az ököradásról, és szerinte is királykoronázáskor, királyi házasságkötésekor és trónörökös fiú születésekor fizetik úgy, hogy: „*fejenként a hatodik ökröt a királynak adják*”. Érdekes még, hogy Benkő szerint a későbbi rendes adózásnál, egy 1559-es végzés szerint: az ökrök után vetik ki az adót. 75–76. pp. A székelyek köztudatában ez a szabadságnak felfogott speciális adózás csak lassan halványul. Erre utal, hogy midőn Mihály vajda 1599-ben az udvarhelyszéki székelyek szabadságát restitálja, akkor a szabadságok között kiemelt helyen szerepel az *ökörsütés*. I. SZÁDECZKY LAJOS: 1893. 314–315. pp.

Megemlékezik az ököradóról Náprágy Demeter erdélyi püspök 1602-es emlékirata is. In: E. O. E. V. köt. 164. p. BALÁS GÁBOR: 1984. 127. p. Míg a trónörökös II. Lajos születésekor és koronázásakor kirótt ökörsütés behajtása körüli problémákra: SZILÁGYI SÁNDOR: I. köt. 1866. 175–176. pp., valamint BALÁS GÁBOR: 1984. 131. p.

hiszen a székelek ez időben nagyrészt Ferdinánd-pártiak.¹⁴ Tehát az adózás elleni tiltakozás a székelek részéről az új uralom törvényességét is megkérdőjelezheti, szimbolikus tartalmát tekintve. Ez azonban csak sejtés, mivel erre nézve határozott adatunk nincs, csak az adóztatás elleni tiltakozásra. Ami pedig az uralkodó javára rendszeres állattal való adóztatást illeti, már a bolgárok példája kapcsán kimutattuk, milyen régi szokás. Hogy ez a korai középkor századaiban tovább élt, azt bizonyos adatok mutatják, de az akkori magyar pénzforgalmat ismerve a bőrökkel való adózás mellett természetesnek tűnik, hogy állatot rendszeresen adnak.¹⁵ Az az utalás, miszerint minden megyében a kora Árpád-korban királyi ménesek voltak, azt a feltételezést is lehetővé teszi, hogy netán ebbe a ménesbe vitték az évi rendszeres lóadót, vagy netán abból kerekedtek ki ezek a ménesek. Egyes adatok arra mutatnak, hogy különösen idegen alávetettekkel kapcsolatosan élt sokáig ez a szokás, illetve adózás. A múlt század nagy magyar etnográfusa, Kállai Ferenc úgy tudta, „Hogy pogány őseink is a fehér lovat becsben tartják, mutatja első Lajos király cselekvénye is, amely szerint 1356-ban, a velenceiekkel kötött frigyben azt kívánta, hogy *évenként egy fehér lovat* küldjenek hódolat jeléül ajándékba a királynak.”¹⁶

Főleg ebből az adatból érthető meg II. Rákóczi György és a moldvai Vaszília vajda 1638–39-re datált szerződése is. Ugyanis a paktumban Vaszília vajda arra az eshetőségre, ha valamikor ő, a vajda, vagy valamely családtagja avagy rokona „a havasali vajdaságra előmozdítottatnak és azon vajdaságban behelyeztetthetők”, akkor az erdélyi fejedelemnek minden évben tízezer „ódotka pénzt” fizetnek, továbbá: „Ugyanazon pénz summának a megküldésekor pedig *két fő török lovat* is mindenféle fejedelmi öltözetrel és *négy jó kantáros paripákat küldök* vagy küldenek.”¹⁷

¹⁴ A Szapolyai János által behajtott ököradóra SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. 251. p. és BALÁS GÁBOR: 1984. 136. p., míg a János Zsigmond uralma kezdetén az ökörsütés körüli problémákra SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. 288. p. Azt szintén Szilágyitól tudjuk, hogy ebből a rendkívüli adóból az erdélyi vajdának 200 ökör járt. In: SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. 193. p.

¹⁵ *Évi rendszeres adóként* elsősorban az *ököradás kötelezettsége bukkan fel*. Így IV. Béla 1264-ben a Somogy megyei Iharos Berény lakói számára különböző kiváltságokat adván mondja: „A király istállójába nem adnak ökröt.” In: PESTY FRIGYES: I. köt. 1880. 214. p. Szintén kiváltságolás keretében értesülünk arról, hogy Győrvár szőlőműves lakóinak ezentúl nem kell adniuk ökröt sem – „nec bovem” – mondja az oklevél. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ: 1914. 561. p. 1. l. Csak egyetlen adatot hoz a királyi adóként kezelt *ököradó meglétére* az Árpád-korban ECKHARDT FERENC: 1908. 12–13. pp. Adatok hiányában is évi rendes adónak tartja, ami a rendi elemek erősödésével szűnik meg, királyi kiváltságolások révén. Eckhart idesorolja a *székelység ököradását* is, holott azt, ahogy ő említi: „új király trónralépésekor és királyfi születésekor fizette”.

¹⁶ Az ősi magyar hitvilág. 1978. 111. p. Hasonló szimbolikus igényről később is tudunk, amennyiben Zsigmond királyunk a Velencei Köztársasággal való háborújában az egyezkedő tárgyalásokon vetik fel Zsigmond megbízottai, hogy Velence a dalmát városok átengedése fejében ne csak évi adót, de évente fehér lovat vagy arany szövetet küldjön. MÁLYUSZ ELEMÉR: 1984. 35. p.

¹⁷ TMKÁO III. köt. 34–36. pp.

Nem tudjuk, hogy esetlegesen nem kapcsolható-e jelentésében a hatalmi szimbolikához, illetve az ehhez kötődő jogszokáshoz a lovaknak már a pogány korszaktól kezdődően ismert, s a főrangúak temetkezéseinél végig az egész középkoron át játszott fontos szerepe. Azt már a régészeti kutatások igazolták, hogy a lovaknak a temetésekkor való leölését, tehát az ún. lovas temetést, elsősorban a keresztény vallás felvételével hagyjuk el. Hermann Egyed megfogalmazása szerint: „Az egyház ezt a szokást kereszténnyé változtatta.”¹⁸ De a gyászba öltöztetett lovat változatlanul ott találjuk az elhunyt férfi nemesek temetéseinél, miként a zászlót és fegyverzetet még a XVI–XVII. században is együtt viszik az elhunyt előtt a temetési menetben. Később, az 1800-as évekre már egyre inkább elmarad ez az ősrégi elemeket őrző szokás a temetéseknél, de a zászló vitele a halott előtt napjainkig élő gyakorlat székely vidékeken, ahogy arról Néprajzi Lexikonunk is beszámol. Viszont a lovas temetés speciális változata az, ami a magyar királyi temetésben is feltűnik, hogy tudnillik a halottat szállító lovakat odaajándékozták a székesfehérvári káptalannak, ahogy erről Károly Róbert temetése kapcsán tudósítanak. Ezt a szokást a francia királyi temetések másolatának tartja több kutató, de mint szokás fennmaradását Zsigmond temetése kapcsán is feltételezik. Az tény, hogy Hermann Egyed szerint ezt a szokást még e századig őrizte a Károlyi család is, ahol a „halottas kocsiba fogott lovakat a családi sírboltot gondozó kaplonyi zárdának ajándékozták”. Hermann Egyed szerint ez egyértelműen a régi lovas temetés krisztianizált formája.¹⁹ E tétel vitatása helyett elmondjuk, hogy a régi lovas temetés homályos emlékét őrizheti több késő középkori adat is, amelyek szerint jelentősebb mennyiségű lovat adnak a végrendelkezők haláluk esetére egyházaknak. Így az általunk ismert legkorábbi adat 1450-ből való, amikor is Homonnai Drugeth Imre tesz végrendeletet. Ebben úgy rendelkezik, hogy holta után egyik ménesét adják el, s az árát a homonnai és ungvári ispotályba adják.²⁰ Ez a példa már nagyon szelídített változata lehet csak a lovas temetés kései továbbélésének, de sokkal egyértelműbb Báthori István végrendelete. A lengyel királyként végrendelkező Báthori ugyanis azt írja: „Összes kocsi lovaimat végrendeletem végrehajtói osszák fel a királyságban s a litván nagyfejedelemségben lévő kolduló szerzetek közt.”²¹ Az meglepő viszont, hogy hasonló szokás még száz évvel később is él erdélyi főrangúak körében. Ugyanis Bálintitt

¹⁸ HERMANN EGYED: 1973. 95. p., valamint PAULER-SZILÁGYI: 1900. 144. p.

¹⁹ HERMANN EGYED: 1973. 95. p. Szintén a szokás krisztianizált formája továbbéléséről ír SOLYMOSI LÁSZLÓ: 1976. 1–2. sz. 135. p. Már korábban hasonló álláspontra helyezkedett LÁSZLÓ GYULA: 1944. 456. p. Itt más keleti lovasnomád népek hasonló, temetéseken lovat ajándékozó szokásáról is ír.

²⁰ RADVÁNSZKY BÉLA: III. köt. 1879. 88. p. Ennek vonatkozó szövege: „...az egyik ménesemet az olah kaczolakat agy atok el mind pinzen es az zegeneknek ozzatok el az arat az homonnai es pitalba az ungariba masuua es...”

²¹ CSOPEY LÁSZLÓ: 1889. 245. p.

Zsigmond 1687. január 20-án végrendelkezvén, hagyja: „*A mikházi pátereknek adjanak kéthordó bort is, annak felette a ménesből egy gyermeklovat is; a gyergyai barátoknak is egy gyermeklovat.*”²²

Mindezeknek a szokásoknak – amelyeknek gyökerei a késő ősközösségi, illetve a nomád pogány világ hagyományaiban leledzenek – a felelője az az érthetetlen jelentéstartalommal szinte századunkig fentmaradtak, míg a korábbi időkben itt-ott még az egyes ember tevékenységét motiváló szerepe sem zárható ki teljesen.

b) Az erdélyi fejedelmeknek küldött török jelvények

„Szépen felöltöztetett lovat, királyi botot, zászlót, kardot és címeres tollas süveget küldünk az fejedelemségnek ékességére és megerősítésére.” Ez az ígérlet János Zsigmond athnáméjából való²³, de hasonló kijelentések más, az erdélyi fejedelmeknek küldött athnámékban is előfordulnak. Elég itt Bethlen Gáboréra utalni, ahol a szultán kijelenti, hogy: „*Végezetre az újonnan lött erdélyi fejedelmeknek a régi canon szerint fényes portámtól járó zászló, kornyéta, bot és köntös megadassék.*”²⁴ „Zászló, kornyéta, bot, köntös, kard és ló kiszolgáltatassék” – mondja az I. Rákóczi Györgynek adott athnáme.²⁵ Amint ebből a három kijelentésből is látható, maga a török Porta is olyan fontosnak tartotta a mindenkori erdélyi fejedelmeknek az athnáme levélen túl más szimbolikus ajándékokkal való megerősítését, hogy azt a szultánok mint utódaiknak szóló kötelezettséget az erdélyi fejedelmeknek, uralkodásuk kezdetekor küldött athnámékban külön is rögzítették.

Mármost a fentiekből következő azon kérdésekre, hogy *ez az ajándéklista meglehetősen állandóságot vagy változást mutat-e, hogy továbbá magyar és török szempontok szerint mi lehetett ezen jelvényekből a fontosabb* – nehéz röviden válaszolni. Tisztázásukhoz álljon itt két leírás arról, miként találkozott a világhódító nagy szultánnal, Szulejmánnal Szapolyai János Mohácsnál és Budán, valamint fia, János Zsigmond Nándorfehérvárnál. Mindkét találkozás a török vazallusságban kialakuló magyar állam maradványának első uralkodói nevéhez köthető, s főleg azoknak középkori felvonulását mutatja. Ezek vizsgálatánál mondhatnánk, hogy ilyenkor még felesleges kialakult szokásokat keresni, ám a mindkét találkozó során feltűnő, szimbolikusnak is tekinthető ajándékok

²² RADVÁNSZKY BÉLA: III. köt. 1879. 340. p. Erdélyben egyébként a lovas temetés főrangúaknál még az 1700-as években is divik. L. RETTEGI GYÖRGY: 1970. 280. p.

²³ A János Zsigmondnak 1566-ban küldött Szulejmán-féle athnámevel két hitelesnek tekinthető változatban is fennmaradt. Mindkettőt közli SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. 383–388. pp.

²⁴ Bethlen Gábor athnáméja. In: Erdélyi történelmi adatok. II. köt. 1856. 336–343. pp.

²⁵ I. Rákóczi György athnáméja. In: Erdélyi történelmi adatok. II. köt. 1856. 343–349. pp.

olyanok, amelyeket már a fentiekben felsoroltunk, azaz olyanok, amelyek a későbbi erdélyi fejedelmek török általi megerősítéseinél szerepet játszanak. Szapolyai János találkozóját elsősorban Szerémi krónikája őrizte meg számkra,²⁶ míg János Zsigmondét a Bánffi Gergelynek tulajdonított leírás tartotta fenn, bár az utóbbiról Forgách Ferenc korabeli leírása is fennmaradt.²⁷

Szapolyai János szultán előtti hódolására a mohácsi síkon mintegy másfélszáz esztendőös törökellenes harc s a Mohácsnál 1526-ban történt katasztrófa után került sor, amikor is bebizonyosodott, hogy a törökkel szemben önmagában elégtelen Magyarország a túlélés érdekében kénytelen változtatni eddigi törökellenes politikáján. Hogy a szultán valóban fizikailag meg akarta volna semmisíteni a középkori magyar királyságot már 1526-ban, az újabb kutatások fényében több, mint kétséges. Számára feltehetően – bár erre utalások vannak – világos deklaráció azonban hiányzik – csak a magyar királyság vazallusságának megteremtése volt a fontos, amely biztosítja számára nyugati hadjáratai során a felvonulási területet és ezzel együtt az utánpótlási útvonalat. Mintegy ezt a szándékot hivatott jelezni az a Szerémi közlésében is fennmaradt szívélyesség, amivel a szultán Szapolyai Jánost fogadta. Tette már csak azért is figyelemre méltó, mert János király környezete – a leírás szerint – a tényleges találkozó előtt pánikszerűen leolvadt, szinte csak a szerzetes főpapok maradtak mellette, ahogy Szerémi idézi a török tolmács kijelentését: „János király nincs feldíszítve vitézekkel, csak szerzetesekkel. Mondja a király: Bizony vannak vitézek Magyarországon, de nem bíznak a törökben, s ezért bennem sem, mert a törökök császárával tartok.”²⁸ Hasonló félelem Izabella királyné idejében is megfigyelhető, különösen azután, hogy a szultán Török Bálintot nem engedi vissza a kis királyfi kíséretéből. Ez még száz év múlva is intő példa. Ahogy azt Barcsay Ákos későbbi fejedelem írja II. Rákóczi Györgynek, javasolván annak a nagyvezérhez való bemenetelét: „...kész vagyok Nagyságoddal bemenni, s jó, gonosz szerencsét Nagoddal együtt szenvedni, noha tudom... szintén úgy járnék, mint Török Bálint János király idejében.”²⁹ Mindenesetre a személyes megjelenés és hódolás a szultán előtt mindig megtette a maga hatását.

Ezért tanácsolják János Zsigmondnak is még a portai jóakarói is, hogy jelenjen meg a szultán előtt Konstantinápolyban, amikor kitudódik – Miksa

²⁶ SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 231–239., 245–246. pp.

²⁷ BÁNFFI GERGELY: I. köt. 1845–49. és köv. pp. Foglalkozik a találkozóval Szilágyi is, de alapvetően Bánffit használja, I. E.O.E. II. köt. 250. és köv. pp. Forgách Ferenc leírása szerint úgy tűnik, hogy szemtanúktól származó értesüléseken alapszik. L. FORGÁCH FERENC: 1982. 264–269. pp.

²⁸ SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 231. p.

²⁹ A levél 1658. augusztus 23-ról kelezve. In: E. O. E. XI. köt. 418. p. Érdekes a sorok folytatása is Barcsay tollából: „*En kegyelmes uram úgy hinném Nagyságodnak semmi bántódása nem lenne, sőt nagyobb becsülettel megékesítettven térne meg, s az egész világon örökké való jó híre neve dicséretes emlékezete fennmaradna...*”

jóvoltából – János Zsigmondnak éppen Miksával folytatott törökellenes levelezése.³⁰ Lényegében e látogatást a szultán halasztja azután Nándorfehérvárra, ahol is nagylelkű megbocsátóként fogadja gyámfiát, János Zsigmondot.

E szultáni tisztelgéseknek meg is volt a maguk nem lényegtelen eredménye. Ugyanis János király török vazallusságának a mohácsi mezőn való szimbolikus deklarálásával elérte, hogy a török katonai ereje visszajuttatta őt királyi székébe és királyi palotájába Budára, cserében viszont nem is hagytak nagyobb török csapatokat János hűségének garantálására. Bár eszmeileg ezután a szultán főhűbérúri jogcímet gyakorolt a magyar királyság felett, de ezt János életében nem hangoztatta, csak János király halála után, amikor mintegy megajándékozta Izabella özvegy királyasszonyt és a csecsemő királyfit a Tiszántúllal és Erdéllyel, míg a Dunántúlt saját birtokának foglalja, mondván: János csak a Porta szolgája volt, így természetsszerűleg Szulejmánt illetik ezek a területek.³¹ Ez a jogcímformálás pedig azért is érdekes, mert a későbbiekben a szultán címeit vizsgálva kitűnik, hogy az athnámékban az általa uralt területek között elősorolják Havasalföldet és Moldvát, valamint a „tömösvári, boszniai, budai, egri, kanizsai, szigetvári Országok”-at, ám e címekben Erdély sohasem fordul elő.³² Ez mintha arra utalna, hogy a török birodalom hódításai között Erdélyt különleges státusz illette meg a többi alávetett országokhoz képest. Kifejeződött ez a viszonylagos önállóság olyan tényekben is, mint hogy Erdély végig maga választja fejedelmét, s a legkritább esetektől eltekintve azt nem a szultán adja, hanem csak megerősíti. Ellentétben a szomszédos Moldvával és Havasalfölddel, amelyeknek trónja az 1600-as évek elejére már egyszerű árucikké devalválódik, az kapja, ki többet ígér érte. A török csapatoknak Erdélytől való távoltartása nemcsak gazdasági előny, hanem önállóbb politikai cselekvést is megengedő tényező.

Mindezek fényében vizsgálva Szapolyai János és János Zsigmond szultán előtti tisztelgéseit, érthető, hogy a török hatalom nem hangsúlyozza ezen hivatalos látogatásokon az alávetettséget. Az ajándékokat is úgy adják át, mint ilyen találkozáson természetes ajándékokat, s csak a későbbiek fényében tekinthetjük megerősítő ajándékoknak. Ebben talán az is közrejátszik, hogy sem Szapolyai János, sem a fia nem az uralkodásuk kezdetén, hanem néhány évvel később kerülnek a szultán elé, s ez az időbeli eltolódása a találkozásoknak nem

³⁰ BÁNFFI GERGELY: 1845. 29–30. pp. és E. O. E. II. köt. 250–251. pp.

³¹ LUKINICH IMRE: 1918. 35. p. Hasonló török kijelentés Erdéllyel kapcsolatban, hogy: „Erdély az ő országa (ti. a szultáné), s János fia az ő szolgája.” Pray nyomán hivatkozva Horváth Mihály: 4. köt. 1871. 229. p.

³² Így a Báthori Gábornak adott athnáme sorolja fel a szultán címeit. In: Erdélyi történelmi adatok. 1856. II. köt. 329–33. pp., de a Báthori Zsigmondnak adott athnámében csak „Havasalföldnek és Moldvának” uralkodója, s a magyarországi hódoltság címbeli felsorolása hiányzik. Uo. 316–317. pp. Viszont teljesen hiányzik a szultáni címlajstrom a Bocskainak adott athnáméból. L. uo. 321–328. pp.

inspirál arra, hogy uralkodói hatalmuk törökök általi fundálását szimbolikusan is kifejezésre juttassák. S ne feledjük el, hogy ekkor a szultán számára egy elsősorban a magyarok által választott és koronázott uralkodó kellett. Jól mutatja ezt a törökök megdöbbenése Szapolyai kísérete láttán, hiszen nekik a magyarok által is támogatott uralkodó jelentett politikai hasznot. Éppen ezért lényeges majd az a törekvése is a török hatalomnak, ahogy a vele szövetséges erdélyi, illetve kelet-magyarországi uralkodókat koronázásra akarja serkenteni a korona elküldésével.

Magáról Szapolyai János látogatásáról a következőket mondhatjuk el. A Mohács mezején a török szultánhoz induló Szapolyai egy aranytálat vitetett: „s a tálon ...egy násfa, vagyis koszorú volt, amilyent fejükön viselnek a királyok és a föld fejedelmei”³³ mondja Szerémi. Megjegyzendő, hogy mieelőtt odaért volna a szultánhoz, kétszer is felöltöztették, s gyalog ment kíséreté-

³³SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 232. p. Koszorúnak, mint uralkodói megkülönböztető jelvénynek a használata talán a reneszánsz kezdeteivel tűnik fel. Érdekes e szempontból Thuróczi krónikájának adata Zsigmond királyunkról is, aki élete utolsó napjaiban hasonlóval felékesítve hagyja el Prágát. In: Thuróczi János: 1978. 361–362. pp. Itt Zsigmond úgy rendelkezik magyarjainak: „Holnap szakállamat és hajamat rendbe hozva, *ősz hajamat koszorúval* diszítve helyeztetek el egy gyaloghintóban, *császári trónusomon ülve* velem együtt vonuljatok végig a város közepén, és vigyetek ki engem magatokkal együtt ezek közül, akik véretekre szomjúhoznak.” Magáról a tényleges kivonulásról pedig így: „És amikor az öreg uralkodót tiszteletreméltó *ősz hajával, zöld koszorúval felékesítve végigvitték a városon...*” Ha ehhez az adathoz hozzátesszük a Tarih-i Üngürüs azon szokatlan és szinte hihetetlennek tűnő adatát, hogy állítólag I. Jagelló Ulászlót korona nem léteben koszorúval akarták megkoronázni, in: A magyarok története. Tarih-i Üngürüs. 1982. 347. p. „Mivel nem tudják, mitévők legyenek, *tanácskoztak a főpapokkal, s a végén kalászközből fonnak koronát és ezzel koronázták meg királlyá.* Aztán vártak, de mivel az ország népe nem egyezett bele, kitört emiatt közöttük az ellenségeskedés”, továbbá azt a tényt, hogy *Mátyástól* az osztrákok máig őriznek egy kalpagot (in: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. kiállítás rendezte, a katalógust írta: Török Gyöngyi 3. p. 153. tétel), aminek a szokásos kalapszalag helyén körbe futó diszítése egy selyem- és aranyszálakból font *zöld tölgykoszorút* gyöngyös makkokkal ábrázol, akkor nem kell szokatlannak tartanunk a Szerémi által leírt királyi ajándékot, mivel ezen adatok során már feldereng, hogy a reneszánsz időszakban létezhetett olyan európai udvari szokás, hogy az uralkodók még ünnepélyesebb alkalmakkor sem a középkori hagyományokon alapuló koronáikat viselik, hanem antik minták nyomán a kitűnő embereket megillető *lombkoszorút vagy annak stíliszt változatát*. Már Szerémi szóhasználata – „amilyent fejükön viselnek a királyok és a föld fejedelmei” – is kialakult szokásra utal. Szapolyai esetében viszont természetesnek kell tartanunk, hogy hasonló, antik mintákra visszavezethető ajándékkoszorúját aranyból készítetteti, ezzel a divatos ajándék értékét az alapanyag kiválóságával is emelendő. Viszont már az Anjou-korban feltűnik a koronákban a lomb- és virágdíszítés. L. VATTAI ERZSÉBET: 1958. 194–196. pp. és Kovács Éva: 1976. 8–11. pp. Uő: 1984. 115. p. Figyelemreméltó még a – feltehetően a reneszánszban kialakult – *násfahordási* divat. Ugyanis Szerémi eredeti szövege így szól: „...unum *nasfa* id est armilla, qui velunt super capita Regis et principes terre.” (In: Szerémi György Emlékirata. I. köt. 1857. 255. p.) Így Szerémi nyomán állítható, hogy a násfának volt egy feje, diadém, korona jelentése is. Ezt csak megerősíti Radvánszky kutatásaival, mivel az ő anyaggyűjtésében jó néhány XV. századi összeírásban szerepel a násfa ilyen fejen hordott ékesség formájában. Radvánszky Béla: I. köt. 1880. 231. p.

vel együtt. A szultán szintén gyalogosan elé jött sátorából: „s király és császár, egyik a másikat egyaránt karjával körülfonva, megölelte egymást oly módon, mint Iskariót Krisztust.”³⁴ Ezután adja át ajándékait Szapolyai, s a császárral való beszélgetésből kihámozhatóan a korona mellett egy értékes drágakövet, ami állítólag még Mátyás kincstárából maradt. E társalgást megelőzte az a Szulejmán által tett ígéret, hogy nemcsak uralkodói méltóságába segíti vissza János királyt, de „visszaadja neki a Szerémsziget egész tartományát, várakat, kivéve kettőt, Nándorfehérvárt és Szabácsot”.³⁵ Az uralkodói találkozó befejezése szinte meseszerű, ugyanis Szerémi szerint mikor János király felült Koppott nevű lovára, akkor azt a császár nagyon megcsodálta, s tudakozódott, vajon hol szerezte. Mire az öntudatos válasza Jánosnak, hogy „Magyarországon eleget találnak” – mármint ilyen lovat. Erre a szultán meginvitálta János királyt a szultáni istálló megtekintésére. E kérdésnek János eleget is tett, s a királyt kísérő magyarok megállapították: „Valóban nincsenek olyan kiváló lovai a törökök császáranak, mint János királynak.”³⁶ Tehát eddig mindössze annyit tudunk, hogy Szapolyai János átadott a szultánnak egy fejéket (koronát?) és egy drágakövet. Cserében ígéretet kap uralma restitálására és a korábban elfoglalt területek egy részének visszaadására.

Igen érdekes viszont, amit Szerémi a budai várban lezajlott trónfoglalásról mesélt. János király Mohács után Budára érkezett, ahol a várat átadta neki Nádasdi Tamás. Majd ezután megérkezvén a törökök, egy csausz útján a szultán megrendezteteti Szapolyai trónra ültetését. Az ebédlő palotába „hoztak [a törökök] egy *főpapi székfélét, mely más alakú volt, nem a magyaroknál szokásos*, de nagyon értékes és szerfelett szép volt”. Majd karon ragadták János királyt a törökök, és „*a császár székebe beültették*”, végül állítólag szláv nyelven kívántak szerencsés uralkodást a királynak.³⁷

Ezt követően mikor néhány hét múlva visszatért a szultán Bécs ostromából, ismét találkozott János királlyal a Rákoson. Szapolyainak – Szerémi szerint – a szentkoronát, vagy ahogy Szerémi végig következetesen írja, az anyagi koronát meg kellett mutatnia a szultánnak. A látogatás végén a szultán *megajándékozta egy fekete és egy fehér lóval* János királyt.³⁸

Szintén Szerémitől tudjuk meg, hogy János király halála után mikor a kis János Zsigmondot átvitték a török táborba, a szultán megajándékozta a kis uralkodót egy „aranyból való kis pálcával”.³⁹ Ezt az első, igazán fejedelmi

³⁴ Szerémi György: 1979. 233. p.

³⁵ Szerémi György: 1979. 234. p.

³⁶ Szerémi György: 1979. 235. p.

³⁷ Szerémi György: 1979. 238–239. pp.

³⁸ Szerémi György: 1979. 245–246. pp.

³⁹ Szerémi György: 1979. 325. p. Amikor átadta a szultán János Zsigmondnak a „vésett, fényes aranyból való kis pálcát”, azt mondta: „Íme, János király, testvérem fia, neked átadtam a mezők, a hegyek és a völgyek pásztorbotját, hogy méltóan és illően kormányozhasson és parancsolhasson öfelséged az ország lakosainak.”

ajándékot, amit kis magyarázgatással talán már lehetne az uralom szimbolikus átadásának is felfogni, különösen a Szerémi által mellékelt szultáni kísérőszöveg fényében, igen hosszú idő után követett olyan szultáni ajándék, ami János Zsigmond kelet-magyarországi uralkodásának szultáni megerősítését hivatott volna reprezentálni.

Bár 1569-ben, Izabella halála után – Szilágyi tudósítása szerint – János Zsigmond követet küldött a szultánhoz, akivel bejelentette trónralépését, de a jól informált Szilágyi is csak annyit jegyez meg a követség visszatérésekor, hogy a Porta tudomásul vette a trónkövetkezőt.⁴⁰ Ekkor még semmiféle szimbolikus megerősítésről nem hallunk, amihez talán az is hozzájárult, hogy jogilag János Zsigmond már apja halála után, midőn a Rákoson magyar királyné választották, elkezdte az uralkodást. Ezt még akkor, 1541-ben, a szultán is akceptálta, amikor Óbudán felállított sátorában szintén fogadta az ifjú, vagy inkább csecsemő királyfit, s a mondott aranypálcával megajándékozta. Sőt, Szerémi bőséges meséjéből még a későbbi kaftánküldés megtörténte is megtudható, mivel azt írja, hogy a királyfi szultánhoz menetele előtt egy török követség jött, akik értékes ruhákat hoztak: „szám szerint tízen felül... Nyájas arccal és kedveskedő szavaival [ti. a követ] az összes urakat megajándékozta a császár nevében.”⁴¹ Szigorú szempontok szerint tehát nem volt szükség egy ismételt török megerősítésre.

Megtörtént viszont ez az ismételt megerősítés 1566-ban. Ahogy már említettük, Miksa császár a szultán tudomására hozta János Zsigmondnak törökellenes szövetekezés létrehozására irányuló levelezését, ami hallatlan felháborodást eredményezett a Portán. János Zsigmond tanácsadói és portai jóakarói egyaránt sürgették a szultán előtt való személyes megjelenését, hogy így tisztázza magát az „alaptalan vádak” alól. Ezek hallatán János Zsigmond úgy döntött, hogy ha magát és országát menteni akarja a török pusztítástól, úgy kénytelen felvállalni ezt a hatásos magyarázkodást. Szándékát tudatta a Portával, s talán nem kis meglepetésére már jött is a válasz, hogy a szultán mindig is bízott „fiában”, János Zsigmondban. Nem ad hitelt mindenféle rágalmaknak, s kéri, ne is fáradjon Sztambulba. Elegendő, ha az elkövetkező évben, amidőn a szultán úgyszólván megjelenik Magyarországon egy hadjárat vezetésére, akkor tiszteleg majd nála. A szultán, hogy kívánságának és szándékai tisztaságának még nagyobb nyomatékot adjon, a követséggel egy sor szimbolikus ajándékot küldött: athnámét, kaftánt, lovat és gyöngyös pallost.⁴² Az athnáme tartalmazta János Zsigmond uralkodásának és az erdélyiek szabad fejedelemséggé válásának jogának a megerősítését, míg a mellékelt többi ajándék olyan, ami rendszerint minden későbbi erdélyi fejedelemtörök porta általi megerősítésé-

⁴⁰ E. O. E. II. köt. 132. p.

⁴¹ Szerémi György: 1979. 322. p.

⁴² Bánffy Gergely: 1845. 38–39. pp. E. O. E. II. köt. 250. p.

nél szerepel. Ilyen értelemben viszont a török porta 1566-os ajándékküldését úgy kell értelmeznünk, mint a török hatalom és a Kelet-Magyarországra szorult középkori magyar királyság közötti szövetség szimbolikus megújítását. Különösen azok után kell ezt így felfognunk, hogy az athnâme már a bevezetőben említettek szerint elsorolja: fejedelmváltozás után milyen ajándékokkal erősítik meg a Portáról a fejedelmeket: ló, bot, zászló, kard és tollas süveg.⁴³

Igen érdekes a hatalmi szimbolika szempontjából a János Zsigmond és a szultán között végül is Zimonymál sorra került találkozóz. Itt ugyanis a „királyfia” egyrészt viselte a már megkapott szimbolikus ajándékokat, másrészt maga is átadott a későbbi erdélyi gyakorlat fényében szintén szimbolikusnak mutató ajándékokat. Végül a szultán ismételt megajándékozta János Zsigmondot, s még ígéretet is tett számára, akárcsak korábban apjának, János királynak. Nos, mik ezek az ajándékok? A kortárs feljegyző úgy tudja, hogy a korábbi szultáni ajándékok, amit János Zsigmond az első találkozón magával vitt, vagy vitetett, az „öv, mind a pallossal és törrel együtt”.⁴⁴ Második találkozójukon a Zimonymál levő táborban János Zsigmond hatalmas mennyiségű aranyat és ezüstöt vitt a szultánnak, s nem hiányoztak a Szulejmán által nagy becsben tartott drágakövek sem, míg végül általadtak „Utolszor: egy néhány válogatott sólymok”.⁴⁵ Mondhatni, cserébe ezekért a fejedelmi ajándékokért a szultán is megajándékozta kedves gyámfiát. Ezek: arany öv, pallos és tör, aranyos ruhák, kaftánok, végül „Tizenkét török lovak... ketteit pedig a lovaknak csak az elődedin háromezer aranyon vötték vala.”⁴⁶ Még ezen ajándékok mellett a szultán a feljegyzések szerint ekkor ajándékozta meg János Zsigmondot a Tiszántúllal, a Temesközt kivéve, s elhangzik már a királyfia megérkezésekor egy ígéret, hogy a szultán „addig nem hagyja, amíg a *fejedelmet magyar királyságra nem emeli, és megkoronázza*”.⁴⁷

Az itt rövidítve közölt két nagy uralkodói találkozónak az a kuriozitása a későbbiek szempontjából, hogy szinte minden olyan ajándék előfordul a két találkozó során lebonyolított ajándékozásokban, amelyek a későbbi erdélyi-török kapcsolatokban az uralom-alávetettség és az uralkodás szimbolikus megerősítésére hivatottak. Viszont az nem egyértelmű sem a török-magyar kapcsolatok kezdetekor, sem a későbbi idők szultáni megerősítésekor, hogy a több szimbolikus ajándék közül melyik volt fontosabb, a nélkülözhetetlenebb, hogy Bartoniek Emma fogalmazásával éljünk: melyik átadása jelentette a „kreáló aktust”. Az mindenesetre nyilvánvaló már a két fejedelmi találkozó nyomán, hogy a törökség még intenzíven őrzi a nomád hagyományokat, így politikai

⁴³ SZILÁGYI SÁNDOR: I. köt. 1866. 388. p.

⁴⁴ BÁNFFI GERGELY: 1845. 43. p.

⁴⁵ BÁNFFI GERGELY: 1845. 44. p.

⁴⁶ BÁNFFI GERGELY: 1845. 45–46. pp.

⁴⁷ BÁNFFI GERGELY: 1845. 41., 48. pp.

szövetségkötési kapcsolataiban még mindig előszeretettel használja azokat. Elég legyen itt arra utalni, hogy *mind Szapolyai János, mind János Zsigmond kap lovakat a szultántól*. Ugyanakkor *cserében a már évi adót is fizető János Zsigmond-féle ajándékok között feltűnik a sólyom adományozása is*, amely akár csak a lóküldés az erdélyi fejedelmeknek, úgy ez is viszontajándékként mindig megtalálható az erdélyi fejedelmek és a Porta kapcsolatában. Hogy ezen esetekben a törökök részéről tudatosan használt állatszimbólumokkal van dolgunk, az a korábban elmondottak fényében egyértelmű, de hogy a magyarság is értette, milyen jelentéstartalmat hordoznak – nagyon is valószínű. Mutatja ezt II. Rákóczi György megerősítése kapcsán az elmaradó lónak a reklamálása. De határozottan és egyértelműen nehéz lenne bármelyik ajándékra rámutatni, hogy ez volt a fontosabb, mert ilyen egyértelmű deklarációnak mind török, mind keresztyén oldalról egyaránt híjával vagyunk. Az alaposabb vizsgálatok ugyanakkor arra irányíthatják figyelmünket, hogy az egyes időszakokban mintha valamiféle változás is tapasztalható lenne ezen hatalmi szimbolika jelvényeinek az értékelésében, mind a küldő, mind az elfogadó oldaláról.

Ha a *keresztyén oldalról* vizsgáljuk a török megerősítő jelvényeket, először is úgy tűnik, hogy Szapolyai János és fia esetében azok átadása esetleges, nem feltétlenül akkor kerül átadásra, mikor az uralmat megkezdik. Talán maguk a megajándékozottak sem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget. Ekkor még Szapolyai János és fia számára is elsődleges a magyar szabályok szerinti hatalomátvétel, ez volt a fontos. Szapolyai Jánost még választják és koronázzák, míg fiát csak választják.

De a szultán is nagy jelentőségűnek látja a koronázást, mondván, nem nyugszik, míg gyámfiát meg nem koronáztatja magyar királlyá. A királyságra emelés vagy oda visszajuttatás már az apa, Szapolyai János esetében is nagyon lényeges volt a török számára, azt nemcsak fegyveres támogatással valósította meg, de Szapolyai János kifejezett trónra ültetésével szimbolikusan is hangsúlyozni akarta. Amint már kifejtettük, számára a koronás magyar király vazallussága volt az elsődleges politikai törekvés. Érdekes, hogy ez még mintegy fél évszázadig lényeges meghatározója a török–magyar kapcsolatoknak. Így a Szapolyai-időszak után is meg-megújulni látszik, hiszen Forgách Ferenc tudósítása szerint a *Báthori István* megerősítő jelvényeit hozó császár egy *diadémát* is hoz számára.⁴⁸ De nem hallunk arról, hogy Báthori István akár csak tervezte volna

⁴⁸ Forgách Ferenc leírásából vette át SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 20–21. pp. „Szelim fő madarász-mesterét, Mehemet agát ünnepélyes követséggel Erdélybe indította, ki fényesen felkészített kétszáz lovassal s nagyszámú tevékkel augusztus 15-én (1571) Gyulafehérvárra érkezett. A fejedelem egy mérföldre ment elébe. Midőn összetalálkoztak, az aga először is megcsókolta a magával hozott *aranyos gombú veres zászlót*, aztán a fejedelemnek általadta. Azalatt lóháton maradtak mindketten, s midőn a városba jöttek, az aga Báthorit a zászlóval palotájának kapujáig kísérte. Harmadnapra ünnepélyes szertartással a *fejedelemnek aranyos ruhákat, néhány díszes paripát, botot és diadémát adott által, azután huszonöt személynek kaftánokat ajándékozott* Szelim küldeményé-

a török koronával való megkoronázását. A török hatalom részéről érthető a koronaküldés, mivel azt a Portán is tudták, hogy a magyarok koronája Izabella lemondásakor Bécsbe kerül. Talán mintegy ennek pótlására küldték Báthori Istvánnak a diadémát. Viszont érthető Báthori tartózkodása is a török koronától, hiszen mint az ország akkorra első familiájának tagja, mint magyar főúr, számára csak a szentkoronával való megkoronázás jelenthette a koronázást, s nem egy török adta koronával való feldíszítés. Ugyanakkor az ő nemzedéke még ideiglenesnek tekintette az ország ketté, illetve három részre szakítását, s bízott benne, hogy valamilyen politikai szituációban még előfordulhat az egyesítés, s akkor lehet koronázni, de nem török diadémával. Hasonló indítékai lehettek Bocskai Istvánnak is, akit katonai sikerei láttán a török rögtön fel akar díszíteni egy koronával, de a megajándékozott Bocskai csak megcsodálja a török koronát, s kincstárába helyezi, azzal nem koronáztatja meg magát. Pedig a török Porta nyilván megújulni látta régi álmát, hogy neki az egész Magyarországot uraló király a hűbérese. Ezért is biztosíthat hallgatólagos támogatást Bethlen Gábor első nagy Habsburg-ellenes hadjáratának. A későbbiekben nincs nyoma, hogy a török Porta annyira felszította volna az erdélyi uralkodó számára a koronaküldést, de ebből a szempontból érthető, hogy miért fogadta a mindenkori szultán a mindenkori Habsburg-uralkodó követeit úgy, hogy azok a magyar király követei, s ha netán nem öltöztek volna magyar ruhába a német követek, úgy nem is engedték őket a császári audienciára. Talán e szempont indokolja azt a következetes török álláspontot is, hogy a szultán a Habsburg-uralkodók által küldött ajándékokat igyekezett adónak titulálni, s jelezni, hogy a magyar király az ő irányába adófizetésre köteles.

Ha jelzett török szempontot még egy kicsit szem előtt tartjuk, úgy további apró részletek is megvilágosodhatnak ennek tükrében. Ugyanis ez a szempont elsődleges magyarázatot adhat arra, hogy bár Báthori Zsigmond házassága óta portai hozzájáruláshoz kötötte a szultán az erdélyi fejedelmek házasságát, de lényegében sohasem támasztott akadályokat az erdélyi fejedelmek nyugat-európai házassági kísérletei előtt.⁴⁹ Sőt, alkalmasint azt jó szemmel nézte, mint Bethlen Gábor második házasságát. Talán a jelzett török szándékkal függ össze az is, hogy az erdélyi fejedelemség kezdetén a korona valamilyen módon többször is felbukkan, akár úgy, mint a magyar koronával való koronázás

ből, kinek nevében megannyiójoknak meghagyta, viseltessenek hűséggel fejedelmök iránt. Mehemetnek követő társa is volt. Tizennégy nap múlva elbocsáttattak. Az elsőnek nyolcezer arany küldetett ajándékul. Ez sokat óbégatott, hogy ily egyszerű s annyi költséggel járó küldetésnek busásabb díját remélette; neki bizony nagyon fáj, hogy csalódott. Másnap tehát még ezer arany küldetett kezéhez és néhány ezüst edény. Társának ezer arany és ezüst kupák jutottak, a többieknek majdnem ötezer adományoztatott, állásához képest mindenkinek.” Ez ismétlődik Báthori Kristóf megerősítésekor is. In: E. O. E. III. köt. 9. p.

⁴⁹ Először a Báthori Gábornak adott athnámében olvasható ilyen kitétel. In: Erdélyi történelmi adatok. II. köt. 1856. 334. p.

végrehajtására való törekvés, akár úgy, hogy pótkoronát küld a török. Amikor pedig ez a törekvés alábbhagy, a fejedelemség idejének második feléből arra vannak példák, hogy egy-egy fejedelem megerősítése során új ajándékok is megjelennek, amelyek mintha a korona pótlását sugallnák. Így Brandenburgi Katalin és ifjabb Apafi Mihály török által való iktatása, illetve trónörökös státusuk megerősítése kapcsán olvassuk, hogy skófiúmot, illetve süveget kaptak. De ez Báthori Kristóf és Barcsay Ákos megerősítő jelvényei között is szerepel. Maguk az erdélyi fejedelmek is fontosnak tarthatták a skófiúmos süveget, mert öreg Apafi Mihály fejedelem exhumálásakor szintén ilyen találtak feje mellett.⁵⁰ Meglehet, hogy a süvegküldés más fejedelmi beiktatásokkor is szerepelt, azonban nincs adat róla. Szintén ebbe a körbe tartozónak vélem, tehát a pótljelvények közé illeszthető be az öreg Apafi Mihály beiktatására küldött fejedelmi szék is. Már korábban szoltunk a trónnak az európai keresztény királyságokban játszott szerepéről, s arról is, hogy Magyarországon milyen későn bukkan csak fel a hatalmi szimbolikában a trónra ültetésnek a fontossága. Az tény mindenestre, hogy Szerémi kijelentéséből egyértelmű: különbséget tudtak tenni főpapi szék és a világi hatalmat szimbolizáló szék között, ahogy azt Szapolyai török általi „inthronizációja” kapcsán kifejti.⁵¹ Később nem hallunk hasonló aktusról, egészen Apafiig. Viszont a török szultáni szimbolikában kiemelkedő szerepet kellett játszania, amint a trónusnak az összes közel-keleti kultúrákban kiemelkedő jelentősége volt, elég itt talán csak a nagymogulok világhírű pávatrónjára utalni. Minden valószínűség szerint e keleti kultúrákból szerzi azt a törökség is, s már Szeréminek is feltűnik, aki a szultáni díszes sátor kapcsán mondja, hogy: „de az ő drágakövekkel díszített trónusa még értékesebb és ragyogóbb volt”.⁵² Hasonlóan nyilatkozik a szultán trónusáról Forgách is: „E császár hihetetlen gazdagságának ismertetése közben nem hallgathatjuk el azt a csodálatos trónszéket, amelyben Szulejmán ült. Mert tömör aranyból volt remekelve, embermagasságúra; a hátsó része, amelynek támaszkodott, feje fölött trónus módjára magasodott fel, tetejétől a talpáig mindenütt csodálatos nagyságú és fényű gyöngyökkel úgy kirakva, hogy annál drágábbat és fényességesebbet nem, hogy látni, de még elmondani sem lehet.” Ezek alapján valószínűsíthető, hogy Apafi a trónszéket annak a török szimbolikában fontos jelentése miatt kapja. Erdélyben szokatlan is volt

⁵⁰ Báthori Kristófnak küldött süveg. In: E. O. E. III. köt. 9. p. Brandenburgi Katalinnak küldött skófiú E. O. E. VIII. köt. 76. p.; míg az ifjabb Apafi Mihály fejedelmi süvege: a „tollas süveget fejére tette” a kapucsi basa – írja Szilágyi E. O. E. XVII. köt. 25. p., végül Barcsai Ákos megerősítő jelvényeinek átadása E. O. E. XII. köt. 4. p.: Barcsai megkapta a fejedelmi jelvényeket: *kaftányt, süveget, buzogányt s lovat*, s kiadták a tizenkét *tanácsosnak is a tizenkét kaftányt...*” Öreg Apafi Mihály exhumálására: SZÁDECZKY LAJOS: 1909. 195–202. pp.

⁵¹ SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 238–239. pp.

⁵² SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 234. p. hasonlóan ír a fényes szultáni trónról BÁNEFFI GERGELY: 1845. 44. p. FORGÁCH FERENC: 1982. 269. p.

az ajándék, mivel maga Apafi is azt írja, hogy szeretné az országgyűlésen megjelenőknek megmutatni a török megerősítő jelvényeket, többek között a „szokáson kívül kapott széket”.⁵³

S ennek kapcsán kívánczik még ide egy megjegyzés, hogy amennyire kényszeredetten fogadják az első uralkodók, Szapolyai János, s talán még fia is a török ajándékokat, úgy a későbbi fejedelmek már egyre inkább súlyt helyeznek a megerősítő jelvények megküldésére. Bethlen Gáborról már tudjuk, hogy mikor felesége megerősítő jelvényei megérkeznek, azokat nem tartván eléggé gazdagnak, saját javaiból kiegészítetteti.⁵⁴ Vagy II. Rákóczi György esetében a sokat emlegetett reklamáció az ajándéklista hiányossága miatt. Végül ifjabb Apafi Mihályt fejedelemmé választása után csak két év múlva díszíti fel a Porta a jelvényekkel, addig viszont a fejedelem követjeivel állandóan sürgeti a Portát a jelvények megküldésére. Szintén ide tartozik, s a török megerősítésnek az erdélyiek szemében való jelentőségét mutatja az a tény, hogy a *portai megerősítő jelvények átadása mindig az országgyűlés előtt történik*. Tehát ha nem lennének együtt a rendek, úgy a jelvényeket hozó török követség érkezése idejére országgyűlést convocáltak a fejedelmek.

Ezek után fussuk át a jelvényeket, hogy vajon azokból kiolvasható-e: alkalmasint melyiket tartották fontosabbnak. A fenti rendkívüli ajándékokon túl a címben is jelzett lista az irányadó a fejedelemség fennállása alatt, így: zászló, kornyéta, bot, köntös, kard, ló és végül az athnáme. *Összevetve ezt az ajándéklistát a török adóztatási* gyakorlattal és a korábban mondottakkal, akkor a listából az *athnáme mellett* a nomád szimbolika elevensége miatt a *lovat kell lényegesnek* tartanunk. Ha végignézzük az egyes megerősítéseket, a ló szinte kivétel nélkül mindenütt szerepel. Mint láttuk, már Szapolyai János is egy fehér és egy fekete lovat kap. Fia 1566-os megajándékozásakor az ajándékokat felsoroló Bánffí Gergely az athnáméről hallgat, de kiemeli, hogy küldött a szultán „ajándékon egy igen fő lovat”. Hasonló kiemelését már említettük a Zimony melletti találkozáznál. Báthori István megerősítő jelvényei között is ott van a ló. Az a későbbiekben sem hiányzott soha, mert a II. Rákóczi György érdekében ágáló portai követek szerint azt még Brandenburgi Katalin is kapott. Az ő megerősítését elbeszélő erdélyi forrásunk, maga a fejedelem Bethlen Gábor, aki többek között azt sérelmezte a beiktatás kapcsán, hogy egy lovat küldtek, „mert másszor *mindenkor két lovat*, egyiket igen szép öltözettel, köves nyereggel, nagy ezüst kengyellel, szép jakuppal láncsal öltöztetve, másikat

⁵³ E. O. E. XIII. köt. 5. p. Szilágyi írja itt, hogy országgyűlést hirdet Apafi „Kis Selkre, melyen a szultántól nyert athnámét, kardot, botot, zászlót és főlovat s az eddigi szokástól eltérően kapott *fejedelmi széket* bemutatthassa az országnak.” Apafi levele, ahonnan Szilágyi értesülése származik: Uo. 75. p.

⁵⁴ BETHLEN GÁBOR: 1980. 200–219. pp. Borsos Tamás portai követének írott levelében. 203., 204. pp. Ugyanitt az ajándékok kiegészítése 205–206. pp.

TMKÁO III. köt. 114–116. pp.

csak skarlát pokróc alatt *küldték*, arany burított köves kardot, aranyas burított köves botot, ad minus 20 és 24 kaftánt küldtenek. *Mostan* egy hitván szerszámmal öltözött *lovat*, mely ló talán száz forintot megérne.” Török érvelés szerint a lovat és athnámét csak akkor küldik meg II. Rákóczi Györgynek, amikor apja után ténylegesen is átveszi az uralkodást.⁵⁵ Érdekes viszont, hogy ifjabb Apafi Mihály hasonló feltételekkel választatott fejedelemségre, és ő mégis kapott a jelvények között lovat is.⁵⁶ Fontosságát még az is jelzi, hogy Bethlen Gábor a magyar királyság megszerzésén munkálkodván, sürgeti portai követét, sollicitálja a Portát, hogy mielőbb küldjék meg neki a „királyi méltóságához való fő lovat, köves szablyával, bottal, 40 vagy 50 kaftánnal”.⁵⁷

Ha az *ajándéklistát összevetjük az athnámékkal*, akkor az az érdekes helyzet áll elő, hogy azok az eddigiek szerint fontosnak vélt lovat legutoljára helyezik. Kivétel ez alól a János Zsigmond-féle athnáme, mely *első* helyen említi. Bár van egy másik különös dolog is az athnámék felsorolta megerősítő jelvényekkel, ugyanis azok között maga az athnáme sincs felsorolva. Magukra az athnámékra hagyatkozni a fontossági sorrendet tekintve más ok miatt is nehéz, mivel a majdnem egymás után kiadott két athnáme – Bethlen Gáboré és II. Rákóczi Györgyé – eltérő listát tartalmaz. Míg a Bethlen-féle athnáme felsorolása a következő: zászló, kornyéta, bot és köntös, addig a Rákóczi György-féle athnáme már egy bővebb jelrendszerrel jelentkezik, miszerint: zászló, kornyéta, bot, köntös, kard és ló.⁵⁸ Annak ellenére, hogy a Bethlen Gábor-féle lista hallgat a lóról, mint láttuk, a magyar királyságra kért megerősítő jelvények elsejeként Bethlen maga a lovat említi, s utána sorolja fel a szablyát, botot és kaftányokat, de zászlóról és kornyétáról mit sem mond. Hasonlóan a lovat emeli ki felesége megerősítésekor is.

Emiatt érdemes egy pillantást vetnünk, hogy vajon magából a *politikai gyakorlatból* szűrhető-e le esetlegesen valamiféle különbségtétel és értékelési sorrend a török által küldött portai megerősítő jelek között. Mint láttuk, János Zsigmond legelső találkozása csecsemő korában történik a szultánnal, aki a kis uralkodópalántának aranypalcát nyújt át. Ennek viszont később egyáltalán nincs nyoma, helyette a bot szerepel, ami talán lehetett buzogány is. Erre utal Apor Péter kijelentése, mely szerint a fejedelem ebédje alatt mögötte egy aranyos kardot s „fejedelmi buzogányt” tartott egy apród a karján keresztbe

⁵⁵ TMKÁO III. köt. 114–116. pp.

⁵⁶ E. O. E. XVII. köt. 25. p. Színes leírást közöl az ifjabb Apafi török megerősítő jelvényeinek átadásáról Szaniszló Zsigmond Naplója. Közzéteszi TORMA KÁROLY: 1889. 230–269. pp., ahol is a ló megbokrosodik, alig tudják átadni az ifjú fejedelemnek. 255–256. pp.

⁵⁷ BORSOS TAMÁS: 1972. 312, 325–345, 346, 349, 535. pp. Felhívja rá a figyelmet PÉTER KATALIN: 1983. 1043. p.

⁵⁸ János Zsigmond athnáméjában az ajándéklista. In: SZILÁGYI SÁNDOR: I. köt. 1866. 388. p.; Bethlen Gáboréban a lista in: Erdélyi történelmi adatok. II. köt. 1866. 342., míg az I. Rákóczi Györgyé uo. 348. p.

téve, az ebéd ideje alatt.⁵⁹ Apafi Mihály temetésekor a zászló, kornyéta és aranyos kard mellett Rhédei Pál már szintén hordozott egy köves botot.⁶⁰ Viszont Apafi exhumálásakor a fejedelmi süvegen és egy súlyos ezüst övön kívül más „felségjelvény” a sírjából nem került elő,⁶¹ ennek ellenére azok eltemetése más fejedelmi temetésekkor nem kizárt. Szabó T. Attila egyik adata 1753-ból arra hívja fel a figyelmünket, hogy egy akkor temetett erdélyi főrangú, Csáki László ravatáli díszítése: „Buzogántis tettek vala mellé, amikor halva fekütt.”⁶² Az erdélyi buzogányok egy része török eredetű lehetett, vagy olyan formára készítették, ahogy ezt Szabó T. Attila további adatai is mutatják.⁶³ Fejedelmi jelvény szerepükre rávilágít az is, hogy azt ajándékba lehetett adni a fejedelemnek. Így a két, már emlegettetett XVI. századi főúri végrendelet is – Geszty Ferencé és Bocskai Istváné – a fejedelemnek hagyományozott ló mellé nemcsak annak díszes ezüst aranyos szerszámát rendeli adatni, hanem kardot és botot is.⁶⁴ Persze a bot- vagy buzogányhordás divatja nem maradt meg csak a fejedelmek kiváltságának, botot vagy buzogányt az erdélyi főrangúak is hordtak, amint azt a két, már említett testamentum mellett Apor Péter is tanúsítja.⁶⁵

A bot vagy buzogány előkelő szerepe ellenére úgy tűnik, hogy bizonyos időszakokban a zászló kerül előtérbe, az játszik fontosabb szerepet. Így Báthori István portai megerősítő jelvényei között első helyen említik a magyar források a portai aranyos és arany gombos zászlót.⁶⁶ Báthori Zsigmond megerősítésekor maga Báthori István írja Erdélybe, hogy „kedves nekünk is a zászló meg hozása”.⁶⁷ Ezen aranyos török zászlóknak még az az érdekességük, hogy a Báthori Kristóf portai megerősítő jelvényeit hozó csausznak egyik feladata volt, hogy

⁵⁹ APOR PÉTER: 1978. 48. p.

⁶⁰ LUKINICH IMRE: 1913. 31. p. szinte ennek leképezését látjuk a temetési menetben is, mert Rhédei Pál szerint a fejedelem koporsója előtt közvetlenül egy-egy szerszamos paripán Bethlen Ferencel mentek és ő, Rhédei a köves botot, míg Bethlen a kardot vitte. Maga a felvonulási rend is érdekes, l. 32. p., mert legelől viszik a három fékes lovat, ami már Róbert Károly temetésén is olyan fontos szerepet játszik, utána a halottat illető gyászlobogót, e mögött viszik az ország zászlaját, őt követi a páncélba öltözött főúr, aki a fejedelmi botot is viszi, ezután Bethlen és Rhédei a karddal és köves bottal, ezután a holttest és mellette a seregben viszik a kornyétát.

⁶¹ SZÁDECSKY LAJOS: 1909. 195–202. pp.

⁶² Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. köt. 1976. 1111. p.

⁶³ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. köt. 1976. 1110. p. 1710-es adata: „A buzogány hulladéki...nem tudni hová lettenek...vékony pléh forma *portai ezüstdől való*k voltak es dirib darabokban”; továbbá 1111. p. 1744-ből való forrás „egy vass Buzogany Török modi ezüstös nyelvű felig”.

⁶⁴ RADVÁNSZKY BÉLA: III. köt. 1879. 145. p. Geszty Ferenc Végrendeletében a vonatkozó passus: „ezüst bottal, vagj ezüstös szekerszewel; „A Bocskai-féle első végrendeletben 171. p.; „egy ezeosteós bototh, zepeth.”

⁶⁵ APOR PÉTER: 1978. 63. p.

⁶⁶ SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 20–21. pp.

⁶⁷ E. O. E. III. köt. 42–43. pp. 2. lj.

még a Báthori Istvánnak küldött zászló aranygombját visszakérje.⁶⁸ Nincs semmi adatunk arra nézve, hogy milyen lehetett ez a zászlógomb, s hogy miért kellett visszaszolgáltatni új fejedelem következkésekor a korábbinak küldött zászlógombot. Csak azt sejtethjük, hogy ez a zászlógomb-visszaadás azt hivatott kifejezni, miszerint a megerősítő jelvény, a zászló, csak a megajándékozott személyére szól. Hasonlókat a pápai jelvények kapcsán lehetne említeni, ahol a halál után a jelvény visszaszolgáltatandó.

A zászló és bot együttes fontosságát mutatja a már hivatkozott Szilágyi-féle tudósítás Báthori Zsigmond idejéből, miszerint a fejedelem a két román uralkodónak magyar hűbérisége felújításakor szintén zászlót és botot küldött megerősítésképpen.⁶⁹ Tehát, mint korábbi uruk, zászlóra és botra koncentrálnak, más jelvényekről nem hallunk. Ezt más adatok is aláhúzzák. Ugyanis Mihály vajda erdélyi kormányzásának idejéből vannak adatok, hogy a vajda ismét a török szövetség lehetőségével kacérkodik, miután Rudolf nem hajlandó teljesíteni nagyravágyó követeléseit. Mihály erre felveszi a törökkel a kapcsolatot, akik megerősítő jelvényeket küldenek számára. Már eleve találgatásokra adott okot az a hír, hogy a Porta két zászlót küld Mihálynak. Mihály korábban úgy intézkedett – Szilágyi szerint –, hogy az egyik zászlót a fiának adják majd át, míg a vajda bizalmasa, Stoyka azt a mendemondát terjesztette, hogy az egyik zászló Moldvára szól. Az 1600 márciusában megjövő török követség valóban két zászlót hozott, s a vajda lováról leszállva gyalog ment a kaftány és zászlók átvételére. Egy Moldvával kapcsolatos további adat szintén a zászló preferálását látszik támogatni. Ugyanis a Rudolffal egyezkedni kívánó Mihály vajdának többek között egyik kérése volt, hogy a jövőben ő és leszármazói örökjogon bírhák a moldvai vajdaságot. A családja kihalása esetére köti ki Mihály vajda, hogy: „...mind Havasalföld, mind Moldova maga választthasson szabadon magának fejedelmet, de zászlót ő felségétől a római császártól kérjenek és szolgáljanak ő felségének.”⁷⁰

Szintén a zászló és bot együttes szerepléséről hallunk harminc évvel később, amikor Bethlen István kormányzó testvére, Gábor fejedelem halála után a temetési követség ügyében ír a Portára, s egyúttal kéri, hogy a követ „hozzon magával az ő (Bethlen István kormányzó) számára zászlót és botot, nem hatalmának öregbítése végett, hanem mint a császári kegy jeleit”. Nyilvánvaló, hogy Bethlen István nagyon is tisztában volt a török megerősítő jelvények jelentőségével, szerepével s nem véletlenül kérte azt. Erre utal bátyjának, a fejedelemnek még életében írott levele felesége, Brandenburgi Katalin portai megerősítéséről, ahol is a jelvények meghozatalát úgy aposztrofálja: „akkor sem fogadták a zászlót nagyobb solemnitással, amikor az ország in florente

⁶⁸ E. O. E. III. köt. 9. p.

⁶⁹ SZILÁGYI SÁNDOR: I. köt. 1866. 447. p.; HORVÁTH MIHÁLY: 4. köt. 1871. 438. p.

⁷⁰ E. O. E. IV. köt. 365–369. pp. SZÁDECZKY LAJOS: 1893. 172. p.

statu volt”, vagy „az successorsnak hozott zászló”, avagy: „tudván magam is az erdélyi fejedelemnek mint szokták praesentálni, minémű ajándékokkal, mivel szegény Bocskainak én vittem Kassára a zászlót ezelőtt 23 esztendővel”, sőt ő még a román fejedelmek megerősítését is a zászlóban jelöli meg.⁷¹ De a Porta csak athnámékat és fermánokat küldött Bethlen Gábor halála után, újabb szimbolikus ajándékok nem voltak.⁷² Az erdélyi gyakorlat igen differenciált használatát mutatja a zászlóknak. Elég itt a már említett Apafi Mihály temetésére utalnunk, ahol a leírást készítő Rhédei Pál szerint a felravatalozott uralkodó lábánál három zászlót tartottak a temetés alatt meghajtva, úgymint: a kornyéta, a halotti fekete zászló és az ország zászlaja.⁷³ Hogy az a kornyéta, ami a leírásban szerepel, azonos volt-e a török küldte kornyétával, bizony további adatok híján nem tudjuk.

Végül úgy tűnik, hogy némely helyzetben a jelvények mellett az írásos szöveg, az *athnâme* kerül előtérbe. Így látjuk annak kiemelkedő szerepét Rákóczi Zsigmond megerősítésekor, amikor is az erdélyiek azzal a kegyes csalással élnek, hogy a Homonnai Bálint nevére szóló athnámét a csausszal átjavíttatják Rákóczi nevére.⁷⁴ Vagy Brandenburi Katalin, amikor férje életében megerősítetik a fejedelemségben, akkor a török követség által hozott jelvényeket az udvartartás és a Bethlen-rokonság tagjai veszik át, míg Katalin személyesen csak az athnámét.⁷⁵ Már az előbb szóltunk róla, hogy Bethlen Gábor halála után is athnámét és fermánt küld a Porta, de egyéb ajándékról nincs hír. Az *athnâme* fontossága derül ki II. Rákóczi György esetéből is. A mellette, illetve megerősítése érdekében ágáló erdélyi követ úgy érvel a nagyvezír előtt, hogy a fejedelmeket „*athnáméjával, zászlójával, botjával és lovának megküldésével szokták confirmálni*, de most az *athnámét, kardot, lovat nagyságod nem említi* és így nagyságos uram micsoda confirmatio lehetne azok nélkül...”, majd haza-

⁷¹ E. O. E. IX. köt. 7. p., míg a bethleni idézet BETHLEN GÁBOR: 1980. 203. p.

⁷² E. O. E. IX. köt. 17., 20. pp.

⁷³ LUKINICH IMRE: 1913. 31. p.

⁷⁴ E. O. E. V. köt. 327. p. Szilágyi úgy tudja, hogy a megerősítő jelvényeket hozó követséggel tért haza a két erdélyi portai követ, Széplaki és Dobai is. „Ezek abból indultak ki, hogy az *athnâme* nem Homonnai személyének, hanem az erdélyi fejedelemnek szól, rávették Musztafát, hogy vakarja ki Homonnai nevét az athnáméból, s írja helyébe Rákócziét. Ezt az athnámét vitték aztán be Fehérvárra febr. 22-én s nyújtották át a szokott ünnepélyek között a rendek jelenlétében Rákóczinak, ki aztán örömeiben a kapucsi basát ezer arannyal és két serleggel, s a követséget gazdag ajándékokkal jutalmazá. S ugyanakkor kötelezvényt adott elődje ígéretéhez képest Lippa és Jenő megadásáról is.”

⁷⁵ E. O. E. VIII. köt. 76. p. Erről a még 1627 júniusában végbement megerősítésről írja Szilágyi: „A hozott jelvényeket, a *skofumot* a váradi kapitány (a kis gróf), a *zászlót* az udvari kapitány (Zólyomi Dávid), a *kardot* Csáky István, a *botot* Gyulaffi, az *athnámét* maga a fejedelemasszony vették át – de az ajándékok csekélyek voltak, s hogy a tisztesség meg legyen mentve, Bethlen pótolta azokat saját kincstárából. A kaftányok kiosztása alatt újra szóltak az üdvözlések. A fejedelem annál fényesebb ajándékokat adott az agának s kíséretének...”

írván, keseregve a megerősítés körüli problémákon, így kiált föl: „*holott az dolognak főképpen az athnámé volna az erőssége*”. Ám a Porta nem tágit, s nem hajlandó teljessé tenni a megerősítő jelvényeket, mivel a nagyvezér szerint: „mert ha most az athnámét megadná hatalmas császár, mikor székibe ülne az új fejedelem, mivel menne akkor a császár embere hozzája”.⁷⁶ Nem is küldik el ekkor az athnámét, csak bizonyos fermánok mennek, amelyek jogi jelentőségüket tekintve alacsonyabb rangú jogi aktusok, mint az athnámék.⁷⁷ Legalábbis az derül ki abból a már emlegetett tényből, hogy Brandenburgi Katalinnak és Bethlen István kormányzónak is ilyet küldenek ismételt megerősítés végett, Bethlen Gábor halála után.

Tehát az eddigiek alapján nehéz eldönteni, hogy konkrétan milyen jelvény vagy jelvények átadásával vált teljessé az erdélyi fejedelmek portai megerősítése. További fogódzóként még két szempont kínálkozik. Egyrészt figyelembe veendő, hogy a török birodalom más hasonló hűbéres államok uralkodóival kapcsolatosan miféle megerősítési eljárást követett. Az már az eddigi hazai anyagokból is kiderült, hogy a két szomszédos román fejedelemség vajdáinak megerősítésénél a zászló, illetve a korábbi török megerősítést imitáló Báthori Zsigmond-féle confirmátiókor átadott bot és zászló voltak azok a jelvények, amelyek átadása és megküldése a török szempontjából is uralkodóvá kreálta az új vajdákat. Ezt csak megerősíti Borsos Tamás tudósítása a korabeli Tripolis fejedelmeinek portai megerősítéséről. Az általa elmesélt testvérviszály, majd mindkét testvér egyidejű fejedelemsége a török részéről szintén zászló és bot megküldésével nyert végleges megerősítést.⁷⁸ *Ezek az adatok így a zászló és bot preferálására ösztönöznek bennünket.*

Másrészt viszont, ha figyelembe vesszük azon adatsorokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy az erdélyi fejedelmek és a török porta viszonyában milyen folyamatos és jelentős szerepet játszott a nomád hagyományokra visszavezethető állatküldés mint az uralom és alávétetés ősrégi hatalmi szimbolikája, akkor a ló-, illetve sólyomküldéseket sem lehet figyelmen kívül hagynunk. Hiszen már beszéltünk arról, hogy Szapolyai János török általi trónra helyezése után is sor kerül fehér és fekete ló átadására, aminek a nomád szimbolikában játszott szerepére már utaltunk. Mint a többi példából láthattuk, ez a megerősítő jelvény végig megmaradt a fejedelemség fennállása alatt, s annak hiánya a megerősítés csonkaságát mutatta, azaz annak ideiglenességét húzta alá. Más török hűbéres államok gyakorlatából, a török források ismeretének hiányában

⁷⁶ TMKÁO III. köt. 114–115. pp.

⁷⁷ TMKÁO III. köt. 116–118. pp. Érdekes, hogy az ott közölt szultáni irat magyar fordításban athnámé megnevezéssel bír. Míg magában a szövegben a török kancellária szisztematikusan fermánt ír. Lehet, hogy ezzel a kis fordítási csalással akarták megnyugtatni a rendeket az öreg Rákóczi és tanácsadói, a megerősítés teljessége felől?

⁷⁸ BORSOS TAMÁS: 1972. 320. p.

nem tudunk hasonló példákat hozni. Meglehet, hogy ezt csak a fontosabb államocskák irányában gyakorolta ekkor már a szultáni kormányzat. Viszont arra nézve van hazai adatunk, hogy a szultáni függőség elismeréseként évente, az adó mellett, más szimbolikus ajándékot is kellett küldeni. Ez az erdélyieknél a sokat emlegetett sólyom volt, míg az előbb hivatkozott Borsos-féle tudósítás szerint a tripoliszi uralkodó az évi adóval szintén küld ajándékokat, ahol is szövetek és ezüstművek mellett „7 fő ló” még a fontosabb ajándék.⁷⁹

⁷⁹ BORSOS TAMÁS: 1972. 318. p.

V. Közjogi paktum – avagy az uralkodói hatalom korlátozása

Az eddigiekben láttuk, hogy az erdélyi fejedelmi hatalom átadásának, bár a korábbi magyar királyság politikai gyakorlatára alapítva, de a koronázást teljesen mellőző, eredetében a koronázást helyettesítő processusra építve, egy viszonylag tiszta hatalomátadási gyakorlata alakul ki. Annak a ténynek, hogy a török hatalom kezdeti ösztönzése ellenére sem vezetik be az erdélyiek hatalomátadási formaként a koronázást – elsősorban politikai, s bizonyos mértékben közjogi jelentősége is van, ami egyúttal szoros összefüggést mutat a korabeli államszerkezet kérdéseivel is.

Itt csak azt kívánjuk kiemelni, hogy ebből a főként politikai szükség diktálta eljárásból egy nagyon lényeges eredmény következett, miszerint ez az átadási processus letisztult formáival világosan megmutatta, amit a koronázás mindig eltakar: a hatalom átadásának formája egy közjogi szerződés avagy paktum, amelyben mindkét felet jogok és köteleességek illetnek és terhelnek, természetesen közjogról lévén szó, nem egyenlő arányban. Ugyanakkor ez az eljárás egyúttal még azt is jelentette, hogy a hatalom megszerzésének jogalapja is lényegesen módosul, s a korábbi, elsősorban az isteni rendelést alátámasztó születéssel, örökléssel szemben a *választás kerül előtérbe*. Ez lesz azután a libera electio elnevezéssel az erdélyi három nemzet oly féltve őrzött politikai kiváltsága is.

Amennyiben alaposabban szemügyre veszünk egy-egy erdélyi fejedelmi hatalomátadási aktust, akkor azt is tapasztalhatjuk, hogy a XVII–XVIII. század politikai írói által kettős szerződéssel létrejövő államhatalom gyakorlati megvalósításával állunk szemben. Erre egy példát említenénk. Az erdélyi állam kialakulása első periódusában, amikor világossá válik, hogy János Zsigmond valószínűleg utódok nélkül fog meghalni, akkor maga az uralkodó serkenti arra a rendeket: szövetkezzenek egymás között, hogy az ő holtá után maguk, szabad választással töltsék be az uralkodói széket. A rendek között, vagy ahogy ők mondták, „a három nemzet és magyarországi atyánkfiai között” a szövetség a fejedelmválasztásra létre is jött, s midőn a haláleset bekövetkezik, akkor már ezek a szövetkezett rendek tűnnek fel a fejedelmvá-

lasztó országgyűlésen, ahol a székelyek a régi hagyománynak megfelelően még tömegesen jelennek meg. Midőn pedig e tömeges megjelenésük többekben rémületet kelt, akkor petíciólevelükben éppen arra hivatkoznak, hogy köztük, mármint a három nemzet között kötés van az új uralkodó tételére nézve, s ők nem jöttek másért, mint: „egymással azért szolván főuraimmal és lófő atyánkfiaival tetszett, hogy fejenként ti kegyelmetek közé úgy mint közönséges gyűlésben jönnénk, mindeneknek bántások nélkül, hogy mi *kegyelmetek között lévén mi is megértenők országunk állapotját és azt, kit az úr Isten fejedelemnek előnkben mutat, országul ti kegyelmetekkel előnkbe vegyűk. Oka jövésünknek első az, melyre hitünk is kényszerített.*”¹ Továbbá ugyanezen rendek állítanak feltételeket és eskettetik fel az új választott fejedelmet a hatalomgyakorlás feltételeire. Az a kérdés viszont, hogy a gyakorlatban így fungáló kettős szerződés inspirálta-e a korban rövidesen megjelenő államelméleti elgondolásokat s a kettős államszerződés koncepcióját, vagy netán az elmélet maga hatott volna így vissza a gyakorlatra – valójában máig tisztázatlan maradt.

E közjogi paktum alapján vagy ennek keretében történő hatalomátadásnak még egy további igen fontos következménye is volt. Ha ugyanis a hatalom bizonyos feltételekkel szerződés keretében kerül átadásra, akkor erre vonatkozik a szerződéses forma további, úgymint a szerződés megszegésével kapcsolatos konzekvenciája is. Eszerint *nemcsak az uralkodó vonhatja felelősségre híveit a hűség megszegése miatt, hanem az uralkodó is felel a szerződés megtartásáért*, tehát annak megszegése esetén az uralkodó elbocsátható a hatalomból. Konkrét felelősségre vonás is következhetne ebből, de erre Erdélyben is csak egy példa van, a Barcsai Ákosé, akit már jóval fejedelemségéről való lemondása után próbálnak a török adó elfecsérlése miatt felelősségre vonni, ám sikertelenül.

A konstrukció ez alapján mindenesetre világos, a főhatalmat választással szerezhethi meg az uralkodó, a konkrét hatalomátadás egy közjogi szerződés keretében történik, s erre a szerződésre érvényes a szerződési szabály, azaz nem állandó, felbontható. Mivel az uralkodó elbocsáthatásának joga kikövetkeztethető a szerződéses államkoncepcióból, így nem feltétlenül kell a megunt uralkodó letételét csak a Kálvin-féle tanítások nyomán felújított antik zsarnokölési elméletből eredeztetni.

Talán érdemes közelebbről is vizsgálat alá venni a közjogi paktum közepkorban való elterjedésének gyökereit. Számunkra úgy tűnik, hogy két dolog találkozása, illetve egymás kölcsönös erősítése volt az az indító tényező, ami elősegítette, hogy a magánjogi szférában a római idők után is intenzíven használt szerződés, a *contractus* fogalma az addig szerződésektől ment politikai szférába is bekerüljön. E két tényező: a római jog feléledése a glosszátor és a posztglosszátor iskolák révén s az egyetemi tanítás keretében Európa-szer-

¹ E. O. E. II. köt. 394–395. pp. 4. lj.

te való szétsugárzása; míg a másik tény a feudális társadalmi fejlődésből szükségszerűen következő rendi fejlődés csírái, a rendek kialakulása. Tehát azt mondhatnánk, hogy a közjogi paktumok genezise nem más, mint az elmélet – a szerződési fogalom –, valamint a gyakorlat – a politikai irányításban való részvétel – igényével kialakuló és fellépő rendek megteremtődése, illetve ezek találkozása.²

Az első kiváltó okhoz, a római jogi hatáshoz a következőket említenénk meg. Ma már közhelynek számít a jogtudomány berkeiben, hogy a római jognak a római birodalom bukása utáni európai továbbélését (a primitivizált római joggal élő bizánci birodalom³ mellett) nagyban elősegítette, hogy a latin szertartású keresztyén egyház ezt adaptálta kánonjogába, illetve, hogy a X–XII. század között a beinduló egyetemi oktatásban is kiemelkedő szerepet játszik a jogi oktatás felújítása. Mivel a magyarországi egyetem számtalan sikertelen kísérlet után az egész középkoron át nem tudott létrejönni, így a tanulni akaró magyarság a külföldi, főleg itáliai és francia egyetemekre, majd a XV. századtól Bécs, Prága és Krakkó egyetemeire⁴ járva szükségszerűen közvetítették hazánkba az új tanításokat, s nyilván e tanítások mielőbb további közvetítésre kerültek, ha még egy alacsonyabb szinten is, a magyarországi káptalani iskolákban. Ezek után már csak az a kérdés vetődhet fel, hogy hol, milyen területeken érhetők tetten a római jogi hatások a magyar jogéletben. Korábban már Bónis György kimutatta alapos vizsgálódásai nyomán, hogy Anjou-kori formuláskönyveink, a korabeli magyar jogélet ezen nélkülözhetetlen eszközei születtek meg kimutathatóan római jogi hatás alatt.⁵ Ezen túl csak az egyházi bíráskodás körében érvényesülő kánonjoghoz utasít bennünket a szerző. Ezt a szűkebb érvényesülést legújabbban megkérdőjelezzük, a feltevések szerint a városjogok területén, azon belül is a szerződések és az öröklési jogok területén lehetne tetten érni közvetlen római jogi hatást, lévén, hogy a magyarországi városi jogok is elsősorban egy-egy nagyobb nyugat-európai városi jogcsalád hajtásaként jöhettek létre.⁶

Ha Kállay István imént említett feltevéseit elfogadjuk, akkor kínálkozik még egy lehetőség gondolatának folytatására. Kézenfekvő ugyanis, hogy – mivel a középkori szólás szerint az egyház a római jog szerint él – *ecclesia vivit leges romanae* – az egyházi szervezet, s emellett az egyházi birtokigazgatás lehetett még olyan terület, ahol római jogi reminiscenciáknak elő kellett fordulniuk. Márpedig az egyházmegyei igazgatás és a birtokigazgatás feltétle-

² Az emberi jogok középkori kialakulásának kérdésében az elmélet és gyakorlat viszonyát vizsgálva Kovács István is úgy foglalt állást, hogy a gyakorlat mindenképpen inspirálólag hatott a hatalommal kapcsolatos kérdések elméleti megalapozására. KOVÁCS ISTVÁN: 1976. 18–19. pp.

³ HORVÁTH PÁL: 1968. 145–156. pp.; VARGA CSABA: 1979. 40–42. pp.

⁴ TONK SÁNDOR: 1979. 37–63. pp.

⁵ BÓNIS GYÖRGY: 1958. 20. p. és köv. pp.; valamint 182–185., 190. pp.

⁶ B. KÁLLAY ISTVÁN: 1983. 112–113. pp.

nül hathatott a világi igazgatásra és a világi birtokadminisztrációra is. A magyar történettudomány által már korábban feltárt egyházi igazgatással kapcsolatos jogi emlék, a Váradi Káptalan statútumainak a tanulmányozása erről győző meg bennünket. Ez a hivatkozott, 1374 végére datált statútum ugyanis egy nagyon érdekes passzust tartalmaz a váradi káptalan jobbágynak szolgáltatásairól, egy olyan körből, amely mondhatni határeset, hiszen eredendően a magánjogba tartozna – lévén szolgáltatásról szó –, de az uralom és alávetettség viszonyai között, amikor nem magánjogi mellérendelt, hanem éppen hogy egymásnak alárendelt szerződő felek állnak egymással szemben, akkor elsősorban inkább a közjogi felé hajló területtel van dolgunk.

Az említett szakasz elrendeli, hogy az egész és töredék telkeken élő jobbágyok mekkora szolgáltatást „kötelesek fizetni az előírt módon, hacsak az alattvalóinkkal vagy azok valamelyikével kötött különleges egyezségből kifolyólag másképp nem rendelkezünk; mert a szerződéseket a megegyezés teszi érvényessé.”⁷ Ha ez a tétel már egy egyházi birtokon élő jobbágy és ura között ilyen világos megfogalmazást nyert, s szinte tükörfordításban adja vissza a római jog által kimunkált szerződés fogalmát, akkor joggal feltételezhető, hogy erre az időre a közjogi vagy politikai contractusnak valami csírája már a mindennapi politikában, a rendek és uralkodó viszonyában is jelen kellett legyen. Nyilván elősegítette a szerződési formák terjedését az Anjou-korszakban hazánkban is felerősödő áru- és pénzgazdálkodás élénkülése, továbbá az a tény is, hogy egyre inkább kitolódik a Kárpát-medence populációs határa a hegyek felé, s így egyre több *telepítvényes helység* alakul ki. Ez utóbbiak jellemzője, hogy a telepítő egy külön szerződésben, contractusban, vagy urbáriumban fogalmazza meg írásos formában is azt az egyezséget, amit a megtelepedők közösségével kötött. Íme, megint egy olyan területhez érkezünk ezzel, ahol a korábbi magánjogi szerződés már közjogi jelleget hordoz magán, hiszen a telepítő és letelepítettek között alárendeltségi viszony van.

⁷ A Váradi Káptalan Statútuma olvasható In: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. K. 1964. 210–211. pp. Ha belelapozunk a korszak okleveleivel foglalkozó irodalomba, akkor nem csodálkozunk, hogy ilyen komoly római és kánonjogi műveltség birtokában voltak a váradi káptalan tagjai. Bár igaz, hogy az Anjou-érát megelőző első kétszáz esztendőben voltak a váradi káptalan tagjai. Bár igaz, hogy az Anjou-érát megelőző első kétszáz esztendőben a magyarországi jogi műveltség terjesztése szempontjából elsődleges helyet a veszprémi káptalani iskola vívott ki magának, egyre inkább gyarapszik, már a XIII. század második felében, a magyar jogot vagy egyetemet végzett egyháziak köre. (A veszprémi iskola római jogi tanításának hatására KURCZ ÁGNES: 1961. 107. p.) Gerics és Bónis kutatásait összegezve hívja fel a figyelmet Kurcz Ágnes, hogy az esztergomi érsekség már Lodomér érseksége alatt a szentszéki pereket a „római és kánonjog eljárása” szerint viszi. (KURCZ ÁGNES: 1961. 109. p.) De szintén felhívja a figyelmet a magyarországi oklevelekben az antik nyomokat kutatva, hogy korábbi kutatások szerint már 1302-ben a *Váradi Káptalan* olyan oklevelet állít ki, amelynek arengájából egyértelmű a kanonokok vagy a fogalmazó Horatius ismerete. (KURCZ ÁGNES: 1961. 111. p.) Elismerően ír a Váradi Káptalan jogi műveltségéről az Anjou-korban Bónis is. (BÓNIS GYÖRGY: 1958. 182. p. 135/a lj.)

De amidőn ezen szerződéses elemek római jogi eredetét hangsúlyozzuk, az újabb kutatások tükrében talán arról sem kell megfélemlíteni, hogy nem feltétlenül csak Nyugat-Európából kerülhettek azok hozzánk, a nyugati egyház és nyugat-európai városjogok közvetítésével, hanem transzlatáló félként megjelenhetett a bizánci birodalom közelsége miatt a bizánci egyház, de nem lehetetlen, hogy bizánci városok joga is a távolsági kereskedelem révén. Hiszen a történettudományban közismert, hogy a Szent László-féle zsinati határozatok szinte tükörfordításai bizonyos, a bizánci egyházi zsinatokon alkotott nomokanonoknak. E kapcsolat lehetőségét csak erősítheti az a két közismert tény, hogy az Árpádok családja egyre gyakrabban létesített dinasztikus kapcsolatot a XII–XIII. században a bizánci uralkodóházakkal,⁸ s úgyszintén nagy jelentőségű a kelet-nyugati kapcsolatok szempontjából a szentföldi zarándokútnak Magyarországon való áthaladása. Ezen út jelentőségét jelzi Györffy György kutatásai szerint az a tény is, hogy már az első Árpádok ezen átmenő út mellett, illetve a déli és nyugati utak találkozásánál azok ellenőrzésére alakítják ki a csomópontokon uralkodói székhelyként Székesfehérvárt.⁹

Ha a szerződés elvének a politikum területére való behatolására vagyunk kíváncsiak, úgy segítséget adnak ehhez azoknak a jogtudósoknak a vizsgálódásai, akik mind intézménytörténetileg, mind elméletileg már vizsgálták az állam szerződéses koncepciója kialakulásának gyökereit.

Úgy tűnik, mind a magyar jogirodalom, mind a nemzetközi munkák főleg a koronázást látták intézménytörténetileg olyan alkalomnak, amikor lehetséges volt az uralkodói hatalom korlátozására, s e korlátok úgy jelennek meg, mint a főhatalom kialakításának szerződéses keretei.¹⁰ Nyilvánvaló, hogy e fejlődést messzemenően elősegítette az egyházi érdekek intenzívebb biztosításának igénye is, hiszen a történeti gyakorlatban azt látjuk, hogy a királykoronázások, mivel genezisüket tekintve a püspökszentelési szertartások tükörképei, mint ilyenek, tartalmazznak egy olyan elemet, hogy az uralkodó esküt tesz az egyház jogainak biztosítására. Ebben a sémában változás csak a központi királyi hatalom csökkenésével kezdődik. Igaz ugyan, hogy formálisan például az uralkodói címben nem tükröződik ez a változás, hiszen a korábbi isteni eredetűnek hirdetett királyi hatalom változatlanul úgy formuláztatik, hogy a császár és a király „*Dei gratia*”, azaz isten kegyelméből uralkodik. De a király a koronázási szertartáson már az ország – vagy később a rendek – jogainak, politikai szóhasználatban a nemesek szabadságának a biztosítására tesz esküt.

⁸ WERTNER MÓR: 1892. 191–193., 210–214., 336–339., 342–343., 351–353., 358–361., 384–390., 394–406., 421–423., 460–462., 514–517. pp.

⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: 1977. 316. p.

¹⁰ FERDINANDY GÉZA: 1902. 10., 24–25. pp. ECKHART FERENC: 1941. 8–9, 16, 22–24, 55–58, 67–69, 72–79, 96–99. pp. KOVÁCS ISTVÁN: 1962. 20–21. pp. Uő: a szerződéses államfejlődésről: 1976. 25–26. pp. Uő: Magyar Államjog. I. kötet. 1977. 134–165., de különösen 150. p.; A. J. CARLYLE: 1963. különösen 55. p.; de a szerződéses formák elméletéről még 47, 74, 107, 116. p.

Jeleztük bevezetőnkben ezt a változást a magyar koronázási gyakorlatban is, amit hazai viszonylatban jól szemléltet, s az erőviszonyokat is hűen tükrözi az a forma, hogy a rendek „szabadságát” biztosító esküt előbb-utóbb valamely rendi, világi főméltóság-viselő, vezető dignitárius, így nálunk a nádorispán előtt tette le az uralkodó.

Hogy a feudalizmusban világi hatalommá váló egyház beleegyezett egy ilyen módosított koronázásba, Európa-szerte közrejátszhatott az a tény is, hogy a nagyjában-egészében a világi államok mintájára formázott egyházi államban is megjelenik az uralkodói hatalom, itt a pápai hatalom korlátozása az egyházi „arisztokrácia”, a bíborosok által. Egyes adatok szerint ugyanis már a pápaság avignoni korszakában kiteljesedik az a gyakorlat, hogy a megválasztandó pápa elé feltételeket szabnak.¹¹ A Kúrián belüli erőeltolódás reális ismeretét jelzi Mályusz Elemér szerint az a tény is, hogy Zsigmond király a magyar főkegyúri jogot biztosító kiváltságot nem a megválasztott pápától, hanem éppen a pápaválasztás előtt a bíborosok kollégiumától kérte és kényszerítette ki.¹² Ezen tények ismeretében viszont már az sem zárható ki, hogy ez az egyházi államban követett gyakorlat az, ami fejlesztő hatással van az európai keresztyén királyságok államéletére, s azon belül is a főhatalom szimbolikus átadását kifejező koronázási szertartásokra és magára a trónbetöltés mikéntjére, tehát az öröklésre vagy netán a választásra. Európa-szerte megfigyelhető jelenség, hogy amikor egy-egy istentől rendelt dinasztia kihal, akkor a magszadkádási eseményt arra használják fel a XIII–XIV. századra felerősödő rendek, hogy az új uralkodó elé, akárcsak a kúriai bíborosok a pápa elé, választási feltételeket állítanak. Ez a megerősödött pápai udvari gyakorlat, amit a magyarok külföldi egyetemjárása és az egyháziak közvetíthettek hozzánk¹³, nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a Zsigmond halála után magyar királlyá koronázott Albert elé a rendek Mályusz szerint már feltételeket sabtak.¹⁴ De a

¹¹ CHOBOT FERENC: 1909. 273., 288. pp.; ADRIÁNYI GÁBOR: 1975. 156. p. Itt VI. Vince (1352–1362) pápa megválasztásáról írja: „választása ún. választási feltételekkel (capitulationes) jött létre, azaz a jelölt különféle engedményeket, ígéreket tett, melyek fejében elnyerte a szavazatokat”.

¹² MÁLYUSZ ELEMÉR: 1958. 924–927. pp. A bíborosi collégium hatalmát mi sem bizonyítja jobban, mint a Mályusz által itt citált fogadalmi szöveg, ami a bíborosok hozzájárulását szabja meg a pápai rendelkezések alapjául: „sancte Romane ecclesie cardinalium... consilio et consensu directione et rememoratione ministerium meum geram et peragam”. 23. p. 6. l. Magának a bullának a kikényszerítésére és a bíborosok majorizáló szerepére l. még a 43–49. pp.

¹³ Talán elég itt arra utalni, hogy a magyar történeti kutatások szerint az 1400-as évek magyarországi püspökei 48%-ának volt egyetemi végzettsége l. FÜGEDI ERIK: 1965. évi 8. szám, 483–496. pp. Ennél kedvezőbbek az erdélyi püspökök adatai. TONK SÁNDOR: 1979. 1127. p., ugyanis ugyanez az arány az erdélyi püspökök között 53%.

¹⁴ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 74–77. pp., ahol Albert választásáról írja: „kétoldalú szerződés jellege oly szembetűnő...”, míg a feltételek elemzése 47–48. pp.; FRANKÓI VILMOS: 1913. 258. p.; továbbá a szerződés jelleget hangsúlyozza Albert kapcsán FERDINANDY GÉZA: 1902. 31–33. pp.

jelenség európai egyetemességére utal az az adat is, hogy a bizánci császárságban a fiúágban vagy az öröklésben bekövetkező változás esetére, az uralkodó császár még életében hűségesküt tetet le a birodalom nagyaival a leendő uralkodó javára. Legalábbis egyes források szerint már Komnénosz Mánuel is így jár el, amikor eleinte fiúörökösre nincs kilátása, s leánya vejét, a magyar Béla királyfit, vagy Alexiost utódjának designálja.¹⁵ A bizánci uralkodási szisztéma behatóbb vizsgálata hozhatna olyan eredményt is, hogy az uralkodó és a rendek által a koronázáskor letett kölcsönös eskük, s netán még a választási feltételek kezdeti kialakítása sem volt esetleg mentes bizonyos bizánci remi-niszcenciáktól.

A feudális államban a trónöröklésben, illetve öröklésre képes utódok születésében az Isten akaratát látta a középkori ember, de úgy tűnik, az állandó dinasztiai kihalása után magában a választás tényében is bizonyos isteni szándékot vélte felfedezni. Mintegy ennek szöveghű megformálását adják az erdélyi rendek az 1571-es fejedelmválasztáson, mondván: „*az kit az úr Isten fejedelemnek előnkbe mutat*, országul ti kegyelmetekkel előnkbe vegyük.”¹⁶ Lényegében még száz évvel később is hasonló megfogalmazást olvashatunk az uralkodóválasztásról Apafi Mihálynak feleségéhez írott levelében: „*Isten ő felsége térszen fejedelmet s királyt*, az mint ő felségének tetszik úgy lészen.”¹⁷ Természetesen e patetikus kijelentések mellett ott található a politikai gyakorlat is, miszerint a feudális rendi államban a rendek erősödésével párhuzamosan megfigyelhető, hogy azok különféle szövetségeket, ligákat hoztak létre, amelyek révén szervezetteren léphetnek fel érdekeik védelméért, néha pedig a hatalomban való részesedésért is. Ez a rendek egymás közti szervezkedési folyamata a feudális államnak rendi képviseleti monarchiává való átalakulásakor teljesedik ki, amikor a törvényesen elismert rendek, az uralkodó által is legalizált szerv – a rendi országgyűlés – keretében folytatták vitáikat és alkudozásait az uralkodóval. Ez az alkudozás vezet azután oda, hogy a rendi gyűlés működése során keletkezett törvények, mint az uralkodó és a rendek erőviszonyait tükröző kompromisszumok, jogilag közjogi paktumoknak tekinthetők, amelyeknek megtartására az uralkodó és a rendek egyaránt kötelezettek,¹⁸ s meg-

¹⁵ WERTNER MÓR: 1892. 360. p. Szerző itt közöl 1167-es adatot Mánuel császár második házasságáról és az abból született fiúról: „aki Eleknek neveztetett el és – azután, hogy országnagyjait leánya jegyesének (értsd: Béla herceg) tett hűségesküje alul felmentette – 1172-ben megkoronázatta”. Tehát ebből az adatból tudható meg egy korábbi eskütétel ténye Béla-Alexios despotes javára.

¹⁶ E. O. E. II. köt. 394–395. pp. 3. lj. Hasonlóan nyilatkozik néhány évtizeddel később ecsedi Báthori István országbíró is rokonának, Báthori András bíborosnak erdélyi fejedelemmé tételékor. In: SZÁDECZKY LAJOS: 1893. 294–295. pp. XXII. okmány.

¹⁷ TMKÁO III. köt. 501–502. pp. A levél kelte 1661. okt. 7.

¹⁸ FERDINANDY GÉZA: 1902. 19–20., 31–35. pp.

sértésük esetén a bíróságoktól lehet orvoslato kérni, akárcsak a magánjogi szerződéseken esett sérelmeknél.

Az említett, az uralkodó által is elismert rendi szövetkezési lehetőség, a rendi országgyűlés mellett további szervezkedési formák is kialakulnak, s az Európa-szerte elterjedő főúri ligák, rendek közötti uniók azt mutatják, hogy e jelenségek a feudális állam egy fejlődési szakaszában óhatatlanul megjelennek. Számunkra viszont azzal a jelentőséggel bírnak, hogy akár az erdélyi Kápolnai Uniót, akár a szomszédos lengyel confederációkat, avagy az Ibériai-félszigeten az egyes rendeken, társadalmi rétegeken belül elterjedő hermandadokat is nézzük, formai létrejöttüket tekintve ezek egymással való szerződés keretében alakíttatnak ki a résztvevők által. E politikai szerződéses forma, s emellett a politikai közösségek mint szerződőképes felek megjelenése óhatatlanul befolyásolja magát a politikaelméletet is. Különösen olyan vonatkozásokban érhető ez tetten, mint az állam keletkezése, a libertásra – a szabadságra – vonatkozó koncepciók, avagy a communitasnak, a közösségnek politikai szerep tulajdonítása.

E problémák már eddig is foglalkoztatták az államtudományt, legutóbb éppen Kovács István munkáiban figyelhetők meg ilyen irányú vizsgálódások.¹⁹ Ám míg az államtudományi írárok elsősorban politika-államtudományi témájú nagyobb írásművek elemzése kapcsán fűzték fel az alkotmányfejlődési vonalra az előremutató gondolatokat, addig a magyar történetírás bizonyos kérdéseket, mint a szabadsággondolat és a communitaseszme – olyan speciális munkákban, mint a magyar krónikás irodalom, így különösen Kézai eszmeteremtő tevékenysége – vett vizsgálat alá; vagy csak történész által megközelíthető területen – mint az oklevelek arengái és narrációi – végzett kutatásokat.²⁰ A többoldalú elemzések feltétlenül hozzájárulnak ahhoz, hogy e kérdésekben ma már lényegesen tisztábban lássunk, de lehetőséget adnak e jelenségek intézményi kezdeteinek és eszmei gyökereinek az összetettebb felvázolásához is. Magyarországi vonatkozásban a kezdetekre vonatkozóan Szűcs Jenő végezte el a legkorszerűbb összefoglalást, amely a kérdés elméleti s intézményi kezdeteire is jó keretül szolgál.²¹ E summázat számunkra hasznosítható eredménye abban rejlik, hogy míg az eddigi államtudományi irodalom a hatalom egyik pólusaként megjelenő királyi hatalmat, majd annak a rendek által való korlátozását vizsgálta, addig az emlegetett történeti kutatások krónikákra és az oklevelekre vonatkozó feltárásai eredményeként a középkori feudális államhatolomban megjelenő különböző rendek, mint a másik pólus, mint az addig

¹⁹ KOVÁCS ISTVÁN: 1962. 19–26. pp., uő: 1976. 21–46. pp., uő: Magyar Államjog. I. köt. 1977. 134–165. pp.

²⁰ Különösen arenga és narratio vizsgálatok érdekesek. KURCZ ÁGNES: 1961. 1–2. szám 106–113. pp.; Uő: 1964. 358–368. pp.; Uő: 1966. 179–180. pp. Uő: 1962. 323–354. pp.

²¹ SZÜCS JENŐ: 1974. 413–557. pp.

korlátlanok hitt királyi hatalomgyakorlást már jogilag is rögzített feltételekhez kötő tényező jelentkezik. Különösen érdekesek ebből a szempontból Szűcs Jenőnek a Kézai-féle krónika kapcsán, Kézai eszmei indíttatására s eszmei párhuzamokra tett megjegyzései. Kézai krónikájának Szűcs által is kellőképpen előtérbe helyezett *communitas* fogalma azért is érdekes, mivel az szimbolikájában egységesen a korabeli magyar nemesi társadalmat tükrözi le a történeti hun, szkíta időkbe. Emellett további fontossággal bíró tényező, hogy Kézai, az általa eszmeileg egységesen jellemzett *communitas* fogalmat IV. Kun László királyunk idejében írja le, tehát azon időben, amikor a királyi birtokszervezet adományozások útján való szétoztásával meggyengül a központi hatalom, s a kialakuló nemesség egységesen lép fel – Aranybullákat kicsikarva az uralkodótól – a régi „szent királyoktól nyert szabadság” védelme érdekében. Kézainál, illetve a kor magyar Aranybulláiban nemcsak a *communitas* jelenik meg mint hatalomkeletkeztető tényező, hanem a szabadságfogalom is, illetve a *communitas* jogai kapcsán kimondatlanul benne rejlik a korábban korlátlan királyi hatalom korlátozása.²²

Ha mármost e fogalmakat megpróbáljuk egybevetni a kor európai teológiai és jogi irodalmával, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy Európa-szerte ekkor, a XII–XIII. században keletkeznek olyan, mindmáig nagyraértékelt munkák, amelyekben szintén olyan kérdésfelvetések vannak, mint a hatalom eredete, a társadalmi egyenlőtlenség eredete, a királyi hatalom korlátai s a szabadságfogalom, amely utóbbi genezisében a későbbi emberi-polgári jogok embrióját jelzi. Különösen feltűnő, hogy a Szűcs Jenő által is citált Beaumanoir-féle francia jogkönyv²³ és az Aquinói Szt. Tamás²⁴-féle politikai hatalomkeletkezési elméletekben már a királyi hatalom mellett, így Aquinói Szt. Tamásnál megjelenik az arisztokrácia és a nép hatalma, nem beszélve azon passzusáról, hogy *ad populum pertinet electio principium*,²⁵ tehát az uralkodóválasztást a néptől eredezteti – ugyanez szinte kísértetiesen ismétlődik a Beaumanoir-féle jogkönyvben is: „a nép közösségei királyt választottak”.²⁶ Sőt ez utóbbi még a királyi hatalom átruházásakor annak három fő tevékenységét is hangsúlyozza: az igazságszolgáltatást, a hadvezetést és a jogalkotást vagy irányítást.²⁷ E jogok közül kettő, az ítélkezés és hadbahívás vagy hadvezetési jog Kézainál is megjelenik, de Szűcs summázata szerint ez a jog a *communitast*

²² SZÜCS JENŐ: 448–449. pp. Az egyház mint korporáció és ennek kisugárzása az állami területre. BARTONIEK EMMA: 1936. 396–399. pp. magyarországi megjelenésre, míg TEMESVÁRI PELBÁRT: 1982. 176. p.: István király.

²³ SZÜCS JENŐ: 1974. 431. p.

²⁴ SZÜCS JENŐ: 1974. 450. p.

²⁵ SZÜCS JENŐ: 1974. 451. p.

²⁶ SZÜCS JENŐ: 1974. 431. p.

²⁷ SZÜCS JENŐ: 1974. 432. p. Szerző itt a szövegbeli „*establissemens*” kifejezést a rendeletek kiadásának értelmezi.

illeti, illetve az gyakorolja. Különösen ez utóbbi jog kapcsán emeli ki, hogy e hadbahívási jogot a „Vox Dei et populi Hungarici” nevében gyakorolták.²⁸ Ennek a gondolatnak viszont mintegy késői tükörképe az előbb emlegetett erdélyi országgyűlési kijelentés, hogy azt választjuk magunknak fejedelmül, akit nekünk Isten mutat, tehát a *populus* erdélyi *communitasa*, a három nemzet, eszmevilágában akkor már eléggé archaikusnak tűnő szöveget, illetve gondolatot konzervált. Viszont Isten és a nép ilyen összekapcsolása, ahogyan arra Szűcs rámutat, az 1200-as években Alkuinnál is feltűnik, de egy oklevélbeli arengában, amit IV. Béla 1253-ban írt a pápának, Magyarországon szintén előfordul.²⁹

Ezek után az a kérdés, hogy ez a *populus* vagy *communitas* azonos-e az egész nemességgel vagy annak csak egy rétegét jelzi, vagyis az az e mögött meghúzódó politikai hatalmi kérdés, hogy az Isten nevében az uralkodóval szemben fellépő hatalmat gyakorló tényezőkön kit kell értenünk? E vizsgálódásunk során a kora középkori anyagot illetően már a Szűcs Jenő által feltárt úton haladhatunk, aki sokat emlegetett munkájában mind a Kézai korabeli nyugati államelméleti újításokat is összegzi, mind Kézainak e nyugati alapon fogant államelméletét részletesen taglalja. A nyugat-európai XIII. századi államelméleti koncepciók újdonsága Szűcs szerint abban lelhető fel, hogy ez időben elterjed az ún. *korporációs tan*, amelynek lényege, hogy megpróbálta a politikai elméletet a valósághoz közelíteni. E közelítés során a társadalmat, a *communitást*, *universitást* már úgy értelmezték, mint kisebb egységek szerves rendszerét, „amelynek legfőbb alaptípusait szűkebbektől a tágabbak felé haladva – többnyire a falu, a város, a tartomány és a királyság korporatív organizmusában... jelölte meg.” A jelzett koncepcióban viszont e korporatív egységek már a királyi hatalom ellentételezéseként jelennek meg, akik részt kérnek a hatalomból.³⁰ De itt merülhet fel a kérdés, hogy milyen alapon kérhetnek részt a hatalomból a „nép *communitásai*”? Ennek jogi-történeti megalapozása is igen érdekes, amennyiben Szűcs úgy látja, hogy a glosszátorok jóvoltából már igen korán kialakul a *római jogi hatalom-átruházási szabály alapján* egy olyan teória, miszerint ugyan a *populus* kezdetben minden joggal, hatalommal bírt, de a jogait átruházta az uralkodóra. Az egyik felfogás (Irnerius, Placentius) a zsarnoki uralmat is legalizálva mondja, hogy e hatalom-átruházás révén a *populus* minden további jogát a hatalomhoz elveszítette; míg a másik vélemény szerint (Azo, Hugolinus): „a hatalmat nem úgy ruházta át a

²⁸ SZÜCS JENŐ: 1974. 448–449. pp.

²⁹ SZÜCS JENŐ: 1974. 529. pp. 109. lj.

³⁰ SZÜCS JENŐ: 1974. 456. p. ECKHART FERENC: 1941. 59–60. pp., ahol az angol alkotmányfejlődést vizsgálva az uralkodói jogokat megtestesítő *corporatiót* – a *corporatio solát* elemzi, amely szintén egyházi alapokon fejlődik ki. Ez az angol értelmezés nem a királyságot mint intézményt érti a *corporatio* alatt.

királyokra... , hogy valami ne maradt volna meg nála”.³¹ Ha ezt a XIII. századi summázatot egybevetjük a XVI–XVII. századi politika-államelméleti munkákkal, akkor szinte kísérteties egybeeséseket találunk mindazon szerzőknél, akik a politikai hatalom keletkezését szerződéses alapon magyarázzák. Itt a reneszánsz időszakában, nyilván felújítva az antik, s ezzel együtt az antik alapon továbbfejlesztett korai tanításokat, szintén e két koncepció éles különválásának lehetünk tanúi, mivel az egyik vélemény szerint minden jogról lemondtak az emberek, midőn a főhatalmat az államalkotó szerződésben átruházták, míg a másik vélekedés szerint bizonyos jogokat maguknak fenntartottak, illetve bizonyos jogokról, e jogok természeténél fogva, nem mondhattak le.³²

Szűcs munkájában szisztematikusan bizonyítja, hogy a Nyugat-Európában forgott Kézai, a korábbi magyar kezdemények alapján a korszerű korporációs tant nemcsak átvette, hanem tudatosan beépítette hun-magyar történetébe, ahol is már a régi hun időkben úgy jelenik meg a nép, a populus, mint aki a főhatalom jogosítványait – amint azt már említettük – maga gyakorolja, tehát egy *önigazgató közösségeként*. Viszont ugyanez az önigazgató közösség választ maga fölé Attila személyében, majd későbbi halála után fiai közül uralkodót. Tehát a *hatalomátruházási motívum, történeti keretbe ágyazottan bár, de itt is igen világosan megjelenik*. Továbbá az is egyértelművé lesz Szűcs elemzése nyomán, hogy Kézai a jelzett hatalom-átruházási elméletek közül a másodikat, tehát azt, amely szerint bizonyos jogokat fenntart magának a nép, a communitas, teszi magáévá, illetve építi be Ákos mester nyomán kiteljesített krónika kompozíciójába.³³ De még utoljára az is kiderül e vizsgálódásokból, hogy Kézai kiket ért a populus alatt, azaz kik azok, akik a hatalom keletkeztetésében való részvételük jogán annak gyakorlásába is befolyhatnak. Ez pedig nem más, mint a *principes et nobiles regni*, tehát az ország előkelői, főrangúi, amely kifejezésből, mint azt más vizsgálódásokból tudjuk, a nobiles regni egy századdal később már a kialakult köznemességet fogja jelenteni. Viszont e szemszögből igen figyelemreméltó a magyar uralkodóváltozási gyakorlat, amennyiben,

³¹ SZÜCS JENŐ: 1974. 462–463. pp. az eszme elterjedésére utal MÁLYUSZ ELEMER: 1931. 416. p., de BARTONIEK EMMA: 1936. 484–485. pp. a nép által való átruházása is isteni akaraton alapul.

³² KOVÁCS ISTVÁN: 1976. 25–26. pp., A. J. CARLYLE: 1963. 136., 183. pp.

³³ SZÜCS JENŐ: 1974. 463. p. Kézai hun krónikába ágyazott királyválasztási elvére már Bartoniek Emma is felfigyelt. Különösen érdekes megfigyelést tesz, amennyiben Kézai Attila hunok által való királlyá választásáról azt mondja: „Hogy a hunok, vagyis magyarok *concordi voluntate* Atylam, *consuetudine Romanorum*, vagyis római szokás szerint *super se Regem praefecerunt*, királyukká tették meg. Vagyis a *nemzetből kiinduló királlyá tevést – királyválasztást – idegenből kölcsönzött szokásnak látja*... Feltehető, hogy ezt Kézai toldotta be a forrásul szolgáló szövegbe. S ebből talán következtethetünk, hogy Kézai egyéni véleménye, vagyis – minthogy ő a munkáját 1282 és 1285 között írta – ez a korabeli felfogás az akkor divatba jött trónjelöltek felleptetéséről. Vagyis a kitételben a XIII. századvégi felfogást kell látnunk, amely a királyválasztást idegen szokásnak tartja.” BARTONIEK EMMA: 1925–26. 830–831. pp. Uő: 1934. 326. és köv. pp., Uő: 1936. 372. és köv. pp.

mint azt *Mályusz* kutatásaiból tudjuk, a *magyar uralkodóváltozás eleinte a főrangúak közötti belső vita volt*, s intézményesen abba a köznemesség igen későn, a XV. században kapcsolódik csak be. Jól látszik ez két esetben is, amennyiben egyrészt a Mályusz által vizsgált Albert-féle választási feltételek jó részében is főként a főrangúak követeléseai jelentkeznek, másrészt amikor Hunyadi János kormányzó V. László trónra ültetését szervezi, akkor először a trónba ültetés feltételeinek meghatározásához csak a bárókat akarta összehívni, s csak később, a kicsit már fejlettebb osztrák és cseh rendi gyűlések kezdeményezésére hívja össze a minden rendet képviselő országgyűlést ezen aktus lebonyolítására. Később is a főrangúaknak a királyválasztásokon korábban játszott prioritását mutatja, hogy még az 1400-as évek országgyűlésein is a kialakult gyakorlat szerint először a főrendek tárgyalták meg a javaslatokat, s csak utána kerültek azok át a köznemesekekhez, amint ez Mátyás királlyá választásából is világosan látható. De éppen a főnemesség jogi műveltséggel rendelkező tagjai azok, akik az 1440-es királyválasztást követően hangoztatják az országlakosok királyválasztó jogát.³⁴

Igen érdekes ez a jelenség, mivel nagyon korán, már a XIII. század végéről olyan adatokkal bírunk, hogy az 1290-es években két olyan országgyűlés – *parlamentum generale*, *parlamentum publicum* – volt, ami törvényeket hozott, s azon a kialakuló köznemesség is aktív szerepet játszik. Ennek ellenére a III. András halála utáni interregnumban és trónviszályokban is elsősorban az oligarcháknak van politikailag releváns szerepük, s a kialakuló köznemesség csak mint ezek familiárisa jelentkezhet. Talán e szoros „együttműködés” jele az a Bónis nyomán Szűcs által is emlegetett jelenség, hogy a magyar arisztokrácia gazdasági és politikai hatalmát tekintve ugyan elkülönül a köznemességtől az egész középkoron át, de rendi kiváltságait tekintve külön rendi chartával nem rendelkezik.³⁵ A nemesség egészéről, illetve az egy és ugyanazon nemességről beszél Nagy Lajos király híres 1351-es dekrétuma, s ennek nyomán Werbőczy István is.

Hasonló jelenségről ír Hüppe is lengyel alkotmánytörténetében, amennyiben a lengyel főnemesség körében a pánokat semmi különös hűbéri jellegű cím nem különböztette meg a lengyel köznemestől, a *slachtától*.³⁶ Úgy látszik ez alapján, hogy a közép- és kelet-európai feudális fejlődésnek egy érdekes regionális sajátosságával állunk szemben. Talán a főnemességnek és a köznemességnek a magyar országgyűlésen mint *nemesség* együttes emlegetése és politikai szereplése is hozzájárul ahhoz, hogy – a Kézai által adaptált XIII. századi

³⁴ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 60–71., 93–94. pp. Csak a főrangúaké a királyjelölés a XV. századig, Bartoniek szerint is. BARTONIEK EMMA: 1936. 374. p., de Hédervári Lőrinc nyilatkozata 387. p. már „a tudós jog előnyomulását jelenti”.

³⁵ BÓNIS GYÖRGY: 1944. 134–138. pp., Szűcs Jenő: 1974. 449. p.

³⁶ HÜPPE SIEGFRIED: 1894. 97–98. pp.

korporációs tannak az elterjedésével – a magyar nemesség legtöbbször mint a nép reprezentánsa jelenhet meg.³⁷ Zsigmond fogságba ejtésekor a kormányzó-tanács pecsétjén vagy a Szentkorona név, vagy az országlakosok – a regnicolák – pecsétje cím szerepel. Viszont e tan továbbgyűrűzése lehet az, hogy a kisebb, zártabb területen nemesi jogokkal élő csoportok is magukat a szentkorona tagjának – *membrum sacrae coronae* – kezdik nevezni, hogy a XVI. század elején a székelyek agyagfalvi gyűlésén fennen hangoztatott elvként jelenjen meg: „*Magyarországnak... kinek mi is tagjainak hivattatunk, vagyunk is.*”³⁸ Szintén ezen corporatiós eszme hajtása, hogy a magyar állam szimbólumaként a szentkorona jelenik meg, s ennek feje csak a király, míg a testet és tagjait a nemesi joggal élő kiváltságosok alkotják.³⁹ Ezt a nemesi jogot jól jelzi majd, hogy bár a városok országrendisége Zsigmond óta kialakulóban van, mégis a szabad királyi városok jó részére, midőn azokat Werbőczy felsorolja, azt mondja, hogy az a szentkorona *peculiuma*. Ennek pejoratív értelmét sérelmezik azután az erdélyi politikában később aktívabb szerepet is játszó szászöldi városok, amidőn az Approbata Constitutiók készítésekor tiltakoznak az ellen, hogy „a szászság a kincstár *peculiuma*” kifejezés benne maradjon a joggyűjteményben.⁴⁰ S mintha ezen egységesen felfogott nemesi nemzetkoncepciónak lenne a kései hajtása az erdélyiek politikai szóhasználata, akik a régi kápolnai unió újítgatásai nyomán az erdélyi magyar székely és szász együttes fellépését három nemzet fogalomként használja. Hasonló értelemben, nyilván a régi magyar királyságból való örökségként merül fel az *universitas* használata az erdélyi rendek egészére nézve. Így olvashatjuk ezt az 1589-es országgyűlés protestáns többsége által a katolikusok visszaélései ellen, a fejedelemhez, Báthori Zsigmondhoz beadott országgyűlési előterjesztésben is: „Tekintélyes urak panaszkodnak vallásuk elnyomásáért, mi viszont nem tűrhetjük, hogy külön *universitast képezzenek, mikor törvényeink vannak, hogy töredék soha, csak az ország jelentékeny része lehet universitas.*”⁴¹

Mindenesetre a magyar fejlődés egyik sajátosságaként, illetve tanulságaként megállapítható, hogy a XV. századi rendi országgyűlések idejéig bármennyire is növekvő fontosságra tesznek szert a köznemesek a királyi hatalom szempontjából mint potenciális partnerek a nagy hatalmú bárókkal szemben, mégis, a

³⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 70. p., ahol az 1439-es országgyűlés végzetményéből idézi a reprezentációs formulát: „Prelátusok, előkelők és nemesek, akik a magyar királyság egész testét képviselik.”

³⁸ Székely oklevéltár. I. köt. 315. p.

³⁹ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 61. p.

⁴⁰ Ugyanakkor a királyi Magyarországon éppen ebből a kifejezésből, hogy a szabad királyi városok a Szentkorona *peculiuma*, vezetik le a rendek nemcsak a városok országrendiségét, de a királyi magánvagyonról való elkülönültséget is. ECKHART FERENC: 1941. 234–235. pp.

⁴¹ E. O. E. III. köt. 86. p., de az *universitast* korábban is használják a nemes ország szinonimájaként. GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 68., 78. pp.

főhatalom átadása és ellenőrzése kapcsán prioritásuk a bárói rend tagjainak van. Hiszen az újabb kutatások szerint az Aranybulla híres ellenállási záradékában szereplő „*jobbationes ac nobiles regni*” kifejezés a XIII. század elején csak a főurakat jelentheti, erről győz meg bennünket az angol Magna Charta ellenállási passzusának párhuzamba állítása is.

Ebből az egységes nemesi *communitas*ból, jogi kiváltságainál fogva, nálunk is kiválik az egyház, amely az 1222-es általános Aranybulla után még ugyanazon év őszén kivívja a maga külön, ún. papi aranybulláját.⁴² Ezen külön rendi chartával egyedül áll a papság a maga rendi fejlődésében, hiszen a nemesség számára egységes aranybullák kerülnek megerősítésre, sőt Nagy Lajos óta ezt az egységességet és azonosságot időnként még hangsúlyozzák is. Az egyháziaknak ez a rendi jogok szempontjából való látványos elkülönülése azért is figyelemre méltó, mert az egyházi rendbe, amely az ún. nemesi kiváltságokkal is élt, tömegesen kerülhettek be jobbágy származásúak is, míg a nemesi rendbe ez a lehetőség ugyan adott volt, de a tömeges nemesítés az ország három részre szakadásáig nem volt jellemző. Továbbá azért is figyelmet érdemel az egyháziak köre, mivel közülük igen sűrűn kerültek ki külföldi egyetemekre, akik potenciális közvetítők voltak a nyugati eszmeáramlatok vonatkozásában, de mint az egyetemes nyugati keresztyén egyház organizációjának szerves tagjai, szorosan követték az egyházi szervezet központi előírásait, így szerkezeti megoldásait, ami óhatatlanul hatással kellett, hogy legyen a hazai politikai fejlődésre is.

Ebből a szempontból két tény említése szükséges. Először is a nyugati egyház szervezetében általános elv maradt, hogy az egyház fejét, a pápát, aki egyúttal az egyházi állam uralkodója is volt, mindig választották. Tehát egy igen fontos politikai centrumban állandóan élő gyakorlat maradt az egész középkoron át a főhatalomnak formailag választással történő átruházása. Ez a formalitás fokozott politikai jelentőséggel azután bírt, hogy az egyháznak sikerült győztesen kikerülni a pápaság-császárság harcából, s a császár majoritását a pápa fölött kizárni. Ebben a harcban, mint Szűcs Jenő rámutat, szerepet kaptak az elméleti fegyverek, így a papalisták érve, akik szerint a szerződéses hatalom-átruházás alapján a szerződést megszegő uralkodót az uralkodástól meg lehet fosztani.⁴³ Nyilván e tanítás továbbfejlődésének eredménye lesz, hogy már a pápai trónust betöltő bíborosok választási feltételeket szabnak az 1300-as években a megválasztandó elé. E választási elvnek a praktikussága eredményezi, hogy a XII. századra Európa-szerte a káptalanok választják a püspököket. Sőt, bizonyos nyugat-európai megoldások arra mutatnak, hogy egyes káptalanokban a *canonica electio*t kezdik alkalmazni a kanonoki stallumok betöltésére is. Amint arról az egyháztörténet tudósít, a püspökválasztá-

⁴² HÓMAN BALINT-SZEKFI GYULA: II. köt. 77. p.

⁴³ SZÜCS JENŐ: 1974. 532–633. pp., 139. lj.

soknál a kanonokok „választási megegyezések révén (capitulationes) igyekeztek maguknak az új püspöktől minél több jogot kicsikarni”.⁴⁴ Az azután más kérdés, hogy a világi politikai hatalom a canonica electiók révén is megtalálta az utat az egyházi tisztségek betöltésének majorizálására. Viszont e „demokratikus funkcióbetöltési elvnek” a terjedése feltételezésünk szerint mindenképpen hathatott egy-egy adott országon belül – a felsőpapság révén – a belső állami-politikai életre is. Az mindenesetre már Magyarországon is feltűnő a XIII. századvég egyre jobban szétzilálódó, különféle bonyodalmakkal és belső harcokkal terhes időszakában, hogy egyházunk egyre inkább aktivizálódik, akár Kun László lassan tyrannizmusba hajló uralmával, zűrzavaros magánéletével szemben kell fellépni, akár a nagyhatalmú bárók túlkapásait kell kordába szorítani. Nemcsak aktív résztvevői az egyháziak a rendi országgyűléseinknek, de először az ő leveleikben találjuk leírva az 1298-as országgyűlésről, hogy az parlamentum publicum volt. Érdekes módon az 1340-es években a hatalmát már stabilizált Károly Róbertnek néha erőszakos kormányzati módszereivel szemben is elsősorban a magyar főpapság lép fel, s panaszlevelet ír Avignonba a pápának. E levél kuriózuma, hogy abban többek között arról panaszkodnak a szentatyának, hogy a király már hosszú idő óta nem tart országgyűléseket sem.⁴⁵ Mintha e passzusból az is kicsendülne, hogy ekkorra már a XIII. századvég belső harcainak eredményeként elismert politikai intézménnyé kezdett válni az országgyűlés.

Az egyháztörténet tanúsága szerint a pápák már emlegetett választása nemcsak azzal a nóvummal járt, hogy a XIV. századra az avignoni időszak után állandósuló gyakorlattá vált, hogy a megválasztandó új pápa elé a választás jogával felruházott bíborosok feltételeket, ún. capitulationeseket szabtak, hanem még azzal, hogy az ebből kikövetkeztetett szerződéses forma következményeként a feltételeknek utólag meg nem felelő, illetve azokat be nem tartó pápákat le is teszik. Ez mind a gyakorlatban, mind az elméletben általánosságra törekvő elvként nyilvánult meg a pápaságnak Avignonból Rómába való visszatérése után, különösen az ún. nyugati egyházszakadás idején. E körben is figyelemre méltó az a szellemi erjedés, ami a kor párizsi egyetemén végbe-mehetett. Az egyetem tanára, Gerzson János, a pisai zsinaton olyan értelmű tanításokat terjesztett, miszerint: „Mind a két pápának jogai egyenlők, s azért, ha nem akarnak lemondani, a zsinatnak joga van mindkettőt letenni, és egy harmadikat választani. Az egyház reformálhatja önmagát – in capite et membris –, valahányszor a hatalom meg van oszolva. Az egyház fennállhat látható

⁴⁴ ADRIÁNYI GÁBOR: 1975. 161. p.; míg a magyar gyakorlatban utalás MÁLYUSZ ELEMÉR: 1958. 66–67. pp.

⁴⁵ HORVÁTH MIHÁLY: II. kötet. 1871. 224. p. HÓMAN BÁLINT–SZEKFÜ GYULA: II. köt. 269–271. pp. Hóman úgy tudja, hogy már 1318-ban a Kalocsán összegyűlt főpapok „sérelemik orvoslása végett országgyűlés összehívását sürgették”.

fej nélkül is, mert tagjait láthatatlan kötelékek fűzik össze. Valamint (Arisztotelész véleménye szerint) *minden szabad társaság leteheti megjavíthatatlan fejedelmét,* úgy leteheti az egyház is; összegyűlhet zsinatra önmaga, ha feje annak összehívását megtagadja. A közzsinat az egész katolikus egyház gyűlése, melyben részt vehet minden hierarchiai rang és fokozat; még az egyszerű hívő sincs onnan kizárva, ha meghallgattatni kívánna.⁴⁶ Hogy e tanításnak milyen hatása volt a magyar főkegyúri jog alakulására, azt Mályusz Elemér már okadatolva kifejtette. Azzal még viszont adós kutatásunk, hogy milyen közvetlen szellemi hatással lehettek a magyar politikai élet egészére ezen igen prereformációs zsinatok. A kapcsolat kérdése pedig már azért is közelebbi vizsgálatot igényelne, mert alig pár év választja el egymástól e forradalmi újításokra kész zsinatokat azon magyarországi eseményektől, amikor a Zsigmond királyunk kormányzásával elégedetlen magyar főurak egy csoportja a királyt fogságba veti. Mályusz is úgy tudja, hogy e fogságba vetésben az egyik fő ötletszerző Kánizsai János esztergomi érsek volt.⁴⁷

Márpedig ezen események szinte kísértetiesen emlékeztetnek arra az eseménysorra, amidőn az egyes pápák politikájával elégedetlen bíborosi csoportok, akár a nyugati egyház egysége felbomlasztásának a megkísérlésével is, a pápát letettnek nyilvánítják és helyette másikat választanak. A bíborosok ezen, a pápai udvar kormányzásában betöltött majorizáló szerepe okozza, hogy Zsigmond király a magyar királyi főkegyúri jog megerősítését biztosító bullát nem a még fungáló XXIII. János pápától, s nem a majd megválasztandó újtól kéri, hanem a pápaválasztást alapvetően eldöntő bíborosi kollégiumtól kényszeríti ki. A bíborosoknak ez a pápai államot kormányzó szerepe tulajdonképpen ugyanaz a funkció, mint amikor Zsigmond fogsága idején a korábbi királyi tanács országtanácsként intézi az aktuális kormányzati ügyeket.

Jól mutatja az arisztokrácia megnövekedett szerepét, s egyúttal azt a tényt is, hogy a királlyal szemben fellépő magyar arisztokrácia mint az egész magyar communitas képviselője jár el, ha sorra vesszük a kutatások által már feltárt három interregnum alatti kormányzó testület elnevezését és pecséthasználatát. E szerint az első, 1386-os, Mária királynő fogsága alatti királyi tanács a magyar királyság lakosainak nevében pecsétel (*Sigillum regnicolarum regni Hungariae*), míg a Zsigmond fogsága alatti királyi tanács már Magyarország szentkoronájára hivatkozik pecsétjén (*Sigillum sacrae coronae regni Hungariae*), végül az V. László kiskorúsága alatti kormányzó szerv egyenesen a rendekre hivatkozik (*Sigillum praelatorum, baronum et nobilium*).⁴⁸ Nemkülönben

⁴⁶ CHOBOT FERENC: 1909. 300. p.; ADRIÁNYI GÁBOR: 1975.

⁴⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1960. 181–182. pp. HÓMAN BÁLINT–SZEKFÜ GYULA: III. köt. 212., 229. pp. BARTONIEK EMMA: 1936. 492–493. pp., ahol éppen a XV–XVI. század két nagy ferences prédikátora, Temesvári Pelbárt és Laskai Ösvát prédikációit vizsgálva deríti ki, hogy ők is lehetségesnek tartották az uralkodó detronizálását.

⁴⁸ ASZTALOS–CSIZMADIA–KOVÁCS: 1978. 113–114. pp.

érdekes e szempontból a Mályusz kutatásaiból ismert 1444. évi országgyűlés 34. cikke, amely a külföldiek vagyon- és hivatszerzését tilalmazza Magyarországon, s itt megjegyzi, hogy ezt az *articulust „a felsorolt prelátusok, bárók, milesek, előkelők és nemesek maguk és egész Magyarország közösségének nevében és személyében hozták”*. Ettől a dátumtól kezdve, ha nyomon követjük a fennmaradt országos jogi emlékeket, azt látjuk, hogy a bárók ezentúl csak a legfelsőbb reprezentáció szintjén járnak el a *regnum* nevében, viszont a leglényegesebb kormányzati döntéseknél már kénytelenek a főpapság mellett a nemesség képviselőit is meghallgatni. Így az 1447. évi országgyűlésen születik arról törvény, hogy évente pünkösdkor országgyűlést kell tartani, ahol minden prelátus, báró és mágnás, nemes köteles megjelenni, a húsz háznál kevesebb jobbággal rendelkezőket kivéve. Rövidesen követi ezt a döntést újabb határozat, hogy a királyválasztásra a prelátusok és bárók „minden megyéből hívjanak össze nemeseket, és velük egyetértésre jutva döntsenek”. Ezek után már természetesnek kell tartanunk, hogy a sokat emlegetett V. László-féle 1452-es trónra helyezésre Bécsbe küldött követségben a főurak és városok mellett megjelenő nemességet már így aposztrofálják: „Magyarország nemesi lakosai egyetemének követői, akik az egész *regnumot* képviselik.”⁴⁹

Ha az eddigieket figyelemmel kísértük, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy pontos meghatározása vagy netán tételes felsorolása azoknak, akik az uralkodóval szemben a politikai paktum kötésére jogosítottak, a korabeli töredékes források miatt igen nehéz. A kezdeti *communitas* megfogalmazás még később, századokkal is felbukkan, hogy mellette olyan formák is tovább éljenek, mint a *regnum* és az *universitas*. A fejlődés során kialakult a korporációs tanok hazai válfajaként a szentkorona tan is, de mint jeleztük, ez a hatalomgyakorlók egész körét jelzi, azaz az uralkodót és a rendeket együtt. A szentkorona tagság ebben az időben sem jelenti azok körét, akik az uralkodóval szemben politikai igénynyel léphetnének fel a kormányzásban. Erre már Eckhart is rámutatott munkájában.⁵⁰ A szentkorona korporációjában ugyanis a korporáció feje a király, míg a tagok az egyes rendek lesznek. Úgy tűnik, hogy a századok során tovább élő *regnum* fogalom talán az, amely még a leginkább megközelíti az általunk keresett terminológiát, hiszen ahogy erre Bartoniek is rámutat, Eckharttal együtt a *regnum* a királyi hatalom és az ország területének jelentése mellett magában hordozza még azt a fogalmat is, hogy a *regnum egyenlő azon országalakosok körével, kik a királlyal szemben a hatalomgyakorlásba való beleszólásra igényt tartanak*. Ide mutat az olyan frazeológia, amely az egész ország nevében

⁴⁹ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1957. 82., 89., 93–94. pp. A nemesség királyválasztó és a kormányzásba beleszólást biztosító jogát szintén ez időre teszi. BARTONIEK EMMA: 1936. 395. p.

⁵⁰ ECKHART FERENC: 1941. 97–98. pp. 6. lj. Itt hangsúlyozza Eckhart, Hóman Bálinttal szemben, hogy a Szentkorona-tan nem pusztán „a hatalom átruházásának elve... ez a tan – amint Werbőczy megfogalmazta – jóval több: a király és nemzet egyesülése a Szentkoronában...”

fellépőket jelzi, mint: „totum corpus regni Hungariae”, vagy „communitas totius regni Hungariae”, avagy „totum regnum Hungariae”. Talán ezt az irányt erősíti az is, hogy Bartoniek szerint a XVI. századtól a regnum már a köznemességet jelenti, azaz az országot, vagy akkori terminológiával a nobile regnumot, ahogy azután a későbbi magyar szóhasználat szerint az uralkodót is országul választják.⁵¹ De a XV. században e regnumba már kezdik beleértetni a városokat is a bárók és köznemesség mellett. E kört ilyen világosan az 1458-as, Mátyást királlyá választó országgyűlésen látjuk, hiszen ezek részvételével, sőt ezen esetben a köznemesség fegyveres megjelenésével kényszerítik ki a bárókból a döntést, akik korábban e kérdés, a királyválasztás egyedüli intézői voltak. E kört, tehát a politikai paktumra vagy szerződésre jogosítottak körét világosan kivehetjük Bartoniek emlegetett tanulmányából is, ahol a koronázás nélküli beiktatásra megjelenő Mátyásnak le kell tenni az esküt *polgárnak, nemesnek és papnak egyaránt*. Viszont a régi elvnek a kései reminiscenciájaként jelenik azután meg, hogy amikor Mátyás királlyá választása után a király fogadására bizottságot küldenek ki, akkor a küldöttség tagjai között csak főrangúakat találunk. Nincs ez másképpen az Ulászlót 1490-ben Farkashidán fogadó és a választási feltételeket aláírató küldöttség⁵² tagjai esetében sem. Talán az arisztokráciának a korábbi – a rendek nevében fellépő – képviselői szerepével is összefügg az a tény, hogy a Mátyás királysága alatt rendszerezett koronaőri tisztség viselői szintén főrangúak. Az viszont már egyértelműen a politikai paktum kötésére jogosítottság szimbolikus kifejezése, hogy éppen a mondott rendelkezés következtében a szentkoronát már nem a székesfehérvári egyház custosa, hanem a rendek által választott conservátorok vagy koronaőrök őrzik a rendek nevében, s nem is Fehérváron, hanem Visegrádon. Bár ezt eleinte azzal az indokolással teszik a rendek, hogy így a koronával kapcsolatos korábbi visszaélések megszüntethetők lesznek, de éppen a Mohács utáni 1526-os kettős királyválasztás esete is azt mutatja, hogy a visszaélések, illetve a kettős koronázás lehetősége így sem kizárt, hiszen a feljegyzések tanúsága szerint mind Szapolyai János, mind Ferdinánd megkoronázásához Perényi Péter koronaőr viszi el a koronát Székesfehérvárra. S éppen e lehetőségből adódik azután, hogy Perényi ismételt elpártolása következtében a szentkorona egészen 1552-ig, Izabellának és János Zsigmondnak a királyi trónról való lemondásáig a Szapolyai-párt kezében van.

Viszont mind Mátyás említett választása, mind II. Ulászlóé, nemkülönben

⁵¹ BARTONIEK EMMA: 1934. 318–320., 327–329. pp. és ECKHART FERENC: 1941. 68–71. pp.

⁵² A magyar nemzet története. III. köt. 1896. 182. p. A Mátyás fogadására küldött bizottság tagjai: Szilágyi Mihály, váradi és váci püspökök, Rozgonyi János és Sebestyén, Ország Mihály, Marczali János, Hédervári Imre, Báthori István és Szilágyi Erzsébet. Míg a II. Ulászló elé Farkashidára küldött követség: váradi, győri, szerémi, csanádi püspökök, Zápolyai István, Báthori István, Szentgyörgyi Zsigmond, Ország László voltak az előkelőbb tagjai. Uo. 346. p.

a mondott 1526-os kettős királyválasztás egyúttal arra is példát szolgáltattak, hogy a királyválasztást már csak országgyűlési keretekben, a köznemesség részvételével lehet eldönteni, mivel a köznemesség nélkülözhetetlen politikai tényezőjévé vált a korabeli rendi képviseleti államnak. Következik ez természetesen az uralkodók erős városok híján a köznemességre való ráutaltságából, akik azután a bárókkal együtt, mint az egész ország képviselői léphetnek fel az országgyűléseken. „Universum Regnum et Regnicole nostri” – mondja a centralizáló királyi hatalmat kiépítő Mátyás is, amidőn 1489-ben adófizetésre ad utasítást Kassa város tanácsának.⁵³ A politikai szerződéskötésre, a közjogi paktum kötésére jogosítottak köre azután az ország három részre szakadásáig nem nagyon változik. De János Zsigmond uralkodása végén, már az ő halála előtti évben, végrendeletének országgyűlési jóváhagyásakor, nemkülönben Báthori István választásakor a pactumra esküt tevők körében világosan körvonalazódik, hogy melyek azok a politikailag releváns csoportok, amelyeket a paktum megkötésénél, legalábbis utólagos megerősítés, jóváhagyás szintjén feltétlenül indokolt figyelembe venni. A jelzett két esemény kapcsán két dolog is említésre méltó. Egyrészt János Zsigmond végrendeletkezésénél nemcsak maga az újabban feltárt végrendelet érdekes, amely a király ingó vagyonáról rendelkezik, hanem ez a rendek által emlegetett János Zsigmond-féle kívánság is: „mely gyűlésünkben ő felsége kegyelmesen erre intett vala minket, hogy *közztünk egybe köteleskednénk*, hogy ha ő felségét az ur Isten ez világból kivenné, mű magunkt közzt meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék; *hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak*, miképpen ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásrul levelet is szerzett volna”,⁵⁴ amely kívánság mintegy az ifjú választott király politikai végrendeletének is felfogható. Ez továbbá azért is érdekes, mert eddig csak maguk a rendek hangoztatták, hogy nekik ősi joguk a szabad királyválasztás, miképpen azt Nagylucsei Orbán egri püspök II. Ulászló királlyá választásakor is hangoztatta Miksa császár követei előtt,⁵⁵ de most találunk arra először példát, hogy az *uralkodó választására a rendek külön paktumot kössenek*, különösen a korábbi uralkodó indítványára. Mint az a hivatkozott országgyűlési végzeményből kiderül, János Zsigmond kormányzata nagy bölcsességről tett tanúbizonyságot, amikor az erdélyi rendeknek addig nem létező, csak most kreált uralkodó választási jogát egyrésztől a rendek paktumára alapította, másrészt az akkor legjelentősebb szomszéd hatalom, a Török Porta ígéretével garantálta. Hiszen János Zsigmond is még,

⁵³ TELEKI JÓZSEF: XII. köt. 1857. 450–451. pp. Felhívja rá a figyelmet FRANKÓI VILMOS In: A magyar nemzet története. III. köt. 1896. 311. p.

⁵⁴ E. O. E. II. köt. 335. p.; valamint ugyanezt hozza Erdélyország történetei tára I. köt. 1845. 91. és köv. pp.; továbbá SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 1–2. pp.

⁵⁵ A magyar nemzet története. III. köt. 1896. 179–180. pp.

akárcsak apja, az egész Magyarország uralkodója volt elvben, Erdély pedig korábban olyan tartományi különállással, amely külön uralkodót is biztosított volna a számára, nem bírt.

A rendek a következő országgyűlésen meg is valósították az „egyeköteleskedést”, s arra a jelenlévőkkel esküt tettek, hogy: „... ha mikoron az istennek elvégzett akaratja a mű kegyelmes *urunkat magtalan közülünk kiveszi, egyenlő akaratból, nem pártból fejedelmet választunk...*”.⁵⁶ De úgy látszik, e különleges kontraktus ódiúmat egyedül már nem merték vállalni, mivel kijelentették, hogy azok, akik a három nemzetből e kötelezettségvállalásnál jelen nincsenek, „ez feljül megírt köteleskedésnek módja szerint megkötelezzék őket”, s erről listát készítve azt az uralkodónak beadják. Nagyon érdekes viszont a kör, hogy kit tartottak szükségesnek a megkötelezésre. A dekrétum külön felsorolja, hogy a *vármegyék és székely székek ispánjai, kapitányai és királybírái* citálják elő a hűségeskü, illetve a megkötelezés letételére „*minden rendbéli nemesek, főnépek és lőfejek*”-et. Míg a *szászföldiek* tekintetében nemcsak a *polgármestereket, királybírákat, esküdteket* és a városok *kormányzó tanácsát*, a „*száz embereket*” kellett megesketni, de még a „*céheket, minden tisztebeli személyeket, sőt tiszttá kivül való főszemélyeket is*”.⁵⁷ A politikai képviselő körének ilyenén kitágítása akár esetlegesnek is tűnhetne, ha a későbbiek folyamán nem tapasztalnánk, hogy például Báthori István megválasztásakor a székelyek tömegesen sereglettek a választásra: „tetszett, hogy fejenként ti kegyelmetek közé úgy mint közönséges gyűlésbe jönnének”.⁵⁸ Ennek kapcsán pedig kifejezetten a rendek korábbi egymásközti szerződésre, a köteleskedésre hivatkoznak. De a későbbi másfél évszázad fejedelmválasztásain is azt tapasztaljuk, hogy bár magát a fejedelmválasztást, s a fejedelmi hatalomnak *conditiókkal* való megkötését mindenkor az országgyűlés végzi el, de ezt a kötelesítést szerződésnek tekintve, arra utólag megeskettetik a politikailag releváns csoportokat.

Tulajdonképpen az említett körön túl további elemekkel csak egy viszonylatban tapasztalható bővülés, s ez a katonai erők jelentőségének növekedését mutatja. Ugyanis a *várakban lévő katonaságot*, kapitányaikkal az élen, idővel szintén megeskettetik a fejedelmválasztásokon létrejövő *contractusra*.⁵⁹ A várakban lévő *praesidiumok* politikai fontosságát, különösen a határvárakét elsősorban az is fokozza, amint a későbbiekben látni fogjuk, hogy az erdélyi fejedelemség fennállása során éppen a Porta által elfoglalt különös álláspont a trónöröklés kérdésében odavezet, miszerint alig tudjuk olyan fejedelm uralkodását megemlíteni, akinek regnálása alatt ne merült volna fel egy vagy

⁵⁶ E. O. E. II. köt. 336–337. pp.

⁵⁷ E. O. E. II. köt. 337–338. pp.

⁵⁸ E. O. E. II. köt. 395. p. 1. l.

⁵⁹ E. O. E. VI. köt. 360. p. Korábbi lehetőségre utal katonák esketésével kapcsolatban 1598-ban. E. O. E. IV. köt. 30. p.

két trónkövetelő. Márpedig ilyen esetekben a határvárok megszerzése egy-egy trónkövetelő által olyan taktikai bázist jelenthet, ahonnan a fejedelemség elnyerésére már könnyebben mód nyílt. Ugyanakkor a katonaságnak az országgyűlés által választott fejedelem mellett való lekötözése a hűségeskü letételével már jogi lehetőséget adott velük szemben arra az esetre, ha a várbeli katonaság a trónpretendenshez pártolna.

Szintén e körben kell megemlékezni a hajdúságról, akiket Bocskainak, majd Báthori Gábornak sikerül szorosabban az erdélyi fejedelemséghez kapcsolni. Ezen fejedelmek utáni időkben már őket is megeskettetik a megválasztandó fejedelmekre. Báthori Gábornak mintegy kormányzási feltételül is szabja ezt az erdélyi országgyűlés, mivel a fejedelem conditióinak IV. pontjában így kötik a leendő fejedelmet, hogy: „*Kívánjuk azt is, hogy a hajdú vitézeket ő nagysága hittel kötelezze arra kicsinytől fogva nagyig, hogy semmi változásokban (kit Isten távoztasson) és interregnumokban semmi támadozással és pártütéssel e libera electiót nem turbálják, hanem az unió szerént, valakit communibus suffragiis az három nemzet választ, ők is annak és az országnak, fejek fennállásáig híven szolgáljanak.*”⁶⁰ A kérdés végleges rendezése egy hosszabb diplomáciai akció eredményeként alakul csak ki, mivel először 1608 tavaszán a hajdúknak adott hitlevélben önállóságuk biztosításaképpen Szilágyi elbeszélése nyomán: „Kálló is mint hajdú kapitányság biztosított nekik.” Ám az év nyarán a Habsburgokkal való egyezkedés és a török közbenjárta miatt új egyezséget kellett kötni, s az ún. Kassai egyezség 1608 szeptemberében már kiviteti a hajdúkat Kállóból és két csoportra osztja őket. A királyi Magyarországhoz tartozókat Csegére rendeli, míg az erdélyi fejedelemséghez csatlakozókat Nádudvarra telepíti, s kimondja, hogy „*a hajdúk mindkét országban a székelyek módjára szolgáljanak*”.⁶¹ A későbbi fejedelmi conditiókból majd elmarad ez a megkötés, s helyette maguk a rendek kötelezik a hajdúságot, hogy letegyék az esküt a választott fejedelemre.

Természetesen nem mindig rendelkeznek ilyen részletességgel az országgyűlésen egybegyűlt erdélyi rendek a fejedelemnek leteendő esküről, hiszen az erdélyi állam kormányzatának megszilárdulásával a politikai gyakorlatban állandósul az a kör, akiket az eskü letételére lehet kötelezni, azaz akik részesei kell, hogy legyenek a kialakítandó közjogi paktumnak. Így már Báthori Zsigmond emlegetett meggyesi beiktatásakor is csak annyit mond ki az országgyűlés, hogy miután az ifjú fejedelem is letette az esküt, „*azonképpen végeztük, hogy minden szolgálk, kik ezelőtt kötelesek voltak hittel fejedelemnek, te nagyságodnak megesküdjenek és itt menten elkezdessék hadnagyoktól, a kapitányoktól és egyéb köteles szolgálktól.*”⁶² Tehát már ez a passzus is azt mutatja, hogy a

⁶⁰ BETHLEN GÁBOR: conditiói. Approbata Constitutiók. II. R. I. Cz. II. Articulus.

⁶¹ E. O. E. VI. köt. 16–17. pp.

⁶² E. O. E. III. köt. 247. p. 48. cikk.

korábbi országgyűlési végzetmények alapján általában tisztázott volt azoknak a köre, akiknek a politikai paktum meghozatalában részt kellett adni.

Jól szemlélteti ezt, midőn 1598-ban Báthori Zsigmond első lemondásakor kötelezi az erdélyi rendeket, hogy Rudolf király javára tegyék le a köteles hűség esküjét. Az ugyanekkor kelt országgyűlési végzetmény 25. artikulusa szerint: „Végeztük azt is, hogy az mely atyáinkfiai ez mostani országgyűlésen római császár ő felségéhez való kötelességéről juramentumot nem deponáltak volna, azoknak depositiójára... székét hirdessék és az ispánok, királybírák előtt *minden rendek az hitnek formája szerint, kire országul megkívántuk, megesküdgyenek.... Azonképpen az lófejek is.*”⁶³ Mint látható, itt is csak „mindeneket” emleget a végzetmény, s külön csak a lófejekről intézkedik.

A politikai paktum megkötésében részt vevők köre kialakultságát, stabilitását mutatja, hogy az Approbata Constitutiók rendelkeznek a fejedelmek javára az ország részéről leteendő esküről is. „Mivelhogy a fejedelmek az országnak minden rendének kötelesek úgy *alattvalóikat is, hogy hittel légyenek kötelesek a fejedelemnek szükségképpen kívántatik*: annak okáért *minden nemes vitézlő és városi rendek tartozzanak a szokott forma szerint a fejedelemnek hűségére megesküdni.*”⁶⁴ Az országgyűlésen jelen levők ott tegyék le az esküt, míg a távollévők számára mielőbb, az ún. „első szék napon” tartozzanak a hitet letenni. Arról viszont nem szól részletesen az artikulus, hogy kiket ért a nemes vitézlő és városi rendek alatt, s pusztán annyit tesz hozzá, hogy akik közülök különálló háztartásba kerülnek öröklés révén és a húsz évet már elérik, úgy azok is külön tartoznak a hűségi esküt letenni, a vonakodókat tisztességes poenával fenyegetvén. E kör viszont az előbbieik alapján már teljes tartalommal tölthető ki. Konklúzióként megállapítható, hogy a XVI–XVII. század Erdélyében a főhatalmat a rendek már szerződéses keretben adják át a fejedelemnek, aki tisztségét választással nyeri el – lehetőleg egyetemes országgyűlésen –, s beiktatása alkalmával a választási feltételekre esküt kell tennie. Így az ő oldaláról teljes a paktum, s ezzel szemben a politikailag releváns társadalmi csoportok is leteszik az esküt. Ezek köre két szinten jelentkezik, amennyiben képviselőik az országgyűlésen jelen lévén ott teszik le a hűségesküt, míg a többiek otthon, a vármegyék és székek, valamint városok e célra celebrált gyűlésein. E kör, úgy tűnik, a kisebb birtokos nemes, a székely lófő és a városi céhek esküre kötelezése mellett a katonaságnak, külön a várbeliek és külön a hajdúság esküre kötelezésével teljeseedik ki, s a korabeli politikai képviselők körében is egy szélesedő tendenciát mutat, ha még nem is éri el az 1700-as évek politikai gondolkozásában kiteljesedő nép fogalmat.⁶⁵

⁶³ E. O. E. IV. köt. 161. p.

⁶⁴ Approbata Constitutiók. II. R. II. Cz. I. Art.

⁶⁵ E. O. E. XVII. köt. 291–462. pp.-on tartalmazza a Rudolf javára 1603-ban esküt tettek névsorát. Ez a névsor vármegyénként, székely és száz székeként tartalmazza az esküvők neveit.

Bár a hivatkozott felsorolásokban külön sehol sem szerepelnek az egyháziak a fejedelemnek esküre kötelezettek között, azokat mégis mindenképpen oda értette a korabeli politikai gyakorlat. Ezt mi sem szemlélteti jobban, mint az előbb említett 1598-as országgyűlés, ahol a rendek Báthori Zsigmond utasítására Rudolf javára teszik le az esküt. A korabeli leírások szerint az eskütétel úgy zajlott, hogy: „Legelőbb Náprágy Demeter, a fehervári püspök, azután Bocskay, azután a többi főurak, majd a három nemzet mondták el az esküformát. Magát az esküformát a főurak és rendek mindnyájan aláírták.”⁶⁶ Ebből is látható, hogy amikor volt Erdélyben fungáló katolikus püspök, akkor értelemszerűen az első között tette le az új fejedelemnek az esküt. A későbbiekben a források mély hallgatással mellőzik e kérdést, de valószínű, hogy az egyháziak is mindig ott voltak az esküt letevők között. Erre jó példát ad Trócsányi Zsolt elemzése az erdélyi országgyűlésekről, ahol utal arra a tényre, hogy a protestáns felekezetek főpapjai valószínűleg rendszeresen kaptak meghívót az országgyűlésre, de még a román püspököt is értesítették az országgyűlésről, amiről feltételezi: azt lehet meghívónak értelmezni.⁶⁷ Igaz ugyan, Trócsányi szerint nagy a valószínűsége, hogy a katolikus vikáriust inkább akadályozták abban, hogy részt vegyen az országgyűlésen, de az erdélyi katolikus főrendek politikai súlyát és a székelyek tömegeit, valamint a megmaradt kolostorokat tekintve az is valószínűsíthető meglátásunk szerint: az új megválasztott fejedelemre a katolikus egyház képviselőinek is le kellett tenniük a hűségesküt, hiszen ez éppen a főhatalom irányába tette volna lehetővé jogi felelőtlenségüket.

Ilyen értelemben teljes világosságot nyerünk az Apafi Mihály fejedelemsége kezdetén, 1661 tavaszán Besztercén tartott országgyűlési határozatból, ahol is egyértelműen kimondják a rendek: „minden renden való papok az elébbi articulusok szerint fejedelem és az ország hűségére homagiumokat deponálják, az unióra is megesküdjenek”. Sőt, e végzemény már hivatkozik egy korábbi, 1658-as articulusra, ami ugyanezt rendelte el. Ami érdekes számunkra, hogy az egyháziak eskütételének módját is részletezi a hivatkozott szakasz, s az eskütevésre kötelezett egyháziakat így sorolja fel: „minden religion levő püspökök, esperesek és vicarius...”⁶⁸ Tehát egyértelmű, hogy a római katolikus erdélyi egyház vezetője, a vicarius is köteles volt eskütételre. A politikai

Bár a lista nem teljes, sem a vármegyéből, sem a székekből, s érdekes, hogy a Partiumból is csak Karánsebes kerületének névsora van meg. Viszont ezek között szerepel a Lugos városában esketettek névsora is. 397–405. pp., amelynek a végén az íródeák azt a megjegyzést teszi: „Ezekon kívül az egész község is megesküdt azon formán, valamint mind az nemesség, mind pedig az tanács megesküdt, mely hitet, hogy megtartjuk, városunk szokott pecsétivel megerősítettük. Dates in oppido Lugos, 20. die Februarii, anni 1603.”

⁶⁶ E. O. E. IV. köt. 31. p.

⁶⁷ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1976. 26–27. pp.

⁶⁸ E. O. E. XII. köt. 505–506. pp. a XVII. és XIX. articulusok.

képviselőre jogosítottak körének bámulatos kiszélesítésével egész későn, az erdélyi fejedelemség önállósága felszámolásakor találkozunk. Ugyanis 1691 elején a Fogarasban tartott országgyűlés végzései között már olyan határozatot olvashatunk, hogy az ország átkerülve a Habsburgok kormányzása alá, minden rend tegye le a hűségeket vármegyékben, székeken és városokban egyaránt. Ebben a határozatban első látásra nincs is semmi újdonság, ám miután felsorolja a törvényszakasz, hogy a vármegyékben és székeken, nemkülönben a szászságon kiket jelöltek ki biztosokul az eskü kivételére, utána mintegy magyarázatképpen hozzáteszi, hogy különösen kiknek kell letenni az esküt, így: „magyar püspök uram is és vicarius és utána való papok hasonlóképpen... Az szász püspökök... Az oláh püspökök hasonlóképpen.” Az eddigiek alapján ez is természetesnek tűnik, bár ilyen részletes lajstromát az esküre kötelezett egyháziaknak eddig nem rögzítette az erdélyi országgyűlés. Viszont ezután már az egész ország lakosságára kiterjeszti az eskületételi kötelezettséget azzal, hogy hozzáteszik: „Az jobbágyságot mindenütt az vármegyék és székek tisztjei megeskütvén, az magyar s oláh papok írjanak testimoniálist róla azon falubeli esküttek és vármegyék vice tisztjei előtt az magok és falubírák neve alatt.”⁶⁹

Tehát úgy tűnik, hogy korszakunk végére az erdélyi politikai gyakorlat és közjogi szokás már olyan törvényben is rögzített eredményeket tudott produkálni a politikai képviselő terén, hogy az megfogalmazásában már megfelel a következő század politikai gondolkodói által hangoztatott népszuverenitási és államkeletkeztetési elméletnek. Sajnos, nincs rá adatunk, hogy a korszak Európájában hasonló jelenség nem merült-e föl, azaz, hogy megint nem olyan jelenséggel állunk-e szemben a népszuverenitás gondolati rögzítésénél, hogy azt időben már megelőzte a tényleges politikai gyakorlat. Ugyanakkor arról sincs további adatunk, hogy a későbbiekben Erdélyben új uralkodóváltozás esetén ismét ilyen széles kört, gyakorlatilag az egész országot eskették volna fel az új uralkodóra, azaz a kialakítandó közjogi paktum megkötésére a gyakorlatban az egész ország lakossága jogosítva lett volna. Mindenesetre a politikai képviselő fejlődésének egy olyan mozzanatával állunk itt szemben, amely ha nem is folytatódik a későbbiekben, mégis irigylésre méltó vagy elérendő példaként szerepelhetett a százötven évvel későbbi reformkori Magyarországon is.

Ám ezen jelenség túlértékelésétől is óvakodnunk kell, hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy egy ilyen széles körű eskü letételére egy olyan időpontban került sor, amikor az erdélyi politikai és államvezetés egy kényszerű külpolitikai szituáció hatására, a török hatalom lehanyatlása miatt, egy százötven éves külpolitikai és függőségi viszonyt kénytelen felszámolni, s az addigi török orientáció és gyámkodás helyett a Habsburgok uralmát elismerni. Márpedig a török portán még ezen 1690-es évtizedben bekövetkezett erőfellobbanások

⁶⁹ E. O. E. XX. köt. 447–448. pp. 22. articulus.

óvatosságra intik az erdélyi rendeket, s nem alaptalan a félelem, hogy egy ismételt török támadással szemben védtelen kis ország a török pusztítás marta-lékává válik, amit a szomszédos román vajdaságoknak az 1690-es években ismételt török függésbe jutása is szimbolizál. Továbbá valahányszor a százöt-ven év alatt az erdélyi politikai vezetésben a Habsburg-orientáció átmenetileg győzött is, azt mindig csak komoly áldozatokkal élhette túl az erdélyi állam, s végül is mindig a török függés ismételt felújítására kényszerült. Talán ezt a politikai bizonytalanságot, illetve török fenyegetettséget kellően érzékeltették a bécsi politikusok is, s az eredetileg Magyarországhoz való teljes visszacsato-lás gondolata helyett végül is Bethlen Miklósnak sikerül kialakodni a Diploma Leopoldinumot, amely Erdély korábbi függetlenségéből és különállásából valamit mégis megőriz Erdély rendei számára. Ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy Bethlen Miklós bécsi tárgyalásai alatt következik be Thököly Imre török támogatással való erdélyi fejedelemsége, amely feltétlenül arra kellett, hogy ösztönözze a bécsi kormányzatot, hogy a számára katonailag és közlekedési szempontok szerint még mindig igen távoli országocskát kompro-misszumok árán, de Bécs függőségében tartsa meg. Tehát Erdély rendjei is, érezvén a politikai szükségszerűséget a Habsburg-uralom alávetésében, talán mintegy magukat biztosítandó a későbbi felelősségre vonás alól, lehetőség szerint mindenkit el akartak jogilag is kötelezni a Habsburg-uralom mellett.

További két megjegyzés ide kívánczik még: az egyik a hazafiság és nem-zettudat kérdésköréhez, míg a másik a nemzetiiségi problémákhoz kapcsolódik. Az elsőhöz csak annyit, hogy ezen *1691-es esketés is egyértelműen arra utal, hogy mindenkor szoros kapcsolat volt a politikai képviseletre jogosultság és a haza tudata, illetve hazafiság között.* Az újabb kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a jobbágyság körében ezt csak az 1600–1700-as években figyelhetjük meg nyomokban. Ebben szerintünk messzemenő szerepe lehet annak, hogy az egész országot érdeklő főhatalommal kapcsolatos kérdésekben eleinte mint láttuk, csak a báróknak, majd a XV. századtól kezdődően legalább a köznemes-ség tömegeinek volt formális beleszólása. Ez mindenképpen messze hozzájá-rulhatott ahhoz a tényhez, hogy az ország nevében nemcsak ezek az elemek lépnek fel jogilag is, hanem elsősorban ezen kiváltságos rendek körében figyel-hető meg a hazához kapcsolódás gondolati megnyilvánulása is. Talán segített e kör bővülésén a reformáció minden lelket megújító hatása is. Mindenesetre nagyon érdekes a történettudomány azon vélekedése, hogy kutatásaik szerint a hazához ily módon kötődő elemek köre a XVII. században a katonaelemek-ke, a végváriakkal bővült.⁷⁰ Mint a korábbiakban ezt kimutattuk, ennek a jogi

⁷⁰ Különösen Szapolyai János kijelentését szokták erről idézni: „ilyen volt azelőtt is a pór nép, mondja – ahogyan a szél fű, egyszer a török kaftánt csókolja, majd ha magyar jön, ennek hízelkedik, vagy a németet áldja, örökké csak a maga hasznát keresve, hazáját ha kell, el is tagadja.” In: A magyar nemzet története. IV. köt. 1896. 38. p. Viszont mintegy erre reflektál Fráter

alapját egyértelműen az a tény adhatta, hogy az erdélyi főhatalmat közjogi paktum keretében szabályozó rendek körében a katonákat a beleszólás és képviselet jogával ruházták fel, éppen hadügyi jelentőségük miatt. Ezen gondolatmeneten maradványként ugyanennyel, a politikai képviselet átmeneti lehetőségének a megnyilvánulásával kell összefüggésbe hoznunk a jobbágyság körében a XVII. században kezdődő hazaszereteti megnyilvánulásokat is. Még a XV–XVI. században általános vélekedés volt főúri körökben, hogy a jobbágynak mindegy, ki az ura, mindig az előtt alázkodik meg, aki tőle az adót szedi. Ezen lebecsülő és gőgös megnyilvánulás mögött azonban valóságos tartalom is meghúzódhat, hiszen nem véletlen jelenség az, hogy például az 1600-as évek második felében Várad eleste után egy sor maros-völgyi falu önként meghódol a töröknek, inkább vállalva pogány földesurat, mivel az kevesebb szolgáltatási kötelezettséget kívánt.⁷¹ Lehet, hogy ezek a tapasztalatok is arra ösztönzik az erdélyi politikát, hogy valamilyen módon kapcsolják be a jobbágyságot is a politikai képviseletbe, legalábbis az uralkodóváltozás idején. Ugyanis a hivatkozott 1691-es végzetményben nem úgy tűnik, hogy a jobbágyság eskükötelezettségéről ez egy teljesen új rendelkezés lett volna, bár annak korábbi uralkodóváltozáskor nincs nyoma. Magában a végzetmény szövegében ez a passzus elég természetességgel hangzik, s meglehet, hogy a korábbi fejedelmváltáskor hozott országgyűlési végzetménybe, miszerint minden rendek tegyék le az esküt, esetleg már akkor a jobbágyságot is beleértették. *Semmiképpen nem lehet véletlen, hogy a jobbágyság politikai képviseleti lehetőségeivel párhuzamosan jelentkezik a jobbágyság egy meghatározott hazához való tartozásának tudata.*

Másik megjegyzésünk a fentiekkel is összefügg. Ugyanis a hivatkozott országgyűlési végzetményből kiderül, hogy a lakosságot úgy esketik meg, hogy az összes erdélyi vallásfelekezetet számításba veszik, ill. esküre kötelezik, míg a jobbágyságnál külön is hangsúlyozzák, hogy még a román náció papjai is – nyilván román, illetve a szláv egyházi nyelven – írjanak hitelesítvényt az eskütételről. *Ez a kitétel, amely az eskütelevésben gyakorlatilag felekezeti és nációbeli hovatartozás nélkül egyenlőséget tesz politikaelméletileg az emberek között, az erdélyi történelemben sem mindennapos jelenség.* Hiszen köztudott, hogy az erdélyi „négy recepta religiába” nem értették bele az ortodox vallású románokat és ruténeket. Valamiféle más elbánás és politikai vélekedés velük szemben a török kiszorítása után tapasztalható, de ez rövidesen alábbhagy, amikor kiderül, hogy a román lakosságnak csak egy részét sikerül a Rómával

György: „Még tovább ment főpaphoz és mágnáshoz nem illő leereszkedésében (Fráter György), mikor Ferdinándtól a jobbágyság sorsának radikális javítását követelte, kiemelve, hogy mi magunk vagyunk az okai, ha a török a szabadság ígéretével magához csábítja a jobbágyságot, köztük főként a rácokat, mert mi magyarok olyan elnyomásban tartjuk őket, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségeiket és gyermeküket meghagyjuk nekik, a kegyetlenség minden fajtáját gyakoroljuk rajtuk.” Uo. 51. p.

⁷¹ LUKINICH IMRE: 1918. 410–412. pp. SZAKÁLY FERENC: 1981. 385–400. pp.

való unióra rákényszeríteni. Nyilván az erős bécsi központú ellenreformációs tevékenység hatására az ortodox hiten megmaradó rutének és románok számára nem akarnak nagyobb politikai kedvezményeket engedni, talán ezzel is a katolikus egyházzal való unióra kívánták őket rászorítani.

A fejedelemmel való közjogi paktum megkötése során a paktum megkötésére jogosított politikai csoportok körét még egy módon meg lehet határozni, s ez Erdélyben a három nemzettel, illetve annak 1437-ben Kápolnán megkötött és a századok során azt többször megújított uniójával függ össze. A magyar történetírás már korábban is utalt rá, hogy amikor a Szapolyai-féle magyar királyság Budáról Erdélybe települ, akkor Fráter György jó politikai érzékkel a három nemzetnek immár egy évszázada fennálló politikai szövetségét használja ki, s erre alapozza az önálló erdélyi állam szervezetét.

Ez a Kápolnai Unió eredetét tekintve a XV. századi Magyarországon akkor jön létre, amikor ismét elterjed – legalábbis a főnemesség körében – a szervezkedésnek, a ligáknak a központi hatalmat felettébb gyengítő gyakorlata. Mindehhez még hozzájárul, hogy a korabeli Magyarország Zsigmond király és német-római császár kormányzata alatt egy újszerű, kelet-közép-európai államtömörülés egyik lehetséges kormányzati centrumává kezd válni, s ez a feladat olyan megterhelést ró az uralkodóra, hogy az egyes főúri ligák háttérbe szorítása után sem tud az egyes magyarországi részterületek ügyeivel foglalkozni, összeurópai politizálása elveszi ettől az időt. Így az egyes részterületeken az 1300-as évek elejéhez hasonló anarchikus állapotok is kialakulhatnak, hiszen a központi hatalom támogatása leginkább csak késve érkezik meg. Ugyanakkor a kor szellemében benne lévén a politikai szervezkedés paktumformája, a vallási válságtól és egy parasztháború borzalmaitól megpróbált Erdélyben kézenfekvőnek tűnik ezen országrész kiváltságosainak politikai paktumba, egy unióba való tömörülése, érdekeik védelmére. A paktum ezen indíttatása teljesen megfelel annak az inspirációnak, ami a Zala megyei serviensek 1237-es Kehidán kelt okleveléből kicsendül: „a király messzesége és sok más akadály miatt többek a hatalmasoktól méltánytalanul elnyomatának”, s ezért önkéntes szervezkedéssel, természetesen királyi támogatással próbálnak maguknak együttes fellépést és védelmet biztosítani. S bár az 1437-es Kápolnai Uniót a magyar nemesek, székely előkelők és szász patriciusok kötik meg, ez szellemében mégsem a korabeli bárói ligákkal rokonítható, hanem az 1200-as évek önkéntes serviensi szervezkedéseivel, amelynek nem célja a központi hatalommal szembeni fellépés, hanem csak a saját jogok, a kor nyelvén libertások – szabadságok – védelme. Ebben teljesen egyezik velük a Kápolnai Unió, mivel annak későbbi megújításai is elsősorban ezt, a három nemzet privilégiumainak és szabadságainak a megvédelmezését tartalmazzák. Magának az unió formának a meghozatalában talán az egyháziaknak is szerepe lehetett. Erre utal az a tény is, hogy a szembenálló féllel, a lázadó parasztsággal megbékélvén, az egyességet, szerződést okmányba foglalják, s nem másutt teszik ezt, mint a

kolozsmonostori konvent előtt, amely a gyulafehérvári káptalan mellett Erdély egyik legfontosabb hiteleshelye volt. Tehát már a megegyezésre is a szerződéses formát használták, s azt valószínűleg a konvent papjai öntötték formába. A szerződő felek egyike az erdélyi püspök, Lépes György, aki egyes források szerint elsősorban egyetemi tanulmányainak köszönhetette, hogy elnyerte az erdélyi püspöki széket.⁷² Nincs kizárva, hogy Lépes és valószínűleg iskolázott köre alapvetően befolyással bírhatott e szerződéses forma alkalmazására. Bár ez a feltételezés további kutatásokkal igazolható csak, az mindenesetre tény, hogy a politikai életben az ideológiai-elméleti mozgatók körül mindig lehet a középkorban egyháziakat gyanítani. Jó példája ennek Bartoniek hivatkozott utalása Gentilis tevékenységére Róbert Károly magyar királlyá tételé kapcsán, amikor is az ún. királyi esküszöveget előkészítő Gentilis révén a korábbi magyar koronázási eskübe foglalt feltételek száma láthatóan megduplázódik, főleg az egyház javára. A Kápolnai Uniónál szintén feltehető az egyházi közreműködés. Sőt maguknak az egyháziaknak a parasztfelkelésben való részvétele is közsímet, hiszen az alsópapságot a parasztok oldalán találjuk, akár csak 1514-ben, míg a püspököt és káptalanát, valamint a kolozsmonostori apátságot az ellenkező, földesúri oldalon.

Mindenesetre a Kápolnai Unió egyik nagyon fontos elemének tűnik, hogy ez elsődlegesen csak a három nácio vezetőinek önvédelmét célozta, s nem tartalmazott központi hatalomellenes kitételt.⁷³ Bár maga a tény, hogy ezen politikai csoportok önállóan intézkednek a maguk védelméről, csírájában magában hordozza azt a gondolatot, hogy ezt a formát akkor is fel lehet használni, ha a központi hatalom sérti meg a szövetkezett három nemzet libertását és privilégiumait. Eleinte persze nem ez a gondolat dominált, ez csak mintegy rejtőzködött a paktum mögött. Nagyon lényeges – éppen a központi hatalom ellen való használhatóság szempontjából – az a tény is, hogy e paktumot a szerződő felek a királlyal nem erősítették meg, tehát az nem öltött király általi privilégiumadományozási formát, mint az 1222-es Aranybulla. Viszont a három nemzet ilyen, az uralkodótól független szervezkedési joga egyrészt mintha leképezése lenne annak az elméletnek, amit az 1400-as évek elején a párizsi egyetem oktatói, különösen Gerson János tanítása nyomán elmondtunk az egyház tagjainak szervezkedési jogáról, amely pápáktól függetlenül létezik. Másrészt ez a jog egyúttal magában hordozza azt a gondolatot is, hogy a feudális társadalomban egyes társadalmilag privilegizált elemeknek az uralkodótól, illetve a politikai hatalomtól független jogosítványai is lehetnek, amely tulajdonképpen már az emberi szabadságok, későbbi szabadságjogok csíráját jelentheti.

⁷² TONK SÁNDOR: 1979. 126., 131., 232. pp. 603. tétel. A kolozsmonostori konvent fontosságát és képzettségét jelzi. JAKÓ ZSIGMOND: 1947. 7., 32. pp.

⁷³ ECKHART FERENC: 1941. 95. p.

Hogy az előbb említettek nem feltétlenül felesleges eszmefuttatások, arra legyen elég példa: éppen ezen Kápolnai Unió mögöttes tartalma az, ami miatt a későbbiekben is szükségesnek látják az erdélyiek ezt megújítani, kicsit már bővülő tartalommal. Ha pedig az 1600-as évek megújításainak dátumát nézzük, amit még az Approbatában lévő uniószöveg is felsorol, akkor azok így alakulnak: 1613, 1630, 1649. E dátumok a XVII. század eleji Erdélyben mindig egy-egy hatalmi válságnak a jelei, amikor a szövetkezett három nemzet jónak látta a maga confederációját ismételten megújítani, s ezt ily módon a szervezkedő új központi hatalommal szemben is hangsúlyozni. Különösen fontos ebből a szempontból az utóbbi két megújítás, amikor az Unió már formailag is hangsúlyozottan a fejedelemmel kötött közjogi paktum formáját ölti, mivel itt is conditiókat fogalmaznak az Unióban részt venni akarók elé, s e conditiókra esketik meg őket. Ami viszont számunkra ebből a szempontból fontosabb, hogy az utóbbi újítások már részletesen szabályozzák a három nemzet tagjainak akár személyesen is okozott sérelem – okozza azt bár magán-személy vagy a fejedelem – orvoslásának módját. *Tehát a központi hatalommal szembeni külön jognak itt már nemcsak a hangsúlyozása, de a garantálása is kitapintható formát ölt.*

Ami a három nemzetnek testületileg okozott sérelmet illeti, azt nem szabályozzák részletesen, hiszen ezt a három nemzet politikai vezető rétege már az országgyűlésen, az egész ország nevében érvényesíteni tudja. Maga a kifejezés is az erdélyi országgyűlések végzéseiben egyre-másra így fordul elő: így határoztunk három nemzetül, vagy ezt ajánljuk fel három nemzetül stb. Hogy a három nemzet magának az erdélyi területnek legyen a szinonimája, ez csak egy hosszabb fejlődés eredményeként áll elő. Hiszen a Kápolnai Unió idejében Erdély még csak egy majdnem földrajzi fogalom, mivel egész területén háromféle politikai igazgatási struktúra létezik. A hét magyar vármegye az erdélyi vajda igazgatási direkcioja alatt áll, míg a székely székeket, le egészen a Barcasággal bezáróan, a székely ispánok igazgatják, a Dél-Erdélyt magában foglaló Szászföldet pedig a szász-comes. Még egyházi igazgatás szempontjából sem egységes ez a terület, mivel az erdélyi püspök hatalma a Szászföldre és a Barcaságra nem terjedt ki, ugyanis azok mint önálló prépostság és dékanátus, közvetlenül az esztergomi érsektől függtek. A török veszély erősödésével, majd Havasalföldnek török vazallussá válásával figyelhetjük meg, hogy katonailag koncentrálják az erőket, s 1440-ben, Hunyadi vajdaságával addig csak a keleti, Moldva felőli határ védelmét ellátó székely ispán tiszttét egyesítik az erdélyi vajdai tisztséggel, aki eleinte még a temesi ispáni tiszttet is viseli. Így egy hatalmas félkört fognak át Máramarostól a Kárpátok peremén át a Vaskapuig, egységes igazgatás alá vetve és központosítva az erőforrásokat. Nyilván Erdély geográfiai adottságai is támogatták ezt az igazgatási koncentrációt, amely végül is sikereket mutat fel a török betörések feltartóztatásában, *s a vajdai hatalom ilyenén igazgatási tisztségei kumulálódásának az állandósítását eredményezi.*

Ezért lehet azután a három pontra alapított délvidéki magyar határvédelemnek az egész XV. században az egyik legfontosabb pozíciója az erdélyi vajda, aki egy-egy délvidéki katonai akció esetén összehangolta tevékenységét a Nándorfehérvár köré csoportosított Macsói bánság és a dél-nyugati horvát-szlavón bánság erőivel. Még utoljára a Mohács előtti hadmozgatásokban jelenik meg világosan ez a három irányból és erőcsoportból összetevődő katonai erőkoncentráció, hogy azután az ország három részre szakadásával szinte feledésbe merüljön századokon át ez a nagyon is racionális magvakat tartalmazó magyar katonai igazgatási struktúra.

Az igazgatási struktúra és a politikai képviselet szervezete ily módon az 1400-as évek végére igen közel került egymáshoz, hiszen a kialakuló erdélyi tartománygyűléseken már a Kápolnai Unióban is nevesített három nemzet képviselői vettek részt, akik csak orátorokkal képviseltették magukat a Rákoson vagy másutt, de az egész Magyarország számára tartott országgyűléseken. A vajda által igazgatott területek között viszont még az 1500-as évek fordulójára nem szerepelt a szászság, hiszen azok, mint a kincstár peculiuma, a kincstartóság külön hatósága alá tartoztak. Az igazgatási szervezet és a politikai képviselet akkor kerül párhuzamba egymással, amikor Erdélybe költözik a magyar királyi udvar 1542-ben, hiszen a szászok földesura, a királyi család is ott van, illetve Fráter György mint helytartó és kincstartó hivatásánál fogva már az egész erdélyi terület három nemzetét adminisztrálhatja, és így ezeket hívja meg az országgyűlésekre is. Jogi problémát itt csak a később Partiumnak nevezett, a Tiszántúlon lévő vármegyék okozzák, hiszen ezek mindig a rákosi országgyűlésre, s nem az erdélyire jártak. Mivel a királyasszony s a választott ifjú király – János Zsigmond – Erdélyben lakik és a királyi helytartó, Fráter György is Erdélyből kormányoz, így a tiszántúli vármegyék saját jól felfogott érdekükben kénytelenek csatlakozni a három nemzet egybegyűlésével összeálló erdélyi országgyűléshez. E gyűléseket az Erdélyben székelő királyi hatalom tudja legalizálni, s jelenlétével azt a részországgyűlés szintjéről igazi országgyűléssé emelni.

Ezért nagyon fontos a későbbiek szempontjából az 1544-es, Tordán tartott országgyűlés, mivel itt áll össze a három nemzetből és a tiszántúli megyék követeiből azon politikai csoportosulás, amely a későbbiekben az erdélyi fejedelemség névvel illetett államalakulat politikai és jogi alapjait lerakja. Ez a csoportosulás a későbbi elnevezésekben is így jelenik meg, mivel az erdélyi fejedelemség országgyűlésein hozott végzemények bevezető szövegében így írják magukat a rendek: Erdély három nemzete és magyarországi atyáinkfiai. Tehát az a politikatörténeti érdekesség áll elő, hogy e kis résztartomány politikai csoportosulása, a három nemzet által létrehozott 1437-es politikai paktum, a későbbi fejedelemség politikai képviselettel bíró csoportjainak szintje az egészét jelenti. Eredetileg ebben nincsenek benne a tiszántúliak, de a későbbi uniómegújításokba már automatikusan beleértik, s majd bele is írják.

Így az Approbatákba felvett uniószövegben már így szerepel: „Három nemzetből állván az ország”, és hozzátesszik: „in partibus Hungariae huic regno incorporatis”.⁷⁴

Az azután már más kérdés, hogy az itt jelzett közjogi paktumkonstrukció létrehozása hogyan valósulhat meg a gyakorlatban, mennyire múltott valóban a politikailag is jelzett érdekcsoportok akaratelhatározásán a fejedelmi szék betöltése. Ha részletesebb vizsgálat alá vesszük az erdélyi fejedelemsválasztásokat, akkor azt láthatjuk, hogy a libera electio – szabad fejedelemsválasztás – valóban állandóan hangoztatott elve az erdélyi rendeknek, de a tényleges politikában a külső hatalmak majorizáló szerepe mellett még egy olyan megújuló gyakorlat is befolyásolja, mint az öröklési elv időnkénti előtérbe kerülése.

⁷⁴ Approbata Constitutiók. III. R. O. Cz. I. Articulus.

VI. Kik jogosultak ellenőrizni a közjogi paktum betartását és megállapítani annak megsértését

A főhatalom szerződéses átruházásának gondolatával párhuzamosan fel kellett merülnie annak a gondolatnak is, hogy ha az a fél, akire a hatalmat átruházták, s a feltételeket, amivel átruházták, nem tartja be, akkor vele szemben valamiféle reparációs lehetőségeket kell biztosítani a másik félnek. Magánjogi szerződések esetén, a szerződés teljesítésére és a hibás teljesítésre nézve a római jog már eléggé differenciált szabályozást alakított ki. Egészen más volt a helyzet az ezredforduló után megkonstruált közjogi paktum esetében, hiszen itt a magánjogi szerződés tipikus mellérendelt helyzetű szerződő feleivel szemben éppen az alárendelt helyzet tette eleve kilátástalanná a szerződés teljesítésének vitatását. Hogy e téren mégis elméletileg legalábbis kialakulhatott valamiféle felülvizsgálati lehetőség, az két dolognak is köszönhető. Egyrészt magából a szerződéses gondolatból következett már nagyon korán az a következtetés, hogy az emberek nem minden jogukról mondtak le az államalkotó szerződés megkötésekor, valami joguk fennmaradt. Ha a glosszátor iskolák ilyen irányú tanításait beható szövegvizsgálat alá vennék, valószínűleg lehetne olyan magyarázatot találni, hogy a fenntartott jogok körében az eredeti államalkotó szerződés megsértése esetére fennáll a szerződő felek ama joga, miszerint a szerződés megtartását felülvizsgálhatják. Ezt a gondolatot viszonylag későn tudjuk tetten érni, a már emlegetett XV. század eleji párizsi egyetemi tanár, Gerson János tanításaiban, aki szerint: „minden szabad társaság leteheti megjavíthatatlan fejedelmét, úgy leteheti az egyház is”.¹ A kommentátor ezt a tanítást Arisztotelészre vezeti vissza. Viszont az antik hagyományban még egy, a főhatalomra vonatkozó fontos tanítás élt, az ún. antik zsarnokölési koncepció, mely szerint a tyrannis elleni fegyveres fellépés nemcsak megengedhető, de szükségszerű lépés. E gondolatnak a szerződéses hatalomátruházással való összekapcsolásából már elméleti alapot lehetett teremteni uralkodók – akár pápák – letételére és újak választására.

Az egyházon belül az uralkodó, a pápa elmozdításának lehetőségét az ún.

¹ CHOBOT FERENC: 1907. 300. p.

konciliarizmus tanításával alapítják meg még az 1300-as évek első felében párizsi egyetemi tanárok. E tanítás lényege, hogy az egyetemes zsinatot a katolikus egyház legfőbb – tanító – hivatalának tartották, s nem ismerték el ily módon a pápa elsőbbségét sem. A XIV. század végére egyre inkább elterjed a tan egyházi körökben, amit az is jelez, hogy a nyugati egyházszakadás megszüntetésére kimódolt megoldások egyikének, végül egyetlen megoldásnak az egyetemes zsinat összehívását, s az ellenpápák ügyében ezen zsinat döntéséhez való alkalmazkodást tartották. Adriányi szerint ekkor a konciliarizmus legfőbb hirdetői a párizsi egyetem tanárai, úgymint: Pierre d'Ailly, Jean Gerson és Nicolaus de Clémagues voltak.

Elsősorban nekik tudható be, hogy a konstanzi egyetemes zsinat 1415-ben meghozza a „Haec sancta Synodus” dekrétumát. A bulla lényege, hogy „a zsinat az egyetemes egyház képviselőjét és hatalmát közvetlenül Krisztustól kapta. *A hit, az egyházi reform és egység tekintetében a zsinattal szemben még a pápának is engedelmeskedni kell.*” A konstanzi zsinat folytatásait jelentő sienai, majd baseli zsinatok e tanításhoz nemcsak a kijelentés szintjén ragaszkodnak, hanem tudósítások szerint 1431-ben a IV. Jenő pápa feloszlató bullájával szembeszegülő baseli zsinat már „*megtagadta az engedelmességet, és a pápát felelősségre vonta*”. Mindezek alapjául az emlegetett „Haec sancta” dekrétumot tartották.²

Maga a politikai gyakorlat ezen elméleti lépkedéseknek jóval előtte járt, amennyiben Európa-szerte a rendiség erősödésével annak vagyunk tanúi, hogy a kialakuló rendek nemcsak külön rendi jogait foglaltatják külön rendi chartákba, de rendszerint azt is kikötik, éppen a szerződéses forma alkalmazásával, hogy a chartában biztosított rendi jogosítványok be nem tartása esetén joguk van az ellenállásra, az uralkodónak a jogok betartására való rászorítására. E tipikusan szerződési formában tehát már világosan megfogalmazza a politikai gyakorlat a közjogi paktum felülvizsgálásának lehetőségét is. Nagyon érdekes és a politikai élet bizonyos fokú racionalitásáról tanúskodik, hogy az e charták terén legismertebb angol Magna Charta is csak egy szűkebb testület, egy huszonegy tagú bárói tanácsnak biztosítja a felülvizsgálat jogát, holott maga a Charta az egész nemességnek szól. Igen korán hasonló fejlődést látunk Magyarországon is, amennyiben az 1222-es II. András-féle Aranybulla hírneves 31. cikke a jus resistendi, az ellenállás jogát biztosítja, arra az esetre, ha az uralkodó a bullában mondottakat nem tartaná meg. Sőt, Bartoniek Emma szerint e jog gyökerei már a XI–XII. század királyellenes lázadásaiban és fegyveres mozgalmában fellelhető. Ily módon – szerinte – az Aranybulla csak a századok óta gyakorolt jogot foglalja törvénybe..., s nem új jogot alapít.”³ Viszont az újabb kutatások szerint az oklevél végén ellenállásra feljogosított

² ADRIÁNYI GÁBOR: 1975. 156., 164., 165–167. pp.

³ BARTONIEK EMMA: 1934. 319–320. pp. „Az alattvalók beavatkozása a közügyekben... egész

személyek „*jobbationes ac nobiles regni*” kifejezése alatt nem az összes nemest, hanem csak a leghatalmasabb főurak kis csoportját kell értenünk, s az már a későbbi századok sajátos társadalom- és jogfejlődésének eredménye, hogy ebből az eredetileg a főurak egy kis csoportját megillető jogból az egész nemesség jogosítványa vált. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen az előbbieken mutattunk rá, hogy eredetileg az uralkodó személyében bekövetkező változások is csak egy kibővített királyi tanács keretében kerültek megtárgyalásra. Sőt azt is láttuk, hogy ez a szisztéma még Zsigmond királyunk idején is tartja magát, s Hunyadi János is talán a külső tényezők, az osztrák és cseh rendek közbenjöttével bízva az V. László beiktatását meghatározó feltételeket az egész nemességet képviselő országgyűlésre. Mintegy e fejlődés előképének is tarthatjuk azt az Anjou királyaink által követett okleveles gyakorlatot, miszerint több oklevelünkben már a nemesség szerepét is hangsúlyozzák. Ahogy azt Kurcz Ágnes megfogalmazza: „A céltudatos Károly a régebbi középkori uralkodókhoz hasonlóan azt állítja, hogy *istentől nyerte a hatalmat, de a hatalom fenntartásához a nemesség támogatására is szüksége van.*” Szintén feltűnik Nagy Lajos alatt a Küküllői-féle krónikában és a Nagy Lajos által adott oklevélben is a Kurcz által „nemesi ideológia”-nak titulált frazeológia, hogy az *uralkodó* megkoronázása vagy intézkedése már a *nemesség együttes akaratából* történik, s itt a nemesség kifejezésére használt ismert formula bukkan fel: „*magnates, proceres barones, milites ac communitas nobilium regni Hungariae*”.⁴ Maga a dolog természetes folyamánya a *communitas* teória fejlődésének, amikor a XV. századra a rendiség megérlelődésével már maga az országgyűlés az, s nem a főurak kis csoportja, amely fellephet az egész ország – a *totius regni*, avagy a *regnicolák* – joghatályos képviselőjének igényével. Mint láttuk, a királyválasztások azután már egészen Mohácsig ennek az egész országot képviselő országgyűlésnek a keretében folynak.

Természetesen ez csak a forma, mivel magán az országgyűlésen belül biztosan fontosabb szerepet kaptak a befolyásos főurak és tanult főpapok, hiszen itt a jogi műveltségnek is fontos szerepe volt az egyes királyválasztási feltételek megformulázásában. Nincs ez másképpen másfél száz évvel később sem, ugyanis a Báthori Gábor fejedelemségéből való elmozdítását kimondó országgyűlés többek között egy tizenkét tagú tanácsot választ az *interregnum* idejére a kormányzás irányítására, s egyúttal feladatául szabta, hogy a válasz-

formátlanul történt, kivéve a királynak és a hercegeknek adott tanácsokat. Egyébként *lázasadás, a király zászlajának cserbenhagyása, az engedelmesség megtagadása az az eszköz, mellyel akarataikat, s a jogtalanannak ítélt intézkedések vagy uralom ellen a jogot érvényre juttathatják.*

Úgy véljük, *ezekben a XI. századi fegyveres felkelésekben kell keresni a későbbi rendi korszak ellentmondási és fegyveres ellenállási jogának, s abban a király koronázási esküje mellett a jogrend, s az alkotmány egyetlen materiális biztosítékának első rudimentumait.*”

⁴ KURCZ ÁGNES: 1964. 360. p.; Uő: 1966. 180. p.

tandó fejedelem conditióit is készítse el. Maga az országgyűlés már csak a kész tervezetet vitatta meg.⁵

Mivel Báthori Gábor fejedelemségtől való megfosztásáig csak önkéntes lemondásoknak vagyunk tanúi – így János Zsigmondénak 1552-ben, majd Rákóczi Zsigmondénak 1607-ben –, s ezek elsősorban vagy egyértelműen külső hatalom által kikényszerítettek, vagy teljesen a fejedelem személye részéről felmerülő, valóban önkéntes lemondások voltak, így azok a közjogi paktum szokásos keletkezésekor szereplő országgyűlés keretében mentek végbe, mivel az országgyűlés becikkelyezte a lemondást. Ezért csak Báthori Gábor esete az első, amikor a rendek oldaláról merül fel intenzíven az uralkodóval szembeni elégedetlenség és az elbocsátás lehetősége. A fejedelmi székéből a rendek által való megfosztás procedúrája csak itt látszik tisztán.

Báthori Gábor elbocsátásában a török hadak asszisztálása mellett maga az országgyűlés hoz határozatot, s döntését egy búcsúzó levélben közli a Várad felé futó fejedelemmel, ahol az elbocsátás fő okaként a fejedelem személyes magaviseletében felmerült botránkoztatások mellett alapvetően azt hozzák fel a rendek, hogy „semmi rendeket az egész országban régi szabadságában, törvényében meg nem tartván, sőt abban nekünk adott hűt ellen sokképpen megrontván és háborítván...”⁶ kijelentik, hogy magukat a hűségeskűtől felszabadultnak tudják, s ezentől a fejedelem önmagát tekintse magánszemélynek, „Erdélyhez tartozó birodalomban semmi jussát ne praetendálja”. Azonban ezen országgyűlés lefolyásából is kitűnik, s maga a panaszolkodó búcsúzó levél hangvétele is ezt sugallja, hogy bár az erdélyi rendek többször megbántva, néha megalázva érezték magukat Báthori Gábortól, mivel a conditiókat is több alkalommal megsértette, mégis a török hatalom fegyveres segítségére volt szükség ahhoz, hogy megunt fejedelmüket elzavarhassák. Nyilván ezen tanulság vezetett el ahhoz, hogy a jövőre nézve ilyen lehetőségnek elejét vegyék, s ha megsérti a fejedelem a conditiókat, akkor legyen meghatározott procedura a fejedelemségtől való megfosztására.

Ezért tanulságos az 1613. novemberi országgyűlés határozata: „végeztük azért, hogy a *kolcsos városoknak, tanácsoknak, székely és egyéb kapitányoknak legyen autoritások* arra, ha az fejedelem exorbitálna és *contra iuramenti nobis praestium*, valamint innoválna, *hűtök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak* absque nota infidelitatis, juxta contenta decreti.”⁷ Tehát a fejedelem megrendszabályozására csak egy szűk rétegnek, a tanácsurak mellett a szász patriciusoknak, székely kapitányoknak s más katonai parancsnokoknak ad felhatalmazást az országgyűlésbe tömörült rendek testülete. Báthori Gábor

⁵ E. O. E. VI. köt. 304. p.

⁶ E. O. E. VI. köt. 349. p.; közli még a szöveget Erdélyország történetei tára. II. köt. 1845. 266–270. pp.

⁷ E. O. E. VI. köt. 360. p.

lemondatásának tükrében nem szorul részletező magyarázatra e garanciális szakaszban a katonai vezetők szerepeltetése, hiszen csak fegyveres fenyegetés kényszeríthette a fejedelmet a hatalomból való távozásra. Nagyon érdekes ez a szabályozás, hiszen a törvénycikk következő passzusa az, miszerint a mondott személyeknek joga van arra is, hogy ezen tény bekövetkezése esetén ellenállhatnak a hűtlenség minden vétke nélkül. Ez a fogalmazás viszont az 1222-es Aranybulla híres ellenállási cikkelyének szó szerinti megismétlése. Ezen persze nem is kell csodálkoznunk, hiszen minden addig letett erdélyi fejedelmi felavatási eskü is tartalmazza az András király dekrétumára való hivatkozást. Tehát az erdélyiek úgy örökölték át az ellenállási jogot, más politikai intézményekkel együtt az 1526. előtti magyar királyságtól. Az már viszont feltűnő, hogy 1222-höz képest az ellenállási jog praktikus megvalósításában nem sok fejlődést tapasztalhatunk, legfeljebb csak annyit, hogy bár az 1613-as hivatkozott végzetmény szerint is csak egy szűk főrangú testület kap felhatalmazást a fejedelem által kötött közjogi paktum ellenőrzésére, de az 1222-es Aranybullában csak általánosságban jelzett főpapok és főurak mellett itt már a három nemzet, illetve a fejedelmi tanács tisztségviselőit ruházza fel az említett jogosítvánnyal. Igaz, hogy még ez a megfogalmazás is elég tág, de a korábbiakhoz képest már jóval konkrétabban sorolja fel az ellenállási jog érvényesítőit, ha a dekrétum szövegének azon kitétele, hogy „egyéb kapitányok”, hogy is valami homályt maga után.

Mindenesetre szükségesnek látszik megjegyezni, hogy bár a conditiók betartására való reáshorítás jogát csak egy szűk főrangú kör gyakorolhatta a törvény szerint, mégis, a fejedelemségtől való megfosztás végleges kimondásának joga az országgyűlést illette, miként a fejedelemválasztás joga is. Bár erre így expressive deklaráló erdélyi törvényhelyünk nincs, mégis bizonyos közvetett szabályozások egyértelműen arra utalnak, hogy a végleges deliberátum meghozatala a fejedelemmel kötött közjogi paktum ügyében az országgyűlés jogosítványa maradt. Hogy erről konkrét törvényhelyünk nincs, az valószínűleg annak is következménye, hogy a II. Rákóczi György uralkodása alatt elkészült Approbata Constitutiókba bár a korábbi fejedelmi esküket és conditiókat beveszik, azonban az 1613-as emlegetett végzés nem kerül be. Nyilvánvaló tény: *Bethlen Gábor és öreg Rákóczi György uralkodása alatt az erdélyi főhatalom olyan abszolutisztikus tendenciái megnyilvánulásának lehetünk tanúi, hogy egy ilyen főhatalom alatt politikailag nehezen keresztülvihető az ellenállási jognak a kodifikáció útján való kiemelt megerősítése. Mégis, Bethlen uralmának kezdetén, majd halála után, s végül I. Rákóczi György halála után az emlegetett egykori Kápolnai Uniót megújítják, amelyben a három nemzet jogai, vallása védelmére (mely passzus a reformáció után került az unió szövegeibe) és a haza megmaradására szövetkezik és esküszik. Az 1649-i megújítás azután bekerül az Approbatákba is. Amellett, hogy ez az unió is tipikus példája a közjogi paktumok azon csoportjának, amikor mellérendelt egyenjogú felek*

lépnek egymással szerződésre, egyúttal az alapvető szabadságaikban esett sérelmek orvoslását végső fórumon az országgyűlés elé utalja. Nézzük közelebbről, hogyan is néz ki az unió szerint, az unióban szövetkezett felek sérelmének orvoslása.

Az első esetben ugyan azt mondják ki, hogy ha magánszemélyt ér bántódás a fejedelemtől, akkor a vármegyét vagy széket keresse meg panaszával, de a törvényhatóságok magától a tanácstól és a fejedelemtől követeljük az okozott sérelem helyreállítását. Ha a fejedelem halogatná a restitutiót, úgy a megbántott személy érdekében illetékes vármegyéje vagy széke keresse meg a többi vármegyét és széket, és együtt lépjenek fel a fejedelemtől és a tanácsnál a sérelem orvoslására. Ehhez hozzátesszük, hogy az Országgyűléseken pedig, amit a haza megmaradására határoznak, sőt a három nemzet szabadsága mellett, még ha egy magánszemély igazsága volna is az, mindhárom nemzet értsen egyet és támogassa egymást.⁸

Tehát az unió szerint a sérelem orvoslásának módja, amely adott esetben jelenthetné a fejedelem conditiójának megsértését is, három szinten is látszik kirajzolódni. Első fórumként mindhárom nemzet számára a helyi igazgatási egység, a vármegye vagy szék próbál igazságot adni, illetve ügyében el kell járnia a fejedelemtől és tanácsnál. A második forma, hogy a vármegyék és székek együtt lépjenek fel a megbántott érdekében, míg utoljára a tanácsra, illetve az országgyűlésre bízva bizonyos, nyilván az egész országot érintő sérelem végső orvoslásának biztosítását.

A tanács és az országgyűlés együttes szereplése sokkal világosabb megfogalmazást nyert, midőn az országgyűlés II. Rákóczi György uralkodása alatt annak fiát, a kiskorú I. Rákóczi Ferencet fejedelemmé választja, apja halálától tartva. A fejedelem kiskorúsága miatt arról is rendelkezik az országgyűlés, hogy II. Rákóczi György halála esetén a kiskorú fejedelem mellett gubernátor legyen, aki viszi a tényleges kormányzatot a fejedelmi tanáccsal. A gubernátor és tanács együttes kormányzása – ahogy erről más helyen szólunk – már kialakult gyakorlat az erdélyi államszervezetben, mindazon esetekben, amikor a tényleges fejedelem kiskorú vagy külföldi származású, vagy egyéb akadályoztatása miatt nem tudja vinni a kormányzást.

Egy motívuma különösen figyelemreméltó a részletes szabályozásnak, amikor arról rendelkezik, hogy ha az ifjú I. Rákóczi Ferencz, „*A mi választott ifjú kegyelmes urunk ő nagysága a conditiók ellen cselekednék*”, akkor a gubernátor a tanáccsal együtt szólítsa fel a fejedelmet a conditiók betartására. Ha ez nem használna, akkor a gubernátornak kötelessége, hogy az egész tanáccsal együtt „generális dietat publicaltasson” még akkor is, ha a fejedelem ezen országgyűlési összehívásnak ellentmondana, s ott, az országgyűlésen magyarázza meg a gubernátor és tanács, hol és miben sértette meg a fejedelemt a conditiókat, s ezután

⁸ Approbata Constitutiók. III. R. I. Cz. I. Articulus.

*felszabadulnak a fejedelemnek tett hűségeskü alól mindnyájan, azaz felbontják a közjogi paktumot.*⁹ Hasonló eljárást ír elő arra az esetre is, ha a gubernátor cselekedne a conditiók ellen, mert ekkor a tanácsot ruházza fel az országgyűlés-összehívási joggal, ahol a gubernátor által megsértett conditiókat megvilágítva, a gubernátorral kötött paktum is felbomlik. Ez a szövegezés viszont, ha már nem is szó szerint egyezik meg azzal az 1613-as országgyűlési végzeménnyel, amit az előbbieken emlegettünk a conditiókat megsértő fejedelmek elbocsátására, szellemében mégis az 1613-as fejedelmet elbocsátó országgyűlés végzemenyén alapul, amennyiben rendezettebb keretek közé szorítja a fejedelemmel kötött közjogi paktum felbontásának módját. Magát a conditio megsértésének a megállapítását a tanácsra és gubernátorra bízva, de e kérdésben a végső deliberátumot már az országgyűlés hozza meg. Lényegében ez a jelzett jogi megoldás nem közvetlen előzmény nélküli az erdélyi fejedelemség 1600-as éveinek történetében. Ugyanis már Brandenburgi Katalin fejedelmválasztási conditióiban szerepel egy olyan garanciális kitétel, hogy a legfontosabb feltételek megtartására „köteles légyen gubernátor uram... az országnak minden státusaival együtt, melynek observáltatására *pléna authoritása* legyen”.¹⁰ Hogy közelebbről mit is értettek ezen a korabeliek, azt egyértelműen mutatják a Bethlen halála után pár hónappal bekövetkezett események. Ekkorra ugyanis Bethlen István gubernátor és a fejedelemnő, Brandenburgi Katalin között az ellentétek olyan végletessé fajultak, hogy a Meggyesre összehívott országgyűlésre már fegyveres csapatokat vont össze mindkét fél. Bár bizonyos személyek közbenjöttével a fegyveres összeecsapás elmaradt, mégis, a gubernátor úgy látta, itt az alkalom, hogy az egybegyűlt rendekkel a fejedelemnőt elmozdítsa trónjáról. Ugyanis a templomban összegyűlt rendek előtt Bethlen István: „Beszélni kezdett *vádat emelvén Katalin ellen, hogy megsértette a választási feltételeket, s az ország fel van hite alól oldva*. Szavai nem találtak visszhangra, s a rendek méltatlankodva el akartak oszlani.”¹¹

Ez az eseménysor itt, sikertelensége ellenére sem más, mint a fejedelemszszony választásakor beiktatott garanciális szabály politikai eseménysorban való megjelenése. Hiszen Bethlen István mint gubernátor a conditiók megsértését megállapítva, az országgyűléssel ki akarta mondatni, hogy a Katalinnal kötött közjogi paktum annak megsértése miatt felbomlott, s így „az ország fel van a hit alól oldva”. Ezzel a korábbi magyar állami gyakorlatot is ötvözte az erdélyi törvényhozás a tanács előtérbe állításával a fejedelemmel szemben, hiszen a tanácsosok lehettek azok a potenciális ellenfelek, akik már a XIII. században is rászoríthattak egy-egy uralkodót a rendi charták betartására, de egyúttal egy konkrét és operatív testületre is bízva azt, amit komolyabb rendi fellépés esetén

⁹ Approbata Constitutiók. II. R. II. Cz. 12. Articulus.

¹⁰ Approbata Constitutiók. II. R. I. Cz. IV. Articulus.

¹¹ E. O. E. IX. köt. 41. p.

talán érvényesíteni is lehetett volna a fejedelemmel szemben. Ha erre mégsem került sor a későbbiekben, az nem feltétlenül az erdélyi rendek tehetetlenségén múlott, hiszen Apafi idejéből is ismeretes egy-két rendi fellépés.

Viszont az uralkodó felelősségre vonásának illetén részletes szabályozása, s a conditiók állandósulásával a főhatalom törvényes korlátozásának stabilizálódása már a XVII. század európai folyamatokba is beilleszthető jelenség. Ennek során szerte Európában a politikai gondolkodóknál sorra újítják fel a régi nézeteket. Még a legabszolutisztikusabb államokban is van rá példa, hogy olyan állambölcséleti munkák születnek, melyek szerint az uralkodó hatalma nem korlátlan, hanem a törvényeknek alávetett. Ebből a szempontból az uralkodói hatalom korlátainak rendszeres törvényi szabályozása és a netáni felelősségre vonásnak az országgyűlésre bízása és részletes szabályozása az erdélyi államot a korban is előtérbe helyezi.

VII. A hatalomgyakorlás további korlátozása, illetve az egyes és többes kormányzás dilemmája a fejedelem kori Erdélyben

Néhány országgyűlési végzésény abba az irányba mutat, hogy a fejedelem beiktatása során létrejövő közjogi paktumot maga az uralkodó és a rendek egyaránt komolyan vették, vagy kénytelenek voltak komolyan venni, mivel *az eskü során megállapított kormányzati feltételeket utólag módosították*. Kifejezetten a conditio módosítására hivatkozik Trócsányi Zsolt az 1663. évből.¹ Viszont két másik adat arról győz meg bennünket, hogy a beiktatás után a *kormányzás alatt is keletkezhetnek olyan törvények, melyekre a fejedelemnek esküt kellett tennie, vagy külön az országgyűlési végzésény hozatalára rendelt formaságokat be kellett tartani*. Az első eset a jezsuitákkal kapcsolatos, s ez 1588-ról datálendő, amikor is kitiltották a jezsuitákat Erdélyből.² 1598 végén Báthori Zsigmond visszatérésekor és újbóli fejedelemmé választásakor a Tordán tartott országgyűlésen a jezsuitákkal kapcsolatos tilalmat lényegében megismétlik, s annak megtartására a katolikus vallású fejedelmet, Báthori Zsigmondot megesketik.³ A következő, az 1599-es év tavaszán Meggyesen megtartott országgyűlésen a fejedelem kívánságára már nemcsak a jezsuitákra vonatkozó tilalmi artikulust helyezik hatályon kívül a rendek, hanem: „Az mi pedig ebben az *felsőged* Tordán lött *juramentumát illeti, attól felségedet in hac parte absolváljuk*.”⁴ Ez alapján úgy tűnik, hogy a vallással kapcsolatos rendelkezések oly szorosan tapadtak ahhoz a körhöz, amelyben a főhatalom átadásakor szabályozták a rendek szempontjából leglényegesebb kormányzási feltételeket, hogy ha a vallásról a főhatalom átadása után rendelkeztek, akkor is be kellett tartani a rávonatkozó külön eljárási feltételeket.

Hasonló jellegű formai garanciális szabályozás érvényesült a rendek egy igen régi jogosítványa, az *adómegajánlás megszavazása* körül is. A részletes vizsgálódásokból kitűnik, hogy már az emlegetett, jezsuitákkal kapcsolatos

¹ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1976. 60. p.

² E. O. E. III. köt. 238–240. pp., az 1588-as Meggyesen tartott országgyűlés végzései.

³ E. O. E. IV. köt. 194–198. pp.

⁴ E. O. E. IV. köt. 268–269. pp.

törvényekben is hangsúlyozzák a rendek, hogy azokat a *végzéseket generális gyűlésen hozták*.⁵ A fejedelmválasztásnak szintén egyik lényeges feltétele volt, hogy azt nem a szokásos országgyűlésen, hanem az úgynevezett *egyetemes országgyűlésen* tartsák meg. Úgy tűnik, hogy ez a szabályozás kiterjesztődik azokra a jogilag szabályozott kérdésekre is – ilyen a vallás- és később az adó- és kincstárügy –, amelyeket olyan kérdéseknek tartanak, amelyekről ha nem is a főhatalom átadásakor, ám azon kívül, de mindenképpen a rendek széles körének bevonásával kell intézkedni. Ebből következett, hogy ezen kérdésekben semmiféle partiális gyűlés vagy tábori országgyűlés határozathozatalra nem lehetett jogosítva. Jól látszik ez már a Báthori Zsigmond uralkodása elején vallásügyi kérdésben tett országgyűlési előterjesztésben is, ahol a rendek a katolikus egyház favorizálását sérelmezik a fejedelemtől: „Tekintélyes urak panaszkodnak vallásuk elnyomásáért, mi viszont nem tűrhetjük, hogy külön universitást képezzenek, mikor törvényeink vannak, hogy töredék soha, csak az ország jelentékeny része képezhet universitást.”⁶

Hasonló gondolat csendül ki az 1659. májusában tartott országgyűlés határozatából is, ahol a rendek hatályon kívül helyezik a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata alatt Máramarosban, Viskén tartott tábori gyűlésnek az adóról hozott határozatát. A megsemmisítés indoka a rendek részéről kettes: az egyik, hogy ezt a tábori gyűlési végzeményt úgy tüntette fel a volt fejedelem, „*mintha az ország törvénye szerint legitime convocáltott gyűlésnek végzése lett volna*”.⁷ A másik kifogás összetettebb, miszerint nagy hiba volt a szabályellenesen hozott artikulusoknál az is, hogy egyrészt azok leírására nem a táborban is *jelen lévő ítélő mestereket*⁸ alkalmazták, másrészt, hogy az így összehozott törvényt mielőtt kinyomtatták volna, praefatioval látták ugyan el (ez egy lényegi kellék a törvény szerint: „...*articulust praefatio nélkül ki nem szoktak bocsátani*”),⁹ ám ezen praefatio megfogalmazásánál a státusok megkérdezése nélkül járt el a fejedelmi kormányzat. Nagyon tanulságos ezek után a summázat is, miszerint, mivel azon a bizonyos Viskén tartott gyűlésen a rendek többségükben jelen nem voltak, „hanem csak akkori hadi és tábori atyánkfiai; sőt a praefatio még azoknak is hírekkel nem volt. Mi azért mint nem miénket, ennek után is *ezen articulust nem agnoscáljuk*, és mint *illegitime s hírünk nélkül iratottal, praefatiójával együtt élni nem akarunk, sem engedünk, hanem erőtlennek*, s mi tőlünk idegen dolognak *pronunciáljuk és declaráljuk*.”¹⁰

⁵ E. O. E. IV. köt. 269. p.

⁶ E. O. E. III. köt. 86. p.

⁷ E. O. E. XII. köt. 307. p.

⁸ SZILÁGYI SÁNDOR: 1876. 40. p. úgy írja, hogy Erdélyben az ítélőmesterek fogalmazták a törvényeket. Foglalkozik még az ítélőmesterek országgyűlési szerepével. TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1976. 71. p.

⁹ E. O. E. XII. köt. 308. p.

¹⁰ E. O. E. XII. köt. 308. p.

Az eddigiek alapján tehát az mondhatjuk, hogy a vallásügyi kérdések, továbbá az adó és az ezzel összefüggő kincstári ügyek olyan politikai kérdések, amelyekben való intézkedés mindenkor igényli a rendek közreműködését, politikai egyetértését. Ugyan a korábbiakban azt is elmondtuk, hogy az adóügyi kérdésekben való rendi közreműködés elmaradhatatlansága a XV. század közepe óta állandó ismérve a magyar rendi államnak, de már a XVI. század elején megjelenik olyan vallásügyi kérdésekben való döntési jogosultsága is az országgyűlésnek, ami addig feltétlenül uralkodói jogosítvány volt. Így találkozhatunk utalásokban azzal, hogy 1542-ben a megürült erdélyi püspökség be nem töltéséről s a püspökség jövedelmeinek a királyi kincstár javára való adminisztrálásáról nem Fráter György helytartó, nem a királyné, Izabella, hanem a Marosvásárhelyen tartott országgyűlés intézkedik.¹¹ Az országgyűlésen egybegyűlt rendeknek ilyen, korábban kizárólagosan uralkodói jogosítványt képező kérdésben való intézkedése később is megfigyelhető. Igaz, a fejedelemség kezdetén még az a régi strict jogi álláspont dominál, hogy a *legfontosabb uralkodói jogosítványok gyakorlása szimbolikusan is szorosan kötődik az uralkodó személyéhez*. Így a *János Zsigmond halálakor* kelt országgyűlési határozat az uralkodó eltemetéséig felfüggeszti az egyik leglényegesebb tevékenység, az igazságszolgáltatás gyakorlását: „*A vármegyék székin is minden ítéletek ez időközben megszűnjenek. Az ítélőmestertől a testamentarius urak a pecsétet bekérjék és bévegyék...*”¹²

Ilyen jellegű intézkedéssel későbbi fejedelmek halálakor nem találkozunk, s úgy tűnik, az uralkodó személyéhez szimbolikusan ily szorosan kötődő főhatalmi jogosítványok gyakorlásában már nem tartanak szükségesnek hasonló korlátozást. Sőt, I. Rákóczi György választási conditióiban az igazságszolgáltatási jognak mint uralkodói jogosítványnak már csak halvány nyomaival találkozunk. Valószínűleg erre az időre tehető az uralkodói személyes bíraskodás végső megszűnése, és mint uralkodói igazságszolgáltatási jogmaradvány a kegyelmi jog gyakorlása. Ugyanis az említett conditio szerint a *fejedelem*: „...terminuskor *semminemű törvénynek discussiójában benn nem ül, holott ad suam praesentiam apellálják a törvényt, mint summus justitiarius eleibe*.”¹³

Már említettük, hogy eleinte a rendek csak az adó ügyében, később viszont már a kincstári ügyekben is viszonylag nagy önállósággal intézkedtek.¹⁴ Különösen donatiók esetében vagyunk ennek tanúi, amikor egyrészt az adományozott birtoktest kincstári vagyont képez, másrészt, amikor maga az adományozási jogot gyakorló személye bizonytalan volt. Így olvashatjuk, hogy amikor Ghyczy János lemond a gubernátorságról, akkor az országgyűlést kéri,

¹¹ E. O. E. I. köt. 93. p.

¹² E. O. E. II. köt. 385–386. pp.

¹³ Approbata Constitutiók II. R. I. Cz. Articulus XIII.

¹⁴ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1976. 150. p.

járuljon hozzá, hogy még a Báthori Istvántól inscriptióba – zálogba – kapott gyalui uradalmat, leszármazói nem lévén, szabadon örökíthesse.¹⁵ Itt egyértelműen egy kincstári birtokról volt szó, amit a volt kormányzó is csak zálogba bírt. Ekkor még Báthori Zsigmond sem tette le az esküt, tehát nem volt teljes jogú fejedelem, így érthetően az országgyűlés hozzájárulását kérte ki a kormányzó. Ugyanígy az ország által való donatióról hallunk Basta idejében, amikor az ország generálisát, Csáky Istvánt adományozzák meg szintén inscriptionális birtokként Fogaras uradalmával.¹⁶ Ekkor szintén nem tisztázott a donatiós jog gyakorlása, hiszen azt elméletileg Rudolf gyakorolhatná, mint magyar király. Hogy helyette azt mégis a rendek teszik, s Csákynek az ország előtt érdemeit hangsúlyozzák, már arra mutat, hogy interregnum idején az országgyűlés érzi magát felhatalmazva olyan jogosítványok gyakorlására, ami korábban kizárólag a főhatalom birtokosát illette csak meg.

A főhatalom jogosítványainak gyakorlása körüli bizonytalanságot ekkor mi sem mutatja jobban, mint hogy ezen a Csákynek is donációt adó Lécfalván tartott országgyűlés végzéseiben első helyen arról határoztak a rendek, hogy¹⁷ „*mentől hamarébb lehet császár ő felségét solemni legatione ab omnibus statibus et ordinibus megtaláljuk de futura administratione hujus reipublicae Transilvaniae.*” Már lényegesen öntudatosabb hang csendül ki abból a levélből, amit az erdélyi országgyűlés II. Mátyás királynak írt, aki a volt erdélyi fejedelemasszony, Báthori Zsigmondné, Mária Krisztierna hozományát reklamálta Bethlen Gábor fejedelemségének kezdetén az erdélyi rendektől. Maga a levél megérkezése és a válaszdás között eltelt hosszú idő is az tanúsítja, hogy komoly fontolgatás tárgyát képezte a válaszdás, s nyilván annak önértékes szavai és a válasz világos, határozott, elutasító volta mögött ott kell tudnunk Bethlen kormányzati szándékait is. Ugyanis a rendek emlékeztetik az uralkodót, II. Mátyást: az elmúlt másfél évtizedben többször is volt olyan helyzetben, hogy kezében és az ő kormányzása alatt volt Erdélyország, s a Habsburg uralkodó megbízottai vitték az adminisztrációt. Ám ezen idő alatt egyszer sem tettek kísérletet, ami pedig akkor lényegesen könnyebben ment volna, hogy kielégítsék a volt fejedelemasszony anyagi követeléseit. Így a rendek a követelés ennyi idő után való felvetéséből határozott politikai szándékokat sejtettek. Ezért kijelentik: „*Továbbá a hitbér fizetése sokkal inkább a Zsigmond fejedelem személyét, mint a mi köztársaságunkat illeti.*”¹⁸

Ezen esetből számunkra az a tanulság, hogy ekkor már megpróbáltak az erdélyiek világos különbséget tenni az uralkodók magánvagyonára és az államot

¹⁵ E. O. E. III. köt. 92. p.

¹⁶ E. O. E. IV. köt. 557–560. pp.

¹⁷ E. O. E. IV. köt. 557. p.

¹⁸ SZÁDECZKY LAJOS: 1890. 231–234. pp. A fejedelemség kezdete alatti pénzügyekre I. Bíró Vencel: 1917. 30–39., 66–73., 101–105. pp.

illető kincstári vagyon között. Ezt a megkülönböztetési lehetőséget nagyban elősegítette, hogy Erdély uralkodó családjai rövid életűek voltak, állandó uralkodói dinasztia a többszöri kísérlet ellenére sem tudott kialakulni, az országgyűlésen egybegyűlt rendeknek pedig éppen a fokozott mértékű török adó miatt is oda kellett figyelni a kincstári vagyonra. Ez eredményezi azután azt a sokat emlegetett döntésüket is, hogy amikor az 1613-as fejedelmválasztáson Bethlen Gábert iktatják be a fejedelemségre, akkor az ő választási conditioiban már feladatául szabják az elidegenített kincstári birtokok visszaszerzését.

Mindezen példákat eddig azért hoztuk fel, hogy valamivel szemléletesebbé tegyük az eddig már sokat emlegetett tényt, hogy a XVI–XVII. század Erdélyében egyre erősödik a felismerés, hogy a főhatalom korlátok nélkül nem gyakorolható. Erre kitűnő alkalmat szolgáltat a rendek számára, hogy a főhatalom átruházásának magyarországi gyakorlata szerint az átadáskor az uralkodó-jelöltnek esküt kell tenni, s ez az eskü, illetve a Báthori Zsigmondtól kezdve szokásba jött *conditio* alkalmas keret arra, hogy többek között az országgyűlésen egybegyűlt rendek szabadságának garantálásával, illetve meghatározott kormányzási feltételekkel töltsék ki, ami egyúttal a főhatalom korlátozását is jelenti. Ez az erős hatalomkorlátozási tendencia vezethet azután oda, hogy a fejedelem kori Erdélyben mindenkit, *aki a főhatalom birtokosát ténylegesen helyettesíti*, majd ezzel szinte párhuzamosan a kormányzásban aktívan részt vállaló *fejedelmi tanácsosokat szintén eskü letételére kötelezik*, azaz korlátlanul jogi megkötések nélkül nem gyakorolhatják a hatalmat. Ezen folyamat során még mintegy kiegészítésül megjelenik nemcsak a fejedelmi tanácsosok felelősségre vonásáról intézkedő *articulusok* sora, hanem a jogi megkötésekkel irányító *helyettes* – aki rendszerint a gubernátor – és a *tanács együttes kormányzásának intézményesítése*, ami egyúttal az *alkotmányos monarchia kialakításának lehetősége is*, s erre Bethlen Gábor „politikai végrendelkezése” kapcsán kapunk klasszikus példát.

Vegyük sorra ezeket a kérdéseket. Elsőként az *uralkodót helyettesítő tisztség említendő*. Az erdélyi állam gyakorlatában az uralkodó helyettesítésére kétféle intézményt alkalmaztak, a fejedelemség kezdetén a *locumtenens*, azaz a tényleges helytartó kerül rendszeres kinevezésre, míg Báthori Zsigmond kiskorúságától kezdve, még akkor is, ha volt tényleges nagykorú, felesketett fejedelme az országnak, mindig kormányzót, gubernátort nominál a fejedelem saját helyettesítésére. A kezdeti időszakban a *locumtenens*ek kinevezése a korábbi magyarországi gyakorlatban gyökerezik. Hunyadi János és Szilágyi Mihály kormányzósága kivételével mindig *locumtenens*, a királyi helytartó az, aki az akadályozott uralkodó helyett viszi a kormányzást, mígnem a Mátyás alatt hozott nádori törvények a nádort teszik meg az uralkodó általános helyettesévé, közismerten különleges jogosítványokat biztosítva neki, úgymint a királyválasztó országgyűlés összehívását és az első szavazat leadásának jogát. Báthori István nádor II. Lajos halála után él is ezekkel a jogosítványokkal, s a Pozsony-

ba menekült özvegy királynéval közösen hívják össze a Ferdinánd megválasztását előkészítő országos gyülekezetet. Ebből következően Szapolyai János nagy köznemesi támogatással szervezett királyválasztása nádori közreműködés nélkül folyt le. Később nyoma van, hogy a két részre szakadó ország és udvartartás következtében Szapolyai Jánosnak is volt nádora. Meglehet, hogy a nádori tisztt ellensúlyozására tette meg Szapolyai 1530-ban a török portán igen nagy befolyással rendelkező Gritti Lajost kormányzónak. Szerémi feljegyzései szerint a János-párti főurak és főpapok igen ellenezték a kormányzóvá tételt, Statileo erdélyi püspök állítólag nem is volt hajlandó szavazni. A bőbeszédű Szerémi itt egész jól rögzítette a magyar főurak ellenvéleményét, akik így ágálnak János király előtt a kormányzó ellen: „Hát vajon gyermek vagy te, királyi felség? Illett volna őt akkor megtenned, ha gyermek volnál.” Ezek szerint a korabeli felfogás kiskorú uralkodó mellett tartotta természetesnek kormányzó működését, holott a nagykorú Mátyás mellett eleinte fungáló Szilágyi Mihály kormányzósága a gubernátori funkció tágabb értelmezéséhez utasít bennünket.¹⁹ János király halála után, feltehetően az ország három részre szakadásának feltételezett ideiglenessége miatt, a Szapolyai-párt kormányzata Fráter Györgyöt mint helytartót bízta meg a kormányzat vezetésével. Bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy a barát sok mindent elkövetett, hogy az Izabella és János Zsigmond uralma alatt megmaradt keleti országrészben kormányzói címet viseljen, de ellenfeleinek a királyasszonynál való ármánykodása mindig megakadályozta, hogy Fráter Györgyöt gubernátorrá válasszák.²⁰ Ezek a viták, utólag úgy tűnik, egyúttal arra is alkalmasak voltak, hogy a legfelsőbb kormányzat szintjén zavart okozzanak, hiszen nem volt tisztázva, ki jogosult gyakorolni a főhatalom különleges jogosítványait, így a már említett főkegyúri jogokat, bíráskodás terén a végső ítélkezési jogot stb. A királyasszony, Izabella ugyan még Székesfehérváron a régi koronázási szertartás szerint volt megkoronázva, de ez a középkori magyar szokásjogi gyakorlat szerint nem jelentett felhatalmazást a királyi hatalom különleges jogosítványainak gyakorlására. Láttuk is, hogy az erdélyi püspökség betöltése ügyében az országgyűlés dönt.²¹ Ugyanakkor János Zsigmond, bár még a Rákoson tartott országgyűlésen a régi szokás szerint választott magyar király volt, de

¹⁹ SZERÉMI GYÖRGY: 1979. 267. p. Szapolyai nádorispánjára l. GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 107–109. pp.

²⁰ E. O. E. I. köt. 84–89. pp. és GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 111. p.

²¹ Igen érdekes, hogy Albert király özvegye, Erzsébet királyné, nemkülönben Mária, II. Lajos özvegye egyaránt gyakorolta a főkegyúri jogot. Erre felhívja a figyelmet FRAKNÓI VILMOS: 1895. 217. p. E joggyakorlás kuriózuma, hogy Erzsébet özvegy királyné nem mondja meg, milyen alapon él a főkegyúri joggal, amikor a Cilleikre ruházza a zágrábi püspökség feletti királyi kegyúri jogot. Viszont Mária özvegy királyné egyik 1526. augusztus 24-én kelt adománylevelében kifejezetten utal a jogalapra, mondván: hogy férje, II. Lajos Mohácsra indulva „a királyi kegyúri jog teljes gyakorlását Mária királynéra ruházta át”.

gyermek, s emellett meg sem volt koronázva. Fráter György mint helytartó csak a tényleges kormányzatot vezethette, de a királyi praerogatívák közé tartozó kérdésekben ő sem mert dönten. Ezért igényelhette a kormányzói címet, aki – amint azt Hunyadi példája is mutatja –, bár a tanáccsal együtt, de gyakorolta a főkegyúri jogot, valamint a tanáccsal együttesen, de bíraskodott is. S ez volt az a másik kérdés, a legfőbb bíraskodási jogosítvány, amelynek nem gyakorlása nagy zavarokhoz vezetett. Így érthető meg azután, hogy Fráter Györgyöt végül is a legfőbb bírói címmel ruházzák fel, ami mögött a királyt illető bíraskodási jog legfelsőbb szintű gyakorlása húzódik meg. Ez nem csak tiszteletbeli címe volt Fráter Györgynek, hiszen a Székely Oklevéltár néhány oklevelének tanúsága szerint Fráter György gyakorolta is ezt a jogosítványát.²² Valószínű, hogy mint kormányzónak erre a titulusra nem lett volna külön szüksége. Viszont arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy ezen helytartói intézmény ruházásakor tett-e le Fráter György mint helytartó esküt. A későbbi erdélyi gyakorlatból az eskütétel feltehető, de ennek nincs nyoma. 1556-ban Izabella és János Zsigmond Erdélybe való visszatérésekor tudjuk, hogy a rendek letettek egy esküt Izabellának és fiának, továbbá ekkor a királyné is tett esküt, feltehetően a maga nevében, mivel fia helyett ezután ő gyakorolta a fő hatalmat. Bár egyes okmányok szerint az ő bejövetelükig Petrovics Péter mint locumtenens, tehát mint helytartó intézte a kormányzati ügyeket. Petrovics rövidesen bekövetkezett halála után új helytartót már nem neveztek ki, hanem Izabella, 1569-ben bekövetkezett haláláig maga vitte a kormányzatot.²³

Ezután hosszú ideig hallgatás mutatkozik a helytartói intézmény körül, hacsak azt a kis epizódot nem tartjuk a helytartóság felújítási kísérletének, ami János Zsigmondnak már emlegetett 1566-os belgrádi szultán előtti tisztelgését

²² Székely Oklevéltár. II. köt. 1876. 72–73. pp.-on olvasható az 1545 májusából való, s egy hagyatéki osztályról szóló Fráter Györgynek címzett jelentés. Ebben az ügyben Fráter György, mint főbíró adhatott utasítást, mivel a levélíró is így címezte őt: „Ez levél adassék az mi keghelmes Urunknak *frather Giorgionak, ez ország bírának*.” Továbbá ugyanezen kötet 91–93. pp.-on a gyulafehérvári káptalan 1550 szeptemberéből származó jelentése, szintén Fráter Györgynek címezve, amely egy beiktatás során történt ellentmondás miatt az ellentmondókat a helytartó elé idézte. A káptalani jelentés címzése a következő: „Reverendissimo domino *fratri Georgio Episcopo Waradiensi Thesaurario Locumtenenti et Judici generali domino*.” E titulusból is látható, hogy a *Judici generali* és az „ez ország bírának” kifejezés országbíróként nem értelmezhető. Itt ugyanis az uralkodót az igazságszolgáltatás funkciója gyakorlásában általában helyettesítő országbírói ténykedésnél többről lehet szó. L. még GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 111. p.; továbbá SZILÁRD KATICA: 1910. 8–9. pp.

Érdekes még Fráter György kincstárnoki funkciója is. Szilágyi Loránd szerint Mohácsig csak a kincstárnok intézkedhetett a következő ügyekben: vám-, adó- és bányaugyek, pénzkifizetések, királyi városok és királyi várak. In: SZILÁGYI LORÁND: 1930. 60. p. Használható még fentiekben BÍRÓ VENCEL: 1917. 11. és 41. pp.

SZILÁGYI SÁNDOR: 1876. 36., 47. pp.

²³ E. O. E. II. köt. 56–57. pp.; GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 111., 112. p. JAKAB ELEK: 1875. 32–33. pp.; SZILÁRD KATICA: 1910. 18. p.

megelőzően történt. János Zsigmond ugyanis készülvén a szultán elé, helyetteseket kívánt hagyni az ország kormányzására. Erre vonatkozóan az 1565. októberi Kolozsmonostoron tartott gyűlés úgy határozott: „*helytartót is azt válassza, és hagyja ő felsége közöttök, az ki ő felségének tetszik*”.²⁴ Ekkor még az volt a terv, hogy János Zsigmond személyesen megy le tisztelegni Konstantinápolyba a szultánhoz,²⁵ s mivel ez várhatóan hosszabb időt vett volna igénybe, így vált volna szükségessé helytartó kinevezése. De nincs nyoma kinevezésnek, mivel akkor a látogatás Belgrádba tevődött át.

A Báthoriak kormányzata alatt először István fejedelem lengyel királlyá választásakor merült fel a helyettesítés kérdése. Báthori István eredeti szándéka az volt, hogy az erdélyi fejedelemségről nem mond le, hanem csak maga helyett hagyja testvérét, Báthori Kristófot a kormányzat vitelére. Legalábbis erre utal az országgyűlési végzés szövege, melyben a rendek kijelentik, hogy: „és az mint *te nagyságod helyében in sua absentia hagyta előttünk Báthori Kristóf* urunkat ő nagyságát, azonképpen ebben is az nagyságod értelmét vettük...”²⁶ Az országgyűlési határozat szövegén túl a helytartóság irányába mutat, hogy Báthori István, lengyel királlyá lévén, címei közül nem hagyja el az Erdélyre való utalást, hanem most már királlyá koronáztatván, vajda helyett Erdély fejedelmének – princeps Transylvaniae-nek – írja magát. Hogy pedig Báthori István nem értelmezte ezt pusztá titulusként, az is mutatja, hogy amidőn Báthori Kristóf meghal, s bár fejedelemmé választott, de kiskorú fia marad az erdélyi trónon, akkor Báthori István lengyel király feljogosítva érzi magát, hogy ő határozza meg, milyen legyen az erdélyi kormányzás formája – testületi vagy egyszemélyi – unokaöccse kiskorúságának tartama alatt. Ugyanígy az erdélyi főhatalomra formált jogát jelzi az a tény is, hogy Báthori Zsigmond kiskorúsága alatt Báthori István mint lengyel király külön erdélyi kancellárt tart maga mellett Berzeviczy Márton személyében, s az erdélyiek számára adott magyarországi donációs leveleket a király, Báthori István mellett Berzeviczy szignálja.²⁷ Úgy tűnik ezek alapján, Báthori Istvánnak komoly szándéka volt végig uralkodása alatt, hogy Erdély és Lengyelország közös, illetve egy uralkodó által való kormányzását valamilyen módon biztosítsa. Az is valószínűnek látszik, hogy ebben az új hatalmi konstrukcióban nagy szerepet szánt a katolikus restaurációnak is, amit elsősorban a jezsuiták irányításával szeretett volna elérni. E rend érdekében nemcsak Lengyelországban tett határozó intézkedéseket, de az ő felügyelete alá adja az általa alapított Kolozsvári

²⁴ E. O. E. II. köt. 293. p.

²⁵ E. O. E. II. köt. 248–250. pp.

²⁶ E. O. E. II. köt. 575. p. BÍRÓ VENCEL: 1917. 51–52. pp. szerinte a külön török jelvények is önálló uralkodónak mutatják Báthori Kristófot.

²⁷ Olvasható Berzeviczy aláírása ekképpen: „Martini de Berzevice, equitis, et per Transilvaniam Cancellarii nostri” a Báthori István által az ippi Fráter családnak adott donációs levélén. In: NAGY IVÁN: IV. köt. 1858. 255–256. pp. Példákat hoz még BÍRÓ VENCEL: 1917. 72. p. 5. lj.

kollégiumot is. Az alapító levelet szintén ő állította ki, s nem a testvére, Báthori Kristóf erdélyi vajda.²⁸ A kollégium alapítása idején tett lépéseket az erdélyi katolikus hierarchia restaurálására. Mivel az erdélyiek országgyűlési végzésében tiltották el az erdélyi püspök fungálását, az óvatos Báthori István úgy képzelte el a püspök visszahelyezését, hogy javaslatot tett a római curiának: kinevezné a somlyai esperest *erdélyi segédpüspökké*. Igen ám, de ennek a megoldásnak kánonjogi akadályai voltak, hiszen az erdélyi püspöki szék elméletileg be volt töltve az említett Bornemissza Pál által, aki az idő szerint nyitrai püspökként fungált. Márpedig segédpüspököt csak a püspöki széket ténylegesen betöltő személy mellé lehetett kinevezni, s címzetes püspökként ilyenkor rendszerint valamely, a hitetlenek kezére jutott régi püspökségre – in partibus infidelium – szentelték fel. Így a jezsuiták azt ajánlották Báthori Istvánnak, hogy szenteltessen fel segédpüspököt a csanádi, moldvai és tinnini püspökség titulusára, s az így kreált segédpüspök fungálhatna Erdélyben mint püspöki hatósággal bíró egyházfő, aki így de facto, s nem de jure lehetne erdélyi püspök.²⁹

Báthori István mindezen elképzelései viszont nem voltak maradéktalanul megvalósíthatóak az akkori erdélyi viszonyok, az erdélyi rendek gyakorta nagyon is öntudatos ellenállása miatt. Már Báthori Kristóf helyettesi minőségét sem fogadták el a rendek, ugyanis a hivatkozott országgyűlési határozatban azt is kimondják, hogy ugyan egyetértenek azzal, miszerint Báthori Kristóf vigye tovább Erdély kormányzását, de tegye le Báthori Kristóf is az esküt, mégpedig „minden nemzetségnek, statusoknak és ordóknak, hogy szabadságokat és törvényeket minden cikkelyeiben megtartja; religióban senkit meg nem háborgat, újítást sem szenved; előbbi donatiókat... megtartson...”³⁰ Ez az esküformula gyakorlatilag, mint majd látni fogjuk, nem más, mint a mindenkori erdélyi fejedelmek esküje, amit az inauguratiókor tettek le. A rendek tehát gyakorlatilag nem helyettesnek, hanem *teljes jogú uralkodónak kötelezték le Báthori Kristófot*. Egyértelműen ezt mutatja az uralkodói esküszöveghez való hozzáadás is: „... ezt is hozzátéve, hogy ez birodalom idein *hasonló autoritással legyen közöttünk minden dolgokban, valemellyel te nagyságod volt mind törvény dolgában, donatiókban, minden egyéb dolgokban per omnia...*”. Az előbbiekből láttuk, hogy különösen az igazságszolgáltatás és a birtokadományozás volt az a két leglényegesebb pont, amelynek gyakorlása helyettesítés esetén problémát okozhatott. Nyilván a korábbi tapasztalatok indítják arra az

²⁸ VERESS ENDRE: I. köt. 1911. 127–133. pp. Az alapítólevél dátuma: Vilna, 1581. május 12.

²⁹ VERESS ENDRE: I. köt. 1911. 71–73. pp.-on P. Szántó István jezsuita fejt ki Uchanski lengyel követnek, miképpen lehetne a somlyai esperest, Gyulai Pált erdélyi suffraganeussá kinevezni. Jezsuitákkal kapcsolatban l. még BÍRÓ VENCEL: 1917. 76–80. pp.

³⁰ E. O. E. II. köt. 575. p.

erdélyieket, hogy Báthori Kristófból testvére, az új lengyel király szándéka ellenére is, teljes jogú uralkodót kreáljanak az erdélyi országgyűlésen.

Az erdélyiek ezen döntését természetesen külpolitikai tényezők, többek között a felettes török hatalom miatti aggodás is hozzájárulhatott. Ezt sejteti Báthori Kristófnak azon levele, amelyet testvére lengyel királlyá koronázása után küld az erdélyi portai ügyvivőnek, s ebben azt írja, hogy meggyőzze a Portát: Erdélynek a jövőben sincs semmi köze Lengyelországhoz, azt azontúl is innen, Erdélyből kormányozzák.³¹ Ha figyelembe vesszük a Porta mindenkori ideges reagálásait, ami akkor következett be, ha Moldva külső nyomásra kénytelen volt felújítani a Lengyelországhoz való hűbéri függését, nem látszik túlzottnak ez a külpolitikai magyarázkodás.

Van még egy érdekes mozzanata Báthori Kristóf uralkodóvá tételének. A rendek ugyanis az itt elmondottakhoz még egy kitételt fűznek, miszerint kikötik: Báthori Kristóf gyakori betegeskedése miatt tanácsosokat nevezzen ki, s azokkal kormányozzon.³² Maga az uralkodó melletti tanács nem újkeletű jelenség, s a velük való együttes kormányzás igénye is többször felmerült a megelőző magyar történelemben. Már Izabella királyné Erdélybe költözésekor, 1542-ben hangsúlyozzák a rendek országgyűlési véleményükben, hogy a királyné a három nemzet főbbjeivel tanácskozza meg a kormányzás ügyeit, s lényeges kérdésekben velük egyetértésben döntsön.³³ Ebben csak annyi az újdonság, hogy Izabella udvara ekkor még a Szapolyai Jánostól örökölt személyekből áll, s ahogy arra a történettudományban legutóbb Barta Gábor is felhívta a figyelmet, ez az udvar ekkor jórészt magyarországiakból áll, erdélyi tanácsos még nincs a királyi tanácsosok között.³⁴ Mivel az uralkodás súlypontja 1541-et követően Erdélyre helyeződött át, így érthető igénnyel lépnek fel az erdélyiek, amikor a három nemzet vezetőinek részvételét kívánják a központi kormányzati testületben. Kérésük nem ment máról holnapra, de úgy látszik,

³¹ Erdélyország történetei tára. I. köt. 1845. 160. p. Így ír az új vajda: „Portának illy vélekedése mi felőlünk ne légyen: hogy mi Lengyelországtól függenénk és szolgálánk, hogy mi sehová nem hallgatunk, sohunnan egyebünnen nem függünk, hanem csak az hatalmas császártól.”

³² E. O. E. II. köt. 576. p.

³³ E. O. E. I. köt. 109. p. Ezen végzemény szerint: „Minden hivatal és hivatalnok, éppen úgy a főtisztelendő helytartó úr, mint a többiek, ő királyi felségétől és fiától függenek, ekképp, hogy a magyar királyok kiváltságaihoz képest az ország szabadsága épen tartassék meg, hogy az ország minden ügyeit ő felsége tanácsosai tanácsával igazgassa. Ha pedig fontos ügyek kerülnek elő, ne csak saját tanácsosait hívassa össze, hanem a főbbeket is a három nemzetből, kik erre ki vannak jelölve, s ezek tanácsával éljen.” Ezt az 1543-as kolozsvári országgyűlést megelőzi az 1542-es tordai országgyűlés, amelynek végzeménye szerint, a helytartó mellé egy 22 tagú tanácsot kell szervezni, mely úgy áll össze, hogy a három nemzet mindegyikéből küldenek hetet-hetet, s az így kialakuló huszonegy tagú tanácshoz utolsóként a fehérvári káptalan csatlakozik In: E. O. E. I. köt. 84–89. pp. További adatokra hívja fel a figyelmet TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 13–21. pp. SZILÁRD KATICA: 1910. 5–6., 26–27. pp.

³⁴ BARTA GÁBOR: 1979. 89–90., 192–193. pp.

Izabella és környezete tanult a korábbiakból is, mivel János Zsigmond kormányzatában már csak partiumi magyarok vannak, a többi tanácsos mind a szűkebben vett Erdélyből való.

Természetesen a folyamatos kormányzás viteléhez szükséges volt, hogy legalább a tanácsosok kis része állandó jelleggel az udvarban tartózkodjék, magának a tizenkét tagú tanácsnak sürgős ügyekben való összehívása, illetve összevárása lehetetlen volt. Így állandó intézménnyé válik a tizenkét tagú uralkodói tanácson belül egy szűkebb operatív testületnek a folyamatos fungálása. Hivatalos elnevezése ennek a szűk körű testületnek nincs, de tevékenységét tekintve megfelel a kor *európai államkormányzatában kis vagy titkos tanácsnak nevezett kormányzati intézményeknek*. Első szervezett intézményes nyomait Mályusz Elemér kutatásaiból ismerjük. A Zsigmond-kori kis vagy titkos kancellária körül formálódik egy szűkebb, operatívabb uralkodói tanács, de még ezt sem nevezik titkos tanácsnak. Viszont állandó működésüket nemcsak az jelzi, hogy ezen titkos tanács tagjai állandóan elkísérik urukat külföldi utazásaira, hanem ők szerepelnek relátorokként az egyes kis kancelláriai intézkedést kívánó ügyekben is. Ez az adminisztráció azután további fejlődésnek nézett elébe V. László uralkodásával, aki szintén egy egész kelet-közép-európai államkomplexum uralkodója volt, s az uralma alatt álló három országcsoportban szükségessé váló rendszeres utazgatásai nélkülözhetlenné teszik egy állandó tanácsadó testület létrehozását, amely mindig kísérné az uralkodót. Az erre vonatkozó kormányzati testület kettős: van egy állandó nagytanács, amely az adott ország belső kormányzatát viszi, és van egy, mindig az uralkodót kísérő titkos, főleg a külügyekre specializált tanács, amelynek állandósítása Mályusz szerint feltehetően Vitéz János koncepcióját tükrözi.³⁵ Mátyás uralma ennek a formának nem kedvez, s a későbbiekben sem tudunk a kettős kormányzati testület ilyen világos, koncepciózus szétválasztásáról.

Az erdélyi uralkodók is használják azt a megoldást, hogy külön jogi intézményesítés nélkül, de mindenkor a tanácsosok egy szűk körével viszik a folyamatos kormányzást. Hogy kik ezek a személyek, s hogy időnként milyen változás figyelhető meg köreikben, milyen a fluktuáció, arra irányadók lehetnek a Szilágyi Sándor korszakos munkájaként összeállított Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozatának kötetei. Itt különösen a fejedelemség kezdetén, még a Szapolyai-érában az egyes országgyűlések mellett lábjegyzetben megtalálhatók a szász városok levéltárában fennmaradt, az országgyűléshez kapcsolódó adatok is. Így többek között rendszeresen olvashatjuk, hogy a Szász Egyetem, az Universitas Saxonum az országgyűlés alkalmával több évszázados szokás

³⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1984. 231–234. pp.; Uő.: 1960. 94., 186. pp.; továbbá GÁBOR GYULA: Kormányzói méltóság. 83–84. pp. Mohács előtti viszonyra l. még a kancellária szerepét SZILÁGYI LORÁND: 1930. 59–63. pp., ahol megjegyzi: Erdélyből e korban soha nincs főúri referens a tanácsban. Míg a fejedelmi kor tanácsaira BÍRÓ VENCEL: 1917. 20. p.

alapján az uralkodót mindig megtisztelte valamilyen értékes ajándékkal vagy éppen pénzzel, vagy mindkettővel, s egyúttal néhány tanácsost is. *Mivel mindig csak két-három, legfeljebb öt tanácsos szerepel a megajándékozottak listáján, ebből is feltehető, ha más adataink nem lennének, hogy kik voltak a legmeghatározóbb befolyással az uralkodó döntéseire.*³⁶

Arra vonatkozóan viszont nincs adatunk, hogy akár ezek a „titkos tanácsosok”, vagy a tizenkettes tanács további tagjai a kormányzásba való bekapcsolódásukkor, tehát tanácsosi kinevezésükkor tettek volna esküt. Viszont a most tárgyalandó eset kapcsán azt kell mondjuk, ha nincs is korábbi adat az 1584-esnél, akkor is joggal állítható, hogy a tanácsurak kinevezésükkor esküt kellett tегyenek, ami tartalmában az uralkodói eskü egyszerűsített változata lehetett. Ezt pedig az okozhatja, hogy mindnyájan a kormányzás viteléért voltak felelősek.

Ezen kis jelek után 1583-ban egyszerre bomlott ki a közjogi-politikai vita a fejedelem Báthori Zsigmond kiskorúsága alatt követendő kormányzási formáról, az egyes, illetve többes kormányzásról, s ennek kapcsán a főhatalmat ideiglenesen gyakorló testület esküjéről. E vitában az a számunkra meglepő,

³⁶ A százszok hasonló „árulkodó” ajándékaira már korábban felfigyelt a vajdai adminisztráció és intézkedés kapcsán JAKÓ ZSIGMOND: 1947. 16–18. pp.; míg a jelzett időre: E. O. E. II. köt. 20. p. lj.-ben 1557 júniusában Tordán tartott országgyűlésen megajándékozták arany vagy aranyozott kupákkal a királynét és fiát, továbbá „Stanislao Legeza, Michaeli Chyaky” is kap egy-egy kupát; Uo. 24. p. 5. lj.-ben az 1557 szeptemberében Kolozsvárott tartott országgyűlésen az százsz egyetem nevében átadnak egy aranyozott kupát „Magistro Andree Báthor”-nak. Uo.: 132. p. 1. lj.-ben az 1560 februárjában Nagyenyeden tartott országgyűlésen az uralkodó mellett kupát kap még „Magister Andree Bathor” és „Dom. Joanni Zalanzy”, míg „Joanni Brassai secretario” csak 3 kanalat (de ezüstöt). Uo. 136. p. 3. lj.-ben az 1560 novemberében Kolozsvárott tartott országgyűlésen a királyi felség, „S. R. Matti” mellett aranyozott kupákat kapnak még „Dom. Michaeli Chyaky, dom. Andree Bathory”, uo. 138. p. 2. lj.-ben az 1561 márciusában Tordán tartott országgyűlésen a százszok megújítatván privilégiumaikat megajándékozzák a két ítélőmestert, „Doubus dominis prothonotar”, méghozzá két selyemkalappal: „donata sunt duo pilea serico contexta constabant fl. 7. a. 87.” Viszont ugyanitt egy hónappal később Tordán megajándékozzák a királyt (János Zsigmond) „S. Mattis”, utána pedig szintén aranyozott kupákat kap a százszoktól „Michaeli Chyaky cancellario D. Andrea Bathori consiliario S. Mattis, D. Joanni Zalanzy”, uo.: 141. p. az 1561 novemberében Kolozsvárott tartott országgyűlés keretében aranyozott kupákat osztogatnak az uralkodónak „S. R. Maiestati”, továbbá kap még „Dno Michaeli Chyaky cancellario, D. Andreas Bathory consiliario, D. Stanislao Nysowsky”. Már hivatkoztunk János Zsigmond szebeni látogatására, amikor is talán a legteljesebb listát kapjuk, hogy kikből állt befolyásos környezete. Uo. 155. p. 2. lj.-ben az 1562 júliusában Szebenben megajándékozottak: először az uralkodó „Ser. princeps dnos noster clementissimus Joannes secundus electus Rex Hungariae” a szokástól eltérőleg három kupát kap. Még udvartartásából kupákat kapnak „Reverendissimo domino michaeli Chyaky S. R. cancellario; Magnifico dno Andree Bathory de Somlio consiliario; Magn. do Gabrielj Maylath; Gen. dno Stanislao Nysowsky S. R. Mattis pocillatori; Egr. dno Joanni Zalanzy S. R. Mattis consiliario; Magn. d. Christoforo Bathory S. R. Mattis consiliario; Magn. Stephano Bathori de Somlio”, míg a követség vagy udvartartás írnok tagjai két-két kanállal kell, hogy megelégedjenek: „Joanni Scribe in cancellaria existenti; Demetrio Scribe seu notario”. Uo. 163. p. 1. lj.-ben Szilágyi

hogy a két kormányzási elv ütközésénél a többes kormányzás hive maga Báthori Kristóf és testvére, István király, s a fejedelmi tanácsból elsősorban Kovacsóczy Farkas az, aki e véleményének még egy kis írásos politikatudományi munkában, a *De Administratione Transsylvaniae* címűben is hangot ad; míg az egyszemélyi irányításhoz nagy következetességgel az erdélyi országgyűlésen egybegyűlt rendek azok, akik makacsul ragaszkodnak. Bár itt, a jelzett esetben eredetileg csak a fejedelem kiskorúsága idejére felállított kormányzási forma, tehát egy *helyettesítő kormányzási mód* az, ami vitatott, de éppen mert a főhatalomra vonatkozó egyes vagy többes kormányzási forma melletti vagy azt ellenző érvek is elhangzanak, ezért a kérdés alaposabb vizsgálata hasznos lehet számunkra.

A többes kormányzat mellett kiállók véleményét is szét lehet két részre bontani, ugyanis jó okkal feltételezhető, hogy a fejedelmi személyek közvetlen praktikus okok alapján álltak ki a többes kormányzás mellett, míg a Kovacsóczy írásában megnyilvánuló többes kormányzást javalló véleményben már a kor politikai tudományosságának érvelése is hangot kapott. Báthori Kristóf és Báthori István többes kormányzást javalló indítéka eléggé világosan megfog-

megjegyzí, hogy az 1563 januárjában Tordán volt országgyűlés során megajándékozottak: Csáky és Nysowsky. Uo. 167. p. 1. lj. 1564 februárjában Segesváron tartott országgyűlésen a kupával megajándékozottak névsora: János Zsigmond, cancellár, Báthori Kristóf, Apafi Gergely, Szalánczy János; Uo. 170. p. 1. lj.-ben az 1564 júniusában Tordán lett országgyűlésen ajándékozottak listája: király, kancellár, Nysowsky, Báthori Kristóf, Apafi Gergely, Bornemissza Farkas. Uo. 241. p. 3. lj.-ben az 1565 januárjában Kolozsváron tartott országgyűlésen megajándékozottak lajstroma: fejedelem, cancellár, Nisowsky, Apafi Gergely, Blandrata György, akiknek kupákat adtak, míg Cserényi Istvánnak 4 frt. értékű szőnyeget adtak. Uo. 2551. p. az 1565 márciusában Tordán tartott országgyűlés során két kupát adtak a fejedelemnek, míg egy-egy kupát a cancellárnak, Nisowskynak, Békesnek, Apafinak, míg Cserényi testvérnek és Bornemissza Farkasnak egy-egy szőnyeget 8-8 frt. értékben; Uo. 263. pp. 1. lj.-ben az 1566 szeptemberében Gyulafehérváron tartott országgyűlés során átadott ajándékok: kupákat kapnak: cancellár, Bekes, Pókai Jakab hoppmester, míg Tetey Lőrincznek egy szőnyeget ajándékoztak; Uo. 280. p. 2. lj.-ben az 1571 januárjában Vásárhelyen tartott országgyűlés folyamán átadott ajándékok listája: itt kupákat kapnak: fejedelem, cancellár, míg Bornemissza Farkas és Forgách Ferenc „Weiberert és borsot és ahogy ez év tavaszán (1571) megtartják a fejedelemválasztó országgyűlést, az előrelátó szászok már az új fejedelmet tisztelik meg ajándékaikkal. L. uo. 401. p. 2. lj.-ben „dem new erwehlten Waida Báthori István” adtak egy 112 fl. értékű kupát (ez azonos érték, amit rendszerint kapott János Zsigmond is) és „item ein Perlnutterschale in Silber Verfasst”. 52 fl. értékűt és száz véka zabot. A közvetlen tanácsadók is ajándékozzák a következő országgyűlésen, amikor szintén Gyulafehérvár az országos tanácskozás színhelye, s a fő ok, ami miatt convocálták, hogy megérkeztek Báthori István számára a török megerősítő jelvények. Uo.: 408. p. 1571 augusztusában tartott országgyűlésen átadott ajándékok listája, kupákat adnak: Báthori Kristófnak, Canzler Forgács Ferencnek, míg Bánfi Pálnak „Köpschen”-t adnak. Az ajándékozási gyakorlat később is folytatódik. Uo. 413. p. 1. lj.-ben. 1572-ben. 1572-ben Kolozsváron tartott országgyűlésen átadottak listája: kupát kap a fejedelem Báthori Kristóf, cancellár, Bánffi György, míg Bánffi Pálnak fehér szőnyeget, sáfrányt, Julai (Gyulai) Mihálynak veres szőnyeget adnak, s Wesselényi Miklósnak két ezüst kanállal kellett megelégedni.

ható. Ugyanis Báthori Kristóf halála előtt úgy rendelkezhetett – bár végrendeletét eddig nem ismerjük, s arról eddig csak Gálfi János, az ifjú Báthori Zsigmond nevelőjének emlékiratából tudunk –, hogy halála után, fia kiskorúsága idején a fejedelmi tanács vigye a kormányzást, különösen azok, akiket a végrendelete végrehajtóiul kijelölt, tehát az ún. testamentumos urak. E négy testamentumos úr Szilágyi szerint: Csáky Dénes, Bocskay István, Kovacsóczy Farkas és Kendi Sándor voltak.³⁷ Ennek a névsornak elsősorban az az érdekessége, hogy e négy tanácsúr feltehetően Báthori Kristóf szűkebb, az előbbieken titkos tanácsnak titulált kormányzó csoportját alkották. Ugyanezt látjuk már Szapolyai János és fia, János Zsigmond haldoklásakor, hogy a *legközelebbi tanácsadóikat nevezik meg a végrendeleteik végrehajtóiként. Tehát itt már egy kialakultnak mondható gyakorlat folytatását látjuk.* A dolog további érdekessége, hogy a négy testamentumos úr közül az első kettő a kiskorú fejedelemnek rokona leány-, illetve anyai ágon; de a testamentumos urak között egy apai ági Báthori-rokont sem találunk, holott ez időben a somlyai Báthori-családnak legalább két felnőttkorú tagja is volt Erdélyben, úgymint Báthori István, a lengyel király öccse, tehát Báthori Zsigmond nagybátyja, és unokatestvére, Báthori Boldizsár. A későbbi események azt mutatják, hogy közülük egyiktől sem volt idegen a gondolat: a politikai események összejátszása eredményeként, ha lehetőség kínálkozik, örömmel elfoglalják az erdélyi trónt. Báthori István később Ghyczy kormányzó ellen tervezett merényletet, hogy megbuktassa, míg Báthori Boldizsár szereplése Báthori Zsigmond nagykorúsítása után közismert. Ehhez még hozzájárul, hogy a forrásokból kibontakozó kép Báthori Boldizsárt időnként meglehetősen végletes figurának mutatja, akiből nem lehetetlen, hogy másik Báthori Gábora lehetett volna Erdélynek.

Amikor mind Báthori Kristóf, mind Báthori István úgy döntenek, hogy a fejedelem Báthori Zsigmond kiskorúsága alatt a helyettesítő kormányzást nem a magyar gyakorlatban egyébként szintén hagyományosnak mondható egyszemélyi helyettesítő hatalomra, a kormányzóra – gubernátorra – ruházzák, hanem *helyettes kormányzati testületet* jogosítanak fel az államügyek legfelsőbb szintű vitelére, akkor e döntésük mögött nem kell feltétlenül önös egyéni érdekeket keresnünk. Inkább azt a politikai megfontolást kell látnunk, hogy kormányzóvá tétel esetén természetesnek látszott volna valamelyik Báthori rokon kinevezése, akinek szélsőséges egyéniségét ismerve fennállnak egy áldatlan hatalmi harc, netán a családon belüli fegyveres összetűzés veszélye is. Bár erről így nyíltan sem Báthori Kristóf, sem Báthori István nem beszélt, mégis összes intézkedésük ez irányba mutat. Különösen feltűnő ez, amikor az erdélyi rendek nyomásának engedve 1585 tavaszán a testületi helyettesítő kormányzást egyszemélyivel, a gubernátorival váltja fel Báthori István lengyel király, de kormányzóvá nem az ő rokonait, hanem Ghyczy Jánost, egyik

³⁷ E. O. E. III. köt. 42. p.

kipróbált hívüket nevezi ki. Ghyczyben nem csalódhatott a lengyel király, mivel ő még Báthori István megbuktatási kísérletének sem engedett, s míg betegsége el nem hatalmasodott rajta, nem gondolt a kormányzói hatalomról való lemondásra – talán éppen a hatalomért folytatott éleződő családi törekvések láttán.³⁸

Mintha erre a családi vitára utalna Kovacsóczy Farkas is a már említett, Erdély kormányzását tárgyaló dialógusában, amikor azt mondatja a beszélgető partnerek egyikével, Ebulussal: „De semmi sem lehet károsabb, mintha egy valamivel magasabb rendűnek az erkölcsi romlottak. Mert ők azok, akik felborítják az államot, viszálykodást szítanak, hadat viselnek, és más kárából húznak hasznot, amikor mint mondják – a saját marhájuktól hárítják el a bajt. Egyébként (ami még nagyobb bűn) a *vérségi vagy más közeli viszonynak a tisztelete, a jámborság sem tartja vissza őket az ilyen rettenetes büntől*. Hiszen az előbb említett ember Hierón veje volt, *s a többiek, akiket ezután említeek, majdnem mind a fejedelmek rokonai vagy bizalmasai*.” S a későbbiekben, nagy meglepetésünkre, nemcsak Richárdnak, Gloucester hercegének Shakespeare drámájából jól ismert üzelmeiről beszélt Kovacsóczy nagy tájékozottsággal, de a kor hasonló gátlástalan hatalomszerzőit is elítéli. Sforza Lajosról mondja: „*Lodovico Sforza, Galeozzo fivére, amikor fivére megölése után – aki a milánói területen főhatalmat gyakorolt – annak fia, a törvényes örökös gondozását és a főhatalmat átvette, úgy viselte ezt a tisztséget, hogy túlzott nagyravágyás miatt bűnbe esve, unokaöccsétől minden méltóságot megtagadott, és minden főhatalmat, az imperium nevét is magához ragadott, és sokáig ilyen gonoszul uralkodott*.”³⁹ Avagy ugyanezen Ebulussal mondatja más helyen Kovacsóczy: „Nem nélkülözhetjük a kormányzót; legyen ez igaz, amint mondod. *De látni kell, hogy milyen kormányzót, hogy ne bízzuk farkasra a bárányt*.”⁴⁰

Ugyanakkor Kovacsóczy és Báthori István környezetéből a király titkára, Gyulay Pál a testületi vagy többes kormányzás híve, úgyannyira, hogy ennek mindketten írásban is hangot adnak: Kovacsóczy az említett De Administrative Transsylvaniae-jában, míg Gyulay Pál a Sibrik György új váradi főkapitánynak írt, ún. Tanácsi tükörében.⁴¹ Tulajdonképpen mindmáig tisztázatlan, hogy közvetlenül milyen szellemi hatások nyomán alakul ki Báthori István erdélyi udvarában egy olyan irányzat, amely az államkormányzásban a testületi vezetést preferálja az egyszemélyivel szemben. Csak annyit tudunk az eddigi kutatások nyomán, hogy Báthori István és Kovacsóczy Farkas egyaránt a páduai egyetemen végeztek tanulmányokat, míg Gyulay Pál esetében több nyugat-európai egyetem is számbajöhet. Annyit viszont már a nyugati kutató-

³⁸ E. O. E. II. köt. 73–78. pp.

³⁹ KOVACSÓCZY FARKAS: 1982. 1245–1246. pp.

⁴⁰ KOVACSÓCZY FARKAS: 1982. 1235. p.

⁴¹ GYULAY PÁL: 1982. 1255–1266. pp.

sok tisztáztak, hogy e korszak szellemi áramlatában a politikai-államtudományi tanítások egyik fő forrása Platon Állama volt.⁴² Születnek viszont már a XVI. században olyan munkák, amelyek adott esetben befolyással lehettek Báthori udvarának humanistáira. Így Nicolo Machiavelli II Principéje, Antonio Guevara Horologium Principiuma vagy Morus Tamás Utópiája, illetve Kálvin János Institutiói érdemelnek említést, de közülök legfeljebb Antonio Guevara közvetlen hatása érezhető ki Gyulay Pál Tanácsí tükörében, míg a többi jelzett munka egyáltalán az olvasottság szintjén is csak elég későn jelentkezik. Leginkább feltűnő, hogy Machiavelli viszonylag korai művének sem akad magyar követője, legalább is írásban, egészen a költő Zrínyi Miklósig. Így látja ezt Bartoniek Emma és Vittmann Tibor, valamint Klaniczay Tibor útmutatása nyomán a legújabb magyar politikatudományi kutatás is.⁴³

Igaz, hogy egyes utalások szerint az erdélyi főurak között a XVII. század elejétől fogva kedvelt olvasmány volt Machiavelli, s bizonyos kifejezésekben is előszeretettel alkalmazzák.⁴⁴ De tényleges, egész eszmerendszerét illető átvételnek eddig nem akadtunk nyomára.

Az viszont érdekes, hogy még szövegösszefüggéseiben is Antonio Guevara munkája az, ami öreg Rákóczi György fejedelmi parainesisében szinte szövegszerűen bukkan fel.⁴⁵

Mindezek ellenére, mivel Kovácsóczy éppen a tudományban élenjáró páduai egyetemen tanult, mindenképpen jogos a feltevés, hogy Machiavelli tanításait ismerte, még ha azok az ő államelméleti munkáiban nem is követhetők nyomon. Az a következtetesség viszont, amellyel mindig ragaszkodik a testületi vagy többes kormányzáshoz az egyszemélyivel szemben, egyúttal arra is utal, hogy az itáliai városköztársaságok nagymúltú politikai gyakorlata legalább olyan hatást gyakorolt rá, mint a korabeli államelméleti írók. Itt egyes utalások szerint különösen Velence példája inspirálta, amelynek politikai gyakorlatát, a tízek tanácsának kormányzását szerette volna átültetni Erdélybe, s talán ennek sikertelen kísérleteként fogható fel azon Báthori Zsigmond-ellenes

⁴² KRISTELLER, P. O.: 1979. 74., 89–90. pp.

⁴³ ANTALFY GYÖRGY: 1982. 68. p.

⁴⁴ Érdekes ebből a szempontból Barcsai Ákos nyilatkozata 1654-ben, amikor II. Rákóczi György tanácsurait véleményét kéri lengyelországi hadjárata felől. Barcsai akkor így ír: „a világhoz ragaszkodott emberek nem szoktak egyenes úton járni; e kérdéskörben Machiavelli olvasását ajánlja Rákóczinak”. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1980. 62. p., míg uo.: a 123. p.-on 660. lj.-ben beszámol Trócsányi, milyen eltérő véleménnyel volt Kemény János és Barcsai Ákos Machiavelli könyvéről. Öreg Apafi Mihály könyvtárában is az egyik kötet Machiavelli Firenze története. In: THALLÓCZY LAJOS: 1878. 529. p. Előszóval hivatkozik Machiavellire például Bethlen Miklós is. Így szerinte Bánffy gubernátort a: „szennyes telhetetlen kapzsiság és Machiavellinél csalfintább mesterkedés és mindenkit megdöbbentő züllött korhelység” jellemzi. Ugyanő említi, hogy az egyik korabeli erdélyi főúr – Gyerőffy György – Machiavellit olvassa. L. BETHLEN MIKLÓS: 1980. 780., 893., 1185. pp.

⁴⁵ RÁCZ LAJOS: 1980. 12. szám, 865. p.

összeesküvésbe való bekapcsolódása, amely végül az ő halálát is okozza. Szilágyi Sándor a Székely Krónika és Bethlen Farkas tudósítása nyomán állítja: „az 1594 nyarán Báthori Zsigmond törökellenes politikáját ellenző rendek, akiknek élén Kendi Sándor és Kovacsóczy Farkas álltak a fejedelem országból való távozása után, Erdélyt Velence nyomán kormányozták volna: »ad normam Reipublicae Venetorum constitutur«.”⁴⁶

Tulajdonképpen két dátum, 1584 és 1594, Kovacsóczy tudósi és politikai pályájának legfontosabb évei lehettek, ugyanis 1584-ben még Kovacsóczy többes kormányzást javalló álláspontjával szemben az országgyűlésen egybegyűlt rendek az egyszemélyi helyettesítő kormányzást – gubernátor kinevezését kívánják, míg 1594-ben az Erdélyből távozni szándékozó Báthori Zsigmond már hiába nevezi ki maga helyett kormányzóvá unokatestvérét, Báthori Boldizsárt,⁴⁷ hogy a főhatalom ideiglenes gyakorlása is a család kezében maradjon, azt az országgyűlésen egybegyűlt rendek már nem hajlandók akceptálni. Ehelyett úgy intézkednek, hogy ideiglenesen a kormányzást legfelsőbb szinten a tizenkét tagú tanács gyakorolja.⁴⁸ Ebben az országgyűlési határozatban feltétlenül Kovacsóczy és Kendi Sándor tevékenységét kell látnunk, akik bizonyíthatóan már tíz évvel korábban a többes kormányzást javasolták gyakorlatba hozni. Ám míg tíz évvel korábban még keményen ellenálltak ennek az ötletnek az erdélyi rendek, addig most nagy többséggel támogatták azt. E mögött persze az országgyűlés részéről egyfajta sértődöttség is megnyilvánulhatott, hiszen a kormányzói kinevezést Zsigmond fejedelem 1595-ben a rendek különösebb megkérdezése nélkül, csak magával Boldizsár unokatestvérével kötött hatalomátadási egyezség keretében döntötte el. Holott az erdélyi rendek a régi magyarországi gyakorlat nyomán maguk választották a kormányzót, amint ez Ghyczy János kinevezéséből is kiderül, akit az erdélyi országgyűlés választott meg 1585-ben gubernátornak, s Báthori István lengyel király állított ki részére kinevezési diplomát,⁴⁹ tehát itt a kinevezés formája tényleges választást takart. Ez a kormányzó választói jog ezután nem mindig érvényesül a gyakorlatban, mert Rákóczi Zsigmondot is Bocskai István fejedelem nevezi ki Erdély kormányzójának, s Bethlen Istvánt is a testvére, Bethlen Gábor fejedelem nominálja magyarországi hadjárata idejére kormányzónak Erdélyben. Csak Kemény Jánosnál világos, hogy kormányzónak az országgyűlési rendek választották I. Rákóczi Ferenc mellé, annak kiskorúsága idejére, de Keménynek kormányzóként való fungálása végül nem következik be.

⁴⁶ E. O. E. III. köt. 324. p.

⁴⁷ E. O. E. III. köt. 323. p.

⁴⁸ E. O. E. III. köt. 324. p.; valamint SZILÁGYI SÁNDOR: I. köt. 1866. 439. p.

⁴⁹ A diplomaszöveget l. JAKAB ELEK: ÉTT VI. köt. 5. szám 57–60. pp. Egyébként Szapolyai János mellett instituált kormányzót – Gritti Lajost is választották, ha Szerémi szavait jól értelmezzük.

Ez a politikai gyakorlat, tehát hogy a kormányzóvá tétel jogát a fejedelmek az országgyűléstől magukhoz ragadják, eredményezheti azt, hogy a későbbi interregnum idején a rendek előveszik a másik formát: a tizenkettes tanács kormányzását. Így látjuk ezt Báthori Gábor említett lemondásakor, amikor az országgyűlés azt mondja: „most interregnumban levén az ország régi szabadságának helyére állatására bizonyos atyánkfiai *tizenkettőt választottunk*, kik által hazánknak megmaradására szükséges gondot viselvén, az libera electi-ónk szerént procedálni akarunk”.⁵⁰ Kovacsóczyék politikai elképzelése, hogy Itália mintájára egy kormányzó tanács vigye az államügyeket, bekerül a korabeli erdélyi politikába, s már Ghyczy kormányzóságától kezdve azt látjuk, hogy a fejedelmek, ha neveznek is ki kormányzót, azok mindig a tizenkettes tanács meghallgatása mellett vihetik az államügyeket. Ennek a rendszernek a stabilizálódása eredményezheti azután, hogy a kormányzó és tanács együttes kormányzását, szinte már alkotmányos monarchiát tervezzen Bethlen Gábor is.

⁵⁰ E. O. E. VI. köt. 345. p.

VIII. A helyettesítő kormányzat esküre kötelezése

Mint már említettük: Kovacsóczy Farkas Dialógusa aktuális esemény hatására született, hiszen 1584-ben azt kellett eldönteni, hogy a testület gyakorolja-e a kiskorú Báthori Zsigmond helyett a hatalmat, vagy azt a korábbi magyar gyakorlatból ismert egyszemélyi irányítóra, kormányzóra bizzák. Azt is elmondtuk, hogy Kovacsóczy álláspontja ekkor – feltehetően a Báthori-családban leledző okok miatt egybeesett az elhunyt fejedelem, Báthori Kristóf és a lengyel király, Báthori István politikai szándékával. Ezért a kormányzóállítást követelő párttal szemben Báthori István a főfelügyelet gyakorlásának a jogán is csak annyi kompromisszumra hajlandó, hogy Báthori Kristóf halála után két évvel egy háromtagú triumvirátusra bízsa a helyettesítő kormányzást. Az erdélyi rendek többsége az országgyűlésen viszont változatlanul kormányzó-kinevezést követelt, majd amikor már majdnem komoly harccá fokozódik az ellentét a kormányzót követelő párt és a triumvirátus hívei között, akkor azt a taktikát követik, amit Gálfi János csinált¹ Báthori Zsigmond megválasztásakor, azaz Sibrik György királyi megbízott személy szerint tárgyal a kormányzót kívánó párt hangadóival,² s így születhet meg a *kompromisszum: maradjon a triumvirátus, de a három „helytartó” tegyen le esküt a rendek előtt*. Ezt a követelést a jogi műveltséggel rendelkező Kovacsóczy és Kendi is olyannyira szokatlanak találja, hogy levelükben, amelyből az egész történetet ismerjük, bepanaszolják a kormányzót követelő pártot István lengyel királynak. *Fő érvük*

¹ GÁLFFY JÁNOS: 192. 118. p.: „Parancsolá énnékem az én kegyelmes uram (ti. Báthori Kristóf), hogy tractálnám mind tanácsinál, mind az városoknak, mind penig az ország népével (fia megválasztását). Az Úristen sok törekedésemnek és intésemnek (utána) az ország szívét hozzáhajtá, és az fejedelemséget megigéré Báthori Zsigmondnak.”

² E. O. E. III. köt. 49. p. Maguk a triumvirátus tagjai így számolnak be a hangadók meggyőzéséről. E. O. E. III. köt. 186. p. 1583. április 20-án keltezett levelükben: „...az te felséged követe által (ti. Sibrik által) a főfőnépeket, mindenikét privatim házoknál, s mind magunk a kiket gondoltunk, hogy turbarum istarum auctores essent, aggredialtonk, deterrialtok őket a propositio, és eleikbe támasztván et turpitudinem rei et impossibilitatem. Tudván azért, hogy felséged az egyszer elvégzett dologtól, kire felségednek mind authoritása s mind tehetsége lett volna, semmi

az eskü letétele ellen, hogy ők, mint a fejedelmi tanács tagjai, már tettek egy esküt kinevezésükkel, akkor mi szükség van arra, hogy most új esküt tegyenek le.³

Nos, ennek a vitának a felemlítése azért lehet különösen érdekes számunkra, mert a magyar, s azon belül is az erdélyi alkotmányfejlődés egy olyan epizódja örökítődött meg, amikor már elég világosan kialakultnak mondható a főhatalommal kapcsolatos közjogi felfogás, miszerint a főhatalom gyakorlója az őt illető jogosítványokat nem gyakorolhatja korlát nélkül, hanem a rendeknek letett esküben kikötött „szabadságok” szem előtt tartásával. A triumvirátus esete viszont még arra is felhívja a figyelmüket, hogy egy kicsit már ennél többről van szó, azaz általánosnak tekinthető az a vélekedés is Erdélyben, hogy nemcsak a fejedelem kormányzata szorítandó az eskü adta lehetőségek korláta közé, hanem az az egyén vagy testület is, aki ideiglenesen gyakorolja a főhatalmat. Érdekes Báthori István vélekedése ebből a szempontból, aki első hallásra meglepődik a kormányzót kívánó párt követelésén, hogy tegyenek esküt a triumvirátus tagjai; ám politikusi érzéke nem hagyja cserben, amennyiben úgy reagál e követelésre, tegyék le az esküt, ha nagyon sürgetik a rendek. Viszont az általa javasolt szöveg alapján úgy tűnik, hogy valóban csak a korábbi tanácsosi eskü alig módosított változatával van dolgunk ebben az esetben.⁴

úton nem recedálna, annyit használtunk némelyeknél mindjárt: hogy azonnal poenitere consilii et sententiam mutare inciperent úgy annyira, hogy másodnapra kelvén és az tanács elszakadván az országtól; midőn Sibrik az tanácsuraktól ordine et singillatim sententias requireret: hogy approbálnák e minden részben az felséged rendelését, és ahhoz tartanánk e magokat? Senki közölkék külemb értelemben nem taláztaték, hanem mindnyájan dissimulato in prius pudora et compresse invidia, azt vallanák, hogy az felséges vigezése ellen ők nem törekednének, hanem mindenben engednének az felséged akaratjának. Az tanács egyenlő válasz tételét az ország is oda alá megértvén, miképpen hogy azelőtt az gonosz indulatban követte vala őket, úgy ebben is mindjártást követte és hozzájuk hajlana; és így felséged rendelése sok veszekedések és elméknék törődése után helyén marada.”

³ E. O. E. 187. p. a fent citált levélben olvasható az eskü követelése is: „...egyben akadának csak meg, hogy juramentumot kívánnak vala tőlünk, kit ugyan urgeálnának, és minden uton azon valának, hogy reá menjünk, de mivel mentettük magunkat, hogy anélkül is hitesek lévén tudnók az mi tisztünk, annak fölötté, hogy te felségedtől is erről tanulságunk nem volna, nem is akarnánk olyat magunknak ez ujonnan való hittel assumálni, kit nem köllene és ki talán felségednek is ellene lenne, hanem hogy te felségednek ez dolgot készek lennenk megírnya és amit felséged előnkbe adna, abban járnánk el. Ezen ők is megállának és azt kívánnak tőlünk, hogy az mi az felséged akaratja erről lenne, arrul az jövő gyűlésre őket bizonyossá tennők, kire mi is reá felelvén nekik, az gyűlésnek úgy lön vége. Immár te felséged kegyelmes urunk lássa és gondolkodjék róla, mit köllenség ebben cselekednünk. Az hitnek mért köllenség ujonnan tőlünk lenni, mi semmi oly okát nem látjuk, holott efféle közönséges szolgálatra azelőtt is kötelesek voltunk, és most is az mi tisztünk szerént mi csak abban járunk el.”

⁴ E. O. E. III. köt. 194. p. Báthori István király 1583. május 9-én kelt válaszlevele: „Az juramentumot, hogy kívántak kegyelmeitektől, ha ez előtt hűtes tanácsok nem letettek volna, méltán kívánhattak volna, de egyszer ezen dologra hitesek lévén, nem látom okát, miért urgealják, holott nem sokkal különb ígéssel in eundem tamen sensum köllene az hitnek lenni. Instáljon azért kegyelmeitek, hogy legyenek contentusok az előbbi hűtek szerint. Ha pedig ugyan obstinate urgeálnák, ti kegyel-

Lényegesen tanulságosabb ennél Ghyczy János kormányzói esküje. Ennek letételére a triumvirátusi kormányzás intézményesítése után két évvel kerül sor, amikor beigazolódik a triumvirátus kormányzásának a gyakorlatban való alkalmazhatatlansága. Ekkor kerül sor Ghyczy nominálására, de mint említettük, az országgyűlés ajánlja őt a kormányzói tisztre, s István király csak a kinevezési okmányt állítja ki számára.⁵ Kinevezésekor letett esküjét közvetett módon, az Erdélyből kiűzött jezsuiták följegyzéseiből ismerjük.⁶ Az esküben található pontok nagyjából megegyeznek a Magyarországon korábban szokásos királyi esküvel, amit az urakodó a koronázásakor letett. Lényegesen különbözik így mind Hunyadi János kormányzói esküjétől,⁷ mind Báthori Istvánnak az erdélyi fejedelemségre való beiktatásakor tett esküjétől is.⁸

Lényeges pontjai, hogy egyrészt hűséget fogad a kormányzó a kiskorú fejedelemnek, másrészt hűséget ígér „az ő Erdélyországához és az ő Magyarországon lévő tartományaihoz”. Ez a hűségi ígéret viszont nem szerepel az uralkodói esküszövegekben, hiszen ilyet csak alárendelt ígérhet, hogy a felsőséghez hű lesz. Ám az már az uralkodói esküszövegek közhelye, hogy tevékenységével mind a fejedelem, mind az ország „javára, hasznára, és megmaradására” törekszik. Talán ami feltűnő, hogy a kormányzó pozíciója a fejedelem és a rendek közötti állapotot tükrözi, hiszen sorozatosan *mind az uralkodó, mind a rendek „az Ország” iránti hűséget és kötelességet hangsúlyozza*. Ezekután ígéri, hogy *„vallásaikban minden rendeket személyválogatás nélkül megtartok, az 1571-diki Kolozsvárott hozott vallási közvégzések szerint”*, majd ehhez kapcsolódva a réges-régi formula jön elő: *„Minden rendeket, nemzeteket régi szabadságaikban s jogaikban megoltalmazok...”*. Tulajdonképpen a rendek szabadságainak védelme II. András óta nyomon követhető a magyar uralkodói esküszövegekben, s az már a reformáció utáni eredmény, hogy a *rendek össze-*

meteket ne tartson ellent abban is in hanc formulam: Ego N. juro, quod illmo principi etc. fidelis etc, negotia illustrati suae et reipublicae fideliter tractabo, commoda omnia, quantum in me est, augebo, damna vero pro poseo avertam, nec in derogationem illustratis suae et reipublicae quicquam sciens et volens faciam. Judicia sine ulla respectu personarum judicabo etc.” Majd így folytatja a király: „Hogyha valakik vannak, kik temere et malitiose opponálnák magokat ez mi végzésünknek és kegyelmeteknek, azokat kigyelmetek nevezze meg levelébe és azokat úgy megadmoneáljuk, az mint illik.”

⁵ E. O. E. III. köt. 64. p. ahol Szilágyi tagadja Ghyczy választását, mivel szerinte a Báthori István-féle kinevezési okmány csak arról szól, hogy az erdélyi rendek követséggel kérték őt, nevezne ki egy embert (enadum virum) az ország kormányzására, de választásról az okmányban nincs szó. Mi a korábban magyarországi gyakorlat alapján inkább a választás mellé állnánk, még ha ennek nincs is egyértelmű nyoma.

⁶ JAKAB ELEK: 1875. 31–32., 61. pp.

⁷ Hunyadi esküjének bilingvis változata a Corpus Juris Hungarici milleneumi kiadásában a Karok és rendek 1446. évi decretumának függelékeként lábjegyzetben olvasható a 307. p.-on, s itt azt fogadja Hunyadi, hogy: „mindazokat, amelyeket az ország javára és hasznára előírtak és jegyzékbe foglaltak, minden igyekezettel állhatatosan megtartod”.

⁸ SZALAY LÁSZLÓ: 1862. 16. p.

foglalóan emlegetett „szabadságaiból” külön nevesítik a vallásszabadságot. Így találjuk ezt Báthori István előbb említett esküjében is, s az meg is marad Erdély egyik legfontosabb vívmányának. Ugyanis a későbbi fejedelmi eskükben is mindig az első helyen szerepel a vallásszabadság biztosítása. *A vallásszabadságnak, mint külön perefertált szabadságjognak ilyen kiemelt garanciális kezelése lehet talán az oka többek között annak a magyar specialitásnak is, hogy az 1848-as márciusi törvényekben garantált három szabadságjog közül az egyik a vallásszabadság.* Igaz, szokatlan ez akkor már a kor Európájában, de egyúttal a magyar alkotmányos fejlődés olyan vívmányának a jogi dokumentálásával állunk szemben, amely sok évszázados harc árán kristályosodik ki. S ha az az újabban sokat emlegetett 1848-as alkotmánytervezet valaha is előkerülne, nagy a valószínűsége, hogy abban a szabadságjogok katalógusának egyik legfontosabb pontja a vallásszabadság lenne. Ghyczy esküjének zárópontja a *törvénykezéssel* függ össze, amennyiben ígéri: „minden perlekedőnek igaz törvényt szolgáltatok, s az ország írott törvényei és szokásai szerint személyválogatás nélkül végrehajtom, törvény útján kívül senkit meg nem támadok, sem mások által megtámadtatni nem engedek.” Ez is szintén régi pontja az uralkodói esküszövegeknek.

Azon állításunkat, hogy a Ghyczy kormányzó által letett eskü gyakorlatilag az uralkodói eskü mása, csak még jobban alátámasztjuk tényekkel, ha ezt az esküt párhuzamosan vizsgáljuk a kormányzói jogkör meghatározásával. Ugyanis Báthori István a kormányzói kinevezési diplomájában részletesen felsorolja a kormányzó tevékenységét.⁹

Mielőtt erre rátérnénk, megemlítjük, hogy Báthori István kormányzati fegyelmére jellemző: már a triumvirátusnak is – igaz ugyan, nem publikus formában, hanem csak egy levélben, de – részletesen előírta a tevékenységét. Ha ezt a két okmányt – mármint a triumvirátusnak adott Báthori-féle kormányzati utasítást¹⁰ és Ghyczy János kormányzó kinevezési diplomáját¹¹ – összevetjük, akkor ebből világosan kitűnik, hogy az akkori közjogi felfogás és gyakorlat mit ismert el az uralkodó helytartójának jogköréről, s milyen ettől lényegesen szélesebb hatáskört biztosított egy kormányzónak. Az ezen összevetés nyomán kitűnő különbség, hatásköri többlet a kormányzó javára talán ahhoz az eddig már sokat feszegetett kérdéshez is további adalékul szolgál, hogy miért ragaszkodtak 1583-ban, s az azt követő másfél évben is oly makacsul az erdélyi rendek kormányzó kreálásához, s nem a helytartók kormányzatához.

Először is mindkét okmány intézkedik arról, hogy az általuk végzett kormányzás központi helye Gyulafehérvár legyen. A triumvirátus számára így

⁹ JAKAB ELEK: 1875. 28–31., 56–60. pp.

¹⁰ E. O. E. III. köt. 171–177. pp.

¹¹ JAKAB ELEK: 1875. 28–31. pp.

szól az utasítás: „Az tanácsnak és végezésinek helyit az fejedelem udvarában Fejérvárott közönséges értelemből és tanácsból végezzék...”¹², míg a Ghyczy-féle kinevezési diploma szerint: „nevezett nagyságos Ghyczy Jánosnak Erdélyország kormányzója nevét adta, reábizva az egész kormányzatot, hogy udvarát és palotáját sok ember látogassa: a kormányzó lakhelyévé Gyula-Fehérvárat, a fejedelem várát vagy udvarát jelölte ki, azért, hogy a fejedelmi udvar akár külfejedelmek követei, akár más bármi okból is megforduló emberek előtt népesnek és fényesnek ismertessék el.”¹³ Tehát lényeges a különbség a két intézkedés között, mert a helytartók csak egy-egy tanácskozássra gyűltek össze a fejedelmi udvarba, míg a kormányzónak a fejedelmi palotában való állandó lakása igazi uralkodói-kormányzati centrummá tette az egykori püspöki palotát.

Hasonlóan rendelkezik mindkét utasítás, illetve a kormányzói diploma arról, hogy a fiskusra háramlott jószágokból adományozhattak: „az ország régi vajdáinak szabadságát engedjük”, mégpedig „úgy, hogy kicsin jószágoknak eladásában, melyek harminckét ház jobbágyok számát tennék...”¹⁴. Ez az adományozási jog tulajdonképpen azonos a Mohács előtti és utáni Magyarországon ismert nádori adománnyal, ami szintén harminckét jobbágy teleknél több nem lehetett. Ez a nádori jogosítvány valószínűleg a nádor, mint rendes királyi helytartó jogköréből következett. Ám az ezen adományozási joggal szorosan összefüggő nemességadományozást a helytartók már nem gyakorolhatták, csak a kormányzó kapja meg ezt a jogot, sőt azt kibővíti azzal, hogy tizedet is adományozhatott, nemkülönben „székely nemességet”, a primipilátust és házaknak a közterhek alól való mentesítését.¹⁵ Ezeket a jogokat nem a saját, hanem a fejedelem nevében gyakorolhatták mind a triumvirátus tagjai, mind a kormányzó. Viszont a nemesítési jog hiánya igen beszűkítette a helytartók hatáskörét, hiszen a fejedelem kiskorú lévén, minden csekély, akár csak armális adományozási ügyben is Báthori Istvánhoz, a lengyel királyhoz kellett fordulni, amint azt az Ippi Fráter család esetében is láttuk. De a korlátozott birtokadományozási jog is okozhatott problémát, hiszen mint láttuk, a fejedelem nevelője, Gálfi János is kénytelen Báthori Istvánhoz fordulni birtokadományozási kérelmével.¹⁶

A várakban való tiszttartók és egyéb tisztviselők szintén egyaránt alávetet-

¹² E. O. E. III. köt. 172. p.

¹³ JAKAB ELEK: 1875. 29. p. Először 1526-ban Gosztonyi János püspök nevezi – oklevelesen és bizonyított módon – gyulafehérvári rezidenciáját palotának: „Datum in Palacio nro Albensi”. In: SZEREDAI ANTAL: 1790. 189. pp.

¹⁴ E. O. E. III. köt. 174. p. míg a Ghyczy-féle diploma szövegére l. JAKAB ELEK: 1875. 30. p.

¹⁵ JAKAB ELEK: 1875. 30. p.

¹⁶ Az ippi Fráterek adománylevele NAGY IVÁN: IV. köt. 255–256. pp., míg Gálfi János folyamodására Erdélyi Történelmi adatok. II. köt. 1856. 307–308. pp. – olvasható Báthori István válasza.

tek a helytartóknak és a kormányzóknak is, nemkülönben kinevezésük, illetve tisztségben való megváltoztatásuk is a helytartóknak és a kormányzónak egyaránt jogában állt. De a legfontosabb várakba – Várad és Karánsebes – a kormányzó is, akárcsak a helytartók, csak Báthori István hozzájárulásával nevezhetett ki katonai parancsnokokat. Viszont a *kormányzót ezentúl megillette az a jog is, hogy szükség esetén elrendelhetette a nemesek felkelését, mégpedig olyan számban, „mennyit az idő szüksége kíván és azokat oda indítsa és vezesse, hová a közjó kívánja”*.¹⁷ A *triumvirátusnak adott utasítás a helytartók hadvezényleti jogáról hallgat*, s nincs is adatunk, hogy az ő kormányzati idejükben, a másfél év alatt a katonaság irányításával ki rendelkezett. Mindenesetre a kormányzónak ilyen irányú bővített jogköre e török és német közé zárt országban nagyobb biztosítéknak tűnhetett a rendek számára is, a bizonytalankodó helytartók kormányzása helyett.

Két lényeges jogosítvány maradt még, úgymint az országgyűléssel és a fejedelmi tanáccsal kapcsolatos jogosítványok. Mindkettő összehívását gyakorolták, természetesen a fejedelem nevében, a helytartók és kormányzó egyaránt. Sőt, Báthori István még a *kormányzó számára* is előírta, hogy „*midőn a fejedelem és ország érdeke és szüksége kívánja, a tanácsosokat összehívhassa, azokkal tanácskozhasssék, végezhesen, határozhasson, s a végzéseket teljessébe is vétethesse.*” A tanácsosok összehívása a triumvirátusnál természetes, hiszen ez a rendszer eleve a többes kormányzásra épült, de részletesen is szól róla a Báthori-féle utasítás.¹⁸ Végül csak a *kormányzói diploma* szól arról, hogy: „*rendes törvényszékeket tarthasson és azokon a fellebbezett ügyekben ítéletet hozhasson*”.¹⁹ Mint az előzőekben láttuk, az ítélezési jog legfelsőbb szinten való gyakorlása a helyettesítő kormányzat minden fajtájánál igen lényeges kérdés volt, hiszen annak nem gyakorolhatása hosszú időre megakasztotta az igazságszolgáltatás rendes menetét. Az is kiderült a korábbiakból, hogy a XVI. századi magyar helytartók, csak mint helytartók nemigen gyakorolhatták a legfőbb igazságszolgáltatási jogosítványokat, csak külön felhatalmazás esetén, amint azt Fráter Györgynél is kimutattuk. A triumvirátusnak küldött Báthori-féle utasítás erről a jogról hallgat, de az előzőek alapján feltehető, hogy azt ők maguk hárman nem gyakorolhatták, legfeljebb csak a tanácstestület együttlétében, amint azt Hunyadi is tette. Viszont ez valóban fennakadásokat eredményezhetett a jogszolgáltatásban s a rendes törvénykezésben.

A triumvirátus jogosítványaihoz képest tehát a *kormányzó jogkörben* három nagy területen is következett be hatáskör-gyarapodás, mivel a *kormányzó nemességet és ezzel összefüggésben további kiváltságokat is adományozhatott, gyakorolhatta az uralkodót illető legfőbb bírói jogosítványt és rendelkezett a*

¹⁷ JAKAB ELEK: 1875. 29. p.

¹⁸ JAKAB ELEK: 1875. 29. p., míg a triumvirátus utasítására l. E. O. E. III. köt. 173. p.

¹⁹ JAKAB ELEK: 1875. 29. p.

hadserg felkelése és vezénylete felől. Mindezek olyan többletjogosítványokat jelentettek a kormányzó számára a triumvirátushoz képest, hogy annak jogkörre már erősen közelítette az uralkodói jogosítványokat, a vallási ügyek kivételével, de azokban ekkor már egyetlen nagykorú kormányzásképes erdélyi fejedelem sem rendelkezett az országgyűlés nélkül, hiszen az az országgyűléssel, a rendekkel való teljes szembefordulást is jelenthette volna.

Viszont ez a kormányzónak juttatott többletjogosítvány egyúttal arra is alkalmas volt, éppen az uralkodói jogkörhöz történt szoros közelítése révén, hogy a *mindennapi gyakorlatban* a fontosabb külpolitikai ügyek kivételével a *kormányzó önállóan vihesse az erdélyi államügyeket*, s csak a preferált külpolitikai kérdésekben kénytelen István lengyel királlyal konzultálni. Így mind a török Porta, mind az erdélyi rendek félelme eloszolhatott, hogy Erdélyt netán tartósan Lengyelországból kormányoznák. Ugyanakkor ez az elég széles kormányzói jogkör egyúttal jó magyarázat arra is, hogy a Báthori-család bármely más felnőtt tagjának kormányzóvá tétele éppen a mondott jogosítványok révén magában hordozta a lehetőséget, hogy a hatalomtól megszédülven kormányzói jogosítványai révén megpróbálja saját magát fejedelemmé tenni. Jól mutatja ezt a Báthori Boldizsárral kapcsolatos eset, aki unokatestvére, Báthori Zsigmond első lemondásakor a fejedelemmel magánegyezséget kötött, hogy a lemondás után ő, Báthori Boldizsár kormányzóként viszi az ügyeket. „*Báthori Boldizsár* – meséli Szilágyi Sándor²⁰ – a Zsigmonddal kötött szerződés erejénél fogva, s nem kételkedve, hogy a választás rá fog esni, *magát a fejedelem utódának tekinté és mint kormányzó a dolgok élére állt, beszállt nejével együtt a fejedelmi palotába és ezzel »az udvari szolgák mind hozzá kezdenek hajolni«*. Valószínűleg ez a fejedelemként való viselkedés volt az, ami a halálát is okozta, mivel Báthori Zsigmond, néhány hét múlva visszatérven, elsőként fogatta el őt, majd kivégeztette, s Boldizsár feleségével is megalázóan bánt. A dologban Báthori István, a másik rokon is ludas lehetett, mert a Zsigmond visszatérése utáni nagy elfogások és kivégzések hírére Szilágyi szerint: „Báthori István is tanácsosnak tartá Lengyelországba bújdosni.”²¹

Ezután az 1590-es évek végén merül fel ismét a helyettesítés kérdése, amikor Zsigmond házassága után lemond Erdélyről a Habsburgok javára, s miután távozik az országból, a helyzet rendezéséig a fejedelemasszony, Báthori Zsigmondné Mária Krisztierna, Habsburg-főhercegnő viszi az államügyeket.²²

²⁰ E. O. E. III. köt. 324. p.

²¹ E. O. E. III. köt. 339. p.

²² Csak levelezésekből értesülünk a Báthori Zsigmond utáni Erdély kormányzási rendjéről. Állítólag Miksa főherceget szándékozta Rudolf császár kinevezni Erdély kormányzójává, s hatalma alá adta volna Felső-Magyarországot is. Ám Erdélybe való bevonulása addig késik, míg Báthori Zsigmond titokban visszatér. Visszatéréséig Mária Krisztiernának kellett vinnie hivatalosan az államügyeket, egyesek szerint, mint kormányzó. Szádeczky Lajos: 1893. 274–276. pp., ahol Miksa egy levélben elvállalja Erdély kormányzását. Uo.: 283. p. Mária Krisztierna egy levele

Ekkor az erdélyiek is fejedelemasszonynak címezik. Bár egyedüli kormányzásából nagyon kevés irat maradt fenn, s így azt a kérdést, hogy vajon a fejedelmi jogok teljességét gyakorolta-e Mária Krisztierna, arra nehéz válaszolni. Mindenesetre az a tény, hogy Báthori Zsigmond ezen második kifutása után is magát meggondolván Erdélybe visszatér, s a visszatérésével előállott közjogi zavar rendezésére országgyűlést convocál, de ezt az országgyűlést legalábbis a meghívó szövege szerint együtt hívja össze Mária Krisztierna principessa és Báthori Zsigmond princeps Transsylvaniae,²³ mintha azt sugallaná, hogy Mária Krisztierna a fejedelmi jogok teljességét gyakorolhatta, hiszen azok leglényegesebbje, az országgyűlés összehívási joga is megillette.

Mária Krisztierna egyedüli gubernálása már csak azért is érdekes, mert ez a XVI. század az az idő, amikor a Habsburgok egyre inkább kiterelbényesedő birodalmuk központi összehangolása érdekében az egyes korábban önállósággal bírt államaik élére családjuk tagjait kezdik alkalmazni királyként, kormányzóként stb. Először nyilván az ún. burgund örökség megszerzésével vetődik fel ez a probléma, s az egykori burgund tartományokban az 1530-as években kormányzóként megbízott Magyarországi Mária, a Mohácsnál elesett II. Lajos özvegye már két női kormányzót mondhat elődjének a családból. Lényegében hasonló feladatmegosztás eredményeként kerül a Habsburg-család kelet-közép-európai országai élére I. Ferdinánd is. Szintén családi hatalommegosztási koncepció eredményezi azután, hogy az ausztriai tartományokban maradó Habsburgok egyik ága a Stájer hercegségben, Grazban telepszik meg, míg Erdélynek Habsburgokhoz való csatlakozásával párhuzamosan többször is felmerül a gondolat, hogy a Habsburg-család valamely felnőttkorú tagja vegye át a tartomány gubernálását, ahogy ezt majd Báthori Zsigmond végleges távozása és Báthori András kardinális erdélyi fejedeleme halála után Rudolf császár ismételten fontolgatja. A későbbi események feledést borítanak erre a megoldásra, s a XVII. század végén a Diploma Leopoldinum kiadásakor ezzel az eszmével nem is foglalkoznak, amiben közrejátszik, hogy a Habsburg-családban ekkor már nem sok felnőttkorú férfi volt, a spanyol ág éppen e tájban állt kihalás előtt, de az osztrák ágon is bekövetkezett ez egy félszázad múlva. Ugyanakkor viszont amidőn a család férfi tagjainak száma megszorodott, felújítják az ilyen jellegű kormányzási megoldásokat, s a XVIII. században már Magyarországon is a Habsburgok ún. nádori ágával fogunk találkozni, s különböző családtagok irányítják az észak-itáliai hűbéres államocskákat.

Rudolfhoz, amelyben írja, hogy átmenetileg, de nem véglegesen vállalja Erdély kormányzását. L. még: E. O. E. IV. köt. 20–21., 24–25., 37., 44. pp.

²³ E. O. E. IV. köt. 189. p.: „Sigismundus et Maria Christierna dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae transalpine et sacri Romani imperii principes, partium regni Hungariae domini et Siculorum comites etc.” Uo. 54. p. Szilágyi úgy vélekedik, hogy „Mária Krisztierna tényleg helytartó volt”. Bíró Vencel: 1917. 53. p. úgy látja, hogy fejedelmi jogokat gyakorolt.

Az előbb részletesen taglalt Báthori Zsigmond-féle első leköszönés és Báthori Boldizsár kormányzói designálásához hasonló helyzet alakult ki Erdélyben Bocskai halála után. Bocskai István még erdélyi fejedelemmé választását követően, Erdélybe jövén 1605 szeptemberében, Meggyesen országgyűlést tartott, s ezen a rendek jóváhagyták azt a fejedelmi rendelkezést, hogy Erdélyből való távolléte alatt Rákóczi Zsigmondot megteszi kormányzóvá és az erdélyi hadak generálisává.²⁴ Ám ennek az országgyűlésnek a végzése Szilágyi szerint még lappanganak, így azokról részletes ismereteink nincsenek. Viszont amikor meghal Bocskai, ismét felmerül a kérdés, hogy az interregnum idején milyen kormányzási formát válasszanak. Nem sokkal a halálhír vétele után, 1607 januárjában országgyűlést hív össze Rákóczi Zsigmond, a még Bocskai által kinevezett kormányzó.

Ennek az országgyűlésnek az az érdekessége, hogy az országgyűlés döntése értelmében az interregnum idejére, amíg fejedelmet nem választanak: „*mindaddig választjuk ez mostani partialis gyűlésünkben gubernátor uramat ő nagyságát magunknak országul gubernátorul*”. Világos a döntés közjogi indokolása is: mivel Bocskai nevezte ki Rákóczi Zsigmondot gubernátornak, így „*ő nagyságának (Rákóczi Zsigmondnak) dependentiája csak ő felségétől volt. . . , az ő authoritása addig állott fenn, amíg constituens fejedelem élt, és halálával az authoritása megszűnt, szükség, hogy ő nagyságának, gubernátor uramnak de novo oly authoritást adjunk, hogy az ő nagysága méltósága ez országtól függjön, kinek az ország is per reciprocum compromissionem illendő obsequiumra köteles legyen.*”²⁵

A határozat két dolog miatt is fontos. Egyrészt világos kifejezésre juttatja a hatalomátruházással kapcsolatos szerződéses felfogást, hiszen nemcsak a megválasztott gubernátor tesz le esküt, de a határozatból kitűnően, maga az ország is „illendő obsequiumra köteles”. Tehát míg eddig csak uralkodó által kapott egyoldalú megbízásos ügylet alapján gubernált Rákóczi Zsigmond, most már mint az ország által választott, azok által átadott hatalom keretei között teheti mindezt, s míg eddig csak a fejedelemnek tartozott felelősséggel, most már az országnak, miképpen eddig is szokás volt, hogy a főhatalmat ideiglenesen gyakorlók kezeit eskü letételével megkötötték. Lényegében hasonló igényt tapasztalunk ugyanezen időben a királyi Magyarország rendei részéről is. 1605-ben ugyanis Mátyás főherceg kormányzóvá választását hozták szóba. Ekkor Illésházy kifejti, hogy a leendő kormányzónak teljhatalommal felruházottnak kell lennie, és „esküvel kell magát hivatali kötelmeire kötelezni”.²⁶

Furcsa viszont, hogy ez a Rákóczi Zsigmondot kormányzóvá választó or-

²⁴ E. O. E. V. köt. 307. p., BÍRÓ VENCEL: 1917. 52. p.

²⁵ E. O. E. V. köt. 439. p.

²⁶ GÁBOR GYULA: Kormányzósági méltóság, 123–124. pp. és E. O. E. V. köt. 439. p.

szágyűlés nem a tizenkettes tanácsra bízta az interregnum alatti kormányzást, mint azt még két évtizeddel korábban is tette az erdélyi országgyűlés. Mintha ez a tény is arra utalna, hogy az 1594-es válság idején a tizenkettes tanács preferálása Báthori Boldizsár esetleges kormányzóságával szemben a két vezető politikus, Kovacsóczy és Kendi befolyásoló tevékenységének, s nem a rendek többségének lehetett a véleménye. Hiszen a későbbiekben is, az egy Báthori Gábor lemondatása utáni interregnumot kivéve, már úgy kerül elő más alkalommal a tizenkettes tanács helyettesítő kormányzása, hogy mindig kormányzóválasztás következik be, s a kormányzó a tanáccsal kormányoz.

Így kötelezik Rákóczi Zsigmondot választása során arra, hogy mint gubernátor kormányzásában „mellé választott tanácsival egyetemben egyetértvén” vigye az ügyeket. Ám az is világos, hogy tizenkét embernek az állandó gubernátor körüli tartózkodás lehetetlen, ezért a rendek választanak hét személyt azzal a kötelezettséggel, hogy mint tanácsosok állandóan a fejedelem mellett tartózkodjanak, az akkori szóhasználattal: „continuusok legyenek”.²⁷ A későbbiek szempontjából nagyon lényeges ez a rövid életű konstrukció, mert egy pár esetben megújulni látjuk, hogy a gubernátor a tizenkettes tanáccsal, illetve a közülük kijelölt állandó tagokkal együtt viszi az államügyeket.

Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy ez a megoldás a kompromisszumot jelenti a korábban felmerült egyes és többes kormányzás között, amennyiben az egyszemélyi helyettesítő kormányzó áll az államigazgatás élén, de az országgyűlésnek felelősen, s köteles munkáját a tanácsosok közreműködésével végezni. A tanácsosok munkájának ilyen fokozott előtérbe kerülése eredményezheti, hogy mint ahogy a kormányzó sem viheti az államügyeket minden korlát nélkül, s eskü letételére kötelezve egyúttal adott a jogi felelősségre vonásának lehetősége is, ugyanezen igény kezd jelentkezni a tanácsosokkal szemben is. A probléma annyiban nem új, hogy esküt már korábban is kellett tenniük a tanácsosoknak, de munkájukért elsősorban az uralkodó vonhatta őket felelősségre. Itt viszont lényeges fordulat következik be a XVII. század elején, amennyiben az „ártalmas tanácsadók” felelősségre vonását már az országgyűlés hangoztatja. Azaz a módosuló felfogás szerint a felelősség átalakul, s az országgyűlés, tehát a rendek irányába való felelősség kezd előtérbe kerülni, ami már tulajdonképpen a későbbi miniszteri felelősségnek a csírája.

Talán azt is megjegyezhetjük itt, hogy milyen jogosítványokkal ruházta fel az országgyűlés Rákóczi Zsigmondot mint gubernátort. Egyrészt bizonyos *katonai feladatai* korábbi generálisi tisztségéből következően megmaradnak, maga az országgyűlés külön is hangsúlyozza a végvárakra való felügyeletet; emellett *bizonyos adományozási jogot* is gyakorolhatott a tanács consensusával; úgyszintén felhatalmazást kap bizonyos *büntető hatalom gyakorlására*, főképpen a haza közbékéje ellen irányulókkal szemben, de ezt is a tanácsosok

²⁷ E. O. E. V. köt. 439. p.

közreműködésével, egyetértésével; mindezen tevékenység fedezetére megillette őt a bárhol fellelhető *kincstári jövedelmek és kincstárt* illető *hasznok felszedése és közhaszonra* való fordítása.²⁸ Ez a jogkör, ha nem is teljesen azonos a Ghyczy kormányzónak adottal, lényegesen több, mint egy helytartói jogkör, hiszen katonai, kincstári hatáskörrel, korlátozott donációs és igazságszolgáltatási joggal inkább a fejedelmi hatalmat közelíti, még ha a rendek elő is írják e fontos tevékenységnél a tanácsosok beleegyezésével való döntéshozatalt. Éppen a tanácsosoknak ez a korábban uralkodói jogkörbe tartozó kérdésekben való aktív közreműködésre kötelezése vezethet oda, hogy felmerül a tanácsosoknak az országgyűlés irányába való felelőssége is.

Mivel itt egy helyettesítő kormányzati módról, tehát egy átmeneti formáról van szó, s különben is Rákóczi Zsigmondot két hónap múlva Hommonnai Bálinttól tartva fejedelemmé választják az erdélyi rendek, s ezzel, úgy látszik, az egész kellő biztosítékokkal kimunkált helyettesítő kormányzat feledésbe merül, ezért feleslegesnek tűnik a vele való foglalkozás. Ám ez a megoldás azt a lehetőséget is magában rejtette, hogy azt nemcsak interregnum, vagy kiskorú fejedelem mellett lehet alkalmazni, hanem olyan esetben is, amikor a fejedelem eleve megelégszik az uralkodás szimbolikus gyakorlásával, s a tényleges kormányzást átengedi a kormányzó és a tanács direkciójára. *Azaz ez a megoldási forma magában hordja az alkotmányos monarchia kialakításának lehetőségét is.* Ez pedig azért lényeges az erdélyi alkotmányfejlődés szempontjából, mert Bethlen Gábor úgy tervezi meg halála utánra az erdélyi állam kormányzati rendszerét, hogy az gyakorlatilag már parlamentáris monarchiához hasonlítható. Természetesen a miniszteri felelősség precíz kimunkálására, vagy miniszteri ellenjegyzésre még nem számíthatunk ezen időszakban. Azonban az tény, hogy Bethlen Gábor után fejedelemmé ugyan a felesége, Brandenburgi Katalin lesz, de a tényleges kormányzás a kormányzó és a tanács kezébe kerül. A fejedelemasszony tulajdonképpen semmiféle kormányzati ügyben nem járhat el önállóan. Kincstári ügyekben kincstartót kell tartania, aki a felelős a jövedelmek beszédésével és adminisztrálásával, míg hadügyekben, kinevezésekben a kormányzó és a tanács dönt, sőt még külföldi követek meghallgatását sem végezheti egyedül. Viszont a fejedelem és a tanácsosok esküre kötelezésé-

²⁸ E. O. E. V. köt. 439–440. pp.: „minden hasonlásnak, szakadásnak, erőszaknak, és pártolásnak eleit igyekezze venni in tempore, az végházakra főképen és az szomszédságnak barátságának megtartására szorgalmatosan gondot viseljen... jószágot és egyéb afféle inscriptiokat, donatiokat consensust senkinek ne adjon, nisi summa necessitate urgente, és a tanácsosoknak consensusából, quantum ad inscriptionem, pro publico et patriae bono: ...mindezekben pedig ő nagyságának immediate authoritása legyen, mindenféle törvénytelenéseknek, insolentiáknak, pártolásoknak és egyéb vétkes személyeknek főképen contra turbatores publicae pacis patriae et quietis, servatis de jure servandis, adhibitio etiam praemissorum consiliariorum consensu... valahol önagysága a fiscusnak vagy jövedelmét avagy summáját értheti, mind tisztartóknál mind egyebeknél, kikeresvén számvétellel és egyéb jó móddal exequáltassa.”

vel adott a lehetőség az említettek jogi felelősségre vonására, amint azt Brandenburgi Katalin irányában Bethlen István kormányzó meg is kísérelte, ahogy a korábbiakban már említettük.

Bethlen Gábornak ez a hatalommegosztási és új kormányzási koncepciója azért is figyelmet érdemel, mivel a fejedelem semmiféle jogi képzettséggel nem bírt, külföldi egyetemekre nem járt, így nehezen tételezhető fel, hogy a külföldi politikai és államelméleti művek hatására munkálta volna ki kicsiny erdélyi államában az alkotmányos monarchia kialakításának lehetőségét. Ez a megoldás sokkal inkább benne rejtett az erdélyi alkotmányfejlődésben, azt a történeti események sodrában felbukkanó ismétlődésével a kormányzó és tanácsosokkal való kormányzás maga kínálta állandó kormányzati modellként. Ugyanakkor Bethlen politikusi talentumát mutatja, hogy mivel ez a megoldás helyettesítő kormányzat formájában nem volt ismeretlen az erdélyi rendek előtt, így azokat sokkal könnyebben sikerült rávenni arra, hogy még az ő életében válasszák meg utódává feleségét, Brandenburgi Katalint. Holott egy idegen származású, ráadásul gyermektelen fejedelemasszonyt, az egy Mária Krisztierna kivételével, soha nem ismertek volna el fejedelemnek az erdélyiek. Nyilván a tényleges kormányzati tevékenységnek a kormányzóra, Bethlen Istvánra való ráruházása s a tanácsosok bekapcsolása a kormányzásba mind Bethlennek, mind a rendeknek elegendő biztosítéknak látszott minden probléma ellen.

IX. A fejedelmi eskü és a választási conditiók szerepe a főhatalom korlátozásában

Lényegében az előbb elemzett, az alkotmányos monarchia kialakításának lehetősége irányába mutatnak a fejedelmi eskük és conditiók is, ha azokat fejlődési vonalukban vizsgáljuk.

Erről előljáróban csak annyit, hogy Bartoniek Emma két munkájában is alaposan elemzi a magyar koronázási eskü fejlődését Mohácsig,¹ így e korai időszak vizsgálatától úgy érezzük, fel vagyunk mentve. Ugyanakkor úgy véljük, hogy az erdélyi uralkodói eskük elődeit természetesen kereshetjük a Mohács előtti magyar királyok koronázási esküiben. Ebből számunkra elsősorban az látszik fontosnak, hogy mi a viszony eskü és conditio, illetve az uralkodói jogosítványok és az eskü-conditio között.

Az uralkodói jogosítványokat és az esküt vizsgálva úgy tűnik, hogy leegyszerűbben az általános és különös viszonyával tudnánk kapcsolatukat érzékelteni. Ugyanis már a kora középkorban kialakultnak mondható a királyok, illetve uralkodók jogköre, amik a későbbi századokban az ún. király felségjogokban öltének testet. Ez a jogkör két aspektusból is általános, mivel egyrészt az állami élet minden ágára kiterjed, másrészt mindenre kiterjed. Aki viszont ez alól az általános, királynak való alárendeltségből ki akar kerülni oly módon, hogy külön elbánást igényel, az valamiképpen kiváltságoltatja magát az uralkodóval. Erre kétféle lehetőség is kínálkozott, úgymint a királykoronázásakor eszközölt szimbolikus hatalomátadás során, amely eseti volt, általában az adott uralkodó kormányzati idejére szólt, míg a másik forma, külön privilégiumlevél formájában örökös kiváltság szerzése. Az első esetre, hogy a király vagy uralkodó koronázásakor kiváltságoltatják magukat egyesek, eleinte minimális lehetőség kínálkozott, lévén, hogy a királyi hatalom isteni eredetűnek tekintetvén, a koronázó főpap tulajdonképpen az isteni hozzájárulást közvetítette a felkenéssel az uralkodó kormányzásához. Ebben a felfogásban legfeljebb az egyház rendelkezett éppen a közvetítés tényénél fogva azzal a lehetőséggel, hogy külön elbánást igényelhetett magának az uralkodótól.

¹ BARTONIEK EMMA: 1917. 7–44. pp.; Uő: 1939. 45–59. pp.

Ahogy Bartoniek Emma kutatásából tudjuk, valóban legkorábban arra van példa, hogy az egyház jogainak védelmére és kiváltságainak tiszteletben tartására tesz esküt az uralkodó. Változás, mondhatni fejlődés akkor következik be, amikor az állam szerződéses koncepciója, illetve a hatalomeredeztetés a római kánonjogászok munkájának hatására megváltozik, s csírájában, ahogy azt már bemutattuk, megjelenik a hatalom forrásaként a nép, s a hatalomátadás szerződéses konstrukciója. Persze ennek ekkor még csak halvány jelei vannak. Nálunk, Magyarországon e jelek egyikének kell tartanunk az Aranybulla 1222-es, illetve ezzel párhuzamosan az egyháznak adott szintén 1222-es, ún. papi Aranybullát vagy az erdélyi szászok 1224-es nagy kiváltságlevelét, a Diploma Andreanumot, amelyek még egyes társadalmi csoportoknak adottan, privilégiumlevél formájában, de külön elbírálást igényelnek maguknak. E külön elbírálás – amiket később e csoportok szabadságaként emlegetnek –, bár örök időkre szól a diplomák szerint, mégis a kiváltságoltak jónak látják e jogaikat a mindenkori uralkodóval is megerősíteni. Ez lehetséges ismételt privilégiumlevél alakjában, de lassan arra is mód nyílik, hogy az új uralkodóval koronázásakor az egyháznak tett eskü mintájára az ő jogaikat – szabadságaikat – is külön esküvel erősíttessék meg. Az azután már az erőviszonyok függvénye, hogy kinek milyen szabadságát ismeri el külön is esküvel az új uralkodó. Nyilván az egyháziakra való fokozott ráutaltság eredményezheti, hogy Károly Róbertnek az eddigi királyi esküvel szemben többszörösre duzzasztott feltételrendszerre kellett esküt tennie, s ezen feltételek jó része az egyház kiváltságaival foglalkozik. Károly Róbert, mint a pápa jelöltje, ha koronás magyar király akart lenni, el kellett fogadnia az eddig Magyarországon példa nélkül álló egyházi kiváltságok preferálását.²

Az is természetesnek tűnik, hogy az uralkodó is megpróbál védekezni a királyi jogok szűkítése irányába mutató mértéktelen kiváltságolások ellen, s így már II. Andrásnál azzal az adattal találkozunk, hogy a pápa utasítja őt: védje meg a korona jogait.³ Az 1400-as években szilárdult meg az a gyakorlat, miszerint a *koronázási esküt törvénybe is belefoglalják*. Ennek különösen az általánossá váló rendi országgyűlések, illetve az ott történő rendi törvényhozás miatt van garanciális jelentősége. Hiszen az uralkodó és a rendek egyaránt a szokás mellett elsősorban annak megtartására kötelesek, amit a törvénybe befoglaltak. Ugyanakkor, mert a törvény eleve az uralkodó és a rendek közötti kompromisszumok eredménye, így a koronázási eskü törvénybe foglalása genezisében azonos a törvényekkel, s a törvényi forma hűen tükrözi az azonos eredetet.

A kompromisszumos jelleg csak tovább erősödik a szerződéses hatalomátruházás további kihangsúlyozásával, különösen azok után, hogy a vegyes

² BARTONIEK EMMA: 1917. 13–15. pp.

³ BARTONIEK EMMA: 1917. 8–9. pp.

házbeli királyok kerülnek a trónra, azaz nincs állandó dinasztia, ahol is a trónöröklés eleve lezoritáná a koronázás alkalmával az eskü révén végrehajtott hatalomkorlátozásokat. Jeleztük már a szerződés, illetve a királyválasztás elvének stabilizálódását, ami óhatatlanul oda vezet, hogy a királlyá választandó elé a szokásos esküszövegben meghatározott korlátozásokon túli feltételeket szabnak, s ennek jogi formája a királyválasztási *conditio*.

Az is különös jelenség, hogy míg *esküt minden uralkodónak kellett tennie, addig conditiót nem mindenki elé szabnak*. Az első ismert conditióktól a Zsigmond király elé szabottaktól kezdve a conditiók általánossá válásáig, Báthori Zsigmond második visszatéréséig mintha az az elv jönne elő, hogy csak az újonnan trónra kerülő dinasztiaikat kötik meg az eskün túl conditióval is. Ismerünk conditiókat Zsigmondtól, Albert elé is szabnak, nemkülönben I. Jagelló Ulászló elé, valószínűleg Mátyás előtt is voltak conditiók, majd II. Jagelló Ulászló ír alá ilyet Farkashidán az országba jöveletekor, de nem tudjuk, szabtak-e ilyet Szapolyai János és I. Ferdinánd elé. Viszont ha fiú követte apját a trónon, akkor csak esküről hallunk, így van ez II. Lajos esetében, de Szapolyai János Zsigmondnál, nemkülönben Báthori Kristófnál, aki testvérét követi a trónon és fia, Báthori Zsigmond esetében is. Csak mikor másodszori kifutása után is visszatér Erdélybe Báthori Zsigmond, uralkodása ismételt felvállalásakor szabnak elé conditiókat, de ettől kezdve ez általános minden erdélyi uralkodó esetében. Sőt a fejlődés során, az erdélyi helyettesítő kormányzat szisztémájának stabilizálódásával már a kormányzó elé is conditiókat szabnak az erdélyi rendek.⁴

Nem lényegtelen arra sem felfigyelni, hogy míg az eskü szövege nagyjában-egészében egy kialakult körben mozog, sőt az erdélyi fejedelemségnek viszonylag korai szakaszában állandósul is az esküszöveg, addig a conditiók igen nagy változatosságot mutatnak. Az erdélyi fejedelmek conditióit vizsgálva, azokon belül három típus is elkülöníthető.

Ha az erdélyi fejedelemségben az új uralkodó által letett esküt és elé szabott conditiókat a Mohács előtti Magyarországon, ezen okmányok feltehető előzményeiben vizsgáljuk, akkor néhány érdekes sajátosságra felfigyelhetünk. Ez már azért is érdeklődésre tarthat számot, mivel III. Bélától kezdve ismerünk esküket egészen II. Lajosig, míg tulajdonképpen részletes választási conditiókat csak II. Ulászló által Farkashidán elfogadott feltételektől kezdve. Így óhatatlanul az eskük adnak alapot bizonyos megjegyzések megtételére. Ezen esküket ha sorrendbe állítjuk – a Bartoniek Emma által vizsgált eskük alapján – s ezekből a közös, tehát a leggyakrabban előforduló feltételeket vizsgáljuk, akkor a következő feltétellista alakul ki.

⁴ Approbata Constitutiók. II. R. I. Cz. XIII–XIV. articulusok „Conditiones pro domine gubernatore” tulajdonképpen az ifjú I. Rákóczi Ferenc mellé gubernátornak választott Kemény János conditiói.

Először is minden esküszövegben előfordul az *egyházra és annak szabadságára való* utalás. Ez világosan támasztja alá az eskü kialakulásával kapcsolatban az egyház szerepének jelentőségét. Az egyháziak és az egyházak szabadságának privilegizálása talán még annyit tartogat számunkra, hogy az egyháziak kedvezményezésének listája legbővebb, ahogy már mondtuk, Károly Róbertnél (11 feltételből 6). E körben kuriózum, ami szintén a pápai kúria magyarországi aspirációval függhet össze, hogy III. András koronázási esküjében Magyarország szinonimája egyházi nyelven: a Boldogságos Szűz birtoka.⁵

Az egyházak privilegizálása mellett hasonló gyakorisággal fordul elő II. András Aranybulláját követően az *ország szabadságának vagy külön a nemesség szabadságának biztosítása*. Szintén ehhez a körhöz kapcsolható az a kitétel, hogy az ország vagy a szent királyok törvényeit és jó szokásait megtartja az új uralkodó. Ami ebben feltűnő, hogy már IV. Kun Lászlónál így szerepel ez a kitétel, de I. Jagelló Ulászlót is valamiféle, Bartoniek szerint II. András, Nagy Lajos és III. András törvényeiből szerkesztett „ország törvényeire” esketik meg.⁶ Mintegy ezen kedvezményezések, privilegizálások hatására jelenik meg a koronázási esküszövegben az uralkodói jogok vagy a korona jogainak – tekintélyének – védelme, s ehhez kötődően az elidegenített birtokok visszavétele. Nagyon érdekesen tűnik fel ehhez hasonló kitétel a Mályusz kutatásaiból is ismert 1397-es temesvári országgyűlés végzéseiben, ahol Zsigmond király a rendek hozzájárulásával többek között ahhoz kapott a rendektől felhatalmazást, hogy a korábban erőszak hatására és igaztalanul tett birtokadományait utólag visszavonhatja.⁷ Hogy pedig már II. Andrásnak uralkodása kezdetén esküjében tett azon kitétel, hogy uralkodói jogait – *iura regni sui* – megvédi, Bartoniek szerint is már ilyen korábban jogtalanul elidegenített birtokok visszavételére vonatkozik. Ezt az értelmezést támasztja alá az a Bartoniek által idézett pápai engedély, amely megengedi II. Andrásnak az eladományozott birtok visszavételét még akkor is, ha azok vissza nem vételére tett volna is esküt.⁸

Az eddig felsoroltak mellett az *igazságos ítékezés* kritériuma érdemel említést, amely mint uralkodóval szemben támasztott követelmény oly régi, hogy valószínűleg erre vonatkozó ígéretet koronázásnál már III. Béla is tett, utána pedig szinte mindegyik koronázási esküben előfordul. Többek között valószínűleg erre is vonatkozik IV. Kun László esküjének azon kitétele, hogy az esküjében említett három feltétel mellett *esküszik még mindarra, amire ősei esküdni szoktak koronázásukkor*.⁹

⁵ BARTONIEK EMMA: 1917. 12. p.

⁶ BARTONIEK EMMA: 1917. 11., 32. pp.

⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: 1960. 167. p.

⁸ BARTONIEK EMMA: 1917. 8–9., 15. pp.

⁹ BARTONIEK EMMA: 1917. 11. p.

Utoljára marad egy fontos feltétel, mégpedig az *országhatárok, illetve az ország területének védelme, valamint az ország területéből elidegenítettek visszaszerzése*. Legelső ilyen adatunk III. András esküjéből van. De az utána következő Károly Róbert esküjében is megtaláljuk, majd a török veszély erősödésével a XV. századi uralkodóink is bizonyára mindnyájan esküt tettek az országhatár védelmére, s az elidegenítettek visszavételére. Ugyanis Bartoniek Emma arra hívja fel a figyelmünket, hogy már Mátyásnak a Frigyes császárral kötött szerződése is utal az uralkodó, mármint *Mátyás koronázási esküjére*, amelyből azt is megtudni, hogy ez az eskü egy viszonylag állandó tartalommal bíró eskü, s annak *része az országhatárra vonatkozó kitétele is*.¹⁰

Nagyon lényeges ezen esküben foglalt kitételek kapcsán, hogy azokat a korszak uralkodó magyar politikai felfogása már a XIII. század végén, talán a szerződéses felfogást aktualizálva, praktikusán úgy fogta fel, mint az uralkodás, uralkodóvá válás feltételeit. Legalábbis ezt tudjuk kiolvasni III. András koronázásából, amidőn a leírás szerint „... a magyarok előadják, hogy joguk van a király esküjét bevárni, s csak ennek elmondása után a hűségi fogadalmat letenni”.¹¹ Ez már egy tiszta formája a közjogi paktum létrejöttének. Ugyanakkor viszont az eskükben leggyakrabban előforduló feltételek listájának összeállítására kapcsán az is kiderült, hogy a koronázási eskü szövege már az Árpád-korban állandósul, hiszen emlékezünk a IV. László-féle kitételre, hogy esküszik még mindarra, amire ősei is szoktak. Viszont az Árpád-ház kihalása s a főhatalom átadása kapcsán a közjogi paktum formájának az erősödése oda vezet, hogy e feltételrendszert a hatalomátadásba beleszólásra feljogosított rendek legszívesebben egy végtelen feltétellistává bővítenék. Ezt viszont már az eskü állandósuló szövege egyre nehezebben bírja el.

A királyválasztás stabilizálódásával az eskü mellett feltűnik a választási feltételek új intézménye, a *conditio*. Tulajdonképpen az aprólékosabb vizsgálódás arról győz meg bennünket, hogy *leginkább csak akkor forszírozták a rendek conditiók alkotását, amikor új dinasztia került a trónra. Eleinte ezt még az eskü kereteinek a lehetőségéig való kitégítésével érték el*.

Jól látható ez Károly Róbert tizenegy feltételt tartalmazó esküjénél, de megjegyzendő, hogy már elődjének, III. Andrásnak is – lévén az Árpád-háznak oldalága – lényegesen több feltételre kellett esküt tennie, mint elődekének. Mályusz kutatásaiból tudunk Zsigmond és veje, Albert választási feltétel-leiről.¹² Azt viszont már nem jelzi világosan a szerző, hogy e feltételek az esküben vagy a választási *conditio*ban kerültek rögzítésre. Az mindenesetre érdekes bővülését mutatja a feltételeknek, amikor Albert számára előírják a rendek, hogy ha megválasztanak német-római császárnak, azt akkor sem fo-

¹⁰ BARTONIEK EMMA: 1917. 12. p.

¹¹ BARTONIEK EMMA: 1917. 12. p.

¹² MÁLYUSZ ELEMÉR: 1960. 166., 188. pp.

gadja el.¹³ Ez tulajdonképpen az uralkodó állandó Magyarországon tartózkodását hivatott biztosítani Zsigmond király sok utazásával szemben.

Többek között az előbb említett, konkrétan Albert személyéhez kötődő feltétel aktualitása is mutatja, hogy *szükséges volt külön választani az esküt és a conditiót*. Ugyanis míg az *eskü* az addig eltelt két század alatt stabilizálódott, s a főhatalom elé szabható *általános feltételeket rögzítette, addig a conditio ennél sokkal konkrétabb volt, az adott politikai szituációból következő feltételeket gyűjtötték benne egybe*. Ám II. Ulászló conditióit vizsgálva azt látjuk, hogy egyes tételeket átvész az eskü szövegéből is, míg más részei tulajdonképpen az esküben elhangzó általános ígélet politikai konkretizálását tartalmazzák; vagy lévén idegen származású uralkodóról szó, az udvarban és kormányzásban a magyar arisztokráciának domináns szerepet akarnak biztosítani. Mindez tulajdonképpen még azt jelenti, hogy *nincs világos különbség eskü és conditio között, mivel a conditio genezisében az eskü feltételrendszeréből fejlődik ki*. Arra viszont már a II. Ulászló-féle conditio is utal, hogy „A koronázás előtti határozmányokat, melyeket az ország decretumának neveznek, megtartja és oklevélben elfogadja.”¹⁴ Ebből talán arra is lehet következtetni, hogy ez a „határozmány” kitétel esetleg esküre vonatkozik, különösen, hogy mellette a garanciális szabály a törvénybe foglalás, ami ahogy már említettük, szintén sajátossága lesz a magyar koronázási eskünek. Sőt, később Erdélyben azt látjuk, hogy az esküket együtt a conditiókkal szintén törvénybe foglalják. Még megemlítenénk, hogy a magyar koronázási eskü és választási conditio kialakult kereteinek stabilitására mutat, hogy Báthori István lengyel királlyá választásakor az általa aláírt conditiolista tulajdonképpen a magyarországi feltételrendszer lengyelekhez való átültetését jelenti, ahogy az egyes passzusoknál erre később utalunk is.¹⁵

Az eskü és conditio bizonytalan szétválasztására mutat az a XVI. század eleji gyakorlat is, hogy ha az uralkodónak van vér szerinti leszármazottja, aki követi őt a trónon, akkor nem sietnek az utód elé conditiókat állítani, rendszert megelégszenek csak magának az eskünek a letételével. Így van ez II. Lajos esetében, akinek az apja, II. Ulászló még tisztes conditiolistát írhatott alá Farkashidán, nemkülönben Szapolyai János Zsigmond esetében is, akit ugyan szintén megválasztanak királlyá, mint II. Lajost, de az ő esetében sem hallunk conditiókról. Mivel részletesebb adatok egyik ifjú „királyfia” esetében sem állnak rendelkezésünkre, így nem tudjuk, hogy conditio hiányában esetleg

¹³ FRANKÓI VILMOS: 1913. 263–264. pp.

¹⁴ BARTONIEK EMMA: 1917. 39. p.

¹⁵ Báthori István királyválasztási feltételeit ld. Veress Endre: Báthori István levelezése. I. köt. Fordításban: Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott. (In: Jogtörténeti Szemle 2. sz.) A továbbiakban: Báthori István lengyel conditiói.

nem egy bővített esküt kellett-e letenni a nagykorúvá váláskor, tehát az uralkodásuk tényleges megkezdésekor.

Ha mármost ezekhez képest az erdélyi fejedelmi esküket és conditiókat vizsgáljuk, akkor a következő megjegyzéseket tehetjük. Egyrészt conditio külön Báthori Zsigmond második bejöveteléig nincs, addig az erdélyi uralkodók csak esküt tesznek megválasztásukkor, s az esetleges feltételt a régi magyarországi gyakorlat szerint az eskübe foglalják be. Ugyanakkor ez az eskü eleinte nagyon szűk lehetett a korábbi magyarországihoz képest, ahogy ezt legalábbis Báthori István esküjéből ismerjük. Ezen esküben *első helyen arra tesz ígéretet a fejedelem, hogy János Zsigmond végrendeletét megtartja, végrehajtani engedi, ugyanakkor a János Zsigmond adományait helyben hagyja, senkit a János Zsigmond szolgálatáért utólag nem háborgat*. Mindezeket a kitételeket, mivel épp a János Zsigmond–Báthori István-váltásból következtek, normális körülmények között külön conditiókba foglalták volna, de itt az eskü első felét adják. *Utána viszont fogadja Báthori István, hogy az uralma alá tartozó területeken mindenkit megtart: törvényekben, szabadságokban és religiójukban*. Ez már tipikusan a korábbi magyarországi koronázási eskü idevonatkozó részének az átvétele. Nemkülönbén a következő fordulat az igazságszolgáltatásról: *„mindennek személyválogatás nélkül igaz tervént szolgálatotok”*.¹⁶ Az eskü érdekessége, hogy e két, a hagyomány szerint is kötelező passzuson – a rendi szabadságok biztosításán és igazságos törvénykezésen – túl mást nem vesz még át a korábbi esküből. Lényegében hasonló eskü letételét követelték a rendek Báthori Kristóftól is. A letett eskü pontos szövegét nem ismerjük, de az mégis rekonstruálható a megyesi országgyűlés végzéseiből, ahol is a rendek articulusba szedték, milyen legyen Báthori Kristóf autoritása. A leteendő eskü tartalma pedig nagyjából azonos a Báthori István-féle esküvel, azzal a hozzáadással, hogy a szabadságok közül kiemelten is hangsúlyozzák a *vallás-szabadság biztosítását*. Talán az a különbség említhető még, hogy az igazságos ítélkezés kritériumát külön itt nem vetik fel a rendek, de a korábbi uralkodók donációinak megtartását igen.¹⁷ Tulajdonképpen e két eskü nagyjából meg is adja azt a keretet, amiben az erdélyi uralkodói eskü mozog Rákóczi Zsigmondig, kivéve Báthori Zsigmond második, igen mozgalmas beiktatását. Erre mutat, hogy amikor Ghyczy Jánost felesketik kormányzónak, akkor esküjében lényegében a conditionalis feltétel kivételével ugyanazokra esküszik, mint Báthori István. Eltérés annyiban van, amennyiben először is hűséget esküszik a kiskorú fejedelemnek és az országnak, másrészt a szabadságokra és az igazságos ítélkezésre esküszik. Viszont a szabadságok közül külön kiemelten esküszik a vallásra: *„vallásaikban minden rendeket, személyválogatás nélkül megtartok, az 1571-ediki Kolozsvárott hozott vallási közzévések szerint”*.¹⁸ Már ez

¹⁶ SZALAY LÁSZLÓ: 1862. p.

¹⁷ E. O. E. II. köt. 575. p. l. még Báthori István lengyel conditiói. 2. pont.

¹⁸ JAKAB ELEK: 1875. 61. p.

a passzus is mutatja, hogy a vallási erőviszonyok eltolódása miatt ilyen fontos szerepet kapott a vallásszabadság védelme, hiszen egy erősen katolikus fejedelmi családdal szemben kellett biztosítani a többségében protestáns nemesség védelmét.

Az előbb mondottakat, mármint az esküszöveg állandósulását jelzi Báthori Zsigmond nagykorúsításakor letett esküje is. Ugyanis ez az eskü roppant rövid. Leginkább csak a szabadságok megtartására helyezi a hangsúlyt, de érdekes módon először az erdélyi fejedelmek esküi közül külön kiemelten is kell esküdni az Aranybulla, avagy az esküszöveg szerint András király dekrétumának megtartására. A rövidség ellenére is tartalmaz még egy újdonságot ez az eskü, amennyiben a régi magyarországi gyakorlatba visszanyúlóan felelevenítik az ország megvédésének uralkodói kötelességét is. Ezt talán az új uralkodó fiatal kora tette ekkor aktuálisá.

Megerősíti az eskü állandóságáról elmondottakat Báthori Zsigmond második, 1598-ban történt beiktatása is. Ekkor a hezitáló, bizonytalankodó uralkodóval a rendek külön 16 feltételből álló conditiót fogadtatnak el, s a megtartására külön esküt is kell tennie, a már emlegetett „Tordán lött juramentum”-ot. E conditiókat mellőzve az esküről csak annyit mondanánk, hogy kicsit bővebb, mint a fejedelem korábbi esküje, de gyakorlatilag semmi újat erdélyi elődeihez képest nem tartalmaz. Talán az említendő meg, hogy itt szerepel először az Aranybulla már nem András, hanem Szent András király dekrétumaként. Viszont az a betoldás, hogy az Aranybulla mellett „Magyarországnak bevett dekretumát”¹⁹ is meg kell tartani, mintha azt mutatná, hogy a Tripartitum is felkerült, rendi kiváltságokat összegezván, a szabadságjogok garanciális listájára. Érdekes, hogy hasonló megfogalmazásban a királyi Magyarország koronázásain letett királyi esküben is így fordul elő.

Ha mindezek mellé állítjuk az Approbatákba is bevett, Rákóczi Zsigmond-féle esküszöveget, akkor azt mondhatjuk, hogy az erdélyi fejedelmek esküszövege hetven év alatt alig változott. Talán annyiban van változás, hogy a szabadságokat részletesebben felsorolják, hogy egyrészt kiknek a szabadságait („nagyságos urakat, nemeseket, székelyeket, kerített várasakat és mezővárosokat, és in genere minden nemzetségeket”), másrészt milyen szabadságokat ígér megtartani a fejedelem. Ezek közül érdemes megemlíteni, hogy mik szerepelnek külön szabadságjogként: vallásszabadság, fejedelemválasztás szabadsága, szabad véleménynyilvánítás, valamint a törvényekben és megerősített szokásokban való megtartás, s külön kihangsúlyozzák az Aranybullát, „Szent András király dekrétumát”. Bővül az esküszöveg annyiban, hogy míg a Báthori Istvánnál még konkrét feltételként szereplő János Zsigmond-féle adományokat megtartja, addig itt az általánosság szintjére emelkedik, mivel minden

¹⁹ E. O. E. III. köt. 98. p., ahol az 1589-es eskü van; míg E. O. E. IV. köt. 197–198. pp. a Tordán tett esküt olvashatjuk. BÍRÓ VENCSEL: 1917. 51. p.

előtte levő uralkodó adományait ígéri megtartani. Mindezek a bővítések Báthori Zsigmond tordai conditiójából kerültek át. A pártatlan igazságszolgáltatás ezen esküszövegben is elengedhetetlen, s talán csak annyi még a nóvum, hogy ígéri a fejedelem: „semmi újítást az országnak szokása és régi szabadsága ellen bé nem hozok”.²⁰ Lényegében azután ez a kicsit kibővített esküszöveg lesz kötelező Erdély egész önállósága alatt, s módosulás, bővülés csak a conditiók állandósulásával, s azok keretében figyelhető meg. Az esküszöveg stabilizálódása a második erdélyi hatalmi válságot követően már azzal a változással lép meg bennünket, hogy azt tartalmilag teljesen leegyszerűsítik, minden hagyományos és új, aktuális politikai feltétel a conditiókba kerül be. Így látjuk ezt Barcsai Ákos és II. Rákóczi György visszatérése után tett esküjében, ahol a felavatandó uralkodó annyit jelent csak ki, hogy: „én a megmondott birodalomban lévő minden rendeket, a mostani előmbe adott conditiók szerint igazgatok, semmi újítást az országnak régi szokása és szabadsága ellen bé nem hozok...”²¹. Tehát az eskü nem más lesz, mint arra vonatkozó ünnepélyes kijelentés, hogy a választási feltételekben, a conditiókban rögzítettek szerint fog kormányozni. Így Barcsai Ákos, II. Rákóczi György másodszor, majd Kemény János és Apafi Mihály ezen esküket teszik le inaugurációjukkor. Okmányilag nehezen követhető nyomon, de nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy az öreg Rákóczi Zsigmond-féle esküszöveget használták utódai közül – biztosan tudjuk Báthori Gáborról, feltehető ezen esküszöveg használata Bethlen Gábornál, Brandenburgi Katalinnál, öreg Rákóczi Györgynél és fia, II. Rákóczi György első felavatásánál. Talán még Rhédei Ferencnél is ez kerülhetett szóba, bár akkor őt csak megválasztották, de fel nem eskették, hogy Rákóczi György számára, ha a törökkel netán ki tud egyezni, nyitva legyen a visszatérés jogi útja.

Nehéz helyzetben vagyunk, amikor az uralkodók által letett esküszöveget szembesíteni szeretnénk a *rendek, illetve a politikai paktum megkötésére jogosítottak által letett esküszöveggel*, azaz, ahogy akkor mondták, az országlakosok esküjével. Bartoniek emlegetett két munkája, a királyi, illetve koronázási esküről vagy a magyar királyválasztásokról szóló monográfiája sem tartalmaz ilyen esküszöveget. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek című sorozat sem őrzött meg ilyet számunkra a fejedelemség korai időszakából. Pedig a viszonylag korai stabilitásra és állandó eskütartalomra utal a Báthori Zsigmond elé 1598-ban Tordán szabott conditiók azon kitétele, hogy: „felséged azt ne kívánja tőlünk, hogy országul hittel legyünk kötelesek felségednek *azonkívül, kivel ennekelőtte is a boldog emlékezetű fejedelmeknek kötelesek voltunk, felséged az mi hívségünk-*

²⁰ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus. Itt érdekes megjegyzést tesz maga a törvény az eskü és conditio viszonyáról: „a néhai Rákóczi Zsigmond fejedelem conditioi maga fejedelemségére való juramentumában vannak inserválva...”

²¹ Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. II–III. articulus.

kel contentus legyen.” Igen érdekes, hogy a komoly codifikációs és feltáró, gyűjtő munkával készült Approbata Constitutiones-be sem vesznek fel ilyen esküt, csak azt a köteletséget rögzítik, hogy: „Mivelhogy a fejedelmek az országnak minden rendének kötelesek úgy alattok valók is, hogy hittel légyenek kötelesek a fejedelemnek, szükséges képen kívántatik.”²² De, hogy miféle esküt kell letenni, arról már nem intézkednek, nyilván annyira kézenfekvő volt. Valamiféle elképzelésünk úgy lehet mégis róla, hogy megnézzük az első articulusba is írt, az országlakosok által leteendő esküszöveget, amit Barcsai Ákos választása kapcsán hoztak a rendek, s ami majd az Apafi Mihály regnálása alatt szerkesztett Compilata Constitutiókba is bekerül. Ezen esküszöveg, bár egy feltételesen tett esküszöveg, mint ahogy a Barcsai uralkodása kapcsán született többi jogi dokumentum, ez szintén magán hordozza az ideiglenességet. Az országlakosok esküje világosan is kimondja, hogy feltételesen teszik ezt az esküt „ezt is fenntartván, hogy ha a méltóságos fejedelem Rákóczi György uram önagsága a fényes portától kegyelmet nyerhet, az ő nagysága hűségére redeálnom szabad légyen”. Nos, ezen esküszöveg lényeges kitételei szerint az országlakosok arra tesznek esküt cserébe a fejedelem juramentumáért, hogy hozzá hűségesek lesznek, sem az uralkodó személye, sem a fejedelemség ellen összeesküvést nem szőnek, ha ilyet szőnek, ha ilyet tud, hall, akkor ezt vagy a fejedelemnek, vagy másoknak, de megjelenti, sőt, az ilyen összeesküvésnek mégis tehetsége szerint ellenállni igyekszik. Mindezeket pedig fogadja: „Úgy mindazonáltal, ha önagsága is az eleibe adott conditiók szerént bír és igazgat és a fényes portától elszakasztani nem igyekszik”.²³

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a két utóbbi feltétel csak a XVII. századi erdélyi államfejlődés során termelődött ki, s inkább az előtte felsoroltakban kereshetjük az „országlakosok” eredeti, illetve korai esküszövegének tartalmát. Ugyanis azon kitételek, hogy az országlakos az uralkodóhoz hű lesz, ellene nem practicál, sőt azt feljelenti, illetve az ilyen összeesküvők csábításainak ellenáll – olyan tartalmat adnak összességükben, amelyek tulajdonképpen megfelelnek a korban a hűtlenség fogalma alá vont cselekmények törvényi tényállásának. Azaz, bár maga a hűtlenség elég tág jogi fogalom volt, mégis mivel ezért főbüntetés járt, így a rendek részéről érthető a törekvés, hogy konkretizálják, mikor lehet őket hűtlenség miatt fő- és jószágvesztésre ítélni. Az azután más kérdés, hogy a jogtörténeti kutatások már régen tisztázták: középkori büntetőjogunk – mivel legnagyobb büntetést a hűtlenségre lehetett kiszabni – arra törekedett, hogy a leginkább üldözendő cselekményeket lehetőleg a hűtlenség fogalma alá vonják. De a hűtlenség, mint eredetileg politikai bűncselekmény-kategória, elsősorban olyan cselekményekkel volt

²² E. O. E. IV. köt. 197–199. pp. Approbata Constitutiók. II. R. II. Cz. I. Articulus.

²³ Compilata Constitutiók. II. R. I. Cz. I. articulus, XXI. passzus.

elkövethető, mint aminek el nem követését az erdélyi rendek a fejedelmeknek tett esküjükben ígérik.

Formailag e kölcsönös esküvésekből számunkra még az a lényeges, hogy ekkorra már kialakul és megszilárdul az erdélyi politikai gyakorlatban a főhatalomnak közjogi paktum keretében való átruházása. E paktum a fejedelem és a rendek részéről kölcsönösen felállított feltételekre tett esküvel jön létre, amelynek be nem tartása a szerződés megsértése esetére kilátásba helyezett szankciók alkalmazását jelenti. Azaz, ha az országlakos sérti meg a paktumot, akkor őt a fejedelem hűtlenség miatt felelősségre vonhatja, míg ha a fejedelem nem tartja be a paktum megkötésekor kikötött feltételeket, akkor pedig őt lehetett elbocsátani fejedelemségéből, s az ez esetben ellenállók nem eshetnek a hűtlenség vétkébe. Ez a felelősségre vonási forma viszont gyökerében a korábban már mondtak szerint egészen az Aranybulláig visszavihető.

X. Conditiók mint az alkotmányos monarchia kialakításának jogi perspektívái

Ami közelebbről a conditiókat illeti, a már jelzett három típus időbelileg úgy helyezkedik el, hogy a második hatalmi válság idejéig a conditióknak két típusa létezik egymással párhuzamosan, amit az érthetőség okáért nevezhetünk *A* és *B* típusúnak. Az *A* típusú conditiókba azokat sorolnánk, amelyek az uralkodást tekintve hagyományos körülmények között születtek, mivel ilyenkor egy felnőtt korú, nem idegen származású, regnans fejedelemtől van szó. Persze ha pontosítani akarnánk, akkor ezen belül is elhatárolható egy *A1* és *A2* altípus is, amelyből *A1*-gyel jelezhetők lennének a Rákóczi Zsigmondig terjedő uralkodói conditiók, amelyeket rendszeresen az eskübe foglaltak be, így különválasztásuk a tényleges esküszövegtől nehéz, nem lehet mindig biztosan elhatárolást tenni eskü és conditióbeli feltétel között. Míg az *A2* típusú conditiók gyakorlatilag Báthori Gábor inaugurációjától kezdve léteznek, ahol már világosan különválnak az eskü és a conditio, aminek szövegszerű előzménye Báthori zsigmond tordai conditiolistája.

A *B* típusú conditiókhoz olyan fejedelmek conditióit sorolnánk, mint Brandenburgi Katalin, akinek idegen származása miatt teljesen megkötötték a kezét a tényleges kormányzásban, az érdemi a döntést gubernátorra és tanácsra bízván.

Nem ugyanazon okok, hanem a fejedelem kiskora miatt kerül sor hasonló, de soha életbe nem léptetett szabályozásra I. Rákóczi Ferenc esetében, akit apja betegsége miatt választanak gyorsan fejedelemmé. A harmadik fő típus, melyet nevezhetnénk *C* típusú conditiósornak, gyakorlatilag Barcsai Ákoséval indítható, s öreg Apafi Mihályéval zárható.

Az *A1* típusú conditiókról részleteiben nem érdemes szólnunk, hiszen azok lényegét az eskük kapcsán kifejtettük, mind a Báthori Istvánéra, mind a Rákóczi Zsigmondéra vonatkozóan. Ebből csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy szövegében az eskü – a régi magyar koronázási eskü folytatása lévén – nagy újdonságokat nem tartalmaz. Conditióra vonatkozó kitétele a Báthori Istvánénak csak annyi, hogy a János Zsigmond-féle kormányzat mind a fejedelem adományainak, mind hagyakozásának a legitimálását ígéri.

Rákóczi Zsigmond esküjében *conditiós* feltételt jelenthet, hogy a szabadságjogok között eddig nem ismert részletezéssel találkozván külön kiemeli a szabad fejedelmválasztás garantálását, a státusok véleménynyilvánítási szabadságát és Sz. András király dekrétumának biztosítását. Ezek nyilvánvalóan összefüggnek a Rákóczi Zsigmondot megelőző Báthori Zsigmond rossz emlékü kormányzásával és Bocskai István hagyatkozásával. Báthori Zsigmond Tordán aláírt *conditió*inak a másolásából adódnak azok a *nóvumok*, amik Rákóczi Zsigmond esküjét érdekessé teszik. Bocskai viszont törvényes örökössel nem bírván, bár végrendeletében elismeri a rendek választási jogát, mégis halála utánra rokonát, Homonnai Bálintot javasolja a rendeknek, hogy válasszák fejedelmé.¹ Nyilván az ellen íródott a *libera electiō*t védelmező *passzus*. Viszont Báthori Zsigmonddal a tanácsban is szembekerülő tanácsurak véres kivégeztetése húzódhat meg a vélemény szabad nyilvánításában, amiként *tordai conditiói* is előírják a *libera vox*ot.

Könnyebb eligazodást ad ennél az A_2 típusú *conditiók* csoportja, ahol elsősorban Báthori Zsigmond, Báthori Gábor és öreg Rákóczi György *conditiói* jöhetnek számításba. Ezek fontosságát az esküvel szemben már az a tény is jelzi, hogy a korabeli jogalkotók is ezt tartották fontosnak. Hiszen az *Approbatákba* még felveszik Rákóczi Zsigmond esküje után a Báthori Gáborét, de utána egyet se, egészen Barcsai Ákosig, viszont ugyanezen időtartamra, tehát az ún. második hatalmi válságig Báthori Zsigmondé kivételével minden *conditiót* összegyűjtenek és *articulusokba* szednek az *Approbata szerkesztői*. E fejedelmi *conditiók* egyik fő jellemzője, hogy párhuzamosan fut egymás mellett eskü és *conditio*, de tartalmuk egymás irányába nem kizárólagos, azaz az esküben megfogalmazottak gyakran visszatérnek a *conditiókban* is, természetesen sokkal részletezőbben.

Bár törekszünk a részletekben el nem venni, mégis szükségesnek látszik a jelzett fejedelmek *conditió*inak lényegét összefoglalni, hogy világosabbá váljon, milyen kérdésekben igyekeztek a rendek a fejedelmi kormányzást megkötni. Így érdekes módon első helyen szerepel a *conditiókban* a rendek vallásszabadságának és annak szabad gyakorlatának a garantálása.² Ez azért is feltűnő, mivel a Báthori-család kihalása után Erdélynek végig protestáns vallású fejedelmei voltak, s így nem nagyon értjük ma már, talán túlzottnak is tartjuk azt az aggodalmat, hogy minden uralkodóválasztáskor először a vallásszabadság biztosítását kérték a rendek. Különösen azután, hogy a vallásszabadság biztosítása az esküben is szerepelt. Hogy persze e törvényi biztosítékok mit értek, azt jól mutatja Erdélynek 1691-et követő Habsburg-uralom alá kerülésekor

¹ BOCSKAI ISTVÁN: 1979. 14–15. pp. BÍRÓ VENCEL: 1917. 54. p.

² E. O. E. IV. köt. 1995. p. I. *Approbata Constitutiók*. II. R. I: Cz. II. *articulus, Conditiones*. I., III. *articulus, Conditiones* I.; V. *articulus, Conditiones* V., továbbá Báthori István lengyel *conditiói* 2. pont.

háttérbe szoruló protestáns felekezetek sorsa az erősödő ellenreformációval szemben.

Második helyen szintén már az esküben is előforduló szabadság, a szabad fejedelmválasztás, a libera electio szerepel.³ Kivétel Báthori Zsigmond, ahol az az utolsó nevesített szabadságjog. Erről itt többet nem szólnánk, hanem a fejedelmválasztásnál mondottakhoz utalnánk az olvasót.

Mindegyik conditióban előfordul a külpolitikai kapcsolatokra vonatkozó kitétel. Egyrészt az a követelmény, hogy a két császárral (némettel, törökkel) tartson békét, mivel – ahogy Báthori Gábor conditiójában olvashatjuk – „mi a hadakozásra akármelyik ellen is elégtelennek ismérjük magunkat”. Ez a tétel majd kibővül Brandenburi Katalintól kezdve azzal a feltétellel, hogy a fejedelem a Portától el ne szakadjon. Hasonlóan e körben említhető, hogy a két román fejedelemséggel is békességes viszonyt kellett tartani a fejedelemnek.⁴ Ilyen külpolitikai előírás az új uralkodó számára nemcsak az akkori Erdélyben hatott természetes követelményként, de hasonló jellegű politikai feltétellel a korábbi magyar koronázási esküben is találkozunk, amelyek persze elsősorban az országtól elidegenített területek visszaszerzésével függtek először össze. Majd II. Ulászló conditióiban már azt a kitételet is találjuk, hogy a császárral és római királlyal csak az urak és bárók egyetértésével egyezkedhet. Nemkülönben két másik passzus is szól a Mátyás-féle területgyarapítások – Ausztiria, illetve Szilézia és Lausitz – megtartásáról. Mindezzel egybecseng az első erdélyi conditio, Báthori Zsigmondé, de Báthori István lengyel conditiója is.⁵

Viszont e conditiók érdekessége a későbbiekkel szemben, hogy még csak általános irányvonalat határoz meg a külpolitika irányításában, míg ugyanezen idő B típusú conditiói már a fejedelem, illetve gubernátor számára a konzultációs kötelességet írják elő a kormányzás vezetője és a fejedelmi tanács között. Persze a fejlődés e területen is fokozatosan valósult meg, mert például I. Rákóczi György számára a fent említett külpolitikai előírásokon túl azt is feltételként szabták a rendek, hogy: „sem római császár öfelsége, sem egyéb keresztény fejedelmek és országok ellen, *hadat ő nagysága offensive ha okot nem adnak reá nem indít*, hanem azon békességet minden tehetségével oltalmazza.”⁶ Ez a feltétel egyúttal arra is rávilágít ismét, hogy a conditiók egy része főként a korábbi fejedelmek politikájában gyökerezik, ugyanis amivel a rendek elége-

³ E. O. E. IV. köt. 196. p. 12. Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. II. articulus, Conditiones II.; III. Articulus Conditiones VII. V. articulus, Conditiones IX., lásd még Báthori István lengyel conditiói 1. pont.

⁴ E. O. E. IV. köt. 195. p. 2. Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. II. articulus V.; III. articulus II., III.; IV. articulus XIII., V. articulus III., IV.

⁵ BARTONIEK EMMA: 1917. 39. p. E. O. E. IV. köt. 195. p. 2.; Báthori István lengyel conditiói 5. pont.

⁶ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. V. articulus IV.

detlenek voltak egy-egy fejedelem gubernálása alatt, azt mint az új fejedelem számára tilalmas cselekményt rendszeresen visszahalljuk az új fejedelem eligálásakor elébe terjesztett conditiókban. Itt feltehetően arról van szó, hogy a rendek elunták Bethlen Gábor többszörös Habsburg-ellenes hadjáratait, pedig az ott elért katonai sikerek egyúttal Erdély nemzetközi pozíciójának az erősödését, két nagyhatalom közötti helyzetének átmeneti stabilizálódását eredményezték. De hát a rendek nem elsősorban az európai nagy politikában gondolkoztak, hanem békességet és gazdasági gyarapodást akartak a sok emberéletet és nagy anyagi áldozatokat követelő, s néha bizony kétes kimenetelű európai protestáns unió keretében folytatott csatározások után. A vallásszabadság, a szabad fejedelemválasztás és a külpolitika meghatározása után rendszerint a fontosabb belpolitikai kérdések feltételekbe foglalása következik a különböző conditiókban. De ha ezeket sorra vesszük, akkor azt látjuk, hogy e belpolitikára vonatkozó conditiók sem mások, mint az esküben már általánosan rögzített feltételek valamivel részletesebb szabályozása. Tehát a szabadságjogok további felsorolása követi az eddig már tárgyalt vallás és fejedelemválasztás szabadságát, így: az egyes rendek szabadságának felsorolása, továbbá a tanácsosok és az országgyűlési tagok szabad véleménynyilvánításának garantálása. Emellett a tényleges kormányzás irányítása, ezen belül is a tanácsosok egyre erősödő szerepe, s újdonságként jelentkezik a tanácsosok felelőssége, végül az esküből már ismert igazságos, ítélkezés konkretizálása és a kincstári érdekek és vagyon védelme. *Tulajdonképpen négy nagy témakör kerül szabályozásra: egyes szabadságjogok, a tényleges kormányzás irányítása, az igazságos, pártatlan ítélkezés legfelsőbb szintű gyakorlása és a kincstári ügyek.* Ezek közül tulajdonképpen csak a tanácsosok bevonása a kormányzás irányításába és a kincstári ügyek nem szerepelnek az esküben, a többi az eddigiekből eléggé ismert.

A szabadságjogok témaköréből csak annyit említenénk, hogy míg a Báthori Gábor-féle conditiókban még úgy szerepelnek a rendek, hogy: „nemeseket, vitézeket, kerített és mezővárosokat” szabadságokban megtartson a fejedelem, a hozzáadással, hogy a székelység Báthori Zsigmondtól megújított szabadsága szintén megtartandó,⁷ addig ugyanez már a Bethlen Gábor conditiójában így hangzik: „Urak, nemesek, kerített és mezővárosok, székelység, szászság régi és legitime emanált privilégiumokban, donatióikban ... megtartandók.”⁸ E hosszas felsorolásnak annyi az elsődleges közjogi jelentősége számunkra, hogy az itt felsorolt rendek azok, akik a korábbi fejezetben vizsgált körrel, mégpedig a politikai-közjogi paktum megkötésére jogosítottak körével azonosak, tehát elsődlegesen ezek számára garantálja a fejedelem kormányzati okmánya, a választási conditio a különféle, régi szokáson vagy uralkodói

⁷ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. II. articulus VII., VIII.; Báthori István lengyel conditiói. 6–7. p.

⁸ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. III. articulus V.

kedvezményeken alapuló egyes kiváltságokat, amiket a conditiók szóhasználatában rendszeresen szabadságoknak nevez.

Viszonylag szokványosnak tűnik az igazságos ítélkezés esküben kikötött feltételének megismétlése. Bármennyire is régi eleme ez az uralkodói eskünek, annyit mégis megjegyeznénk, hogy egyrészt az igazságos ítélethozatal követelménye – „szegénynek, boldognak személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltat” – mellett már az ítélet végrehajtásának igazságossága is megjelenik mint követelmény, azaz az uralkodó nem akadályozza meg az ítéletvégrehajtást. Egészen új fejleményeknek vagyunk tanúi e téren öreg Rákóczi György conditióiban. Ezen újdonságok kétirányúak, mivel egyrészt az kerül rögzítésre, hogy a fejedelem senkit semmilyen vádlásra – mai szóhasználattal – előzetes letartóztatásba nem helyez, hanem a törvényes idézést megtartva és a törvényesen elítéltekkel szemben alkalmazza csak. Tehát tulajdonképpen a személyes szabadság védelmének egy igen korai büntetőjogi garanciájával állunk itt szemben. E dologban ott van az újdonság, hogy míg e személyes szabadság eddig is megillette a nemeseket már az Aranybulla szerint, hiszen már ott azt találjuk, hogy a tettenérést kivéve minden nemest, illetve servienst csak a törvényes idézés megtartásával lehet bíróság elé állítani, addig a Rákóczi György-féle conditio gyökeres változást abban hoz, hogy ezt a szabadságot, illetve a szabadságnak ezt a garanciáját kiterjeszti, mivel így fogalmaz: „Hogy soha senki-nek vádlására *úri, nemes és egyéb szabadsággal élő rendek* közül, törvény előtt nem árestáltat, semmi szín és mód alatt...”⁹

Másik újdonsága az igazságszolgáltatás szabályozásának, hogy valószínűleg a Rákóczi György-féle conditiók elfogadásától kezdve az uralkodói személyes bíraskodást nemcsak a gyakorlat kezdi mellőzni, hanem Erdélyben ettől kezdve már a törvény tiltja, hiszen a conditiókat törvénybe foglalták. Így szól a conditio: „terminuskor semminemű törvénynek discussiójában benn nem ül (a fejedelem), holott ad suam praesentiam appellálják a törvényt, mint summus iustitarius eleibe.”¹⁰ Feltehetően ezután leginkább csak a legfelsőbb kegyelmezési jogot gyakorolja a fejedelem, s még a számára időnként éppen példamutatás miatt is oly fontos hűtlenségi perekben sem bíraskodik személyesen, ahogy ezt például Bánffy Dénes elítéléséből is tudjuk, mivel e perek legfelsőbb fórumként az országgyűlés előtt zajlanak.¹¹ Ily módon annak vagyunk tanúi, hogy a legkényesebb perekben, amelyek a rendek érdekeit leginkább érintik, a rendek az országgyűlés régi bíraskodási gyakorlatára alapítva

⁹ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. V. articulus XIII. BÍRÓ VENCEL: 1917. 73–76., 106–107., 139–140. és 154. pp.

¹⁰ SZILÁRD KATICA: 1910. 54. p., ahol János Zsigmond még személyesen bíraskodik. Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. V. articulus XIII.

¹¹ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1976. 162–174. pp., míg uo. 167. p.-on Bánffy Dénes elítéltetését, de a korszak kezdetén is ez a helyzet. SZILÁRD KATICA: 1910. 58–62. pp.

magukhoz tudják ragadni a legfelsőbb bíraskodás gyakorlati megvalósítását vagy legalábbis alapvetően befolyásolni tudják. Ám a személyes fejedelmi bíraskodás ilyen hirtelen megszüntetése nem mehetett máról holnapra, hiszen korábban az ellenkező gyakorlatra is volt példa. Különösen akkor ütközhetett nehézségekbe a személyes bíraskodás kizárása, amikor egy-egy erősebb egyéniség került a fejedelmi székbe. Így lehetett ez öreg Rákóczi György esetében is, s fia conditiói összeállításakor már módosítanak a passzuson, amennyiben kivételt tesznek: „semminémű causáiban a fiscusnak benn nem ül: egyéb causákban mindazáltal benn ülhet ő nagysága, de úgy, hogy ő nagysága méltóságos személye eleibe való apellációk ezzel ne inturbáltassanak.”¹² E szakaszt mi úgy értelmeznénk, hogy azon perekben, hol az uralkodó személyesen is részt vesz, ott valószínűleg nem nyílt lehetőség a fejedelem személyéhez történő fellebbezésre. Viszont ez a módosítás sem lehetett hosszú életű, mert az ifjú I. Rákóczi Ferenc conditióinak igazságszolgáltatásra vonatkozó része gyakorlatilag nagyapja, öreg Rákóczi György conditiójának idevágó passzusát ismétli, s ezután csak a második uralmi válság után, Barcsai Ákos conditióiban lesz erre vonatkozó változás.

A tényleges kormányzat kapcsán, mint említettük, három kérdéskört szabályoztak a conditiók, úgymint a tanácsosok részvételét, később felelősségét is a kormányzati teendőkben, azután bizonyos kinevezési kérdések, először csak a tanácsosoké, majd a többi főtisztviselőké, várak parancsnokaié, illetve e körben a kinevezés és választás megoszlása a vármegyékben és székekben, végezetül a II. András óta kísértő, először csak a koronát illető jogok védelmében, a birtokadományozásban és visszavételben jelentkező, úgynevezett kincstári ügyek és a kincstári jövedelmek.

A tanácsosok részvételének kérdése is további részletekre bontható, ugyanis egyrészt arról intézkednek a rendek, hogy tanácsosokat mindhárom nemzetből válasszon maga mellé a fejedelem. Amint erre már utaltunk, ez Izabella 1542-es bejövetele óta felmerülő követelés az erdélyi rendek részéről, amit Izabella bejövetelekor elsősorban az motivált, hogy akkor még az uralkodó tanácsosai között erdélyit találni sem lehetett. Így a követelés csak Báthori Zsigmondnál és Bethlen Gábor alatt merül fel újra. Utóda, Brandenburgi Katalin alatt azzal bővül, hogy tilalmazza idegeneknek a fejedelmi tanácsba való bevitelét.¹³ Ilyetén fogalmazása a tilalomnak viszont olyan régi szinte, mint maga a középkori magyar állam, hiszen királyaink házassági politikájuk révén rendszerint külföldi feleséget hoztak maguknak, s a királynék udvartar-tása mindig jórészt idegenekből állt, akik közül némelyek kiügyeskedtek még a főtisztviselőségeket is maguknak. Ezek ellen okmányilag igazoltan már az Aranybulla óta is tiltakoznak a magyar főurak, s ez a tiltakozás később is többször

¹² Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. VI. articulus XIII.

¹³ E. O. E. IV. köt. 196. p. 23. Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. IV. articulus V.

ismétlődik. Bár királyi esküben és conditióban nem találjuk nyomát a XV. századig, de legbiztosabban ott is II. Ulászló conditióiban találkozunk vele, ahol is a Bartoniek által elemzett conditiotömegben hat nevesített feltétel volt hivatva a magyar érdekeket és befolyást érvényesíteni a kormányzásban.¹⁴ Viszont ilyen nézőpontból úgy tűnik, hogy az erdélyiek Izabellával szembeni követelése 1542-ben a régi magyar politikai gyakorlaton és közjogi szokáson nyugszik. Az érdekérvényesítés szívósságát mutatja, hogy az később sem marad el a conditiókból, ha már nem is élezi úgy ki a három nemzetre, mint Bethlen Gábornál, azért még a Rákóczi György (az ifjabbik) conditiója is úgy fogalmaz: „semmi időben a hasznos haza fiait más idegenért hátra nem veti”.¹⁵

Ezek után kerül szabályozásra a tanácsosi kérdéskör leglényegesebb pontja, hogy milyen kérdésekben biztosítson beleszólást az uralkodó a tanácsosoknak a kormányzásban. Bár végig megmarad jogi alaphelyzetként, hogy a tanácsos a fejedelem embere, bizalmasa, hiszen a forma is erre mutat – a fejedelem nevezi ki. *Am bizonyos kérdésekben csak a tanácsosokkal megtartott konzultáció után hozhat döntést a fejedelem. Így már a tanácsosok bármennyire is az uralkodó kinevezése által kreáltak, mégis képesek bizonyos rendi érdekek kifejezésére a legfelsőbb kormányzat szintjén.* Az uralkodó e hűsbavágó hatalomkorlátozás ellen rendszerint a régi forma alkalmazásával védekezik, azaz a tanácsosok közül csak a legbizalmasabb híveivel konzultál folyamatosan, míg a többieket csak néha hívja össze egy-egy, a rendeket intenzívebben is érdeklő kérdés megvitatására. Így láthatjuk már ezt a szisztémát a János Zsigmond-féle kormányzat idején is, ahol éppen a szászok által rendszeresen adott ajándékok hagynak áruló nyomot arra vonatkozóan, kik a fejedelem állandó tanácsosai.

Természetesen a rendek is megpróbálnak védekezni ezen – az uralkodók döntéseit majorizáló – csoportok ellen, s így kerülhet be a fejedelmi conditióba Bethlen Gábornál: *„Ha pedig a tanácsosok közül országunk törvénye, szabadsága, decretuma ellen valamelyik lelkiismeret nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra indítaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül afféle tanácsadót proscriptióval és notoriussággal büntessen.”*¹⁶ Ezzel a tétellel egy nagyon lényeges kérdést, a tanácsosok felelősségét foglalta törvénybe az erdélyi törvényhozás, s bár ennek a felelősségnek a megvalósítása a fejedelem hatósága alá tartozik, ám ilyen esetben a hűtlenség büntetését maguk a rendek sürgetik, amit a fejedelem kénytelen megtenni, hiszen őt a conditiói erre kötelezik. *A hűtlenséget az eddigi értelmezéssel ellentétben nem az uralkodó irányában tanúsított hűtlenség, hanem egy új fogalom, az ország, a haza irányában tanúsított hűtlenség miatt mondják ki.* Nagyon érdekes itt az ellentmondás,

¹⁴ BARTONIEK EMMA: 1917. 39. p.

¹⁵ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. VI. articulus VI.

¹⁶ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. III. articulus IV. De a kormányzás Báthori István lengyel conditiói szerint is közös döntés alá tartozik. Báthori István lengyel conditiói. 4. pont.

illetve nem is ellentmondás, hanem a fejedelmi hatalom értelmezésének, felfogásának változása. Hiszen Báthori Zsigmond kormányzata után, amely kormányzat a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül kivégeztette az uralkodó külpolitikai irányzatát helytelenítő tanácsosokat, s erről utólag még a rendekkel törvényt is hozat, az ún. jus ligatumot, addig itt a rendek éppen a tanácsosok különleges felelősségét hangsúlyozzák, s veszedelmes és ártalmas tanács esetén felelősségre vonásuk megvalósítását követelik.

Már ezen új felfogás előszeleként fogható fel Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választása után a tanácsosok és főispánok által az új fejedelemnek letett eskü szövege is. Ebben végigvonul a kettősség, hogy bár e főtisztviselők elsődlegesen a fejedelem irányában vallják magukat hűségesnek, de ezentúl minden ígéretük kettős, amennyiben azt a fejedelemnek és az országnak ígérik, így: ártani se fejedelemnek, se országnak nem fognak, vagy minden ártalmas dolgot mind a fejedelemtől, mind az országtól eltávoztatnak, avagy a fejedelem és az ország javára néző dolgokban igyekeznek előmenni.¹⁷ Ez a kettősség végig fennmarad az erdélyi fejedelemség fennállása során, amely nem egy kettéhadsadt tudatú kormányzat terméke, hanem egy megváltozott szemléletű politikai gondolkodás kifejezője.

Akkor a tanácsosi felelősség hangoztatása már azt hivatott jelezni, hogy a tanácsosoknak a legfelsőbb kormányzat szintjén új feladatuk is van, az az uralkodó érdekeinek védelmén túl az ország, a rendek érdekeinek az érvényre juttatása. Anélkül, hogy itt misztifikációt végeznénk, nyugodtan állíthatjuk: a tanácsosok felelősségének ilyen jogi megkonstruálásával az erdélyi fejedelemségben már csak egy lépés választ el bennünket attól, hogy ezt a formát miniszteri felelősségnek nevezhessük. Ez a szükséges lépés az lenne, hogy a tanácsosokat már a rendek, s ne az uralkodó válassza maga mellé. Természetesen ezen lépést a korabeli erdélyi állam rendiségétől, amelynek fejlettsége csak az akkori közepes fejlettségű országok szintjén állt, nem várhatjuk el. Bár igaz, hogy nem mindig a társadalmi, gazdasági fejlődés legmagasabb szintjén álló államokban következik be elsőként az új társadalmi formációnak megfelelő államszervezeti modell elemeinek kialakulása, illetve a legtipikusabb elemek nem biztos, hogy ott valósulnak meg. Jó példa erre Anglia és Franciaország esete, hiszen Angliában a polgári forradalom után csak egy kompromisszumos felépítésű polgári államszervezet valósulhatott meg, míg az Angliánál kevésbé fejlett Franciaországban lezajló polgári forradalom után a burzsoá államszervezet és jogrend mindmáig klasszikusnak tartott formája alakult ki.

A tanácsosok felelősségének jogi megalapozása mellett a másik legfontosabb kérdéskör, hogy *melyek azok a kérdések, amelyekben a fejedelemnek konzultálnia kell a tanácsosokkal*. E konzultációs kötelezettség előírása nyilvánvaló, hiszen a rendek legszívesebben magát az országgyűlést hatalmazták volna fel

¹⁷ E. O. E. V. köt. 458. p.

a felsorolandó kérdésekben döntési joggal. Ám ez az akkori politikai hatalmi viszonyok között csak ábránd lehetett. Ugyanis ha a gyakorlatot nézzük, akkor azt látjuk: hiába írja elő a fejedelmi conditio a konzultációt például hadi kérdésekben. Ifjabb Rákóczi György lengyelországi hadjáratának megindítása előtt – ahogy azt pontos, precíz vizsgálatok alapján Törcsányi Zsolt kimutatja – bár tanácsosaitól írásbeli véleményt kér ez ügyben, de mielőtt e tanácsúri cenzúrák beérkeznének, megindítja hadjáratát.¹⁸ Nos, mik is ezek a konzultációs kötelezettségeket magukkal vonó ügyek, ügycsoportok? Bethlen Gábor conditióiban ezt úgy határozzák meg a rendek, hogy a három nemzetből választott tanácsosok: „*tanácsadásokhoz oly köteles légyen, hogy belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz vagy több szomszéd országhoz való confoederatiókat, derekas donatiókat és főtiszteket ezek hírek nélkül ne cselekedjék, se osszon*”.¹⁹ Ehhez az idősebb Rákóczi György conditiója még annyit hozzászól: „*sem az országban, sem az országhoz tartozó birodalomban, semminémű erősségeket, fortalitiumokat, végházakat, azoknak határit, semminémű praetextusok alatt el nem ígéri, sem idegeníti, hanem a végházakban is hasznos hazafiait tart*”.²⁰

Tehát az eddigiek alapján azt mondhatni, hogy elsősorban a *külfügyeket*, ehhez kapcsolódóan a *határkérdést*, majd a belpolitikai ügyekből a *donatiókat* és ezzel párhuzamosan – nyilván mert rangot jelentett és jövedelemmel járt – a különböző *főtisztegekre* való kinevezéseket tartották olyan problémakörnek a rendek, amelyek eldöntésébe, ha nem is az országgyűlés, de legalább a tanácsosok szavával szerettek volna beleszólni. Ha a rendek e megkötéseit összehasonlítjuk a korábbi esküszövegekkel, akkor azt látjuk, hogy a kormányzat ilyen irányú megkötésének gyökerei jóval a Mohács előtti időkbe nyúlnak vissza. Ahogy erősödnek a rendi törekvések, úgy erősödnek e követelések, s már nemcsak az esküben, de a belőle kifejlesztett választási conditiókban is nagyobb teret és nagyobb hangsúlyt kapnak, s ahogy az uralkodó kénytelen a rendekre támaszkodni, legalábbis az ő támogatásukat megnyerni megválasztásához, úgy kényszerül conditióikat is elfogadni. Az azután már más kérdés, hogy a gyakorlatban mennyire tartja ezt be a fejedelem, de mint láttuk, ekkorra már elég hatásos jogi eszközökkel is rendelkeznek, ami adott esetben a fejedelmet a conditio betartására szoríthatja.

Magukról a szabályozott, azaz konzultációra kötelek kérdések köréről csak annyit, hogy tulajdonképpen ez a kör marad meg végig a fejedelemség fennállása alatt, csak azok további konkretizálásának lehetünk tanúi. Külfügyekben még részletesebb szabályozás következik, majd a donatiókkal párhuzamosan a kincstári ügyek kerülnek még fokozottabban előtérbe.

¹⁸ TÖRCSÁNYI ZSOLT: 1980. 62–64. pp. Báthori István lengyel conditiói. 7. p.

¹⁹ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. III. articulus IV.

²⁰ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. Articulus VI.

Tulajdonképpen mind a főtisztiségekre való kinevezése, mind a kincstári ügyek olyanok, ahol a rendek többször is próbálkoznak komolyabb korlátozás bevezetésével. Látszatra nagyobb sikereket a főtisztiségekre történő kinevezéseknél figyelhetünk meg. Itt is ketté kell azonban választani a tisztiségeket, egyrészt központi és a határvárakkal, valamint a hadsereggel összefüggő megbízásokra, másrészt az egyes helyi önkormányzatok, főleg a vármegyék és székek vezetőinek kinevezésére. Ugyanakkor a központi és a hadsereggel összefüggő tisztiségek kinevezésére csak annyi befolyást tudtak elérni a rendek, hogy a conditióikban mindig hangsúlyozzák és feltételül szabják a jövőendő uralkodó elé: e tisztiségeket a tanáccsal együtt töltsse be. Tehát mindenképpen kellett értesíteni a kinevezésről a tanácsot. Mivel maguk a tanácsosok voltak a leginkább élen az egyes főtisztiségek halmozásában, így a gyakorlatban a konzultációnak e körben a tanácsra való bizása nem sok eredménnyel járhatott. Nagy jelentőségű is volt e kinevezési jogkör gyakorlása a fejedelem számára, hiszen a véges számban adományozható birtokok mellett az erdélyi arisztokrácia körében még a főtisztiségek voltak olyanok, amik némi jövedelemmel, főként pedig rang- és tekintélygyarapodással jártak.

Ezzel szemben a helyi önkormányzatban már lényegesen komolyabb befolyással rendelkeztek a rendek a vezető tisztiségek betöltésében. Külön kell itt még választanunk ebből a szempontból a magyar vármegyéket, továbbá a székely és szász székeket. Bár a vármegyékbe a magyarországi szokás formájára mindig az uralkodó nevezte ki a főispánokat. Erre a kinevezésre a rendek szinte semmi befolyással sem bírtak, de még a tanács sem, mert ha a korabeli dignitáriusok listáját nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy minden komolyabb főtisztiségviselő rendszerint kapott officiuma mellé még egy főispánságot is. Persze e jelzett pozícióhalmozások nem egy esetben a hatalomgyarapodás olyan szintjét is elérhették, például ha a székelyek generálisságához, vagy más hasonló katonai tisztiséghoz, mint például még a váradi, kővári kapitány vagy lugosi bán, további vármegyék főispánságát is csatolták, hogy az már adott esetben a főhatalomra is veszélyes oppozíciós lehetőséget teremtett. Meglátásunk szerint ez is befolyásolhatta annak a mindmáig megfejtetlen erdélyi gyakorlatnak a fennmaradását a fejedelmi időszakban, hogy az erdélyi hét vármegye élére mindig két főispánt nevezett ki a fejedelem. Meggyőző bennünket erről több korabeli dignitáriuslista, illetve a történetírás is, hiszen Apor Péter írva hagyta ránk, hogy a kettős főispánság egészen „Rákóczi motusáig”, illetve a Rákóczi-szabadságharc befejezése utánig fungált Erdélyben.²¹ Azzal,

²¹ Katonai vezetők kinevezése János Zsigmond alatt Szilárd Katica: 1910. 32. p., illetve a hadügyi jogok gyakorlását BÍRÓ VENCEL: 1917. 27–30., 63–66., 99–101. pp. LÁZÁR MIKLÓS: Erdély főispánjai. Századok, 1887., 1888., 1889-es évfolyamokban. APOR PÉTER: 1978. 135–138. pp.: „Mindenik vármegyében két főispán volt, az egy Hunyad vármegye és partiumbelieken kívül...”

hogy egy nagyhatalommá vált erdélyi arisztokrata mellé még egy hasonló rangú főispánt állíthatott a fejedelem, úgy az az adott esetben alkalmas lehetett arra, hogy a központi hatalommal szemben netán fegyveresen fellépni szándékozó főispán ellen saját főispántársát állítsa ki a központi hatalom.

E jelzett hatalmi játék mellett az is közrejátszhatott a kettős főispánság szokatlan rendszerének ily sokáig való fennmaradásában, hogy Erdélyben csak hét vármegye volt, nem sokkal több a Partiumban sem, a szász székek csak saját nemzetbelit bírtak királybíróként, a székely kettős tisztségeknek pedig csak egyikét töltötte be a fejedelem, így kevés volt a főispáni tisztt. Viszont egy főispánság mindig alkalmas volt egyes arisztokratáknak az udvar mellett való lekötésére, ezért jónak látszott ezek számát úgy szaporítani, hogy fenntartják az ősréginek tűnő kettős főispánságot, hiszen ez minden fejedelemnek héttel több, tehát 14 főispáni helyet jelentett.

Már más volt a helyzet a szászokkal és a székelyföld székeivel. A szászok ugyanis a Mátyás-féle kiváltságolás óta maguk választották tisztségviselőiket, azok kinevezésére a központi hatalom különösebb jogi befolyással nem bírt. Maguk a szászok saját nemzetükből választottak mindig tisztségviselőt, s azzal, hogy a központi hatalom a szász comes címet is ezentúl a mindenkori szebeni királybíróra – *Iudex Regius Cibiensis* – ruházta, már nem kívánta senki elvitatni a szászoktól a választás jogát.

A székelyeknél ugyanúgy kettős főtisztséggel találkozunk, akárcsak az erdélyi hét magyar vármegyében, ám a székelység körében világosabban elkülönül a kettős tisztség. Ugyanis eredendően minden anyaszéknek két főtisztje volt, a hadnagy és a székbíró. Már az elnevezésből is látszik, hogy e két tisztségviselő között elég reális hatalom-, illetve funkciómegosztás volt, amennyiben a közösség katonai mozgósításáért a hadnagy volt felelős, míg az igazságszolgáltatást, a közösség által választott ülnökök társaságában, a székbíró gyakorolta. Eleinte mindkettő választott tisztség lehetett, de a magyar állam nagy szervező királyai megpróbálták a központosítás érdekében legalább az igazságszolgáltatást befolyásolni a székely székekben. Így lesz a korábban választott székbíróból a központi hatalom által kinevezett királybíró. Míg az egész székely terület főnöke a székely ispán, a comes siculorum az egész Mohács előtti időszakban megtartja azt a jellegzetességét, hogy mindig kinevezett, mégpedig a király által kinevezett, és sohasem székely származású tisztségviselő volt.

Ez a konstrukció a török idők kezdetén változik meg, amennyiben a székely ispánságot, feltehetően a keleti–déli határvonal erősítése miatt, az 1400-as évek közepétől, Hunyadi János erdélyi vajdaságától kezdve mindig az erdélyi vajdák viselik.

Szintén a katonai funkció jelentőségének fokozódásával függhet össze, hogy az 1500-as évek elejétől a központi hatalom már nem a királybírók kinevezésére reflektál, hanem a katonai feladatokért felelős hadnagyot állítja a központi hatalom, s ezentúl már kapitánynak, illetve főkapitánynak fogják nevezni.

A fejedelemség kezdetén ezt a gyakorlatot látjuk. A székely székek pedig a királybíróvá választhatják, ha a központi hatalom engedi.²² Különösen kérdésessé vált ez a székely felkelés után Báthori István fejedelemsége alatt. Viszont a központi hatalom is, a kincstári bevételek korlátozottsága miatt felettébb rá lévén utalva a székelyek közül állítható katonákra, akiknek nem kellett zsoldot fizetni, előbb-utóbb kénytelen a székelyek szabadságát restituálni, amit Báthori Zsigmond nagy törökellenes koalíciójának szervezése során meg is tesz. Azután erre a megújított szabadságra hivatkoznak a székelyek már Báthori Gábor conditiójában. E felújított szabadság együtt kellett járjon bizonyos önkormányzati jogok, így a főtisztviselők választásával is. Ez azonban időnként problematikus lehetett, mert az öreg Rákóczi György conditiójában már azt a kitételt találjuk, hogy a királybírákat a székely székek maguk válasszák.²³ A későbbi fejedelmi conditiók azután ezt a kiváltságot ismételtetik, azt hozzátéve, hogy kapitánnyá és székely generálissá is lehetőleg saját nemzetbelit tegyen a fejedelem. Ám sem a kapitányokat, különösen pedig a székelyek generálisát nem választhatják sohasem a székely székek.

Igazán nagy tanulsága e kinevezéseknek abban található meg, hogy bár a fejedelem kezét megpróbálják bizonyos tisztségeknél megkötni a rendek, azonban a központi hatalom számára leglényegesebb katonai vezetők kinevezése változatlanul a fejedelem személyi hatásköre marad, bár a conditiók előírják erre a tanácssal való konzultációt. Viszont ily módon katonai kérdésekben mind a három nagy határterület parancsnoka (váradi, kővári kapitány és lugosi bán), továbbá a székelyek generálisa, mezei hadak és udvari hadak generálisa, illetve kapitánya közvetlenül a fejedelem kinevezése és irányítása alá tartozik. Ez viszont azt jelenti, hogy az a hatalom, amely ily módon a fejedelem kezében összpontosul, alkalmas arra, az összes jogi megkötés ellenére is, hogy a rezgőlődő vagy netán a conditio betartására hivatkozó rendeket, katonai hatalmánál fogva sarokba szorítsa. Nem véletlenül törekednek tehát a rendek e tisztségek betöltését befolyásolni, de a tanácsosok felhatalmazásán túl további eredményeket kicsikarni nem tudnak. Feltehetően a további engedményeknek éppen a török-német veszélyre hivatkozással sikerült útját állni. Szükséges még megjegyezni, hogy ez a katonai hatalom azért mégsem volt korlátlan, hiszen mindig ott állt a rendek mögött a török porta, s ha a rendek is elégedetlenek a fejedelemmel, bizony ki tudtak csikarni egy fejedelemmenesztést a török katonai segélyével, ahogy azt Báthori Gábor esetéből is tudjuk. Erre a megoldásra viszont azért kényszerültek a rendek, mivel az országnak a fejedelem vezényletétől független katonai ereje nem volt. Ugyanakkor ennek a korlátlannak tűnő fejedelmi katonai hatalomnak az a pozitívuma is megvolt, hogy csak

²² CONNERT JÁNOS: 1097. 50–59. pp.

²³ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. V. articulus XIV.

ezzel a háttérrel lehetett tárgyalóképes fél az erdélyi fejedelem, s lett elismert állam az erdélyi állam a korabeli Európa keresztyén hatalmasságai között.

Ennek a megoldásnak, mármint a fejedelem majdnem korlátlan hadsereg feletti rendelkezésének párhuzama az önálló fejedelemség megszűnte utáni Erdélyben is megtalálható. Úgy tűnik, mintha tanultak volna a Habsburg magyar királyok, akik a XVIII. századtól kezdve már az erdélyi fejedelmi címet is viselték, a korábbi fejedelmi elődök példájából.²⁴ Ugyanis a Diploma Leopoldinum utáni Erdélyben a korábbi rendi önállóság valamiféle látszatmaradéka tovább élt, fungálhatott gubernium, gubernátorral az élen, az önkormányzatok a fentebb ismertetett szisztéma szerinti főtisztviselő-választási jogot gyakorolták, s időnként még a rendi országgyűlést is összehívták. Szinte magától vetődik fel a kérdés, honnan ez a nagy politikai bátorsága a bécsi kormányzatnak, amikor ugyanezen időben másik oldalról annak vagyunk tanúi, hogy a magyar ellenállás elméletileg lehetséges kulcsfiguráit fizikailag is igyekeznek likvidálni. Így II. Apafi Mihályt, Erdély választott, de fel nem esketett fejedelmét Bécsben palotafogságra internálják, ahol fejedelmi címéről lemondatták, erdélyi birtokait elszedik, s helyette a német birodalomban kap másikat; hasonló sorsra jut Zrínyi János, akit fiatalságától fogva kémekkel figyeltet a bécsi udvar, majd egy lépését félremagyarázván, ifjan várbörtönre vetik, s ott is hal meg megőrülve; vagy II. Rákóczi Ferenc sorsa is ehhez hasonlóan alakulhatott volna, mint maga is említi Emlékiratában. A hegyaljai felkelés után gyors Bécsbe futásával menteni akarta, ami menthető, mivel nem kívánt az ifjabb Apafi sorsára jutni.²⁵ II. Rákóczi Ferenc francia kapcsolatának kitudódása után bécsújhelyi fogságra vetése feltehetően a vég előjele volt, s nem gyermeki ijedelem késztette arra Rákóczit, hogy mielőbb megszökjön. Amikor az egész XVII–XVIII. század fordulóján Bécs részéről ezt a félelem szülte tisztogatási akciókat látjuk, akkor ismét kérdezzük, hogyhogy mégis meghagy a bécsi udvar valamit a korábbi erdélyi rendi önállóságból? Erre a válasz a hadsereg szempontjából roppant egyértelmű. Hiszen meghagyhatott volna többet is a rendi önállóságból, mivel az Erdélyben állomásozó osztrák csapatok főparancsnoka, a Nagyszebenben székelő generális csak a bécsi kormányshoz tartozóknak volt alárendelve, így az erdélyi kormányzatszervek részéről mindenféle utasítása a hadseregnek eleve ki volt zárva. A nagyszebeni generális tisztában is volt ezzel a helyzettel, s amint azt Bethlen Miklós önéletírásában több helyen olvashatjuk, nemegyszer megalázó módon lépett fel a némely ügyben valamiféle rezisztenciát mutató erdélyi arisztokratákkal szemben.²⁶ Világos volt ebben a politikai helyzetben, hogy csak az az erdélyi kormányzat

²⁴ JAKAB ELEK: 1878. 75–79. pp.

²⁵ BETHLEN MIKLÓS: 1980. 848., 1179. pp. RÁKÓCZI FERENC: 1979. 85. p.

²⁶ BETHLEN MIKLÓS: 1979. 938., 939., 966., 972. pp. és WESSELÉNYI ISTVÁN: I. köt. 1983. 88., 134–135. és köv. pp.

maradhatott meg, amely engedelmeskedik az erdélyi katonai parancsnok akaratának. Tulajdonképpen a polgári és katonai kormányzatnak ez a kettőssége még jó másfél századig nyugtalaníthatta az erdélyi politikusokat, s kellett időnként Nagyszebenre a kívánnál jobban odafigyelni.²⁷ De talán ennek a szisztémának beváltságát mutatja az a tény is, hogy az 1849-es magyar szabadságharc leverése után, mikor az országot katonai igazgatás alá vetik, akkor a keleti országrészek katonai parancsnoka megint Nagyszebenben székel, s a kiegészítés után a katonai körzetek felosztásával Erdély szintén önálló kerületként szerepelve, katonai főnöke úgyszintén Nagyszebenben rezideál.

Még egy kérdésben igyekeztek a rendek korlátozni a fejedelem hatalmát, és ez a *kincstári ügyek*. Már jeleztük a koronázási eskük kapcsán, hogy ennek a kérdésnek a legkorábbi formája, mint az elidegenített királyi javak visszavétele, legelőször II. Andrásnál vetődik fel, s azután is időnként visszatér a kérdés. Amikor a királyi kincstár jövedelmi konstrukciója az Anjoukkal megváltozik, s a korábbi királyi birtokok helyét az adók és vámok foglalják el, akkor azt várhatnánk, hogy ez a kérdés a koronázási eskükben is feltűnik. Érdekes, hogy így expressis verbis mégsem jelenik meg, hanem csak a tiltás oldaláról. Tudniillik az Aranybulla serviensek számára biztosított négy kiváltsága közül az egyik az volt, hogy adót nem kell fizetniük. Amikor az új uralkodóval megerősítik szabadságaikat, akkor a koronázási esküben tulajdonképpen arra is esküszik a frissen felavatott király, hogy nem fogja a nemességet megadóztatni. Nyilván nem is merül fel ez az igény a központi hatalom részéről, amíg a nemesség nem vesz aktívan részt az áruforgalomban, s egyébként teljesíti eredeti kötelességét és kiváltságát, a király mellett való katonáskodást. Viszont lényeges változás akkor következik be a központi hatalom adózási viselkedésében, amidőn új katonai szisztéma, a zsoldos hadsereg, az intenzívebb várépítés kezd elterjedni. Ez bizony a magyar királyi kincstárat is hamar kimeríti, s az uralkodóknak új jövedelem után kell nézni. Ez pedig az adó lesz, hiszen a XV. századra Európa-szerte az adózás és a vámok alkotják a királyi kincstárak fő bevételi forrását. Ám az is általánosnak mondható gyakorlat, hogy csak olyan társadalmi rétegeket érdemes a kincstár számára adóztatni, amelyek komolyabb jövedelemmel rendelkeznek. Így kínálkozik viszont – s ez Európa-szerte megfigyelhető gyakorlat – adózásra leginkább alkalmasnak jövedelmi viszonyainál fogva az egyház. Először ez csak oly formában jelentkezik, hogy a római Szentszék számára járó jövedelmeket visszatartják az egyes uralkodók, majd hazai egyházi intézményeiket veszik célba. A dolog elterjedtségét mi sem tanúsítja jobban, mint az angol művészettörténet azon megállapítása, hogy a hatalmas, s művészi értékeikben megcsodált angliai katedrálisok nem elsősorban az egyház mellett működő püspökség, káptalan vagy apátság építő kedvének köszönhetik létüket, hanem az angol királyok azon igen komoly kezdemé-

²⁷ TRÓCSÁNYI ZSOLT: 1983. 5. szám, 983–1011. p.

nyezéseinek, hogy az angol egyházakat, mivel sok kincset halmoztak fel, megadóztatták. Az egyházak pedig vagyonukat menekítendő inkább óriási, néha évszázadokig is eltartó építkezésekbe fogtak, csak hogy vagyonuk jó részét legalább Isten dicsőségére, s ne az angol királyok hasznára fordítsák. Az egyháziak megadóztatása persze Európa más országaiban is hol gyakrabban, hol ritkábban, de felbukkan. Hadseregfejlesztési célokkal a XV. századi Aragóniában, ahol Ferdinánd király komoly hadsereget tart fenn az egyháziak adóztatásával, de még a lovagrendeket is intenzíven bekapcsolja e folyamatba, amennyiben három spanyolföldi lovagrend nagymestere a király lesz, aki így a lovagrendek katonai tudását, s emellett nem elhanyagolható, hogy vagyonát is politikai céljaira igénybe veheti. Feltehetően a hadsereg-állítási igény indította Zsigmond királyunkat is az egyháziak adóztatására, akik azután Zsigmond halálával az új király, Albert elé egyik feltételül állítják az egyháziak kárhozatos adóztatásának a megszüntetését. Ezután a király koronázásakor már nem hallunk az adóztatás ismételt biztosításáról. Ehhez persze az is hozzájárul, hogy 1439-től bevezetik vagy inkább rendszeressé teszik a rendkívüli adónak a beszédését, amit már nem az egyháziak, hanem a rendes adót fizető jobbágyok fizet. Így nincs szükség az egyháziak külön adóztatási kiváltságának hangsúlyozására, különösen azután nem, hogy országgyűlési gyakorlattá válik: a rendkívüli adó kérdésében, egyáltalán az adóról, mindig a rendi országgyűlés határoz.²⁸ Így a koronázási eskün túl sokkal hatásosabb fegyver van a rendek kezében, hiszen egyre sűrűbben tartanak az uralkodók, főleg a fokozódó török veszély miatt, országgyűléseket. Viszont amidőn Mátyás a rendkívüli adót évente többször is beszédeti, azaz gyakorlatilag felemeli az adózási tételeket, ugyanakkor az adózó alanyok körét is kiszélesíti, lévén, hogy nemcsak a telkes jobbágyokat, de a házas zselléreket és háztalan zselléreket is adózás alá veti, akkor halála után a trónra kerülő II. Ulászlónak a Farkashidán aláírt, a választási conditióit tartalmazó okmányban, a felsorolt huszonegy feltétel között a negyedik helyen szerepel, mindjárt a szabadságok után, hogy az egyforintos adót eltörli.²⁹ Ez a rendkívüli adóra vonatkozik, amit Mátyás elsősorban a zsoldos seregére fordíthatott.

Mohács után bár kincstári ügyekről sokat hallunk, de koronázási eskükben nem fordul elő, pedig a Mohács előtti országgyűlések éppen az elégtelen kincstári jövedelmek miatt, a tisztázás végett két alkalommal is törvénybe iktatják, mit tekintenek a korona birtokainak.³⁰ Ugyanis az idők folyamán az egymást váltó, mindig idegen eredetű uralkodócsaládok alatt, az egy Mátyást kivéve, fokozatosan minimálisra olvad a kincstári birtok, olyannyira, hogy az

²⁸ RÁCZ LAJOS: 1982. 673. p.

²⁹ BARTONIEK EMMA: 1917. 39. p.

³⁰ RÁCZ LAJOS: 1982. 655. p.

eredeti célt, a királyi udvar folyamatos ellátását sem képes már a XVI. század fordulóján biztosítani.

Egy hasonló helyzet idézi elő, hogy a kincstári ügyek az erdélyi fejedelmválasztáson is szóba kerüljenek. Ez az időszak a Bethlen Gábort fejedelemmé tevő 1613-as, Kolozsváron tartott országgyűlés. Az előző fejedelmek mind nagy vagyonú tiszántúli főurak ivadékai voltak, akik, ha a csökkenő fejedelmi javak nem tették lehetővé már a birtokadományozást, akkor nagyvonalúan adtak a saját családi birtokaikból is, mint például Báthori Gábor, aki megajándékozta kedvelt hívét, Bethlen Gábort Aranyosmeggyes uradalmával.

Az erdélyi kincstári helyzetet csak rontotta, hogy egyrészt a fejedelemség kezdetén a kincstárnak minimális vagyona volt Erdélyben, a két vajdai uradalmat, a dévait és görgényit leszámítva más földbirtokról nem nagyon tudunk. Jól mutatja ezt, hogy Szapolyai az ország keleti felét bírván nősülésekor, feleségének, Jagelló Izabellának a szokásos jegyajándék fejében roppant nehezen tud komolyabb uradalmakat lekötni, mivel egyrészt a Szapolyaiak törzsvagyona sem itt helyezkedik el, másrészt Mária özvegy királyné még ekkor mindig a kezében tartotta a magyar királynékat megillető ún. királynői uradalmakat és városokat. Fokozta a kincstár nehézségeit, hogy még az adóztatás sem volt olyan egyszerű, hiszen az ország keleti sávját lakó székelyek szintén nem voltak adózásra kötelesek, mivel katonáskodásuk fejében tulajdonképpen nemes szabadsággal éltek. Ám a fokozódó, illetve rendszeressé váló török adó olyan nyomással nehezedett az országra, hogy a kincstárnak, Martinuzzi Fráter György kénytelen volt a székelyeket is, ugyan erőhatalommal, de adózásra szorítani. A kincstári birtokok problémája is megoldódik, mivel Fráter György tervezett ideiglenes megoldása, hogy az erdélyi püspöki széket ne töltsék be, hanem javait a kincstár javára adminisztrálják, állandósult. Ezt tovább javította, hogy 1556-ban ideiglenesen minden egyházi vagyont a kincstár kezelésére bíznak,³¹ s ez az ideiglenes megoldás szintén maradandó lesz, mivel az a szekularizációt jelenti, s az erdélyi állam területén helyezkedik el a Mohács előtti leggazdagabb püspökség, a váradi, amely adózó portái számát tekintve királyt és esztergomi érseket is megelőz az országos listán.³² Így lesz a kincstár a kialakuló Partiumban a legnagyobb birtokos, viszont a fejedelmi adományok is innen a leggyakoribbak, s látványos családi karriereknek is innen lehetünk tanúi. Ilyen karrier például a Bocskai-családé, akiknek törzsvagyona szintén itt a Partiumban, a volt váradi püspökség birtokaiból ugrik úgy

³¹ Az 1556-os Petrovich helytartósága alatt Szécsenben tartott országgyűlés határozatára l. MIKÓ IMRE: 1. köt. 1856. 358–360. pp. Magára a szekularizációra SZILÁGYI SÁNDOR: 1866. I. köt. 335. p.; LUKINICH IMRE: 1918. 82. p.

³² ZIMÁNYI VERA: 1980. 4. szám 559. p. l. még BUNYITAY VINCE: I. köt. 1883. 419–446. pp. Uő: 1935. 22–23. pp.

meg,³³ hogy a család leszármazói pár évtized múlva már magnificusoknak címeztetnek. Ami pedig leginkább bizonyít felemelkedésük mellett, az az, hogy olyan családokkal kerülhetnek házasságok útján rokonságba, mint Báthori, Homonnai, Haller stb. Szintén a kincstár kezelésébe kerültek e tizedek is, mint eredetileg egyházi jövedelmek, és azok ajándékozását is megkezdik a fejedelmek. Nemkülönbön az a tény, hogy a Báthori Gábor és Bethlen Gábor uralkodását megelőző nagy hatalmi válság során alig hét év leforgása alatt hét ember váltotta egymást a főhatalomban (Báthori Zsigmond, Báthori András, Székely Mózes, Basta, Mihály vajda, Bocskai, Rákóczi Zsigmond), szintén meggyengítette a kincstári ügyek helyzetét. Báthori Gábor kormányzata szintén nem nevezhető a takarékos uralkodás példájának. Ekkor kerül a trónra Bethlen Gábor, akit a rendek választási conditióikban megbíznak, hogy restitálja a kincstári javakat „illendő módok alatt”. Talán az is inspirálhatta a rendeket e conditió megalkotásában, hogy Bethlen Gábor mögött ekkor már nagy politikai karrier, de minimális családi vagyon állt, tehát a fejedelmi hatalom gyakorlásához szükséges volt mielőbb komolyabb vagyonra szert tenni. Az utóbbi években felújult, de már a századfordulón megkezdődött vizsgálatok azt mutatják, hogy e vagyon összegyűjtését szolgálta többek között három erdélyi nagyasszony, akik a Báthori-rokonságba tartozván igen gazdagok voltak, koholt boszorkánysági pere. Ám a családi vagyongyűjtés mellett is Bethlen valóban komoly restaurációt csinált. Az országgyűlés határozatának segítségével, miszerint minden adomány, ami Ghyczy János gubernátorságról való lemondása után kelt, felülvizsgálandó, a kincstári javak sorát sikerült visszaszereznie. A takarékos gazda, az utód, öreg Rákóczi György uralkodása alatt pedig megszületik a kincstári vagyonról szóló törvény, amely tulajdonképpen a Mohács előtti magyarországi koronajavakat lajstromozó törvény párja, s tételesen felsorolja, mely javak tekintendők kincstári javaknak. Fontosságát jelzi, hogy ez a felsorolás bekerül az Approbata Constitutiókba is.

A kincstári javak összegyűjtésén túl más korlátozó tendenciával eleinte nem találkozunk. Kivétel Brandenburgi Katalin esete, amikor őt a rendek kincstartó-thesaurarius állítására kötelezik, aki a jövedelmeket szedje és a kifizetéseket eszközölje.³⁴ Ám ezt a conditiót sem öreg, sem ifjabb Rákóczi Györgynél nem ismétlik meg a rendek. Úgy tűnik, a rendek eleinte abban a feltételezésben éltek, hogy a kincstári javak recuperálása és connumeratioja kisegíti őket, illetve az erdélyi államot a pénzügyi problémákból. Ám itt is intenzív fejleszté-

³³ LUKINICH IMRE: 1918. 344. p. Bocskai István 1604-ben bírt javai. A 143–146. pp. az 1552-es dicalis conscripció szerint Biharban még az egyház a legnagyobb birtokos (a váradi püspök és káptalan az adózó porták kb. 44 %-át bírja), míg a 147–148. pp.-on levő 1599-es dicalis conscripció szerint a megye legnagyobb birtokosa már Bocskai István, s olyan régi családok, mint a Csákyak és Telegdiék csak jóval utána következhetnek.

³⁴ Approbata Constitutiók II. R. I. Cz. IV. articulus X., míg a kincstári ügyekre Erdélyben BÍRÓ VENCEL: 1917. 30–39., 66–73., 101–105. pp.

si igényteliséggel jelentkezik Bethlen Gábor és öreg Rákóczi György idején a hadsereg, ami viszont Európa-szerte ekkor már egyre több pénzt emészt fel. Így, mivel a rendek látják a jövedelmek elégtelenségét, merül fel a gondolat, hogy thesaurariust, kincstartót kell állítani, illetve perceptort, aki a jövedelmeket beszedi. Ezzel viszont csak a fejedelmi hatalom átmeneti gyengeségekor mernek kísérletezni. Hiszen e mögött a kísérlet mögött ekkor még igen eretneknek tűnő gondolat húzódik meg: az uralkodó pénzügyeinek az ellenőrzése. Maga az erdélyi kincstár is eléggé összemossa a fejedelem magánvagyonának jövedelmét és a kincstári jövedelmeket. Létezik ugyan egy elméleti különválasztási alap, a kincstári javak jelzett connumerációja, ám a gyakorlatban a fejedelmek elég önkényesen kezelték ezeket a jövedelmeket. Ugyan éppen Bethlen alatt lehettünk tanúi annak, hogy az erdélyi országgyűlés Mária Krisztierna hozományával kapcsolatos igényére azt válaszolja, hogy az a Báthori-család magánügye, forduljon igényével azokhoz,³⁵ de ez a forradalmi gondolat, hogy a fejedelem családi ügye az magánügy, míg a kül- és belpolitikai kiadásai államügyek, még nem nyernek a pénzügyekben ilyen világos szétválasztást. Nem is várhatunk ekkor még el ilyen határozott megkülönböztetést, hiszen még csak ötven éve annak, hogy az 1580-as évek közepén a Báthori Zsigmond kiskorúsága alatt kormányzó triumvirátus elsősorban az ország jövedelméből készíti el Báthori Grizeldisz menyasszonyi stafíringját, ahogy annak aprólékos leírása a triumvirátus tagjainak Báthori István lengyel királlyal folytatott levelezésében napjainkig fennmaradt. Lehet, hogy ennek visszhangja Báthori Zsigmond conditiójának az a tilalma, hogy olyan helyre ne adományozzon, „honnét fiskusra ne szállhasson a jószág”, mivel így nemcsak magának és utódainak, „de hazájának fogyatkozását” okozza.³⁶ A fejedelemnek ilyen irányú mentalitása, tehát, hogy az ország jövedelmét kicsit a magukénak is tekintik, csak nehezen változik. Öreg Rákóczi Györgyöt, talán nem ok nélkül, halála után többen azzal vádolják, hogy az ország jövedelmét arany formájában összegyűjtve kivitette magyarországi birtokaira. Annak a ténynek ismeretében, hogy kisebbik fiával, az ifjabb Rákóczi Zsigmonddal komoly politikai tervei voltak az öreg fejedelemnek, így minden magyarországi birtokát rá hagyja, nem lehetetlen, hogy komolyabb pénzösszeget is gyűjtött ott számára. Leg-

³⁵ SZÁDECZKY LAJOS: 1890. 231–234. pp. Nagyjából ugyanezen időben jelentkezik a királyi Magyarországon is a megkülönböztetés az uralkodó magánvagyonra és az államot illető vagyon között. Közvetetten utal erre az a példa 1604-ből, amikor a bécsi udvar a szabad királyi városokat saját birtokának tekintvén erőszakkal rekatolizálja Kassát. A felháborodott rendek panasziratukban kifejtik, hogy a szabad királyi városok nem a királyhoz, hanem a koronához tartoznak – *peculium coronae* –, így ugyanolyan szabadsággal bírnak, mint az ország többi rendei. ECKHART FERENC: 1941. 236–237. pp.

³⁶ E. O. E. III. köt. 189–193. pp. és Báthori Zsigmond conditiója. E. O. E. IV. köt. 197. p. 16.

alábbis másik fiának apja halála után tett azon vádaskodásai, hogy őt kisemmizték, ő itt csak üres ládákat lát, szintén ez irányba mutatnak.³⁷

De erre utal az erdélyi rendek azon kitétele is I. Rákóczi Ferenc conditiójában: „az országnak mind közönséges, mind egyéb fiscalis jövedelmeit, hogy ez országnak tárházában tartsa, sehová az országon kívül nem transponálhatja, arra bizonyos generalperceptort és thesaurariust tartson, igaz hazafiakból állókat, zálogos és hiteles személyeket, kik ezen hivatalnak igazán való adminisztrációjára hittel legyenek kötelesek.”³⁸

Külön és felettébb érdekes változáson mennek át ezek a választási conditiók, ha az általunk *B* típusúnak mondott választási feltételeket vesszük szemügyre. Ide elsősorban Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi Ferenc conditióit sorolhatjuk, amelynek maguk az erdélyiek is nagy fontosságot tulajdonítottak, hiszen az Approbatákba is bevették. Mindkettő érdekessége, hogy az erdélyi rendek a jövőbeni kormányzástól való aggodalom által vezettetve megpróbálták jelentősen korlátozni a fejedelmi hatalmat. Ezen aggodalom oka különböző volt a két esetben. Brandenburgi Katalinnál, lévén idegen születésű, német, kettős aggodás is nyomon követhető, mivel egyrészt származásánál és kiterjedt rokonságánál fogva féltő volt, hogy az eddigi erdélyi, majd egy évszázadig alakított külpolitikai irányvonalat, különösen a török hűbériséget feladja, s ezzel Erdélyt a korábbi példák szerint romba döntheti; másrészt elképzelhető volt, hogy német udvartartásával tölti be a fontosabb kormányzati pozíciókat, s ezzel az erdélyieket teljesen kiszorítja a kormányzásból. Emellett könnyelmű életmódja veszélyeztette a kincstári bevételeket, illetve a politikai természetű kiadások pénzügyi fedezetét. Mindezek a félelmek elég világosan kirajzolódnak a fejedelemasszony conditióiból,³⁹ s az a tény is, hogy eme félelmek eredményeként az erdélyi rendek örömmel fogadhatták el a hasonló aggodalmaktól tipródó Bethlen Gábor által kimódolt megoldást, miszerint a fejedelemasszony csak névleges fejedelme legyen Bethlen Gábor halála után Erdélyországnak, s a tényleges kormányzatot a gubernátor és a fejedelmi tanács vigye. *Az a meggyőződésünk, hogy ezen megoldás megkonstruálásában Bethlent és tanácsadóit nagyban inspirálhatta a korábbi erdélyi alkotmányjogi fejlődés, amelynek során a helyettesítő kormányzatot hasonló szerkezetben találjuk, ahogy azt már korábban részletesen kifejtettük. Ebben az újszerű, de eredetében az erdélyi fejlődésben gyökerező megoldásban gyakorlatilag az alkotmányos monarchia előképét látjuk, hiszen a gubernátornak és a tanácsosoknak a felelőssége lehetőséget adott arra, hogy kormányzatukat a rendek jogi keretek között tartsák, s netán ellenőrizzék is. Ennek ellenére ezt a megoldást bármennyire*

³⁷ A két Rákóczy György fejedelem levelezése. 1875. 405–410. pp., továbbá ugyanitt öreg Rákóczi György és Lőrántffy Zsuzsanna végrendeletei. 591–605. pp.

³⁸ Approbata Constitutiók. II. R. I. Cz. VII. articulus XI.

³⁹ Approbata Constitutiók. II. R. I. Cz. IV. articulus.

is állandónak tervezte Bethlen, mivel az csak alig egy esztendeig fungált, nyugodtan tarthatnánk egy kis alkotmánytörténeti intermezzónak is.

Ám a gyakorlat azt mutatta, hogy hasonló, politikailag bizonytalan helyzet ismét adódhat újabb fejedelmváltásnál, s így I. Rákóczi Ferencnél látjuk a Brandenburgi Katalin kormányzatára alkalmazott megoldás felújítását. Bár ez a konstrukció eleve más politikai helyzet szüleménye, hiszen itt arról az immár ismert régi helyzetről volt szó, hogy a nagybeteg II. Rákóczi György helyett, halála esetére választották kiskorú fiát, Rákóczi Ferencet fejedeleme-nek, annak ellenére, hogy Báthori Zsigmond rossz emlékü kormányzása után a rendek országgyűlési határozatban rögzítették: ezentúl gyermekfejedelmet nem választanak. Mégis, a nagyobb rossztól félve, inkább megmaradni kívántak a Rákócziak mellett, de kikötötték, hogy a fejedeleme kiskorúsága alatt semmiféle kormányzati tevékenységet nem végez, hanem a tényleges kormányzatot a rendek által választott gubernátor és a fejedelmi tanács vigye.⁴⁰

De ez csak jogi tervezet marad, mivel II. Rákóczi György felgyógyulása, majd szerencsétlen kimenetelű lengyel hadjárata utáni trónfosztása a gyakorlatban nem teszi lehetővé a Rákóczi-család tagjainak további erdélyi fejedelmkedését. Ezentúl viszont a rendek egy sor korlátozást előírnak az ifjú I. Rákóczi Ferencnek, amelynek nyomán az ő „megkötözött” fejedelmi hatalma nagyon is sokban hasonlóná válhatna Brandenburgi Katalinnak formális uralkodásához, ami ugyan uralkodás a fejedeleme részéről, de a kormányzás már a rendek majorizálásával történhetett volna.

Ezek a kísérletek mégsem mennek veszendőbe, mert majd a *C* típusú conditióknál, az ún. második hatalmi válság során, illetve után trónra kerülő fejedelmeknél azt látjuk, hogy bár az előbbi okok közül – idegen származás vagy gyermekkor – egyik sem forog fenn, azonban a rendek olyan korlátozóso-kat írnak elő a főhatalom számára, amelyek eddig csak a *B* típusú, tehát alkotmányos monarchia előképének vagy talán pre-alkotmányos monarchiá-nak nevezhető konstrukcióban megválasztott fejedelmek conditióiban fordul elő.

Az általunk *C* típusúnak mondott conditiókkal az önálló erdélyi alkotmány-fejlődés elér a korban lehetséges csúcsára. Ezt nem azért mondjuk, mert e *C* típusú conditiók a második hatalmi válság után felavatott utolsó három erdélyi fejedeleme beiktatása kapcsán kerülnek megfogalmazásra – konkrétan Barcsai Ákos, Kemény János és öreg Apafi Mihály conditióit sorolnánk ide –, hanem mert az adott erdélyi keretek között gyakorlatilag már az alkotmányos monarchia határát súroló állam- és kormányzati konstrukciót sikerül az erdélyi rendeknek kiharcolni.

E konstrukció jogi kialakításához alapul a korábbi erdélyi alkotmányfejlődés szolgált, de az ily módon felállított korlátozott főhatalom már a fejedelmek

⁴⁰ Approbata Constitutiok. II. R. I. Cz. VII. articulus, bevezető rész.

részéről olyan óriási engedményeket tartalmaz a rendek javára, hogy az csakis elsősorban politikai okokkal magyarázható. Valószínűleg itt elsősorban a fejedelemség és a fejedelmi hatalom külpolitikai pozíciójának – II. Rákóczi György lengyelországi veresége, s az erre bekövetkezett török retorzió miatti – nagyfokú gyengülését kell tekintetbe vennünk. E pozíció jövőbeni stabilizálódásának egyik alapvető feltétele volt a belső erdélyi helyzet reorganizálása. Itt viszont Erdélyen belül a rendek éppen a fejedelmi hatalom felelőtlenségét és át nem gondolt döntését hangoztatták a lengyelországi hadjáratban, s a portai támadás elháríthatatlanságáért is elsősorban a fejedelmet vádolták. Tehát részükről érthető törekvés volt a fejedelem által vezetett kormányzati tevékenység minél szorosabb jogi megkötése és bizonyos tevékenységi területeknek az országgyűlés ellenőrzése alá helyezése. Az uralkodójelölt viszont ha fejedelem akart lenni, kénytelen volt elfogadni az egyre súlyosbodó választási feltételeket. Így jön azután létre jogi szerkezetét tekintve *e három említett fejedelmi conditiotípus eredményeként egy olyan mértékben megkötött fejedelmi hatalom, amely ahogy már említettük, az alkotmányos monarchia határán áll.*

A rendeknek ezt az emlegetett főhatalom-korlátozó szándékát az mutatja legjobban, hogy *a tényleges kormányzati tevékenységet kettős ellenőrzés alá helyezi.* Most már – a conditiók alapján – csak elméletileg lesz a kormányzat feje a fejedelem, ugyanis *minden ügyben csak a tanácsosokkal együtt intézkedhet,* míg a legfontosabb kérdésekben a *döntések ellenőrzését a rendi országgyűlés a maga felügyelete alá helyezi.* Hogy az országgyűlés milyen megnövekedett szerepet vindikált magának, azt mi sem jelzi jobban, mint az *önálló országgyűlési, uralkodói jóváhagyás nélküli, rendi jogalkotás,* amelyet a korszakban, mint forradalmi elméletet, az angol alkotmányfejlődés independent irányzata által készített Agreement of the People c. alkotmánytervezetéből ismerünk. Éppen emiatt szükségesnek látjuk a már Barcsai conditiójában megjelenő önálló rendi jogalkotást codifikáló passzust ide iktatni: *„ha valamely dolgot mind a három natio maga hasznára valót ítél, megegyez és megáll rajta, s ő nagyságát requirálja, tartozzék confirmálni, melyet ha nem cselekednék is, artikusba íratassék és ereje légyen.”*⁴¹ Az önálló országgyűlési jogalkotás igénye mellett mind belpolitikai, mind külügyekben radikális korlátozásoknak vagyunk tanúi. Már említettük, hogy minden lényeges belpolitikai ügyben ezentúl csak a tanácsosok meghallgatásával intézkedhet a fejedelem, s a tanácsosok többségi véleménye lesz ilyenkor irányadó. Ha viszont ezzel ellentétesen cselekszik a fejedelem: a rendek kijelentik, hogy az *ilyen fejedelmi döntést az országgyűlés megsemmisíti.*⁴² Hasonló gyakorlati intézkedést már említettünk ebből a korból, egy szabályellenesen hozott országgyűlési adókievetési határozattal kapcsolatban, melyből később törvény is lett. A fejedelem döntéseinek ilyen szoros országgyűlési

⁴¹ Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus IX.

⁴² Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus XV.

ellenőrzés alá helyezése egy gyenge karakterű fejedelem és erős országgyűlési opposíció esetén már ténylegesen az egész kormányzati tevékenység országgyűlési ellenőrzését, azaz az *országgyűlésnek felelős kormányzás megvalósítását jelentheti*. Ezt a *politikai lehetőséget* csak erősíti a külpolitika szférájának szintén az országgyűlés alá helyezése. A külpolitikai tanácskozásokat már eddig is a tanácsosok közbenjöttével intézhette a fejedelem, nemkülönben a rendek által fontosnak tartott hadindításra szintén országgyűlési jóváhagyás kellett. De mivel a rendek számára az is világos, hogy a háborúkat megelőzik a szövetségekötések, ezért a nemzetközi szerződéseket, a confoederációkat most már csak az országgyűlés előtt, az ő jóváhagyásával kötheti meg a fejedelem.⁴³

Ilyen jogi feltételek mellett joggal lenne állítható, hogy a fejedelem csak uralkodik, de nem kormányoz. Viszont a fejedelmi hatalom előbb jelzett nagyméretű korlátozása egy olyan irányban is elindította a kormányzati ügyek vitelének szabályozását, ami az állami tevékenység más területein is a középkori patrimoniális szemlélet teljes feladásához vezet, s előkészíti az utat a későbbi hatalmi ágak elválasztása kifejezéssel jelzett hatalomgyakorlási konstrukció megvalósításához. Konkrétan érzékelhetjük ezt az igazságszolgáltatás és a kincstári ügyek vagy állami pénzügyek halovány megjelenése során. Ugyanis a fejedelem igazságszolgáltató tevékenysége, feltehetően legjobban Brandenburgi Katalintól kezdve, egyre inkább szimbolikussá válik, s leginkább csak a kegyelmezési jogra korlátozódik. Bár I. Rákóczi Ferenc conditióiban még olyan kompromisszumot találunk, hogy csak kincstári perekben nem vehet részt a fejedelem, de itt a C típusú conditióknál azt is előírják, hogy *ha az uralkodó mégis ténylegesen bíraskodna, akkor csak a tanácsosokkal együtt, tehát társas bíróságban teheti, s a döntést a tanácsosok szavazattöbbsége szerint kell kimondania*.⁴⁴ Egy ilyen irányú rendelkezéssel a gyakorlatban sikerülhet az igazságszolgáltatást a központi kormányzati tevékenységtől függetleníteni, s szakjagászok tevékenységére bízni.

Nagyon érdekesen alakult a conditiókban a kincstári ügyek szabályozása, mivel rendszeresítik a kincstartói – thesaurariusi – hivalt, akinek személyét ugyan a fejedelem nevezi ki, de csak a tanácsosok egyetértő véleménye alapján, s a designált személyt hivatalában az országgyűlés erősíti meg.⁴⁵ E személy feladata a befolyó állami jövedelmek kezelése. Itt látszik a *tendencia a fejedelmi feladatok a befolyó állami jövedelmek kezelésére, hogy a jövedelmek hovatartozása magánkincstár és az államkincstár elkülönítésére, hogy a jövedelmek hovatartozása felől a fejedelem egyedül nem dönthet, hanem csak a tanácsosok véleménye alapján*. Szintén ennek a különválasztási tendenciának a jeleként fogható fel az a conditiókban sorra megjelenő sztereotípiák, hogy a *jóságok fiskusra és nem fejedelmekre háramlanak*, tehát a kincstárra hármlott javakat nem tarthatják

⁴³ Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus B. Biró Vencel: 1917. 125. p.

⁴⁴ Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus XI. IV. articulus XI.; V. articulus XI.

⁴⁵ Compilata Constitutiok. II. R. I. Cz. I. articulus XIX. V. articulus XIX.

meg maguknak a fejedelmek, hanem azokat el kell adományozniuk. Ez a már Bethlen Gábor kapcsán is emlegetett családi uralkodói vagyoni halmozását akarja megtiltani.

Befejezésül talán annyit lehetne még megemlíteni, hogy újdonság figyelhető meg a tanácsosok statusának szabályozása kapcsán is. Hiszen ezek tevékenysége a lehetséges végletekig kiszélesített, s ez magával hozta, hogy a tanácsosok országgyűlés iránti felelősségének jogi alapját is megkonstruálják. Ugyanis a C típusú conditiók rendelkezései szerint a kormányzati munka zömét végző tanácsosok tisztségüket úgy nyerik el, hogy őket arra már az országgyűlés választja „ő nagyságával együtt, s ő nagysága confirmálja”. Sőt a megüresedő tanácsosi helyeket a következő országgyűlésen köteles betölteni a fejedelem az országgyűlés választása szerint. Viszont az ily módon országgyűlés által választott tanácsosok esküjüket nemcsak a fejedelem, hanem az ország irányába is le kell tenniük, s az utóbbi, az országgyűlés irányába tett eskü jelentőségét hangsúlyozandó elrendelik, hogy a tanácsosok felesketése is mindig az országgyűlés színe előtt történjék.⁴⁶ Ezzel egy új közjogi paktum keletkezik az országgyűlés és a tanácsosok között, hiszen e paktum erejénél fogva a tanácsosok kormányzati munkájukért felelősek az országgyűlésnek.

Ahogy eddig jeleztük, az erdélyi állam fejlődése a korban lehetséges csúcspontjára jut el azzal, hogy kialakítja a kormányzó és fejedelmi tanács együttes kormányzásával egy későbbi esetleges parlamentáris monarchia jogi alapját, majd utolsó szakaszában a regnans fejedelem és a tanács együttes kormányzásával, illetve a tanácsosok felelősségének az országgyűlés irányába való megkonstruálásával már a miniszteri felelősség jogi bázisának kiépítését kezdi meg. Ennek a meglepőnek tűnő alkotmányfejlődési karriernek ezzel, mondhatni, végpontjára is érkezünk, s már abba is hagynánk ez irányú fejtegetéseinket, ha nem kíváncsnánk ide zárótételként a fejedelemség utolsó szakaszának egy olyan mozzanata, amely arra is példa, hogy az önálló erdélyi állam további megmaradása esetén merre vezethetett volna a következő lépés az államszervezet fejlesztésében.

Ez a mozzanat pedig Barcsai Ákos fejedelem sokat emlegetett felelősségre vonási kísérletével kapcsolatos. Barcsai Ákost ugyanis a rendek fejedelemségéről való leköszönése után felelősségre akarják vonni, hogy hova tette a török adóba beszédett summát. „Azért nagyságod procedáltasson hasonlóképpen ő nagysága ellen is, ha azon felvett summát nem oda az hová rendeltetett, hanem máshová convertálta, és arról satisfactiót nem tenne”⁴⁷ – hangzik a Kemény János fejedelemsége alatt, 1661 áprilisában Besztercén tartott országgyűlés

⁴⁶ Compile Constitutiók. II. R. I. Cz. I. articulus XV.; Iv. articulus XV.; V. articulus XV.; Bíró Vencel: 1917. 125–126. pp.

⁴⁷ E. O. E. XII. köt. 1661 áprilisában Besztercén tartott országgyűlés végzeményei XV. articulus.

végzeménye. Ugyanakkor felsorolják még a rendek, hogy e pénzügyi kérdésen túl mi az, ami miatt *indokolt volt a fejedelem felelősségre vonása*: megsértette az országgal való contractusait, violálta az ország statutumait, illetlen cselekedeteket művelt a haza ellen, illetlen szavakat használt a haza ellen, imide-amoda való hajlongásokat tett, s „ország uniójára meg nem esküdött, melyet praestálni de jure regni tartozott volna”.⁴⁸ Nem is a felsorolt „bűnlajstrom” érdekes itt számunkra, hiszen ez nem is annyira új, mivel már e „bűnök” jó része Báthori Gábor ellen is felsoroltatott, így a hazaellenes nyilatkozat, vagy idegen szövetségek keresése, illetlen cselekedetek stb. Lényeges viszont, hogy a jogi alap nem változik, azaz *a fejedelem felelősséggel tartozik*, mégpedig elsősorban a megválasztásakor a beiktatásával a rendek és fejedelem között keletkezett *közjogi paktum alapján*. E contractus megsértése az, ami miatt elsődlegesen felelősségre vonható. Így láttuk ezt már Báthori Gábornál is, de Barcsai esetében is ezt hangsúlyozzák a rendek, amikor utasítják az új fejedelmet a jogi felelősségre vonásra: „Annak okáért Nagyságod mindenekben procedáltasson az articulusok és maga contractusi szerént ellene...”. Az új ebben a felelősségre vonásban csak az számunkra, hogy azt nem a fejedelem uralkodása alatt vetik fel ellene, mint Báthori Gábor ellen, s nem is ez a lemondatásának az oka, hanem a Kemény-párt katonai túlsúlya. Csak jóval lemondása után merül fel ellene a felelősségre vonás kérdése. Azaz egy új jogi helyzettel állunk szemben, amennyiben úgy vetődik fel a kérdés, hogy *lehet-e felelősségre vonni egy volt fejedelmet, korábbi „hivatali” idejében végrehajtott cselekedeteiért*. A problémát itt csak az jelenti, hogy a rendek már nem állnak szerződéses viszonyban az uralkodóval, hiszen a közjogi paktum a fejedelem lemondásával felbomlott. Nem is akarják maguk a rendek végrehajtani a felelősségrevonást, hanem azt az új fejedelemre bízzák. Tehát változatlanul kísért a megoldatlan kérdés, hogy hiába konstruáljuk meg a legfelsőbb kormányzati hatalmat gyakorlók jogi felelősségét, ha e felelősség érvényesítésére nincs meg a megfelelő eszközünk. Ugyanis eleddig csak olyan lehetőséggel foglalkoztak a rendek, hogy akkor mi történik, ha a regnans fejedelem vetemedne olyan dologra, amivel megsérti a közjogi paktumot, akkor hogyan lehet őt onnan elmozdítani. De az utólagos felelősségre vonással már nem foglalkoztak. *S éppen ez mutatja a rendi keretek között növekvő új alkotmányos elvek korlátait is*. Mert arra van lehetőség, hogy contractusban, közjogi paktumban rögzítsék az új uralkodó és a rendek közötti politikai viszony lényeges elemeit, de arra már nincs hatékony jogi eszköz, hogy a paktumot megsértő uralkodót elmozdítsák, lásd Báthori Gábor, mivel hogy a paktumot megsejtő uralkodót támogatása kell. Ugyan a annak realizálásához már a török porta katonai támogatása kell. Ugyan a későbbi alkotmányfejlődés során ezt a lehetőséget korlátozni igyekeznek azzal, hogy a rendekre bízzák a fejedelem elbocsátását, de arra már nem gondolnak,

⁴⁸ E. O. E. XII. köt. 1661 áprilisában Besztercén tartott országgyűlés végzeményei XVII. articulus.

hogy az önként leköszönt fejedelem utólagos felelősségre vonását is meg kellene valahogy jogilag oldani. Így folyamodnak a kényszermegoldáshoz, hogy az új fejedelemmel, Kemény Jánossal akarják lefolytatni az egykori fejedelem elleni politikai pert.

Barcsai felelősségre vonása utólagosan ugyan abbamarad, s mindmáig tisztázatlan meggyilkoltatása egy időre leveszi a kérdést a politikai témák napi-rendjéről, azonban jó húsz évvel fejedelemkedése után, Apafi uralkodása alatt még egyszer felmerül, amikor azzal kísérletezik a fejedelmi kormányzat, hogy az országgyűléssel kimondassa a Barcsai-féle adományok érvénytelenségét. De ezzel sem jut előbbre megnyugtató módon az egykori fejedelmek utólagos felelősségre vonásának jogi lehetősége. Ugyanis megfordított szerepcserét láthatunk, amennyiben Kemény fejedelemsége alatt az országgyűlés az új fejedelemmel akarja felelősségre vonatni elődjét, tehát egy tipikus feudális módszert alkalmaz, amikor az utóddal akarja jogilag likvidáltatni az elődöt. Apafi alatt viszont a kormányzat éppen az országgyűléssel szeretné kimondatni a donatiók érvénytelenségét, tehát egy korábbi fejedelmi intézkedést szeretne cassáltatni.⁴⁹

Ugyan ez már egy sokkal fejlettebb módszer, amennyiben a közjogi paktum kötése jogositott egyik félre bizzák az utólagos ítélezést, de azért ez is holtvágánynak látszik. *Tulajdonképpen olyan kérdésbe ütköztek a korabeli erdélyi politikusok és törvényhozók, amit az adott feudális rendi keretek között megoldani – ti. jogi garanciákkal kiépíteni az uralkodó utólagos felelősségre vonását – lehetetlenség.* Ezt a kérdést jó másfélszáz év múlva is csak nagyon óvatosan meri körbejárni egy-egy, már jóval fejlettebb burzsoá állam törvényhozása is. De magának a kérdésnek a jogi és politikai felvetődése azt sejteti, hogy a korabeli erdélyi állam a feudális államélet egy-egy területén olyan eredményeket ért el, amelyeket eddig talán indokolatlanul feledtünk el.

⁴⁹ BETHLEN MIKLÓS: 1980. 739–740. pp. Bethlen szerint a Telekiék által megfogalmazott javaslat: „Amaz istentelen töröktől tett Barcsai Ákos fejedelem donatióit és minden actáit akarjuk országul cassálni, és valaki vélünk ebben meg nem egyez, nem igaz hazafia és in notam perpetue infidelitatis incurrañtnak pronunciañjuk.” Ám rövidesen rá kell jönnie a kormányzatnak, hogy a donatiók ilyen országgyűlési megsemmisítése veszélyes játék, s ha igaz Bethlen Miklós híradása, akkor a javaslat elvetésében nagy szerepe volt Bornemissza Annának és a fejedelem nővérének: „Isten a fejedelemasszony emlékezetét áldja meg, talán ekkor is veszedelembbe estem volna, de Gilányiné Apafi Annával, ki egy volt fejedelemmel, azt mondták veszekedve: Annak az egy emberének volt esze. Jól voksolt. (Ti. Bethlen Miklós egyedül, de a javaslat ellen szavazott.) Hát téged ki tett fejedelemmé? a te donatióddal szintén így bánhatnak, a gyermekedet Husztból s mind ebből a Fogarasból kiforgatják.”

Irodalom

- ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténet kézikönyve. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*. II. köt. München, 1975.
- ANTALFFY GYÖRGY: Niccolò Machiavelli politikatudományi tanításának lényegéről. *Acta Juridico et politica*. Szeged 1982.
- ALBERT GÁBOR: Királyok könyve. Bp. 1984.
- APOR PÉTER: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bukarest, 1978.
- BALÁS GÁBOR: A székelyek nyomában. Bp. 1982.
- BALOGH JOLÁN: Varadinum – Várad vára. In: *Művészettörténeti füzetek*. 13/1–2. Bp. 1982.
- BARTA GÁBOR: Az erdélyi fejedelemiség születése In: *Magyar História*. Bp. 1979.
- BARTA GÁBOR–FEKETE NAGY ANTAL: *Paraszháború 1514-ben*. Bp. 1973.
- BARTONIEK EMMA: Az Árpádok trónöröklési joga. *Századok*, 1925–26.
- BARTONIEK EMMA: A magyar királyválasztáshoz. *Századok*, 1923.
- BARTONIEK EMMA: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok*, 1917.
- BARTONIEK EMMA: *Corona és regnum*. *Századok*, 1934.
- BARTONIEK EMMA: A királyi hatalom eredete. *Századok*, 1936.
- BARTONIEK EMMA: A magyar királyválasztási jog a középkorban. Bp. 1936.
- BARTONIEK EMMA: A magyar királykoronázások története. Bp. 1939.
- BARTONIEK EMMA: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Kézirat gyanánt. Bp. 1975.
- BÁNFFY GERGELY: Második János Második Szulejmán császárhoz menetele és módja. In: *Erdély-ország történetei tára*. Kiadják: Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I–II. köt. Kolozsvár, 1845.
- BEKE ANTAL: Az erdélyi székesegyház készlete. In: *Magyar Sion*. V. köt. III. füzet.
- BELITCZKY JÁNOS: Nyugat-Magyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. In: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. IV. évf. Bp. 1934.
- BENKŐ JÓZSEF: *Nemes székely nemzetnek képe*. Kolozsvár, 1806.
- BETHLEN GÁBOR: *Levelek*. Válogatta: Sebestyén Mihály. Bukarest, 1980.
- BETHLEN GÁBOR *krónikásai*. *Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*. Összeállította: Makkai László. Bp. 1980.
- BETHLEN MIKLÓS: *Élete leírása magától*. In: *Kemény János és Bethlen Miklós Művei*. Bp. 1980.
- BÍRÓ VENCEL: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542–1690. Kolozsvár, 1917.
- BÍRÓ VENCEL: *Erdély követői a Portán*. Cluj-Kolozsvár, 1921.
- BOCSKAI ISTVÁN: *Testamentomi rendelése*. In: *Magyar gondolkodók 17. század*. Bp. 1979.
- BORSOS TAMÁS: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. *Emlékiratok, levelek*. Kiadta: Kocziány László. Bukarest, 1972.
- BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, 1944.

- BÓNIS GYÖRGY: Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon. Klny. a Filológiai Közlöny 1958. évi 1/2 szából.
- BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. I–III. köt. Nagyvárad, 1883.
- BUNYITAY VINCE: A váradi püspökök a száműzetés és az újjraalapítás korában (1566–1780). Sajtó alá rendezte Málnási Ödön. Debrecen, 1935.
- CARLYLE A. J.: A political liberty. Liverpool and London, 1963.
- CONNERT JÁNOS: A székelyek alkotmányának története. Székelyudvarhely, 1907.
- CZEGLEDY KÁROLY: A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál). Magyar Nyelv, 1974.
- CHOBOT FERENC: A pápák története. Rákospalota, 1909.
- CSIZMADIA ANDOR–KOVÁCS KÁLMÁN–ASZTALOS LÁSZLÓ: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1978.
- CSEREI MIHÁLY: Históriaja. In: Újabb Nemzeti Könyvtár. é. n. Első folyam.
- CSEREI MIHÁLY: História. In: Magyar emlékirók 16–18. század. Bp. 1982.
- CSOPEY LÁSZLÓ: Adalékok Bárhori István életéhez. Budapesti Szemle, 1888.
- DÓSA ELEK: Erdélyhoni jogtudomány. I–III. köt. Kolozsvár, 1861.
- DVORNIK, FRANCIS: The Slavs. Their early History and Civilisation. Boston, 1959.
- ECKHART FERENC: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad, 1908.
- ECKHART FERENC: A szentkorona-eszme története. Bp. 1941.
- ENTZ GÉZA: A gyulafehérvári székesegyház. Bp. 1958.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történelmi Szemle, 1914.
- E. M. Sz. T.: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Szerk.: Szabó T. Attila. I–IV. köt. Bukarest, 1976.
- E. O. E.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor.
- Erdélyi történelmi adatok. Szerk.: Mikó Imre. I–II. köt. Kolozsvár, 1856.
- FEJÉR GYÖRGY: Codex Diplomaticus. Buda, 1829.
- FERDINANDY GÉZA: Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. Klny. 1901.
- FERENT, IOAN: A kunok és püspökségük. Bp. 1981.
- FORGÁCH FERENC: Magyar története. Közli: Májer Fidél. Kiegészítette: Toldi Ferenc. In: Monumenta Hungariae Historica. II. folyam 16. köt. Pécs, 1866.
- FORGÁCH FERENC: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford.: Borzsák István. Bp. 1982.
- FRAKNÓI VILMOS: Az első Habsburg király trónra jutása Magyarországon. Századok, 1913.
- FRAKNÓI VILMOS: Magyarország és a római Szent Szék. I–III. köt. Bp. 1910.
- FRAKNÓI VILMOS: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp. 1895.
- FRASER, J. G.: Az aranyág. Bp. 1965.
- FÜGEDI ÉRIK: A XV. századi magyar püspökök. Történelmi Szemle. 1965.
- FÜGEDI ÉRIK: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk.: Székely György. Bp. 1984.
- GÁBOR GYULA: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban. Bp. 1933.
- GÁLFFY JÁNOS: Rabságban készített önéletirata. In: Magyar emlékirók 16–18. század. Bp. 1982.
- GUEVARA, A.: Fejedelmek serkentő órája. Ford.: Prágai András. In: Magyar gondolkodók 17. század. Bp. 1979.
- GERICS JÓZSEF: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordó alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon (Salamon koronázásának előadása a krónikákban). In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk.: Székely György. Bp. 1984.
- GYÖRFFY GYÖRGY: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1975.
- GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977.

- GYULAY PÁL: Tanácsi tükör. In: Magyar remekírók, Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Bp. 1982.
- HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*. I. köt. München, 1973.
- HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.
- HOLUB JÓZSEF: A nádor szerepe a koronázáson. Századok, 1916.
- HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. Pest, 1871.
- HORVÁTH PÁL: A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai. Bp. 1968.
- HÜPPE SIEGFRIED: A lengyel alkotmány története. Ford.: Szathmári György. Bp. 1894.
- JAKAB ELEK: A Ghyczyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzói intézményre. In: ÉTT. Értekezések a történeti tudományok köréből. VI/5. sz. Bp. 1875.
- JAKAB ELEK: Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. Bp. 1878.
- JAKÓ ZSIGMOND: Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején. Kolozsvár, 1947.
- KANDRA KABOS: Magyar Mythologia. Eger, 1897.
- B. KÁLLAY ISTVÁN: A római jog fejlődéstörténetéhez. A római jog középkori továbbélésének lehetőségeiről a budai jogkönyv alapján. In: Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek emlékkönyv. Szerk.: Horváth Pál–Révész T. Mihály. Bp. 1985.
- KÁLLAY UBUL: Mikor koronázták Kálmánt, Halics felkent királyát a pápától küldött koronával? Századok, 1903.
- KOMÁROMY ANDRÁS: Hova lettek Sz. László váradi székesegyházának műkincsei. Századok, 1902.
- KOVÁCS ÉVA: Magyarországi Anjou-koronák. *Ars Hungarica*. 1976.
- KOVÁCS ÉVA: Bocskai István „loretói koronája”. Művészettörténeti Értesítő, 1984.
- KOVÁCS ISTVÁN: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Bp. 1962.
- KOVÁCS ISTVÁN: Magyar Államjog. I. köt. Szeged. 1977.
- KOVÁCS ISTVÁN: Az emberi jogok az alkotmányokban. In: Az emberi jogok dokumentumokban. Összeállította: Kovács István–Szabó Imre. Bp. 1976.
- KOVÁCSÓCZY FARKAS: Dialógus Erdély igazgatásáról. Ford.: Bónis György. In: Magyar remekírók, Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Bp. 1982.
- KOVÁCSÓCZY FARKAS: Üdvözlés Lengyelország dicső és győztes királyához. In: Magyar remekírók, Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Bp. 1982.
- KÖVÁRI LÁSZLÓ: Erdély történelme, I–VI. köt. Pest–Kolozsvár, 1859–1863.
- KRISTELLER, P. O.: Szellemi áramlatok a reneszánszban. In: Gyorsuló Idő. Bp. 1979.
- KURCZ ÁGNES: Az antikvitás hatásának nyomai a XIII. századi oklevelekben. Antik Tanulmányok, 1961.
- KURCZ ÁGNES: Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964.
- KURCZ ÁGNES: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. In: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. 1962.
- KURCZ ÁGNES: Az Anjou-kori oklevelek narrációja. Irodalomtörténeti Közlemények, 1966.
- KURCZ ÁGNES: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp. 1988.
- LÁSZLÓ GYULA: 50 kép a honfoglaló magyarokról. Bp. 1981.
- LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.
- LÁZÁR MIKLÓS: Erdély főispánjai. Századok, 1887., 1888., 1889.
- LUKINICH IMRE: Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711. Bp. 1918.
- LUKINICH IMRE: Apafi Mihály temetése (Rhédei Pál feljegyzésében). Századok, 1913.
- MACHIAVELLI, NICCOLÒ: művei. I–II. köt. Bp. 1978.
- MAROSI ERNŐ: Román kor. A kora gótika Magyarországon. In: A művészet története Magyarországon. Szerk.: Aradi Nóra. Bp. 1983.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: Az Eckhart-vita. Századok, 1931.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A karizmatikus királyság. Társadalomtudomány, 1936.

- MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok, 1957.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A konstanzi zsinat hatása a magyar főkegyúri jog alakulására. In: Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 9. sz. Bp. 1958.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. Történelmi Szemle, 1960.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. (In: Társadalom és Művelődés-történeti Tanulmányok 2.) Bp. 1988.
- Magyar Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Fraknói Vilmos. 1874.
- A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1896.
- Mátyás király és a magyarországi reneszánsz. 1458–1854. Katalógus. Írta: Török Gyöngyi. Bp. é. n.
- MINDSZENTI GÁBOR: Diáriuma öreg János király haláláról. Bp. 1972.
- MORAVCSIK GYULA: A magyar szentkorona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. III. köt. 1938.
- MORUS: Utópia. Bevezető: Geréb László. Bp. 1948.
- A művészet története Magyarországon. Szerk.: Aradi Nóra. Bp. 1983.
- NAGY IVÁN: Magyarország családjai. Pest, 1860.
- NAGY LÁSZLÓ: A rossz hírű Báthoriak. Bp. 1984.
- NISARD DEZSŐ: Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából. Erasmus–Morus Tamás–Melanchton. Ford.: Vajda János. Bp. 1875.
- Az ősi magyar hitvilág. Válogatta: Diószegi Vilmos. Bp. 1978.
- PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. köt. 1899.
- PAULER GYULA–SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar honfoglalás kútfoi. Bp. 1900.
- PÉTER KATALIN: Bethlen Gábor magyar királysága, az országgyűlés és a Porta. Századok, 1983.
- PESTY FRIGYES: Őstörténeti szokások a magyaroknál és más nemzeteknél. Századok, 1876.
- PESTY FRIGYES: Az eltűnt régi vármegyék. I–II. köt. Bp. 1880.
- RADOCSAY DÉNES: Falképek a középkori Magyarországon. Bp. 1977.
- RADÓ POLIKÁRP: A magyar liturgia eredete a XI. században. Vigilia, 1957.
- RÖHEIM GÉZA: A kazár nagyfejedelem és a turul monda. Ethnographia, 1917.
- RAKOVSKY ISTVÁN: A magyar királynék koronázásáról. Jogtudományi Közlöny, 1867.
- RÁKÓCZI FERENC: Vallomások, emlékiratok. Bp. 1979.
- A két Rákóczi György fejedelem levelezése. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1875.
- RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században. I–III. köt. Bp. 1879.
- RETTEGI GYÖRGY: Emlékezetre méltó dolgok. Bukarest, 1970.
- SCHRAMM, PERCY ERNST: Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. In: Schriften der Monumenta Germaniae historica. XIII/1–3. k. Stuttgart, 1954.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle, 1976.
- SZALAY LÁSZLÓ: Erdély és a Porta. Pest, 1862.
- SZÁDECZKY LAJOS: Kovacsóczy Farkas. Bp. 1891.
- SZÁDECZKY LAJOS: Báthori Zsigmondné hitbére az 1619-i erdélyi országgyűlés előtt. Századok, 1890.
- SZÁDECZKY LAJOS: Erdély és Mihály vajda története. 1595–1601. Oklevéltárral. Temesvár, 1893.
- SZÁDECZKY LAJOS: Az Apafiak sirboltja és hamvai. Századok, 1909.
- SZAKÁLY FERENC: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981.
- SZAMOSKÓZY ISTVÁN: Erdély története. Bp. 1963.
- Szaniszló Zsigmond naplói. Közzéteszi: Torma Károly. Történelmi Tár, 1889.

- SZEREDAI ANTAL (ANTONII SZEREDAI): Series...Episcoporum Transilvaniae. A.(Iba) Carolinae, 1790.
- SZERÉMI GYÖRGY: Emlékirata Magyarország romlásáról. Közli: Wenzel Gusztáv. In: Monumenta Hungariae Historica. I. köt. Pest, 1857.
- SZERÉMI GYÖRGY: Magyarország romlásáról. Ford.: Erdélyi László–Juhász László. Bp. 1979.
- SZENTPÉTERY IMRE: V. István ifjabb királysága. Századok, 1921–22.
- Székely Oklevéltár. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1876.
- TMKÁO: SZILÁDY ÁRON–SZILÁGYI SÁNDOR: Török magyarkori államokmánytár. Pest, 1870.
- SZILÁGYI LORÁND: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. Turul, 1930.
- SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczi György. In: Magyar történelmi életrajzok. Bp. 1891.
- SZILÁGYI SÁNDOR: Az erdélyi alkotmány megalakulása a szeparáció kezdetén. Századok, 1876.
- SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyország története tekintettel művelődésére. I–II. köt. Pest, 1866.
- SZILÁGYI SÁNDOR: Rákóczi Zsigmond. In: Magyar történelmi életrajzok. Bp. 1886.
- SZILÁRD KATICA: Az erdélyi fejedelem jogköre. 1556–1571. Bp. 1910.
- Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. köt. Szerk.: Lederer Emma. Bp. 1964.
- SZÜCS JENŐ: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) Bp. 1974.
- TAKÁCS IMRE: Corona Vladislaviana avagy Corona Coronensis. Tomkó János kézírata 1626-ból Bocskai István második késő gótikus koronájáról. Művészettörténeti Értesítő, 1984.
- TÁRKÁNY-SZÜCS ERNŐ: Magyar jogi népszokások. Bp. 1982.
- TÁRIH-I ÜNGÜRÜSZ. Ford.: Blaskovits József. Bp. 1980.
- TELEKI JÓZSEF: A Hunyadiak kora. Bp. 1886.
- TAGÁNYI KÁROLY: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re. Történelmi Szemle, 1916.
- THALLÓCZY LAJOS: I. Apafi Mihály udvara. Századok, 1878.
- THURÓCZY JÁNOS: A magyarok krónikája. Bp. 1978.
- TONK SÁNDOR: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez.) In: Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat. 176. Bp. 1976.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Erdély központi kormánya. 1540–1690. Bp. 1980.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT: Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben. Századok, 1983.
- VARGA CSABA: A kodifikáció mint társadalmi történelmi jelenség. Bp. 1978.
- VATTAI ERZSÉBET: A margitszigeti korona. In: Budapest régiségei. XVIII. Bp. 1958.
- VERESS ENDRE: Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoriak korából. I. köt. Bp. 1911.
- VERESS ENDRE: Báthori István levelezése. I–II. köt. Kolozsvár, 1944.
- WESSELÉNYI ISTVÁN: Sanyarú világ. I–II. köt. Bukarest, 1983–85.
- WERTNER MÓR: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.
- ZIMÁNYI VERA: Gazdasági és társadalmi fejlődés Moháctól a 16. század végéig. Századok, 1980.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

Szedte: a Fényszedő Központ Kft. (920352/10)

Felelős vezető: Baráth János ügyvezető igazgató

Nyomás és kötés: Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1992

Nyomdai táskaszám: 21526

Kiadványszám: 47

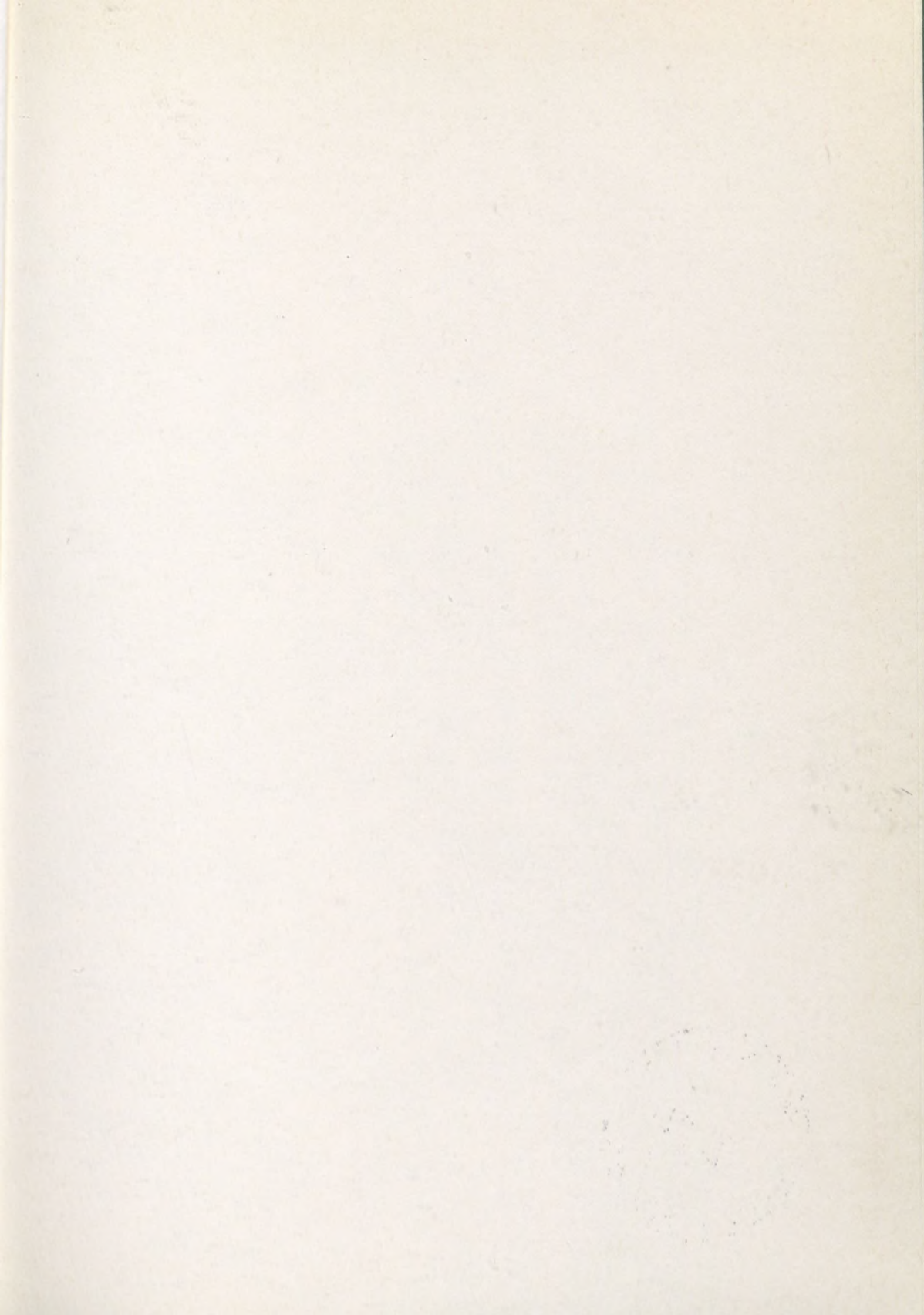
Felelős szerkesztő: dr. Scherer Norbert

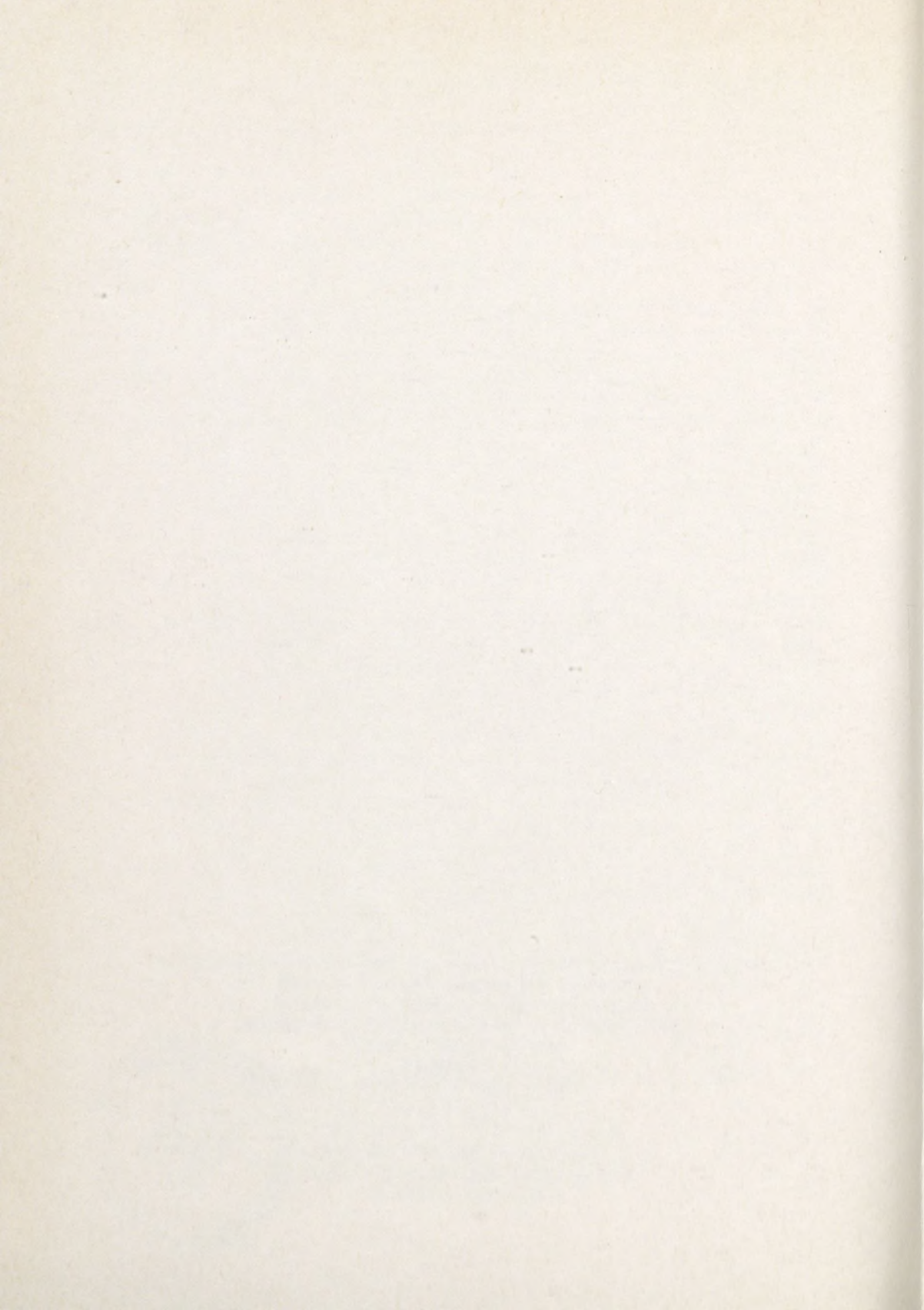
Műszaki szerkesztő: Sándor István

borító- és kötésterv: Kiss Mihály munkája

Terjedelem: 16,8 (A/5) iv

Ára: 230,- Ft

Honnan ered a hatalom? Abszolút vagy vannak korlátai? Felelősségre vonhatók-e a hatalmat gyakorlók? A szerző ezen tértől és időtől függetlenül is feltehető kérdésekre keresi a választ az 1544–1690 közötti Erdély alkotmánytörténetében. Egy olyan államszervezet kísérleteiben, amely joggal tekinthető az újkori magyar államfejlődés előfutárának.

A munka ugyanakkor nem marad a jelzett szűk időhatárok között. Erre az ad lehetőséget, hogy a szerző elsősorban a jogi eszközöket vizsgálja, mint a hatalomgyakorlás korlátjának régi elismert garanciáit. Ezek segítségével próbálja meg felvillantani azt a nagy fejlődési ívet, amit a magyar állam a Kárpát-medencében alapításától kezdve az 1700-as évekig produkált, nemcsak a főhatalommal kapcsolatban, hanem olyan különös területeken is, mint például a hatalomátadás szertartásai és az ehhez szorosan kötődő hatalmi szimbolika különböző megjelenési formái.

LAACZ LAOS Főhatalom és kormányzás Erdélyi Fejedelemség

1930